

Studia Wschodnioeuropejskie

Implikacje wojny Rosji z Ukrainą

**Kazachstan w międzynarodowych
relacjach gospodarczych**

**Bezpieczeństwo i integralność terytorialna
na obszarze Europy Środkowo-Wschodniej
oraz Kaukazu Południowego**

Nr 19/2023

Studia
Wschodnioeuropejskie

Nr

19/2023

Implikacje wojny Rosji z Ukrainą

**Kazachstan w międzynarodowych
relacjach gospodarczych**

**Bezpieczeństwo i integralność terytorialna
na obszarze Europy Środkowo-Wschodniej
oraz Kaukazu Południowego**

Warszawa 2023

MIĘDZYKARODOWA RADA NAUKOWA:

Przewodniczący: prof. dr hab. Andrzej Wierzbicki

Członkowie: prof. dr hab. Józef Tymanowski, prof. UPH dr hab. Włodzimierz Fehler (Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach); prof. dr hab. Igor Gretskiy (Uniwersytet Państwowy w Petersburgu); prof. dr hab. Bogusław Jagusiak (Wojskowa Akademia Techniczna); prof. KUL dr hab. Kinga Machowicz (Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II); prof. dr hab. Victor Shadurski (Białoruski Uniwersytet Państwowy); prof. dr hab. Andrzej Wierzbicki (Uniwersytet Warszawski); prof. dr Valeriy Bortnikov (Doniecki Uniwersytet Narodowy imienia Łesi Ukrainki); prof. dr Yagub Mahmudov (Narodowa Akademia Nauk Azerbejdżanu); dr hab. Piotr Wawrzyk (Uniwersytet Warszawski); dr Agnieszka Bryc (Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu); dr Andrey Rusakovich (Białoruski Uniwersytet Państwowy)

REDAKTOR NACZELNY

dr Paweł Stawarz

ZASTĘPCA REDAKTORA NACZELNEGO

dr Aleksandra Daniluk

SEKRETARZ NAUKOWY

Mgr Saltanat Kuzembayeva

CZŁONKOWIE REDAKCJI

dr Aleksandra Kulaga

dr Vadym Zheltovskyy

REDAKCJA TEMATYCZNA

Przemiany systemowe i problemy bezpieczeństwa państw Europy Środkowowschodniej
prof. dr hab. Andrzej Wierzbicki, prof. dr hab. Stanisław Bieleń, prof. dr hab. Bogusław Jagusiak,
dr hab. Włodzimierz Fehler, prof. UPH

Polityka, gospodarka i współpraca zagraniczna państw Europy Środkowowschodniej
dr hab. Irina Pavlenko, dr Aleksandra Kulaga

Spółczesność i kultura państw Europy Środkowowschodniej
dr hab. Magdalena Karolak-Michalska, dr hab. Wojciech Lewandowski, dr Patrycja Spytek

REDAKCJA JĘZYKOWA

Prof. dr hab. Małgorzata Marcjanik (język polski), dr Oksana Gorobec (język rosyjski),
dr hab. Wojciech Lewandowski (język angielski)

CZASOPISMO ZNAJDUJE SIĘ NA LIŚCIE MNiSW -140 PKT.

INDEX COPERNICUS - ICV 2020: 65.29

COPYRIGHT BY:

Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2023

ISSN 2450-0267

ADRES WYDAWCY

Wydział Nauk Politycznych i Studiów Międzynarodowych

Uniwersytet Warszawski

ul. Krakowskie Przedmieście 3

00-927 Warszawa

e-mail: swe@uw.edu.pl

<http://www.swe.uw.edu.pl>

Wersję pierwotną czasopisma *Studia Wschodnioeuropejskie* stanowi wersja elektroniczna.

Spis treści

Bogusław Jagusiak

Wpływ wojny Rosji z Ukrainą na ład międzynarodowy na obszarze postradzieckim 6

Ivan Perepelkin

Specyfika i charakter relacji gospodarczych pomiędzy Kazachstanem a Unią Europejską na przykładzie współpracy energetycznej..... 27

Michał Paszkowski

Problematyka dostaw surowców energetycznych do państw Europy Środkowej w kontekście wojny na Ukrainie w myśli politycznej Prawa i Sprawiedliwości..... 36

Maciej Mróz

Ceny ropy naftowej i gazu ziemnego a bezpieczeństwo energetyczne Europy Środkowo-Wschodniej..... 51

Waldemar Kaak, Karolina Cedro

Handel ludźmi na terenie Europy Środkowo – Wschodniej 63

Bogusław Jagusiak

Zderzenie potęg cywilizacyjnych w Ukrainie w perspektywie securitologicznej 84

Małgorzata Dąbrowska-Świder

Udział byłych republik ZSRR w handlu ludźmi jako przykład wpływu na zagrożenie bezpieczeństwa społecznego Polski 105

Karol Bieniek, Magdalena Beroud

Rola, znaczenie, perspektywy współpracy kazachsko – tureckiej w sektorze energetycznym123

Robert Kłaczyński

Rola i znaczenie Kazachstanu w międzynarodowych relacjach gospodarczych 133

Dariusz Brązkiewicz, Julia Nowicka, Zbigniew Ciekanski

Odbudowa bezpieczeństwa militarnego państwa na przykładzie granicy wschodniej Polski146

Joanna Lubimow

Polityka integracji uchodźców z Ukrainy jako element polityki bezpieczeństwa społecznego 164

Andrzej Pieczywok

Contemporary threats and human existence..... 187

Jerzy Zalewski

Social resilience: a forgotten mechanism supporting the prevention of security threats 199

Szymon Mitkow, Joanna Antczak, Mateusz Roszkiewicz

Zarządzanie innowacjami w przemyśle zbrojeniowym przy współpracy startupu jako istotny element budowy bezpieczeństwa w dobie zagrożenia ze Wschodu 222

Jakub Adamkiewicz, Patrycja Bryczek-Wróbel, Marzena Walkowiak

The Challenges for Polish Territorial Defence in the Face of Hybrid Threats from the Russian Federation..... 250

Adalat Gasimov

The issue of autonomy of Nakhchivan in Heydar Aliyev's legacy 264

Monika Wojakowska

The local operational risk reduction in the process of humanitarian aid during the Russian-Ukrainian conflict in 2022 and the safety culture of the community - a case study 275

Józef M. Fiszer

The Weimar Triangle and its Role in the European Integration after the end of the Cold War 296

Rafał Wiśniewski, Radosław Zenderowski

Unia Europejska wobec wyzwań kulturowych i cywilizacyjnych trzeciej dekady XXI wieku 316

Piotr Sieniawski

Gruziński paradygmat pokoju (Recenzja książki Zuraba Khonelidze pt. Georgian Paradigm of Peace) 355

Wpływ wojny Rosji z Ukrainą na ład międzynarodowy na obszarze postradzieckim

Wprowadzenie

Po rozpadzie Związku Radzieckiego w 1991 r. wyłonił ustrukturyzowany pod względem geostrategicznym, politycznym, gospodarczym, informacyjnym i kulturowym obszar, określany „postradzieckim”. Poza granicami Federacji Rosyjskiej (FR) znalazło się ok. 25 mln etnicznych Rosjan wraz z dziesiątkami milionów osób, którzy nie byli w pełni etnicznymi Rosjanami, ale na co dzień używali języka rosyjskiego. Takie diaspory rosyjskojęzyczne znajdujące się we wszystkich państwach obszaru postradzieckiego, Kreml uznał za szczególne aktywa polityczno-kulturowe dla rozwijania imperialnego projektu „rosyjskiego świata” (ruskiego miru).

Rosja (spadkobierca Związku Radzieckiego) zepchnięta na margines Europy, mając na uwadze realizację geostrategicznym celów służących odbudowie potęgi imperialnej, w tym utrzymywaniu stref wpływów i stref interesów, szczególne znaczenie nadaje przywództwu i kontroli obszaru postradzieckiego. Służą temu wielopostaciowe projekty integracyjne, obejmujące platformy: (1) polityczna - Wspólnota Niepodległych Państw (WNP) w 1991 r.¹; (2) wojskowa – tzw. układ taszkiencki, zawarty w maju 1992 r. uwzględniający wyzwania i zagrożenia bezpieczeństwa międzynarodowego WNP i podmioty posiadające status wspierającego ten układ²; (3) gospodarcza – układ o budowie wspólnej przestrzeni

¹ 8 grudnia 1991 r. do Wspólnoty przystąpiły: Rosja, Ukraina i Białoruś; 21 grudnia 1991 r. kolejne kraje: Armenia, Azerbejdżan, Kazachstan, Kirgistan, Mołdawia (formalnie od 1993 r.), Tadżykistan, Turkmenistan i Uzbekistan. Do WNP nie przystąpiły: Estonia, Litwa i Łotwa i początkowo także Gruzja (objęta wówczas wojną domową). W latach 2003-2009) WNP opuściły: Gruzja, Turkmenistan i Ukraina.

² Rosja, Armenia, Kazachstan, Kirgistan, Tadżykistan i Uzbekistan a w kolejnych latach Białoruś, Gruzja i Azerbejdżan. W maju 1999 r. Azerbejdżan, Gruzja i Uzbekistan wystąpiły z tego układu. Należy podkreślić, że do tego układu nie przystąpiła Ukraina ze względu na kontrowersje wokół kwestii granicznych, finansowych oraz braku porozumienia w sprawie podziału aktywów po byłej Armii Radzieckiej. Na mocy traktatu powstała

gospodarczej (wielostronne scenariusz utworzenie strefy wolnego handlu), zawarty we wrześniu 2003 r. na Krymie z udziałem Rosji, Białorusi, Kazachstanu i Ukrainy – która po tzw. „pomarańczowej rewolucji” zawiesiła współpracę. 29 maja 2014 r. Białoruś, Kazachstan i Rosja powołały Euroazjatycką Unię Gospodarczą (EUG), zinstytucjonalizowany forma programowo-organizacyjna³. Najbardziej rozwiniętym projektem integracyjnym na obszarze postradzieckim jest powołane 2 kwietnia 1997 r. Państwo Związkowe Białorusi i Rosji (ZBiR), efemeryda polityczna podporządkowana Kremlowi, *de facto* ograniczająca suwerenność polityczną, wojskową i ekonomiczną Białorusi i czyniącą z jej terytorium newralgiczny przyczółek permanentnej konfrontacji ze strukturami euroatlantyckimi na tzw. „wschodniej flance NATO”. Białoruś stała dogodnym terytorium do rozwijania w lutym 2022 r. pełnoskalowej wojny w Ukrainie, poprzedzonej prowadzonymi od sierpnia 2021 r. zakrojonymi ćwiczeniami sił rosyjskich i białoruskich⁴.

Pomiędzy majem a grudniem 2021 r. Rosja zaprezentowała złowieszczy przekaz na temat posiadanej siły odstraszenia wraz z zasadniczymi celami geostrategicznymi, uzasadniającymi zapowiedzi działań na rzecz: utrzymania *status quo* przywództwa i kontroli obszaru postradzieckiego; rewindykacji architektury bezpieczeństwa europejskiego według rozstrzygnięć jałtańsko-poczdamskich. W opublikowanych 18 grudnia 2021 r. przez rosyjskie Ministerstwo Spraw Zagranicznych projektach 8-punktowych „porozumień” w sprawie środków zapewniających bezpieczeństwo Federacji Rosyjskiej, adresowych do USA i NATO, wyartykułowano zobowiązania dotyczące tylko Zachodu. Rosja podtrzymała zapowiedzi w sprawie: eskalacji napięć i gróźb agresji zbrojnej na Ukrainę czy Gruzję; rozbudowy baz wojskowych na Białorusi; obecności swoich wojsk w Abchazji i Osetii Południowej, ukraińskim Donbasie i mołdawskim Naddniestrze. Pojawiła się także groźba nowego ryzyka w postaci użycia środków „wojskowo-technicznych”⁵. Odstraszający „gen rosyjskiej zaczepności” konfrontacyjnej” znalazł się na początku 2022 r. w centrum rosyjskiej

Organizacja Układu o Bezpieczeństwie Zbiorowym (OUBZ), w której strukturach od 1994 r. znajduje się sześciu stałych członków: Armenia, Rosja, Białoruś, Kazachstan, Kirgistan i Tadżykistan. Od 2013 r. status obserwatorów OUBZ mają Afganistan i Serbia.

³ Do EUG w 2014 r. dołączyły Armenia i Kirgistan. Traktat powołujący do życia Unię przewiduje poszerzenie dotychczasowej unii celnej o swobodny przepływ kapitału, siły roboczej, towarów i usług.

⁴ 22 lutego 2022 r. białoruski minister obrony Wiktar Chrenin oświadczył, że wojska rosyjskie i białoruskie pozostają na zajmowanych pozycjach w fazie ćwiczeń – w związku z zagrożeniami na granicy białorusko-ukraińskiej oraz eskalacją napięcia w Donbasie. Komunikat Polskiej Agencji Prasowej, 20 II 2022 r.

⁵ J. Zalewski, K. Najdzik, *Nowa zimna wojna. Konfrontacja i odstraszenie*, Wyd. FNCE, Poznań 2022, s. 187-188.

realpolitik z udziałem torów „kinetycznego” i „informacyjnego”, potwierdzających gotowość do utrzymania wpływów na obszarze postradzieckim.

1. Architektura wpływów rosyjskich na obszarze postradzieckim

Upadek demokracji liberalnej w Rosji w latach 90. XX wieku oznaczał także kres dla prób demokratyzacji życia publicznego w państwach „obszaru postradzieckiego” – z wyjątkiem Estonii, Litwy i Łotwy. Oznaczało to pozostawienie pozostałych państw w strefie „rozrzedzonego bezpieczeństwa”, co w praktyce skłaniało je w stronę Rosji, gwarantującej wsparcie dyplomatyczne, gospodarcze i nade wszystko militarne. Tym samym sprzyjało to umacnianiu w tym regionie rządów: autorytarnych - Armenia, Azerbejdżan, Białoruś, Kazachstan, Kirgistan, Tadżykistan, Turkmenistan), para-sułtańskich (Turkmenistan – do 2006 r.) i sub-demokratycznych - Gruzja, Mołdawie, Ukraina, Uzbekistan wraz z kultem dla siły zbrojnej Rosji⁶. Kreml uznając ten obszar za wyłączną strefę wpływów, narzucił mu swoją zasadę imperialną: bezpieczeństwo za bezwarunkową lojalność.

Hiperprezydencki reżim na Białorusi nigdy nie dekretował żadnej jasnej ideologii, przyjmowanej przez szeroką bazę społeczną. Aleksandr Łukaszenko, który w sfałszowanych wyborach prezydenckich 8 sierpnia 2020 r. miał otrzymać 80,23 proc. głosów, rządzi dzięki poparciu Rosji oraz lojalności wojska, policji, służb specjalnych i aparatu administracyjno-samorządowego. Kupuje przy tym czas i poparcie Kremla kosztem polityki antyunijnej (Białoruś nie należy do Rady Europy), antynatowskiej i bezwzględnego zwalczania niezależnych mediów i przejawów działalności opozycyjnej (masowe aresztowania, dragońskie kary więzienia, osadzanie w koloniach karnych, obowiązywanie kary śmierci).

Moskwa mając w pamięci konsekwencje „kolorowych rewolucji” na obszarze postradzieckim: Gruzja – 2003 r., Ukraina - 2004 r., Kirgistan – 2005 r. i Kijowski Majdan – 2013/2024 – *a priori* wynagradza Białoruś za stabilność, podejmując przy tym działania wyprzedzające, służące kontrolowaniu jej operacyjno-strategicznego położenia. Osią tej kontroli są dwustronne porozumienia w dziedzinie wojskowej: wspólne inwestycje i wykorzystanie infrastruktury szkoleniowej i poligonowej – 1995 r.; utworzenie Regionalnego Zgrupowania Wojsk – 1999 r.; powołanie wspólnego systemu obrony powietrznej -2001 r.⁷. Białoruś jest uznawana przez Rosję za pierwszego partnera handlowego (corocznie odnawiane

⁶ Ibidem, s. 236.

⁷ R. Astapenia, Dz. Balkunets, *Belarus – Russia, Relations after the Ukraine Conflict*, Ostragorski Center, Mińsk-London 2016.

umowy w sprawie połączenia rynków) i gospodarczego, w zamian ma miejsce refinansowanie białoruskich długów, obowiązywanie bezcłowych dostaw rosyjskiego gazu i ropy naftowej.

Kryzys ukraiński w 2014 r. zwiększył rolę operacyjno-strategicznego położenia Białorusi. Decyzje Szczytu NATO w Norfolk (2014 r.) i w Warszawie (2016 r.) w sprawie wzmocnienia tzw. „wschodniej flanki Sojuszu” spotkały się reakcją Białorusi, wyartykułowaną w doktrynach wojennych z 2016 r. i 2021 r. Reżim białoruski, wskazując na zagrożenia bezpieczeństwa narodowego ze strony państw NATO, przygotowuje siły odpowiedzi do przeprowadzenia operacji asymetrycznej wzdłuż granic z Litwą i Polską⁸

Wojna pełnoskalowa w Ukrainie przekreśliła mit o bratnich narodach: rosyjskiego - ukraińskiego i białoruskiego. Rosja narzucając Białorusi rolę posłusznego wykonawcy woli politycznej zmusza ją do wspólnego uczestnictwa wojskowego w wojnie. Łukaszenko lawirując wobec Kremla, wydał zgodę na udział zakamuflowanej formacji zbrojnej o nazwie Guard Service w walkach w Donbasie oraz zaakceptował przeprowadzanie ataków lotnictwa rosyjskiego z białoruskich lotnisk. Ku zaskoczeniu Mińska ochotnicze oddziały Białorusinów pojawiły się u boku walczących Ukraińców a na kolejach białoruskich dochodzi do okresowych akcji partyzanckich: wysadzanie zwrotnic i transportów wojskowych.

Armenia posiada kluczowe znaczenie dla pozycji Rosji na Południowym Kaukazie, pomagając jej wywierać presję na Gruzję i Azerbejdżan, przy jednoczesnej kontroli wpływów tureckich. Mając na uwadze zmiany jakie nastąpiły 8 maja 2018 r., kiedy premierem został Nikola Paszynian, Zachód liczył na ewolucyjną reorientację geopolityczną w regionie. Przez trzy dekady lat władze polityczne Armenii utrzymywały system polityczny poprzez: ścisłe nadzorowanie wyborów, kontrolę biznesów i utrzymywanie dobrych relacji z Rosją. Raporty Transparency International i Freedom House badające „państwa w okresach przejściowych”, umieszczają Armenię w kategorii: „na wprost umocnionych reżimów autorytarnych”⁹. Jedną z konsekwencji takiej polityki jest wysoki trend emigracyjny. Niemal 1/3 Ormian w latach 1992-2020 opuściła kraj, który w 1992 r. zamieszkiwało 3,6 mln osób a w 2021 r. – 2,67 mln. Zapaść demograficzna zagraża bezpieczeństwu narodowemu, we wrogim Azerbejdżanie rodzi się

⁸ W dokumentach wymienia się gotowość operacyjną przypominającą formy rosyjskiego internacjonalizmu wojskowego zastosowanego na Krymie i terytoriach wschodniej Ukrainy: działania zbrojnych grup, wojna informacyjna, operacje destabilizujące, wykorzystanie elitarnych jednostek bezpieczeństwa wewnętrznego. J. Zalewski, K. Najdzik, *Nowa zimna wojna. Konfrontacja i odstraszanie*, op. cit., s. 165.

⁹ *Report on the misuse of administrative resources during electoral processes*, Europejska Komisja na rzecz Demokracji przez Prawo, Rada Europy, Strasburg 2018.

rocznie 3,5 razy więcej dzieci i państwo to ma prawie czterokrotnie większy budżet wojskowy – 1 824 mld dol., Armenia – 514 mln dol.¹⁰.

Władze armeńskie pozostają przykładem wypełniania zaleceń Kremla w odniesieniu do negocjowania zachodnich ofert współpracy, np. Partnerstwo Wschodnie, unikanie polityki proeuropejskiej i brak zbliżenia z europejskimi organizacjami pozapaństwowymi. Wyjątkiem była obecność w tym kraju Misji Doradczej Unii Europejskiej (EUAM) ds. Reformy Sektora Bezpieczeństwa Obywatelskiego.

Zamrożony konflikt w Górskim Karabachu, powoduje, że Armenia potrzebuje politycznego i wojskowego wsparcia ze strony Rosji. Oba państwa, będące strategicznymi sojusznikami w ramach Organizacji Układu o Bezpieczeństwie Zbiorowym, posiadają wspólny system obrony powietrznej. Na mocy traktatów z 1992 i 1995 r. rosyjscy żołnierze chronią granicę armeńsko-turecką, Rosja posiada także duży garnizon wojskowy w Gyumri (wojska lądowe, stacje radiolokacyjne, eskadra samolotów bojowych wraz z infrastrukturą wsparcia).

Stosunki ormiańsko-tureckie charakteryzują się zakorzenioną wrogością, wynikającą z ludobójstwa Ormian w 1915 r. Z kolei stosunki z Azerbejdżanem pogorszyły się w reakcji na zajęcie zbrojne przez Armenię, na początku lat 90. XX wieku Górskiego Karabachu¹¹. Erewań z zaniepokojeniem obserwuje dobrze rozwijające się relacje Azerbejdżanu z Turcją. Taki układ sprzyja Kremlowi do występowania w ulubionej roli - wpływowego mediatora i regionalnego hegemonu. Dla Moskwy ważną sprawą są prorosyjskie nastroje większości Ormian, ich obawy przed rewindykacjami terytorialnymi Azerbejdżanu. Buduje to uznanie dla strategicznych rosyjskich gwarancji: bezpieczeństwa zewnętrznego, ciągłości dostaw nośników energii oraz rozwoju inwestycji gospodarczych (ponad 40 proc. należy do biznesu rosyjskiego).

W zapowiedziach zmian w polityce Armenii, pojawiły się ostrożne sygnały reform o charakterze wewnętrznym: ograniczenie wpływu kleptokratycznych elit, poprawa praworządności i komunikacji społecznej. Rosja nie powinna zatem mieć wielu powodów zaniepokojenia. Główne ryzyko pozytywnego scenariusza dla emancypacji Armenii polega na tym, że dalsze bliskie relacje z Moskwą wskutek niepowodzeń w wojnie na Ukrainie, mogą być sprzeczne z krajowym programem sprawowania rządów. Nie należy jednak zapominać o

¹⁰ Sztokholmski Międzynarodowy Instytut Badań nad Pokojem, *Military expenditure by country*, 2020.

¹¹ 22 listopada 2022 r. podczas szczytu Organizacji Układu o Bezpieczeństwie Zbiorowym (OUBZ) premier Armenii N. Paszynian odmówił podpisania wspólnej deklaracji – w proteście za małą aktywność Organizacji w rozwiązaniu problemu Górskiego Karabachu.

obecności prawie trzech tysięcy żołnierzy rosyjskich w tym kraju. W sytuacji eskalacji nastrojów antyrosyjskich Kreml może zdecydować się na zbrojną interwencję.

Jak wskazują analizy zachodnich think tanków Rosja po nałożeniu sankcji gospodarczych za agresję zbrojną w Ukrainie – znalazła wśród niektórych państw postradzieckich solidarne wsparcie, pozwalające na obniżenie jej skutków w całościowym bilansie gospodarczym. Tymi lojalnymi wobec problemów Rosji krajami - w rodzaju „magazynu przeładunkowego” - okazały się Armenia, Gruzja, Kazachstan, Kirgistan i Uzbekistan. Eksport Stanów Zjednoczonych i Unii Europejskiej do tych państw wzrósł z 14,6 mld dol. w 2021 r. do 24,3 mld dol. w 2022.

Wymienione państwa nie będące objęte sankcjami wykorzystuje Rosja, ustanawiając je swoim „pośrednikiem” przede wszystkim w handlu produktami „podwójnego zastosowania” (cywilnego i wojskowego) - układami scalonymi niezbędnymi do produkcji nowoczesnego uzbrojenia i wyposażenia wojskowego. Takie obraz obchodzenia sankcji odbywał się wobec zachodnich dostaw laserów do Kirgistanu i przyrządów pomiarowych do Uzbekistanu. Oba kraje odnotowały wzrost eksportu produktów IT do Rosji. Odbywało się to wbrew zakazom USA i UE w sprawie sprzedaży Rosji zachodniej technologii, kluczowej do prowadzenia wojny. Możliwość obchodzenia zachodnich sankcji stwarza *nomen omen* kierowana przez Rosję Eurazjatycka Unia Gospodarcza, eliminująca granice celne między jej członkami, tworząc swego rodzaju "strefę Schengen" dla obszaru postradzieckiego.

Do niedawna Kazachstan był najważniejszym elementem w postradzieckiej układance i lojalnym sojusznikiem Moskwy w Euroazjatyckiej Unii Gospodarczej. Wydarzenia ze stycznia 2022 r. wskazują na duże rysy na tym projekcie¹². Główną przyczyną narastającego w Kazachstanie niezadowolenia społecznego było to, że po udanym starcie transformacji gospodarczej i społecznej (PKB *per capita* sięga dziś rosyjskiego i dwa razy przewyższa ukraiński z 2021 r.) do nagłego załamania nastrojów społecznych w dużych miastach. Mimo że produkcja najważniejszych surowców wzrosła w porównaniu z 1990 r. 4-15-krotnie, podczas gdy w Rosji z trudem sięga to poziomu z końca okresu Związku Radzieckiego - stopa życiowa Kazachów praktycznie przestała rosnać. Przyczyną były nie tyle ceny paliw, ile zmęczenie

¹² Na terytorium Kazachstanu wkroczyli rosyjscy żołnierze wojsk powietrznodesantowych. Oficjalnie stało się tak na polecenie prezydenta Kasyma-Żomarta Tokajewa, który zwrócił się do Organizacji Układu o Bezpieczeństwie Zbiorowym o interwencję "stabilizacyjną" w jego kraju. Organizacja ta jest postrzegana jako substytut Układu Warszawskiego po zimnej wojnie. Tokajew, prosząc o interwencję Rosję, chciał przede wszystkim uwiarygodnić się w oczach rządzącej elity w Kazachstanie i udowodnić, że nie odda kontroli nad krajem.

stagnacją, nierównościami i korupcją (nadużywanie władzy przez krewnych i protegowanych byłego prezydenta Nursułtana Nazarbajewa). Pojawienie się ekonomicznej zapaści wywołało irytację społeczeństwa i doprowadziło do wybuchu protestów. Kazachowie uznali, że faktyczna dwuwładza uniemożliwiła prezydentowi Kasymowi-Żomartowi Tokajewowi wdrożenie choćby ograniczonych reform. W reakcji sięgnięto po nowoczesną broń, powodując ofiary śmiertelne wśród protestujących

Z perspektywy zasięgu i formy buntu społecznego w Kazachstanie w 2022 r. występuje ryzyko dla putinowskiej stabilizacji, a skutki wydarzeń mogą mieć wielorakie znaczenie dla: (1) redukcji swobody manewru Kremla i sprzyjaniu przyjęciu przez Kazachów nowego konsensusu ekonomicznego: dobrobyt zamiast politycznej lojalności; (2) wyłonienia się nowej jakości władzy - spoza wpływów rosyjskich, co stwarza zagrożenia powielania kazachskich doświadczeń w poradzieckiej przestrzeni; (3) regionalnej agendy politycznej przynoszącej straty wizerunkowe i ograniczenie możliwości oddziaływania Moskwy na nastroje społeczne; (4) redukcji rosyjskich wpływów w przestrzeni poradzieckiej w ramach Organizacji Układu o Bezpieczeństwie Zbiorowym. Kazachowie wykazali determinację poparcia włączenia zagranicznych sił do rozwiązywania konfliktu wewnętrznego; (5) skali protestów i żądań demonstrantów w sprawie wycofania się ze wszystkich organizacji i sojuszy z udziałem Rosji. Ta ostatnia kwestia wskazuje, że Moskwa może szybko utracić zdolności do pełnej kontroli nad swoimi sąsiadami, jeśli chodzi o zakazy instalowania na swoim terytorium baz wojskowych NATO.

Rosja bez Kazachstanu przestaje być mocarstwem euroazjatyckim i może znaleźć się w geopolitycznej izolacji w regionie, jak w pierwszej połowie XVII wieku. Ale i Kazachstan stoi przed strategiczną modyfikacją przyjętej w 2014 r. wielowektorowej polityki zagranicznej. Wymaga ona korekt wskutek nieprzewidywalności zagrożeń ze strony Rosji i rosnących ambicji geopolitycznych Chin. Nie przypadkiem przywódca Kazachstanu podjął decyzję o wprowadzeniu do języka kazachskiego alfabetu łacińskiego i otworzyli się na rozwijanie szerokiej współpracy z krajami UE i USA. Kazachowie znaleźli się u progu wielkiego, historycznego wyboru – pogłębiać autorytaryzm czy wejść na drogę demokratyzacji życia publicznego, budowania społeczeństwa obywatelskiego i liberalizować stosunki gospodarcze. Kalkulacje są złożone, jednym ze scenariuszy może być ingerencja rosyjska, jak

w Donbasie¹³. Takie zagrożenie istnieje ze względu na apele rosyjskich nacjonalistów do Dumy w sprawie przywrócenia do Rosji północnej części Kazachstanu, zdominowanej przez ludność rosyjską. Ale operacja taka w sytuacji trwającej wojny w Ukrainie byłaby dla Rosji zbyt dużo kosztowna.

Ocenia się, że Uzbekistan, najważniejszy geopolitycznie kraj w Azji Środkowej (graniczy z każdym państwem postradzieckim i Afganistanem), znajduje na drodze przyspieszonych reform polityki zagranicznej, zarządzania gospodarczego, wymiaru sprawiedliwości, budowania społeczeństwa obywatelskiego - po regulacje religijne (złożona mozaika wyznaniowa, w tym duża aktywność ultraradykalnych formacji islamskich). Działania te obliczone są na poprawę współpracy regionalnej, wzrostu gospodarczego i likwidacji ubóstwa społecznego. Uzbekistan jest tym państwem, które nie tylko odmówiło wstąpienia do Unii Eurazjatyckiej, ale w 2012 r. wycofało się z Organizacji Traktatu o Bezpieczeństwie Zbiorowym, przechodząc do budowania silnych stosunków dwustronnych z Chinami, USA, Japonią, Koreą Południową i Unią Europejską. Otwarcie na świat towarzyszy ewolucyjne odejście od radzieckiego modelu zarządzania państwem i komunikowania się ze społeczeństwem. W zamian ma miejsce rozszerzanie niezależności państwowej, równoważenia stosunków z Chinami i Rosją oraz sąsiadami, zwłaszcza Kazachstanem, liderem obszaru postradzieckiego w przyciąganiu inwestorów zagranicznych.

W procesie emancypacji polityczno-gospodarczej Uzbekistanu dużą rolę odgrywa „narodowa strategia rozwoju” z 2017 r., wyznaczająca pięć priorytetów: stabilność makroekonomiczna, zwiększona konkurencyjność, rozwój sektora rolnictwa, mniejsza rola państwa w gospodarce oraz zrównoważony rozwój regionów, okręgów i miast. Do tego dochodzi udana reforma walutowa – uzbecki som stał się wymienialny. Według raportów „Doing Bussines” Banku Światowego Uzbekistan zyskał w 2018 r. kategorię „czołowego reformatora” w regionie¹⁴.

Powodzenie reform politycznych, gospodarczych i społecznych w Uzbekistanie będzie miało duży wpływ na osłabianie pozycji Rosji w regionie. Moskwa od 2012 r. różnymi sposobami usiłuje osłabić i blokować – bez skutku – większość reform uzbeckich. Kreml nie

¹³ M. Dumoulin, S. Courtais, *Révolte et repression au Kazakhstan: la stratégie de Poutine*, www.radiofrance.fr (dostęp: 19.05.2023).

¹⁴ S. Cornell, B. Shaffer, *Reformy w Uzbekistanie: początek nowej ery w Azji Środkowej?*, maj 2018, <https://www.gisreporsonline.com> (dostęp: 18.05.2023).

ustaje w działaniach destrukcyjnych, odwołując się sił ekstremistycznych (głównie islamskich), dążących do narzuceniu uzbeckiemu prawodawstwu aspektów prawa kanonicznego, a także do prowokacji ksenofobicznych wymierzonych w mniejszości etniczne.

Uzbekistan i Kazachstan angażując się w reformy strukturalne mające na celu modernizację instytucji państwowych i rozwój potencjału gospodarczego są przykładem odchodzenia od wielodekadowej, wasalnej zależności od Rosji.

2. Rosja sama nie zrezygnuje z roli żandarma obszaru postradzieckiego

Geopolityka Kremla od 2014 r. weszła w nowy etap demonstrowania koncepcji *weaponizacji*, czyli zacierania granic między przestrzenią cywilną a militarną z udziałem tzw. „toru informacyjnego”, zajmującego się narracją wojenną. Głównym celem tego toru wraz jest przekonywanie o racji silniejszego oraz wykorzystywanie cyberdestrukcję w kampaniach dezinformacyjnych (farmy trolli aranżujące festiwale nienawiści z udziałem: *fake news*, *deep fakes*, serwisów *4 chan* i *8 chan* czy wirusów w rozsyłanych programach szantażujących – *ransomware*) do: wyciszenia/usuwania z przestrzeni publicznej kłopotliwych polityków, osób zaufania, faktów historycznych i bieżących; wskazywania wrogów, manipulowania, np. permanentne nagłaśniania zagrożenia natowskiej wersji wojny hybrydowej – *gibridnaja wojna*, wymierzonej przeciwko Rosjanom i innym narodom Federacji Rosyjskiej oraz społecznościom obszaru postradzieckiego¹⁵.

Putin w „eseju politycznym” datowanym na lipiec 2021 r. rozwinął geopolityczne ambicje imperialnej Rosji, w tym przyszłości obszaru postradzieckiego. Jego przewodnią myśl stanowiła mieszanie nacjonalistycznej poetyki, rasistowskiej wyższości i mistycznej religijności, opartej wprost na biblijnym dogmacie, że Rosjanie, Ukraińcy i Białorusini są potomkami dawnej Rusi Kijowskiej. Natomiast Rosjanie i Ukraińcy to „jeden naród”, co z istoty wyklucza delimitację granic Ukrainy i jej suwerenność państwową. W tym duchu „Rosja nigdy nie była i nigdy nie będzie „antyUkrainą”, zaś jaka będzie Ukraina – to zależy od jej obywateli”. Pobieżna analiza takiego stanowiska zwraca uwagę na podobieństwo obietnic Hitlera, złożonych w 1938 r. w Monachium Neville’owi Chamberlainowi i Edouardowi Daladierowi, którzy w odpowiedzi, by zapewnić sobie pokój, poświęcili suwerenność Czechosłowacji. Putin konstruując paralele historyczne dla uzasadnienia aneksji Krymu i Donbasu, w roli politycznych żyrantów podjętej zaakceptował premiera Węgier Wiktora

¹⁵ M. Galeotti, *Wszystko jest wojną. Jak mocarstwa zrobiły z ciebie broń*, ZNAK – Horyzont, Kraków 2023.

Orbana oraz populistów różnej maści, w tym neofaszystów zachodnioeuropejskich, pouczających walczących Ukraińców o zaniechanie obrony, kosztem przyjęcia upokarzającego układu pokojowego¹⁶.

Rosyjskie media, w tym najszerzej gazeta „Moskowskij Komsomolec”, przedstawiając stanowisko Putina określiły go jako „ostateczne ultimatum dla Ukrainy”. Chodzi w nim o jej deprecjację suwerennościową, negację prawa do własnego języka i kultury, swobodnego przyjmowanie wartości zachodnich - antyrosyjskich i nazistowskich, posługiwania się ukraińską tożsamością, według Kremla ahistoryczną i stojącą na drodze realizacji projektu eurazjatyckiego. Jednocześnie media te zwracały uwagę na przełomowe wydarzenia - ostrzeżenia sygnalizowane przez Kreml, mające wpływ na architekturę bezpieczeństwa europejskiego oraz geostrategiczną przyszłość obszaru postradzieckiego w polityce regionalnej i globalnej¹⁷: (1) monachijskie wystąpienie Putina (luty 2007 r.), w którym potępił amerykańskie jednostronne działania, służące narzucaniu Rosji „nowych linii demarkacyjnych i nowych murów”; (2) zablokowanie w sierpniu 2008 r. gruzińskiej próby reintegracji terytorialnej i udaremnienie rozszerzenia NATO na Kaukazie; (3) niesprawiedliwe odrzucenie przez Zachód wysuniętej przez Kreml w 2009 r. inicjatywy w sprawie zapewnienia dialogu o traktatowym uregulowaniu bezpieczeństwa w Europie; (4) wykluczenie Rosji w latach 2013-2014 z udziału w dyskusji poświęconej układowi stowarzyszeniowego Ukraina-UE, co oznaczało geopolityczną samotność i deprecjację idei „rosyjskiej strefy wpływów”. Media przekonywały, że to, co oferowano Rosji, to nie był Zachód, lecz selektywne przyjęcie pozycji podporządkowanego podmiotu (Rosja liczyła na współudział w budowaniu Wielkiej Europy, w integracji zintegrowanych, czyli zbliżeniu i harmonizacji UE i EUG¹⁸); (5) niezmiennosc rosyjskich celów geostrategicznych wobec obszaru postradzieckiego – uniemożliwienie Ukrainie, Gruzji i Mołdawii przystąpienia do wspólnot euroatlantyckich wraz z prawem wykorzystywania wachlarza form i środków nacisków politycznych, dyplomatycznych i specjalnych, mających na uwadze ochronę swoich interesów: aneksja Krymu (wszczęć

¹⁶ Od 2014 roku, jeszcze przed grabieżami Mariupola, Chersonia, przed zbrodniami i ludobójstwem w Buczy i innych miejscach, zniszczeniem Bachmutu i dziesiątków miast, zabito około 14 tys. Ukraińców. Nielegalna okupacja Krymu i Donbasu była preludium do rozpoczęcia wojny pełnoskalowej.

¹⁷ C. Belton, *Ludzie Putina. Jak KGB odzyskało Rosję i zwróciło się przeciwko Zachodowi*, Wydawnictwo SINE QUA NON, Kraków 2022; J. Zalewski, K. Najdzik, *Nowa zimna wojna. Konfrontacja i odstraszanie*, op. cit., s. 182-183.

¹⁸ R. Sakwa, *Russia Against the Rest: The Post-Cold War Crisis of World Order*, Cambridge University Press, 2017.

konfliktu zbrojnego w Ukrainie wiosną 2014 r. z udziałem separatystycznych obwodów: donieckiego i ługańskiego, wykorzystywanie „lawfare” w kampaniach paszportowych)¹⁹.

Od lutego 2022 r. retoryka Kremla zajmująca się „ochroną” rosyjskojęzycznych obywateli na obszarze postradzieckim zajmuje się prezentacją głównych celów i zadań „operacji specjalnej w Ukrainie”, czyli: „defaszyzacji”, „denazyfikacji” „deukrainizacji” - egzystencjalną rozprawą z Ukraińcami, największymi wrogami Rosji. Rosja przestrzeń publiczną została zdominowana doktryną agresywnego kolonializmu, głoszącego, że gdziekolwiek jest rosyjski ślad – ludzie i ich przeszłość – tradycje, to tam jest Rosja i jej prawo do ingerencji przeciw zagrażającemu złemu światu, czyli Zachodowi.

Decyzja Rosji o zamrożeniu prób okupowania całej Ukrainy i w zamian skoncentrowania się na utrzymaniu Krymu i Donbasu nie wskazuje na jej porażkę. Natomiast w zależności od zachodniego wsparcia wojskowego (i innych państw wspierających) otwiera szanse na przygotowanie i przeprowadzenie ukraińskiej kontrofensywy. Jest jeszcze za wcześnie, aby projektować zaawansowane scenariusze wpływu ukraińskiej i zachodniej determinacji na charakter i rezultaty przełomu w wojnie i jego roli w konfigurowaniu nowego ładu międzynarodowego na obszarze postradzieckim. Analizom i projekcjom towarzyszyć realizm. Rosja, imperium atomowe, jak dotąd nie przejmując się stratami swojego (1) personelu wojskowego (według szacowanych danych w maju 2023 r. liczba zabitych mogła przekroczyć 150-200 tys.) i (2) uzbrojenia i sprzętu wojskowego (m.in. prawie 2 tys. czołgów, kilka tysięcy pojazdów opancerzonych, ponad 100 samolotów bojowych).

Z drugiej strony należy także z dużą wyrozumiałością podchodzić do zmęczenia i trwałego wysiłku wojennego Ukraińców, doznawanych strat osobowych i materialnych - wojskowych i cywilnych. Pomimo obietnic przywódców państw zachodnich, adresowych do prezydenta Wołodymyra Zełeńskiego, na Ukrainę nie dociera wiele obiecane nowoczesnego

¹⁹ Rosja, imperium wojskowo-biurokratyczne wykorzystuje „lawfare” – taktyczne narzędzie wojny, polegające na wykorzystywaniu prawa lokalnego i międzynarodowego w celu osiągnięcia określonych korzyści, np. akcje paszportowe w 2019 r. skierowane do osób uznających się za Rosjan w Donbasie, Abchazji, Osetii Południowej, Naddniestrze. Polityka oferowania obywatelstwa osobom rosyjskojęzycznym w strategicznych dla Kremla miejscach, służy tworzeniu prawnych podstaw do hipotetycznych aneksji. Podobne działania ze strony Rosji podjęto jesienią 2022 r. po przeprowadzeniu tzw. referendum na zajętych terenach Ukrainy. Należy podkreślić, że nierosyjska „lawfare” posiada pozytywne funkcje służące przestrzeganiu norm mających kształtować współczesny świat, jako alternatywa dla klasycznych form przymusu bezpośredniego. Natomiast Ukraina korzystając z „lawfare” złożyła skargi na Rosję do różnych sądów międzynarodowych: Europejskiego Trybunału Praw Człowieka, Stałego Trybunału Arbitrażowego, Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości, Międzynarodowego Trybunału Prawa Morza.

uzbrojenia i wyposażenia wojskowego, np. broń artyleryjska dalekiego zasięgi, zestawy przeciwlotnicze oraz oczekiwane samoloty bojowe, w tym wielozadaniowe F-16, które mogą pojawić dopiero jesienią 2023 r. Na rytmikę dostaw zachodniego uzbrojenia i wyposażenia wojskowego wpływa powściągliwość Niemiec i Francji, natomiast zaskakująca jest destrukcja Węgier zgłaszających weto w sprawie pomocy Ukrainy.

Rosja, jak dotąd nie wykazuje oznak chęci porozumienia w sprawie zakończenia, chłodno reagując na wysuwane koncepcje przez Francję, Chiny i Turcję. Zapewne nie zrobi tego, dopóki nie odczuwać będzie rozległych skutków sankcji gospodarczych lub pod ich wpływem masowego, wewnętrznego sprzeciwu antywojennego²⁰. Kreml liczy na dekompozycję jedności świata zachodniego (i innych państw wspierających wysiłek wojenny Ukraińców) oraz działalność sprzyjających mu kół populistów europejskich i amerykańskich, optujących za przerwaniem działań bojowych w zamian za terytorialne ustępstwa Ukrainy.

Putinowi nie udało się błyskawiczna kampania, Kijów pozostał wolny. Rosyjska agresja zjednoczyła i zmobilizowała ukraińskie społeczeństwo, zwiększeniu uległo poparcie dla zachodniego kierunku geopolitycznego kraju oraz zaufanie do przywództwa politycznego kraju. Tym samym doszło do wielkiej zmiany w nastrojach społecznych. W lipcu 2022 r.

²⁰ Odpowiedzi na pytania związane z charakterem i zasięgiem niezadowolenia Rosjan w związku z wojną w Ukrainie napotykają na trudności w jednoznacznej interpretacji. Nie tylko w polskich mediach, ale także zachodnich powtarza się, że społeczeństwo rosyjskie jest bierne i bezmyślnie popiera agresję zbrojną rozpętaną przez Kreml. Przywoływane są wyniki sondaży, ale ich wiarygodność obarczona jest wieloma niewidomymi. Pod znakiem zapytania stoi niezależność instytucji prowadzących badania opinii publicznej. Są one prowadzone w kraju, gdzie za dyskredytację armii i nazywanie wojny „wojną” można znaleźć się w więzieniu. Zdecydowana większość potencjalnych respondentów albo odmawia ze strachu przed represjami udzielania odpowiedzi ankietnikom. Wśród tych, którzy decydują się na wyrażenie swoich opinii, ponad 70 proc. opowiada się za prowadzeniem „operacji specjalnej”, prawie 20 proc. jej nie popiera. Wyniki badań opinii społeczeństwa rosyjskiego nie dają podstaw do oceny własnych przekonań poszczególnych środowisk społeczno-zawodowych, w tym podatności na manipulację i bierność zachowań. Należy jednak nie zapominać, że historia Rosji wyraźnie wskazuje na obecność „genu zbuntowanego społeczeństwa”. Od momentu narodzin państwa rosyjskiego w jego dzisiejszym imperialnym kształcie, przez ostatnie trzy stulecia dochodziło w nim do licznych, masowych wystąpień. Oznacza to, że społeczeństwo rosyjskie i narody wchodzące w rosyjskiego państwa wraz z Federacją Rosyjską, posiada duży potencjał aktywności kontestacyjnej przeciwko polityce caratu, władzy radzieckiej i rządowi Putina. Jak zaznaczają analitycy, rosyjska przestrzeń kontestacyjna jest specyficzna, Rosja jest państwem, w którym dystans między władzą a społeczeństwem jest większy niż gdziekolwiek w innych krajach autorytarnych, co wpływa na dynamikę stosunków społecznych, ujawniając ich historyczne i mentalne podglebie z realiami politycznymi, społeczno-gospodarczymi i kulturowymi. Źródła buntu należy doszukiwać się w dyskryminacyjnej polityce władz państwowych wobec mniejszości etnicznych o innym niż prawosławne wyznaniu, w wyzysku ekonomicznym oraz ludobójstwie kulturalnym. Prowadziło to do wielu konfliktów zbrojnych na tle narodowościowym w imperium, w części europejskiej i azjatyckiej. E.S. Kulpin-Gubajdulin, *Złota Orda. Problemy genezy państwa rosyjskiego*, Wyd. Adam Marszałek, Toruń 2018.

poparcie dla wejścia do Unii Europejskiej i NATO wynosiło odpowiednio 91 proc. i 85 proc.; podobnie w lutym 2023 r. Przed wojną, w grudniu 2021 r. poparcie to utrzymywało się na poziomie 58 proc. - UE i 48 proc. – NATO²¹. 40 proc. Ukraińców powyżej 18. roku życia w ciągu pierwszych sześciu miesięcy zgłosiło się na ochotnika do czynnej obrony kraju. Większość z nich wiąże swą przyszłość z rozwojem suwerennej, proeuropejskiej Ukrainy²².

3. Rzeczywistość i oczekiwania związane z wojną

Rosja od 2023 r. staje się potęgą słabszą i niewątpliwie upokorzoną. Niemniej absurdem byłoby nie doceniać jej zdolności dyplomatycznych w szukaniu sojuszników na obszarze postradzieckim i wśród regionalnych potęg i państw globalnego Południa. Kreml nie tylko ich znajduje, ale pozyskuje od nich pomoc wojskową i technologiczną, zwłaszcza ze strony Iranu, Korei Północnej oraz dyplomatyczną – Indie, Brazylia, Republika Południowej Afryki. Interesująco na tym tle przedstawia się ambiwalentna rola autorytarnych Chin w podejściu do kryzysu ukraińskiego, stosunku do rosyjskiej realpolitik i zakończenia wojny w Ukrainie.

Chiny, zarówno w sferze politycznej i w warstwie ideologicznej, prezentują spójną koncepcję nowego, wielobiegunowego ładu międzynarodowego – kompatybilnego z celami i zadaniami wielodekadowej polityki wewnętrznej przełomu XXI i XXII stulecia. Programy „Made in China 2025” czy „Belt and Road Initiative” – BRI (nowy Jedwabny Szlak) wraz z pakietami projektów infrastrukturalnych, ilustrują rozmach inwestycyjny, obejmujący także wszystkie kraje obszaru postradzieckiego. W odpowiedzi wszystkie autokracje tego obszaru z zainteresowaniem śledzą osiągnięcia Chin, w szczególności programy likwidacji ubóstwa i budowania społeczeństwa „małego dobrobytu” (*xiaokang*), w którym człowiek musi zrezygnować z części przynależnej mu wolności w zamian za koncesjonowane bezpieczeństwo,

²¹ W 2012 r. 20 proc. Ukraińców opowiadało się za przystąpieniem do NATO (70 proc. było przeciw), prawie połowa ludności opowiadała się za wejściem do UE. W grudniu 2021 r. prezydentowi W. Zelenskiemu ufało 38 proc. osób (nie ufało 61 proc.), w czerwcu 2022 r. jego zaufanie wynosiło 85 proc. W styczniu 2021 r. 53,1 proc. Ukraińców nie wierzyło, że prezydent Zelenski podjął roli naczelnego dowódcy sił zbrojnych w przypadku wojny z Rosją, w kwietniu 2022 r. z jego postawy zadowolonych było 78 proc. W sierpniu 2022 r. roku 87 proc. Ukraińców było przeciwnych jakimkolwiek ustępstwom terytorialnym wobec Rosji, odsetek ten wzrósł zimą 2023 r. i jest względnie równy we wszystkich regionach, w tym na południu i wschodzie, gdzie historycznie poparcie dla Rosji zawsze było wyższe.

²² W 2014 roku Ukraina miała tylko 6000 żołnierzy dobrze przygotowanych do walki. Zespół prezydenta Zelenskiego to zmienił. Dzięki przemodelowaniu polityki kadrowej i szkoleniowej, wzorowanej na doświadczeniach NATO, tworząc zaczęto nowe, mobilne, wielofunkcyjne formacje z uproszczonym systemem (decentralizacja) podejmowania decyzji. Ukraińskie siły zbrojne zwiększyły swoje kompetencje w następstwie zdobywanych doświadczeń bojowych w Donbasie. Prognozy wielu think tanków, że w ciągu trzech/czterech dni wojna w Ukrainie się zakończy i władzę przejmie marionetkowy rząd w stylu białoruskim – okazały się nieprawdziwe. Kreml i wiele rządów europejskich nie doceniło morale żołnierza ukraińskiego i determinację wyrzeczeń większości Ukraińców do obrony państwa.

w którym szczególna rola przypada technologicznym możliwościom IT + AT, instalowanych w metamodelu monitorowania zagrożeń bezpieczeństwa publicznego, skonstruowanego na wzór panoptycznej koncepcji Jeremy`ego Benthama, gdzie „nadzorcy widzą wszystko, kiedy ich nie widać” (analizy istoty narzędzi służących totalnej kontroli społeczeństwa można odnaleźć m.in. w pracach Michaela Foucaulta²³).

Po aneksji Krymu i zalegalizowaniu przez Rosję separatyzm na wschodzie Ukrainy na obszarze postradzieckim doszło do spektakularnego obniżenia poziomu zaufania w relacjach z Rosją, kosztem zainteresowania współpracą z Chinami. Kreml musiał uznać, że chińska oferta dedykowana krajom obszaru postradzieckiego nie jest zależna od jego obaw dotyczących dalszych wpływów, ale od tempa realizacji chińskich inwestycji, m.in. objętych BRI oraz postrzegania gwarancji Pekinu, polegających na nie mieszaniu się we wewnętrzne sprawy państwa, ochrony własności intelektualnej, wiarygodności partnerstwa oraz gwarancji dostępu do nowoczesnej technologii i stabilności rynku publicznego²⁴.

Wojna w Ukrainie zmusiła USA do przekalibrowania swojego poparcia politycznego, dyplomatycznego, wojskowego i gospodarczego – względem wysiłku wojennego Ukraińców. Uruchomionych zostało kilkanaście pakietów pomocowych w okresie marzec 2022 r. – maj 2023 r.²⁵. Waszyngton zmienił także stanowisko dla dalszego rozszerzenia NATO w Europie. Udany proces akcesyjny przeszła Finlandia – finał nastąpił 4 kwietnia 2023 r. Natomiast gorliwi sojusznicy Putina – Węgry i Turcja blokują wejście Szwecji do Sojuszu. Także Unia Europejska rozszerzyła agendę w sprawie przyspieszenia wejścia Ukrainy do Wspólnoty (przyznanie statusu państwa kandydującego), angażując się w pakiety pomocowe po stronie wsparcia gospodarczego, finansowego i humanitarnego.

Rosja została zmuszona do przyznania się, że zachodnie sankcje gospodarcze spowodowały w 2022 r. zahamowanie jej wzrost gospodarczy. Wraz z podwyżkami cen i likwidacją wielu miejsc pracy w sektorze cywilnym, wojna będzie miała wiele innych niezamierzonych konsekwencji regionalnych i globalnych, przede wszystkim energetycznych²⁶

²³ M. Foucault, *Nadzorować i karać. Narodziny więzienia*, Alelheia, Warszawa 1998.

²⁴ E. Wilson Rove (eds.), *Russia`s Turn to The East: Domestic Policymaking and Regional Cooperation*, Global Reordering Series, Palgrave McMilan, 2018.

²⁵ Podczas Szczytu Państw G-7 w Japonii (20-21 maja 2023 r.) USA ogłosiły kolejną transzę pomocy wojskowej w kwocie 375 mld dol.

²⁶ Bitwa energetyczna dotyczy daleko idącej dywersyfikacji rosyjskich paliw kopalnych. Unia Europejska już 8 marca 2022 r. decyzją Komisji nakreśliła plan REPowerUE, zakładający redukcję rosyjskiego gazu o 2/3 do końca 2022 r. oraz ropy naftowej do wiosny 2023 r. Do 2022 r. Ukraina importowała 70 proc. swojego paliwa (benzyny, olej) z Rosji i Białorusi. I. Miklos, *Why compromise with Putin, is not the solution in Ukraine*, November 4 2022, <https://www.gisreprotsonline.com> (dostęp: 17.05.2023).

i żywnościowych²⁷. Najbiedniejsi z biednych – od Lewantu do Maghrebu – pozostają głęboko uzależnieni od żywności Ukrainy. Rosja od 2014 r. przegrupowała pakiety aktywów politycznych, wojskowych i finansowych w Globalne Południe, Bliski Wschód i część krajów niezaangażowanych w Afryce. Ku ich zaskoczeniu wojna w Ukrainie odbija się na ich poziomie życia oraz utratą nadziei na szybkie znalezienie się w bezpiecznym świecie. Do ponad 80 milionów hipotetycznych przesiedleńców i uchodźców w Afryce i na Bliskim Wschodzie, doszło 7,7 mln uchodźców wojennych z Ukrainy (ok. 17,5 procent całej populacji).

Najbardziej niekorzystnym scenariuszem dla Ukrainy byłaby „wojna na wyczerpanie”, w świetle asymetrii potencjałów stron – korzystnym dla Rosji. W grze międzynarodowej pozostają różne warianty zakończenia pełnoskalowej wojny. Rozwiązań upatruje się w wariantach: wymuszonego i/lub wynegocjowanego rozejmu, przejścia w stan zamrożonego konfliktu, kontynuowania „wojny bez końca” oraz dramatycznego rozstrzygnięcia z użyciem broni masowego rażenia. Strona ukraińska podczas Szczytu Państw G-7 zaproponowała zorganizowanie międzynarodowego latem 2023 r. specjalnego szczytu pokojowego w sprawie zakończenia wojny, rozpatrującego kwestie: opuszczenia terytorium Ukrainy przez wojska rosyjskich (łącznie z Krymem i Donbasem), oszacowania strat materialnych i osobowych wraz nałożeniem na Rosję warunków zadośćuczynienia i zobowiązania jej do ponoszenia kosztów odbudowy powojennej²⁸.

Optymistyczne, zachodnie scenariusze, szczególnie popierane przez europejskich populistów, zakładają, że wskutek udanej ofensywy sił ukraińskich wojska rosyjskie mogą zostać zmuszone do opuszczenia terytorium Ukrainy, czyli za linię sprzed 23 lutego 2022 r., ale z zachowaniem Krymu i Donbasu. Na to nie ma zgody większości Ukraińców. Także duża

²⁷ Rosja w 2014 r. uruchomiła program „dozbrojenia rolniczego”, będącego odpowiedzią na rezygnację z importowania produktów żywnościowych z Europy i ze Stanów Zjednoczonych. O tego czasu ma miejsce silniejsza presja konkurencyjna Moskwy na rynkach zbytu obszaru postradzieckiego i w innych częściach świata bez szkody dla własnego rynku wewnętrznego. Ukraina będąca prawdziwym „spichlerzem Europy” z jej żyznymi czarnoziemami (41 mln ha użytkowanej ziemi rolnej), sprzedawała przed wojną 74 proc. wyprodukowanej przez siebie pszenicy. Ukraina do września 2022 r. dysponowała funkcjonalną infrastrukturą portową, zwłaszcza w Mariupolu. Rosja mając na uwadze wyeliminowanie Ukrainy ze światowego rynku handlu zbożem i zdobyciu nowych klientów, głównie spośród państw Maghrebu i Bliskiego Wschodu z niezwykłą zaciekłością dążyła do zniszczenia portu w Mariupolu, swego rodzaju *swing producer* – zdolnego przystosować się do wyższych i niższych kosztów w zależności od zmian popytu. Wojska rosyjskie zaminowują pola uprawne, niszczą maszyny rolnicze i zapasy materiałów pędnych. Wojna może zmniejszyć o 30 proc. powierzchnię obsiewanych pól, co może mieć wpływ na wielkość pszenicy spożywanej w Afryce Subsaharyjskiej, Syrii, Algierii, Egipcie, Libanu, Maroku.

²⁸ Szczyt pokojowy w sprawie Ukrainy mógłby odbyć się w Wilnie, przy okazji Szczytu NATO zaplanowanego w lipcu 2023 r.

grupa państw NATO i UE, uznaje, że decyzje w tej kwestii należeć powinny do samych Ukraińców.

Niezależnie, każdy scenariusz zakończenia pełnoskalowej wojny stanowić będzie początek nowego ładu bezpieczeństwa w Europie wraz z przyspieszeniem redefinicji modelu bezpieczeństwa na całym obszarze postradzieckim. Można przyjąć, że dojdzie do uruchomienia procesów: (1) demokratyzacji życia publicznego i kampanii akcesyjnych do struktur euroatlantyckich - w Ukrainie i Mołdawii; (2) reform prodemokratycznych - w Gruzji, Armenii, Azerbejdżanie i Uzbekistanie oraz (3) redukcji narzuconych przez Rosję uzależnień polityczno-wojskowych, gospodarczych - Kazachstan, Kirgistan, Turkmenistan; (4) utrzymania dotychczasowego *status quo* relacji z Rosją - Tadżykistan.

4. Konkluzje

Rosja wszczynając wojnę pełnoskalową w Ukrainie zdecydowała się na wielopostaciową konfrontację z Zachodem, zmuszając go do ponownego przeanalizowania globalnych i regionalnych priorytetów. W tym kontekście Ukraina stała się w XXI wieku jednym z głównych pól bitewnych, w których wybrzmiewają dwie narracje narodowe: rosyjska i ukraińska. W narracji rosyjskiej dominuje schemat imperialny, w którym nie ma miejsca na inną tożsamość ukraińską niż podporządkowaną Rosji oraz nadal obowiązujący *status quo* obszaru postradzieckiego oraz uznane strefy wpływów i strefy interesów. Narracja ukraińska przewiduje całkowite zerwanie z okresem postradzieckim, wejście na drogę reform demokratycznych z przekonaniem, że Ukraina będzie w pełni samodzielnym podmiotem bez jakiegokolwiek uzależnienia od Rosji. Ukraina domaga się gwarancji pokojowych, a nie kolejnego zawieszenia broni, które jak pokazała praktyka trwało do kolejnej inwazji. Bez sprawiedliwego określenia warunków pokoju, ukraińskie społeczeństwo nie będzie miało poczucia sprawiedliwości, a próby jego odgórnego narzucenia zakończą się fiaskiem.

Niezależnie od tego, jak wojna skończy się wojna w Ukrainie, postępowanie Rosji spowoduje poważne konsekwencje międzynarodowe: pauperyzacja statusu mocarstwa, upokorzenie jej sił zbrojnych i degradacja zdolności jej kompleksu wojskowo-przemysłowego. W świecie postradzieckim zaczął znikać strach i dostrzeganie innych możliwości. Decyzja Kremla o zakupie broni i amunicji od Korei Północnej dowodzi, że „nieograniczona przyjaźń” między Rosją a Chinami nie wykraczała poza to, że Pekin rzucił się na możliwość zaopatrzenia się w tanią rosyjską ropę i gaz ziemny. Słabnie długoletnia rola Rosji jako hegemonia w Azji Środkowej. Jej uznany sojusznik, Kazachstan, chłodno reaguje na

zachęty Kremla w sprawie uznania sponsorowanych przez Rosję „formacji quasi-państwowych” na Ukrainie. Zamrożony konflikt w Górskim Karabachu został rozwiązany siłą w 2020 roku, kiedy Turcja udzieliła wsparcia militarnego Azerbejdżanowi w odzyskaniu znacznej części terytorium okupowanego przez Armenię od początku lat 90. XX wieku. Od tamtego czasu rosyjscy żołnierze sił pokojowych zostali zmuszeni do porzucenia ormiańskiego sojusznika, a Azerbejdżan posiada inicjatywę operacyjną.

Wojna w Ukrainie w sposób przekonujący ujawniła społeczności międzynarodowej, w tym zamieszkałej na obszarze postradzieckim (mimo obecności cenzury prewencyjnej i codziennego dostępu do głównych mediów rosyjskich), na czym w praktyce polega reżim Putina, co do zasady kierujący się kombinacją kłamstw i manipulacji, aby zyskać na czasie i tonizować nastroje społeczne. Determinacja Ukraińców jest czytelnym sygnałem, że czas postradziecki dobiega końca, że każde państwo ma prawo do wyboru własnej drogi. Według badań ukraińskiej grupy socjologicznej „Rating” ze stycznia 2023 r., wynika, że podczas wojny na pełną skalę odsetek osób, które uważają, że państwo zmierza we właściwym kierunku, wzrósł do 70-80 proc., a zwykle w latach 2010-2021 uważało tak 20-30 proc. Ukraińców. Z kolei według Kijowskiego Instytutu Socjologii, odsetek Ukraińców uważających, że ich państwo nie może zgodzić się na ustępstwa terytorialne dla osiągnięcia pokoju, zmniejszył się pomiędzy październikiem 2021 r. a styczniem 2023 r. z 10 do 7 proc.²⁹

Brak powodzenia Rosji w realizacji głównych celów wojny pełnoskalowej w Ukrainie – po jej przerwaniu i przyjęcia jakiegokolwiek rozwiązania pokojowego spowoduje turbulencje polityczne. Walka o wpływy między „siłowikami” może stać się bardzo agresywna. Obszarem, w którym można się spodziewać wolnych zmian jest polityka zagraniczna. Szeroko nagłaśniane przed 2022 r. „zwrot na Wschód” może oznaczać utratę pozycji potęgi regionalnej, nie wytrzymującej narzuconego tempa rywalizacji przez Chiny. Większość grup interesów, zwłaszcza rosyjski sektor naftowo-gazowy, oczekiwać będą na zakończenie konfrontacji i wyjścia ze stanu izolacji.

Bez względu na przyjętą formułę całkowitego zakończenia wojny pełnoskalowej w Ukrainie³⁰ dojdzie do wyłonienia się nowej jakości geopolitycznej obszaru postradzieckiego.

²⁹ D. Bondar, Z. Popowicz, *Co Ukraińcy myślą o rokowaniach pokojowych z Rosją*, dodatek nr 3/2023 do „Le Monde diplomatique (edycja polska), Nr 3, 2023.

³⁰ Wycofanie wojsk rosyjskich do linii z 23 lutego 2022 r., rozpoczęcie rokowań w sprawie Donbasu i Krymu pod nadzorem organizacji międzynarodowych i po powrocie wszystkich przesiedlonych pod przymusem; rozpoczęcia prac międzynarodowych trybunałów do osądzenia zbrodni wojennych i ludobójstwa, popełnionych przez żołnierzy rosyjskich i rosyjski aparat administracyjnych działający na okupowanych terenach.

Odbywać się to będzie z udziałem postępującej dezintegracji i redukcji zależności polityczno-wojskowej i gospodarczej od Rosji: (1) państw Azji Środkowej - Kirgistanu, Tadżykistanu, Turkmenistanu i Uzbekistanu; (2) rozszerzającej się emancypacji polityczno-wojskowej w ramach „tzw. „demokracji delegatywnej” - Armenia, Azerbejdżan, Gruzja i Kazachstan oraz (3) wejściem na drogę akcesji ze strukturami euroatlantyckimi - Ukraina i Mołdawia.

Unia Europejska rzuciła Rosji wyzwanie, starając się rozszerzyć swoje wartości głęboko w sferę interesów Kremla. Została ona zdefiniowana jako walka między kremłowskim postrzeganiem „bliskiej zagranicy” a brukselską wizją Partnerstwa Wschodniego. Kluczowymi państwami pozostają Ukraina i Mołdawia, które desperacko pragną członkostwa w NATO. Uwaga Brukseli skierowana jest także na Gruzję i Azerbejdżan.

Wyjątkowo, w złożonej sytuacji międzynarodowej i wewnętrznej pozostaje Białoruś, odczuwając natężenie bliskiego uzależnienia od rosyjskiego potencjału wojskowego i gospodarczego (zwłaszcza surowcowo-energetycznego). Kreml dążyć będzie do utrzymania operacyjno-strategicznego położenia rosyjskich sił zbrojnych na Białorusi, mając na uwadze: (1) zdolności produkcyjne białoruskich zakładów zbrojeniowych; (2) zachowanie *statu quo* dyslokacji rosyjskich organów dowódczych i kontyngentów wojskowych; (3) możliwości monitorowania obszaru szczególnego zainteresowania, obejmującego państwa skandynawskie, bałtyckie i Europy Środkowo-Wschodniej³¹; (4) wykorzystywanie położenia geopolitycznego do przeprowadzania działań hybrydowych przeciwko państwom bałtyckim i Polsce, np. terroryzm transgraniczny z udziałem uchodźców wojennych i klimatycznych oraz migrantów ekonomicznych.

Utrzymanie zamrożonych konfliktów pozostanie ważnym narzędziem rosyjskiej polityki zagranicznej i bezpieczeństwa. Mołdawia (od 2022 r. państwo kandydujące do UE) chce usunięcia wojsk rosyjskich i, jak większość świata, nie uznaje niepodległości Naddniestrza (zapowiedzi przystąpienie do Federacji Rosyjskiej). Mołdawia odczuwa jeszcze inny problem, a mianowicie turbulencje polityczne w autonomicznej Gaguzji, regionu o dużym odsetku mieszkańców dla polityki Kremla³². Niestabilna sytuacja ma także miejsce w Górskim Karabachu, gruzińskich regionach Abchazji i Osetii Południowej, zajęte przez Rosję w wojnie

³¹ Po wejściu Finlandii do NATO (2023 r.) i możliwym dołączeniu Szwecji – Morze Bałtyckiego stanie wewnętrznym morzem Sojuszu.

³² Autonomiczna Gaguzja, położona w południowej części Mołdawii, 16 maja 2023 r. dokonała wyboru nowego przywódcy (baszkana) z partii Sor o prorosyjskiej orientacji. Proeuropejskie władze centralne Mołdawii mogą jednak anulować wyniki tych wyborów. Rząd Mołdawii potępi rosyjską inwazję na Ukrainę, oskarża Moskwę o nieustanne próby destabilizacji sytuacji w kraju.

w 2008 r. Wspólnym mianownikiem jest to, że Rosja interweniuje w konflikt, w którym twierdzi, że jej „rodacy” są szykanowani. Powszechną praktyką będzie promowanie tworzenia pod kontrolą Moskwy nieuznawanych formacji państwopodobnych, co ma zapewnić jej wpływ na rządy w państwach uznanych na arenie międzynarodowej, które odmawiają udziału w rosyjskiej grze.

Należy przyjąć, że Rosji zależeć będzie na utrzymywaniu napięć na tle sporów terytorialnych, etnicznych i wewnętrznych na obszarze postradzieckim, łącznie z podtrzymywaniu źródeł konfliktu zbrojnego na niskim poziomie aktywacji. Proliferacja „zamrożonych” konfliktów nie tylko stwarza podatny grunt dla międzynarodowej zorganizowanej przestępczości, przyczynia się także do wzrostu możliwości „delegowania” w rejonach zapalne „swoich najemników”. Rosja od 2014 r. rozwija swoje umiejętności w wykorzystywaniu prywatnych kontraktorów w Donbasie, Syrii, Mali, Libii, Sudanie oraz od wiosny 2023 r. w działaniach bojowych na Ukrainie. Można przyjąć, że wśród interesów Kremla leży podtrzymywanie dezintegracji terytorialnej w Gruzji, sporu armeńsko-azerskiego o Karabach oraz funkcjonowanie para-bytu państwowego Naddniestrze.

Rezultat wojny w Ukrainie będzie miał duży wpływ na realizację „chińskiej drogi” do światowej hegemonii, w której ważną rolę do odegrania ma m.in. korytarze lądowe Chiny-Azja Środkowa -Azja Zachodnia do Turcji oraz rozgałęzienie: Kazachstan-Rosja- Białoruś – Polska – Niemcy. Korytarze te przebiegać będą przez państwa postradzieckie i nie chodzi tutaj tylko inwestycje sieci infrastrukturalnych. Chiński Jeden Pas, Jedna Droga ma stać się największą w świecie platformą współpracy gospodarczej i finansowej, przy pomocy, której Pekin chciałby koordynować politykę krajów partnerskich, współpracować w dziedzinie handlu i kwestiach społecznych i kulturalnych. Oznacza to realną redukcję rosyjskich wpływów, w zamian za tworzenie „partnerstwa o przyjaznym obliczu”.

Otwartą kwestią pozostają pytania o miejsce i rolę armii w polityce Rosji w kontekście wojny pełnoskalowej w Ukrainie. Trafne mogą okazać się prognozy, że wskutek niepowodzeń kampanii wojennej dojdzie do tarć wewnętrznych wśród elit reżimu wojskowo-biurokratycznego, zwłaszcza w sytuacji skutków deeskalacji zbrojnej, którą każde struktury siłowe odreagowują alergicznie.

Streszczenie:

Wojna na Ukrainie obnażyła różnice w pojmowaniu polityki międzynarodowej, a także moralny podział między Zachodem a Rosją. Kreml wierzy w utrzymanie stref wpływów i interesów z udziałem twardej realpolitik. Pełnoskalowa wojna obnażyła słabość tej polityki,

obniżając także poziom strachu na obszarze postradzieckim wobec imperialnego kultu rosyjskiej siły, co zaznaczyło się w nieuznaniu sponsorowanych przez Rosję „formacji quasi-państwowych” na Ukrainie. Ukraina stała się w XXI wieku jednym z głównych pól bitewnych, w których wybrzmiewają dwie narracje narodowe: rosyjska i ukraińska. W narracji rosyjskiej dominuje schemat imperialny, w którym nie ma miejsca na inną tożsamość niż podporządkowaną Rosji, nadal obowiązujący *status quo* obszaru postradzieckiego oraz uznane strefy wpływów i strefy interesów. Narracja ukraińska przewiduje całkowite zerwanie z okresem postradzieckim, wejście na drogę reform demokratycznych - z przekonaniem, że będzie państwem w pełni samodzielnym bez jakiegokolwiek uzależnienia od Rosji. Ukraina domaga się gwarancji pokojowych, a nie kolejnego zawieszenia broni, które jak pokazała praktyka trwało do kolejnej inwazji.

Niezależnie od tego, jak wojna skończy się wojna w Ukrainie, postępowanie Rosji spowoduje poważne konsekwencje międzynarodowe: pauperyzacja statusu mocarstwa, upokorzenie jej sił zbrojnych i degradacja zdolności jej kompleksu wojskowo-przemysłowego. Ponadto, każdy scenariusz zakończenia pełnoskalowej wojny wyznaczać będzie początek nowego ładu bezpieczeństwa w Europie wraz z przyspieszeniem redefinicji modelu bezpieczeństwa na całym obszarze postradzieckim

Słowa kluczowe:

Obszar postradziecki, strefa wpływów, suwerenność, wojna pełnoskalowa w Ukrainie, zaczepność rosyjska

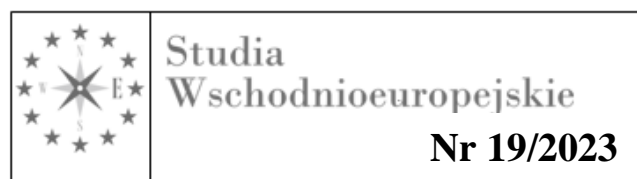
Keywords:

Post-Soviet area, sphere of influence, sovereignty, full-scale war in Ukraine, Russian aggressiveness

Bibliografia:

1. Astapenia R., Balkunets Dz., *Belarus – Russia, Relations after the Ukraine Conflict*, Ostragorski Center, Mińsk-London 2016.
2. Belton C., *Ludzie Putina. Jak KGB odzyskało Rosję i zwróciło się przeciwko Zachodowi*, Wydawnictwo SINE QUA NON, Kraków 2022;
3. Bondar D., Popowicz Z., *Co Ukraińcy myślą o rokowaniach pokojowych z Rosją*, Dodatek Nr 3/2023 do „Le Monde diplomatique (edycja polska), Nr 3, 2023.
4. Cornell S., Shaffer B., *Reformy w Uzbekistanie: początek nowej ery w Azji Środkowej?*, maj 2018, <https://www.gisreporsonline.com>
5. Dumoulin M., Courtais S., *Révolte et repression au Kazakhstan: la stratégie de Poutine*, www.radiofrance.fr
6. Foucault M., *Nadzorować i karać. Narodziny więzienia*, Alelheia, Warszawa 1998.

-
7. Galeotti M., *Wszystko jest wojną. Jak mocarstwa zrobiły z ciebie broń*, ZNAK – Horyzont, Kraków 2023.
 8. Komunikat Polskiej Agencji Prasowej, 20 II 2022 r.
 9. Kulpin-Gubajdulin E.S., *Złota Orda. Problemy genezy państwa rosyjskiego*, Wyd. Adam Marszałek, Toruń 2018.
 10. Miklos I., *Why compromise with Putin, is not the solution in Ukraine*, November 4 2022, <https://www.gisreprotsonline.com>
 11. *Report on the misuse of administrative resources during electoral processes*, Europejska Komisja na rzecz Demokracji przez Prawo, Rada Europy, Strasburg 2018.
 12. Sakwa R., *Russia Against the Rest: The Post-Cold War Crisis of World Order*, Cambridge University Press, 2017.
 13. Sztokholmski Międzynarodowy Instytut Badań nad Pokojem, *Military expenditure by country*, 2020.
 14. Wilson Rove E. (eds.), *Russia`s Turn to The East: Domestic Policymaking and Regional Cooperation*, Global Reordering Series, Palgrave McMilan, 2018.
 15. Zalewski J., Najdzik K., *Nowa zimna wojna. Konfrontacja i odstraszanie*, Wyd. FNCE, Poznań 2022.

Specyfika i charakter relacji gospodarczych pomiędzy Kazachstanem a Unią Europejską na przykładzie współpracy energetycznej

Według ekspertów, Kazachstan znajduje się w pierwszej dziesiątce pod względem zasobów ropy naftowej, węgla i uranu oraz w pierwszej dwudziestce na świecie pod względem zasobów gazu ziemnego. W drugiej dekadzie po uzyskaniu niepodległości Kazachstan czterokrotnie zwiększył wydobycie ropy naftowej i stał się światowym liderem w wydobyciu uranu. Dlatego oczekuje się, że w ciągu najbliższych dwóch dekad Kazachstan stanie się liderem w wydobyciu ropy naftowej w WNP. Kompleks paliwowo-energetyczny ma ogromny wpływ na gospodarkę kraju (w 2014 r. odpowiadał za 22% PKB), przynosi 50% dochodów budżetu państwa i jako jedyny sektor przyciąga ogromne inwestycje zagraniczne. Większość inwestycji zagranicznych pochodzi z krajów UE³³.

Charakter i specyfika współpracy Kazachstanu z Unią Europejską w tym obszarze zmieniały się na przestrzeni lat. Ponieważ dyplomacja energetyczna w dużej mierze polegała się na reformach instytucjonalnych i legislacyjnych w Kazachstanie.

W 1992 roku Republika Kazachstan, Sułtanat Omanu i Federacja Rosyjska, która dołączyła się miesiąc później, podpisały pierwszą umowę operacyjną w celu utworzenia Konsorcjum Rurociągów Kaspijskich. W 1996 roku, w wyniku reorganizacji Konsorcjum Rurociągu Kaspijskiego, udział Rosji wynosił 24%, Kazachstanu 19%, Omanu 7%, a reszta została przeniesiona do ośmiu zagranicznych koncernów naftowych: Chevron, British Gas, Agip, Mobil, Lukoil, Rosneft/Shell, Amoco i Oryx. W 1994 r. Kazachstan przedstawił społeczności światowej projekt Konwencji o statusie prawnym Morza Kaspijskiego, co doprowadziło do rozpoczęcia długich negocjacji w sprawie jego wykorzystania. Prezydent Nazarbajew

³³ «Krajowy Raport Energetyczny», 2017: 16.

zauważył, że „zasoby węglowodorów Morza Kaspijskiego będą w przyszłości w stanie konkurować z tak dużymi polami naftowymi, jak Morze Północne, Zatoka Meksykańska i inne”. Pod tym względem problem Morza Kaspijskiego od samego początku przekroczył swój zasięg terytorialny i stał się problemem globalnym. Później, w 1996 r., przyjęto ustawę nr 2828 "O wykorzystaniu podglebia" i ustawę nr 266-XIII "O inwestycjach zagranicznych" w celu ochrony interesów Kazachstanu. W 1995 r. Kazachstan wydał dekret nr 1552 "O zatwierdzeniu mapy bloków i złóż węglowodorów przygotowanych do badań geologicznych i rozwoju".

Na początku lat 90. sektorem elektrycznym zarządzało Kazakhstanenergo, sektorem naftowym Kazakhstanneftegaz, sektorem gazowym Kazakhgazprom, a sektorem uranowym KATEP Corporation. Były to niezależne organizacje sektorowe. Na poziomie ministerstwa rozwiązywano kwestie kompleksowego rozwoju przemysłu energetycznego kraju, zapewnienia stosunków zewnętrznych, opracowania strategii, przyciągania inwestycji... - wspomina K. Baikenov, wicepremier i minister energetyki i zasobów paliwowych Republiki Kazachstanu w 1992 r. W tym okresie rząd Kazachstanu podjął decyzję o przyciągnięciu kapitału zagranicznego w celu rozwoju przemysłu naftowo-gazowego. Pierwszą i największą firmą zagraniczną w branży naftowo-gazowej w Kazachstanie był Chevron (1993, USA), a następnie ExxonMobil (USA), Shell (Wielka Brytania, Holandia), Eni (Włochy), Total (Francja), British Petroleum (Wielka Brytania). Dla rozwoju zagranicznych międzynarodowych firm strony podpisały umowy produkcyjne (PSA) i inne dokumenty dotyczące użytkowania podglebia, w których większość ryzyka była przenoszona na państwo przyjmujące, a inwestorzy otrzymywali liczne korzyści³⁴. Prezydent Nazarbajew wspomina te trudne decyzje w swojej książce "Droga Kazachstanu": "Nie mieliśmy doświadczenia w prowadzeniu zagranicznych negocjacji. Uczyliśmy się, że tak powiem, "w locie" - podczas negocjacji. Główne pytanie, które zawsze zadawałem dla mnie brzmiało: „Czy ta umowa spełnia międzynarodowe standardy? Czy nie jest to sprzeczne z interesami Kazachstanu w przyszłości?” Nasza wiedza i autorytet nie wystarczyły. Potrzebowaliśmy świeżych, innowacyjnych pomysłów i ludzi z doświadczeniem w sytuacjach krytycznych. To było bardzo trudne”³⁵.

Należy zwrócić uwagę na specyfikę Karty Energetycznej. Dokument ten został przyjęty na konferencji w Hadze w dniu 17 grudnia 1991 r. określił przyszłe stosunki inwestycyjne i tranzytowe, gdyż ma większy wpływ na ustawodawstwo Republiki Kazachstanu. W opracowaniu międzynarodowego dokumentu uczestniczyły kraje europejskie, Związek

³⁴ T.K. Tokaev «Ropa i gaz niepodległego Kazachstanu: Wydarzenia. Dane. Ludzie 1991-2016», 2017: 22.

³⁵ N. A. Nazarbaev «Ścieżka Kazachstanu», 2006: 110.

Radziecki, Stany Zjednoczone, Kanada, Japonia i Australia. Jednak podczas zawierania traktatów Karty Energetycznej (1992-1994) USA i Kanada nie podpisały ani jednego dokumentu (zrobiło to 51 krajów). Karta Energetyczna odnosi się do kwestii zachęcania do inwestycji kapitałowych w sektorze energetycznym i swobodnego dostępu do zasobów energetycznych (produkcja i tranzyt). Kazachstan, jako jeden z gospodarzy zagranicznych inwestorów w ramach Karty Energetycznej, ma obowiązek udzielić inwestorom gwarancji i zrzec się immunitetu prawnego. Kazachstan natomiast cieszy się innymi korzyściami, na przykład sygnatariusze Karty Energetycznej zobowiązują się do stworzenia warunków dla instalacji rurociągów i rozwiązania problemów tranzytowych. Dla Kazachstanu, jako kraju śródlądowego, bardzo ważny jest rozwój infrastruktury tranzytowej w tym sektorze.

W wyniku długotrwałych negocjacji w ramach Karty Energetycznej, Unia Europejska zaczęła rozwijać projekty i programy o wielopłaszczyznowym charakterze z innymi krajami. Na początku XXI wieku Unia Europejska, podkreślając swoje zaangażowanie na rzecz zielonej gospodarki i bliskiej współpracy z krajami sąsiadującymi, zadeklarowała zainteresowanie dostawami ropy i gazu z regionu Morza Kaspijskiego. Z tego powodu zainicjowała konferencje ministerialne rozpoczynające się w 2004 r. w Baku i ratyfikowała "Inicjatywę Baku" dotyczącą współpracy energetycznej z 11 krajami Europy Wschodniej, Azji Środkowej i Kaukazu. Ta inicjatywa energetyczna UE została wdrożona poprzez wspieranie rozwoju rynku energii w krajach kaspijskich, inwestowanie w infrastrukturę, wprowadzanie programów energetycznych i ich regulacji oraz promowanie integracji. W ramach wdrażania Zielonej Strategii Energetycznej UE, eksperci Komisji Europejskiej wskazali, że do 25 procent importu energii do UE będzie pochodzić z regionu Morza Kaspijskiego³⁶. W rezultacie Kazachstan został za jednego z najważniejszych partnerów.

Istnieją trzy powody rozwoju współpracy energetycznej UE z Kazachstanem. Pierwszym powodem jest zależność od importowanych surowców energetycznych Unii Europejskiej; drugim powodem jest tendencja do zawierania nowych umów z eksporterami ropy naftowej i gazu, gdyż ze względu na wysokie ceny surowców energetycznych UE zamierza wpływać na nową politykę i dywersyfikować ceny ropy i gazu; trzecim powodem jest ryzyko kryzysów gazowych z Rosją i z Ukrainą³⁷. Następujące cele polityki energetycznej służyły interesom Kazachstanu: integracja z międzynarodowym systemem energetycznym; wzmocnienie środków na rzecz efektywności energetycznej i oszczędzania energii; zapewnienie

³⁶ A.M. Esdauletova «Bezpieczeństwo energetyczne: Unia Europejska, Rosja, Kazachstan», 2008: 141-152.

³⁷ T.K. Tokaev «Współpraca naftowo-gazowa Kazachstanu z Unią Europejską», 2009: 70-77.

bezpieczeństwa energetycznego; zapewnienie bezpieczeństwa środowiskowego; utworzenie nowej infrastruktury energetycznej dla transportu; rozwój zaawansowanych technologii wydobywania i przetwarzania węgla i surowców uranowych; przyciąganie inwestycji w przemysł energetyczny³⁸.

Dyplomacja energetyczna Unii Europejskiej w Kazachstanie zaczęła się rozwijać wraz z podpisaniem protokołu ustaleń w sprawie współpracy energetycznej w 2004 r., uznając Kazachstan za jednego z najważniejszych producentów energii w regionie Morza Kaspijskiego. W 2007 r., po podpisaniu przez Radę UE umowy "UE - Azja Środkowa: Strategia na rzecz nowego partnerstwa", inicjatywy gospodarcze, energetyczne i transportowe uznano za obszary priorytetowe, podczas gdy polityka społeczna, humanitarna i budowanie demokracji stały się integralną częścią wspierania celów gospodarczych. Dyplomacja energetyczna między UE a Kazachstanem jest również aktywnie rozwijana w ramach umowy o wzmocnionym partnerstwie i współpracy między UE a Kazachstanem z 2015 roku.

Umowa o wzmocnionym partnerstwie i współpracy uznaje zaangażowanie obu stron na rzecz zrównoważonej i skutecznej współpracy w sektorze energetycznym. Dotyczy ona bezpieczeństwa energetycznego, przejrzystości, wzajemnych inwestycji, wymiany informacji i współpracy naukowej. W dziedzinie energii węglowodorowej określa warunki tworzenia nowego rynku energii, infrastruktury energetycznej i ochrony środowiska.

Ponadto Kazachstan, jako beneficjent programu pomocy technicznej INOGATE, korzysta z programów inwestycyjnych, takich jak Instrument na rzecz Zrównoważonej Energii, który został sfinansowany w 2008 roku kwotą 300 000 euro. Oprócz tego funduszu, Kazachstan otrzymuje znaczące wsparcie ze strony Unii Europejskiej w ramach różnych programów na rzecz rozwoju sektora energetycznego. UE potrzebuje tych funduszy na integrację energetyczną Azji Środkowej i regionu Morza Kaspijskiego. Przykładowo w 2008 roku rozpoczęto projekt mający na celu poprawę środków ochrony środowiska w przemyśle naftowo-gazowym w Azji Środkowej. Celem projektu jest pomoc w poprawie efektywności sieci transportu ropy naftowej i gazu oraz wzmocnienie środków ochrony środowiska. Aby zrealizować ten projekt, celem było ustanowienie przepisów i działań w zakresie ochrony środowiska. Projekt skończył się w listopadzie 2010 roku, a jego całkowity budżet wyniósł 2 650 000 euro.

³⁸ L. Gusev «*Współpraca Kazachstanu z Zachodem w sektorze energetycznym. Obserwator czasopisma naukowo-analitycznego*». 2007; 53-60.

Od 1996 roku w ramach programu INOGATE wspólnie z krajami Azji Centralnej, Europy Wschodniej i Kaukazu zrealizowano ponad 70 projektów. Projekty obejmują wszystkie obszary inicjatywy energetycznej UE:

- Doradztwo techniczne i regulacyjne

Pomoc techniczna i regulacyjna w zakresie bezpieczeństwa energetycznego, efektywności i rozwoju rynku energii;

- Wdrażanie polityki efektywności energetycznej i energii odnawialnej;

- Planowanie energetyczne i finansowe poprzez poprawę statystyk energetycznych;

- Promocję inwestycji w efektywność energetyczną i energię odnawialną.

Kazachstan odniósł kolejny sukces w dyplomacji energetycznej, wchodząc po raz pierwszy na rynek europejski w 2007 roku.

Kazachstan dokonał kolejnego przełomu w dyplomacji energetycznej, wchodząc po raz pierwszy na rynek europejski w 2007 roku, a mianowicie podpisując umowę nabycia od Rompetrol Holding SA (Szwajcaria) 75% udziałów w The Rompetrol Group NV (TRG), który jest dużym holdingiem rafineryjnym w Rumunii o wartości 1,650 mld USD. Eksperti oceniają ten holding z wysokim poziomem wyposażenia technologicznego, dzięki niemu Kazachstan uzyskał dostęp do najbardziej konkurencyjnego rynku w Europie, ponadto uniknął problemów z transportowaniem przez Bosfor ropy naftowej, wreszcie nie ma pośredników w dostawach ropy naftowej. W 2009 r. Narodowa Spółka KazMunaiGas kupiła pozostałe 25 proc. akcji TRG i stała się pełnoprawnym właścicielem aktywów holdingu w Europie. W rezultacie kazachstańska ropa jest nieprzerwanie transportowana przez Rosję do Noworosyjska, skąd jest ładowana na kazachstański tankowiec, który przepływa przez Morze Czarne i jest przeładowywany do własnej rafinerii w Rumunii. Ponadto Kazachstan nabył sieć sprzedaży detalicznej w siedmiu krajach europejskich oraz rynki premium na Ukrainie, w Turcji i na Kaukazie. W 2008 roku KazTransOil nabył 100 procent udziałów w Batumi Industrial Holdings Limited (terminal naftowy) od Terminal Partners Limited za 325 milionów dolarów³⁹. Transakcje te stwarzają ogromne możliwości eksportu ropy naftowej przez Morze Czarne i wykorzystania rynku europejskiego.

Bruksela jest zainteresowana rozwojem ropociągu Baku-Tblisi-Ceyhan (BTC) omijającego Rosję, ponieważ nastąpił spadek udziału Europy w kazachstańskich projektach naftowo-gazowych: o 6,6% w CPC, o 6,5% w konsorcjum Karaczaganak i o 3,4% w Kaszaganie. Europejscy inwestorzy zmniejszyli swoje udziały w CPC z 10,6% do 4%. Rosja z kolei

³⁹ T.K. Tokaev «Ropa i gaz...», op. cit.: 264-269.

zwiększyła produkcję ropy naftowej na polu Tengiz, rozpoczęła działalność handlową na polu Kaszagan w Kazachstanie i ogłosiła zwiększenie mocy produkcyjnych CPC z 35 do 67 milionów ton do 2015 roku. Ponadto, działania UE osłabiły interes Chin. Z wyżej wymienionych powodów, UE została skierowana do transportu kazachskiej ropy koleją do Aktau, stamtąd przez Morze Kaspijskie do Baku, a następnie ponownie koleją do Batumi. Z Batumi ropa jest wysyłana przez Morze Czarne do Rumunii, gdzie znajduje się kazachski holding rafineryjny KazMunaiGaz Refinery. Kazachstan uważa tę trasę za marnotrawstwo i proponuje nowy projekt, Kaspijski System Transportu (CCTS), który jest popierany przez Azerbejdżan, ale Rosja i Iran wyrażają sprzeciw wobec tego projektu, powołując się na nieokreślony status Morza Kaspijskiego i bezpieczeństwo ekologiczne⁴⁰.

Jako beneficjent różnych europejskich programów współpracy energetycznej, Kazachstan wyznaczył dalsze priorytety na lata 2015-2016: poprawa zasad rynkowych, handel transgraniczny, gromadzenie danych energetycznych, bilans paliwo-energetyczny, wskaźniki energetyczne. Obecnie największym problemem w rozwoju rynku regionalnego są odmienne systemy zarządzania energią Białorusi i Rosji. Jak również nieporozumienia polityczne w sprawie wykorzystania transgranicznych zasobów wodnych między Uzbekistanem, Kirgistanem i Tadżykistanem. Zgodnie z celami rozwojowymi sektora energetycznego, polegającymi na przyciągnięciu większej liczby inwestycji infrastrukturalnych w ramach Inicjatywy Baku i przy wsparciu programu INOGATE, w sektorze krajowym przyjęto już międzypaństwowe standardy dotyczące ropy i gazu, a system statystyki energetycznej został ulepszony.

Ponadto infrastruktura elektroenergetyczna krajów Azji Środkowej jest uzależniona od rzek transgranicznych. Obecność głównych rzek transgranicznych w regionie, w tym Syr Darya i Amu Darya (Afganistan, Kazachstan, Kirgistan, Tadżykistan, Turkmenistan, Uzbekistan), Chu i Talas (Kirgistan i Kazachstan), Tarim (Kirgistan, Tadżykistan, Chiny), Or (Chiny, Kazachstan), Irtysz (Chiny, Kazachstan, Rosja), Ural, Ishim, Tobol (Kazachstan, Rosja) oraz Ural, Ishim i Tobol (Kazachstan, Rosja) wymaga opracowania wspólnych ram prawnych dla dystrybucji energii dla alokacji zasobów energii wodnej, uzasadnienia i koordynacji dużych projektów budowy elektrowni wodnych w regionie, poprawy przepisów inwestycyjnych i środowiskowych, metod oceny ryzyka systemowego i opracowania nowych modeli decyzyjnych.

⁴⁰ M.A. Likhachev «*Projekty infrastruktury naftowej UE i Kazachstanu*», 2012

Oprócz problemów infrastrukturalnych istnieje szereg problemów związanych z globalnymi problemami gospodarczymi. Europa, będąca tradycyjnym regionem importującym kazachską ropę, w dłuższej perspektywie będzie ograniczać popyt na ropę. Według prognoz ekspertów rafinacja ropy naftowej i jej import w Europie będą spadać o 0,4% rocznie do 2040 r. Eksperci dowodzą, że do 2014 r. import ropy naftowej wzrastał, a wielkość rafinacji ropy naftowej w Europie spadała, a po 2014 r. wykazywała odwrotną tendencję⁴¹.

Przyczynami tego trendu są: powolny wzrost gospodarczy, polityka mająca na celu redukcję emisji dwutlenku węgla i poprawę efektywności energetycznej, zapotrzebowanie na wprowadzenie zaawansowanych technologii, reformy społeczne i wprowadzenie zielonej gospodarki. Emisje gazów cieplarnianych są poważnym problemem dla Unii Europejskiej. System handlu uprawnieniami do emisji (ETS) i podatek od emisji są przedmiotem dyskusji Komisji Ochrony Środowiska Parlamentu Europejskiego (2016), która proponuje szereg zmian w systemie ETS, który ma wejść w życie w 2020 r.⁴² Nowa polityka w zakresie regulacji emisji gazów cieplarnianych (UE, kraje OECD) staje się nowym wyzwaniem dla Kazachstanu w zakresie rozwoju zagranicznej polityki energetycznej.

Jednak w 2013 r. w ramach VI Astańskiego Forum Ekonomicznego opracowano Koncepcję Zrównoważonej Strategii Energetycznej dla Przyszłości Kazachstanu do 2050 r., która uwzględniała przejście kraju na "zieloną gospodarkę". Twórcy tej strategii odbyli szereg spotkań z Sekretariatem Generalnym ONZ, co zaowocowało jej zatwierdzeniem przez ONZ⁴³ [Abykaev et al. 2013: 154].

Koncepcja składa się ze 154 stron: 7 rozdziałów poświęconych sektorowi energetycznemu Republiki Kazachstanu i światowemu sektorowi energetycznemu, krajowej problematyce energetycznej, celom strategicznym, analizie zasobów, realizacji strategii, parametrom i etapom realizacji, planowi działania. Dokument przewiduje realizację krajowej inicjatywy „Zielony Most” „Zielony Wzrost”, z uwzględnieniem uchwał „Rio 20” Organizacji Narodów Zjednoczonych w sprawie Zrównoważonego Rozwoju. Pierwsza sekcja Konwencji zawiera ustęp dotyczący inicjatyw UE, Rosji i Białorusi w sektorze energetycznym. Odnośnie inicjatyw UE podkreśla się, że przy opracowywaniu strategii Kazachstanu należy uwzględnić trzy zapisy „Europejskiej strategii na rzecz energii zrównoważonej, konkurencyjnej i wolnej od ryzyka”:

⁴¹ «Krajowy Raport Energetyczny», 2017: 35.

⁴² Krajowy Raport..., op. cit., 157.

⁴³ N.A. Abykaev, O.L. Kuznetsov, N.S. Bekturganov, A.T. Sapitsyn, A.A. Zeinullin, Shcheulin «Koncepcja strategii zrównoważonej energii Kazachstanu do lat 2050», 2013: 154.

zalecenia dotyczące pełnej analizy sektora energetycznego UE; zalecenie rozważenia wykorzystania węgla kamiennego i brunatnego; przegląd struktur legislacyjnych w zakresie efektywnego wykorzystania energii⁴⁴.

Okazało się, że w drugiej dekadzie po odzyskaniu przez Kazachstan niepodległości stosunki z Unią Europejską przyjęły zupełnie inny obrót. Podczas gdy w latach 90. na kazachstańskich polach naftowych i gazowych działały duże zachodnie KTN, do 2007 r. i później budowano średnio- i długoterminowe ramy prawne oraz infrastrukturę do transportu zasobów energetycznych do Europy. Od 2007 r. Kazachstan po raz pierwszy wszedł na europejski rynek ropy i gazu, kupując holding rafineryjny The Rompetrol Group NV (TRG) w Rumunii oraz terminal naftowy Batumi Industrial Holdings Limited w Gruzji w 2008 roku. Astana próbuje również nabyć przemysł naftowy w Czechach, Włoszech i na Litwie. Kazachstan skorzystał z pomocy finansowej w ramach programu INOGATE w celu zreformowania przepisów dotyczących ropy naftowej, których UE wymaga przede wszystkim do dalszego pogłębionego dialogu.

W trakcie współpracy pojawił się szereg problemów w zakresie transportowania energii ze względu na dezintegrację Azji Środkowej i rosnącą obecność Rosji i Chin na kazachskich złożach naftowych i gazowych. Światowe kryzysy gospodarcze (spadek cen ropy i dewaluacja w Kazachstanie) mają negatywny wpływ na UE, czego UE się nie spodziewała. "Zielona polityka" UE (dotycząca ograniczenia importu ropy i gazu do 2040 r. oraz rozwoju nowej polityki energetycznej w UE od 2014 r.) również spowalnia rozwój relacji energetycznych UE-Kazachstan. Pomimo "kroku wstecz" UE, Kazachstan staje na wysokości zadania, proponując swoją Koncepcję Zrównoważonej Strategii Energetycznej dla Przyszłości Kazachstanu do 2050 r., która opiera się na "zielonym wzroście" rozwoju gospodarczego i energetycznego.

Streszczenie:

Kazachstan jest bogaty w ropę naftową, gaz ziemny i inne surowce i jest uznawany przez Unię Europejską za kraj o znaczeniu strategicznym w Azji Środkowej. W latach 90. UE była głównym inwestorem w kazachstańskie pola naftowe i gazowe, ale obecnie traci pozycję w konkurencji z Rosją i Chinami. UE stopniowo traci aktywa na głównych polach naftowych i gazowych oraz rurociągach w regionie Morza Kaspijskiego. Z powodu tych problemów UE opracowuje nową politykę energetyczną.

W artykule dokonano analizy kierunków rozwoju współpracy energetycznej Republiki Kazachstanu z Unią Europejską. Koncentrując się na specyfice polityki energetycznej

⁴⁴ Ibidem, s. 14.

Kazachstanu w latach 90. i 2000., analizie poddano główne dokumenty polityki zagranicznej dotyczące stosunków energetycznych Kazachstanu z UE. Pisząc niniejszy artykuł, autor przyjmuje podejście analizy strukturalnej, opierając się na następujących ramach metodologicznych: koncepcji liberalizmu w badaniu stosunków gospodarczych, teorii neorealisticznej definiującej ideologię UE oraz teorii geopolitycznej w celu identyfikacji czynników determinujących współpracę.

Słowa kluczowe:

Współpraca energetyczna, Kazachstan, Unia Europejska

Key words:

Energy cooperation, Kazakhstan, European Union

Bibliografia:

1. Tokaev T.K. *«Ropa i gaz niepodległego Kazachstanu: Wydarzenia. Dane. Ludzie 1991-2016»*, 2017;
2. Abykaev N.A., Kuznetsov O.L., Bekturganov N.S., Sapitsyn A.T., Zeinullin A.A., Shcheulin *«Koncepcja strategii zrównoważonej energii Kazachstanu do lat 2050»*, 2013.
3. *«Krajowy Raport Energetyczny»*, 2017;
4. D. A. Degterev, K. P. Kurylev *«Polityka zagraniczna krajów WNP»* 2017;
5. Gusev L. *«Współpraca Kazachstanu z Zachodem w sektorze energetycznym. Obserwator czasopisma naukowo-analitycznego»*. 2007;
6. Esdauletova A.M. *«Bezpieczeństwo energetyczne: Unia Europejska, Rosja, Kazachstan»*, 2008;
7. Likhachev M.A. *«Projekty infrastruktury naftowej UE i Kazachstanu»*, 2012;
8. Nazarbaev N. A. *«Ścieżka Kazachstanu»*, 2006;
9. Tokaev T.K. *«Współpraca naftowo-gazowa Kazachstanu z Unią Europejską»*, 2009

**Problematyka dostaw surowców energetycznych do państw
Europy Środkowej w kontekście wojny na Ukrainie
w myśli politycznej Prawa i Sprawiedliwości**

Wprowadzenie

A tak Rosji na Ukrainę w 2022 r. wywarł istotny wpływ na debatę publiczną w Polsce i to nie tylko w kontekście działań militarnych, ale także zapewnienia bezpieczeństwa energetycznego, z uwagi na duże znaczenie agresora jako eksportera surowców energetycznych i paliw. W ramach podnoszonych wątków ważne miejsce odgrywała kwestia sankcji wprowadzonych przez państwa Unii Europejskiej, które docelowo miały ograniczyć dostawy surowców z Rosji. Wprowadzone obostrzenia umożliwiły niektórym przedsiębiorstwom rafineryjnym m.in. z Republiki Czeskiej, Republiki Słowackiej oraz Węgier kontynuowanie importu ropy naftowej rurociągiem Przyjaźń. Uzyskanie przez niektóre przedsiębiorstwa derogacji w ocenie Prawa i Sprawiedliwości podważyło solidarność wobec Ukrainy. Jednocześnie podejmowane przez Rosję działania w kierunku podziału państw Unii Europejskiej sprawiły, że część państw członkowskich zdecydowała się na zakup gazu ziemnego i płaćność za ten surowiec w walucie rosyjskiej. Tego typu wydarzenia były aktywnie komentowane przez polityków PiS, a formułowane poglądy stanowiły ważny element analizy myśli politycznej w kierunku stanowiska tego ugrupowania wobec zapewnienia bezpieczeństwa energetycznego państw Europy Środkowej.

Wprowadzane na Rosję sankcje były kluczowym narzędziem umożliwiającym zmianę stanowiska wobec Ukrainy i tym samym dalszego kontynuowania działań zbrojnych w Europie. W celu zapewnienia odpowiedniej siły obostrzeń względem agresora istotnym tego elementem był poziom ich przestrzegania. W tym kontekście niezbędne było zapewnienie solidarności względem Ukrainy, jak i pomiędzy państwami Unii Europejskiej.

Celem artykułu była analiza myśli politycznej⁴⁵ Prawa i Sprawiedliwości w zakresie importu surowców energetycznych (ropa naftowa, gaz ziemny) do państw Europy Środkowej w okresie wojny na Ukrainie. W tym kontekście kluczowa była odpowiedź na trzy pytania badawcze: 1) jak politycy tego ugrupowania oceniali zasadność wprowadzenia sankcji na import surowców energetycznych z Rosji; 2) jakie było stanowisko PiS wobec solidarności energetycznej państw z Europy Środkowej; 3) jak politycy tej formacji politycznej traktowali możliwość zapewnienia alternatywnych dostaw surowców energetycznych do państw Europy Środkowej w związku z nałożonymi na Rosję sankcjami. W tekście, z uwagi na brak opracowań w kontekście badanego tematu, zostały przeanalizowane głównie wypowiedzi przedstawicieli Prawa i Sprawiedliwości, które były wyrażane w trakcie m.in. posiedzeń Sejmu RP oraz wywiadów dla środków masowego przekazu. Rozważania zawarte w artykule ujawniają główne argumenty formułowane przez polityków tego ugrupowania politycznego na temat problemów dostaw surowców energetycznych w dobie wojny na Ukrainie. Punktem wyjścia analiz była teza, że współpraca oraz solidarność w wymiarze energetycznym pomiędzy państwami Europy Środkowej jest ograniczona potrzebą zapewnienia bezpieczeństwa przede wszystkim na poziomie krajowym, co może docelowo utrudnić budowę bloku państw współpracujących w obszarze energii w przyszłości⁴⁶.

Stanowisko wobec sankcji o charakterze energetycznym

Przez lata duży poziom uzależnienia od dostaw surowców energetycznych z Federacji Rosyjskiej powodował, że sytuacja Polski w obszarze energii była mocno skorelowana nie tylko gospodarczo, ale przede wszystkim politycznie z aktywnością rosyjską w Europie Środkowej. Taka sytuacja była negatywnie oceniana przez polityków Prawa i Sprawiedliwości, którzy oceniali politykę zagraniczną oraz energetyczną Rosji w kategoriach „ekspansjonistycznych”⁴⁷. Dlatego też w sposób jednoznaczny potępili agresję Federacji

⁴⁵ Przez myśl polityczną należy rozumieć „wszelką formę refleksji nad rzeczywistością polityczną, niezależnie od stopnia rozwoju, wewnętrznej spójności i systematyzacji oraz uteoretyzowania i konkretyzacji”. J. Jachymek, W. Paruch, *Wstęp*, [w:] *Więcej niż niepodległość. Polska myśl polityczna 1918–1939*, red. J. Jachymek, W. Paruch, Lublin 2001, s. 11.

⁴⁶ Analiza projektów politycznych służących zapewnieniu bezpieczeństwa energetycznego państwa stanowi zagadnienie będące przedmiotem badań nad myślą polityczną partii politycznych. M. Paszkowski, *Specyfika badań politologicznych nad myślą polityczną w zakresie bezpieczeństwa energetycznego państwa*, „Humanities and Social Sciences” 2015, nr 2 (22), ss. 99-109, DOI: 10.7862/rz.2015.hss.22.

⁴⁷ Więcej na ten temat: M. Paszkowski, *The Issue of Poland's Dependence on Natural Gas Supplies from the Russian Federation in the Political Thought of Piotr Naimski: Selected Problems*, „Historia i Polityka”, 2022, 42 (49), ss. 117-129 (w druku).

Rosyjskiej na Ukrainę w dniu 24 lutego 2022 r., a następnie podkreślali potrzebę nałożenia na agresora jak najdalej idących sankcji, w tym także o charakterze energetycznym. Docelowo takie działania miały osłabić Rosję i doprowadzić do korekty polityki wobec Ukrainy.

Wraz z rozpoczęciem wojny rosyjsko-ukraińskiej sytuacja energetyczna Polski była korzystna, z uwagi na sprawnie funkcjonującą infrastrukturę (m.in. terminal naftowy w Gdańsku, terminal regazyfikacyjny w Świnoujściu), która umożliwiała w szybki sposób zmienić kierunki oraz źródła dostaw surowców energetycznych do Polski. Tym bardziej, że Polska już w 2019 r. była zmuszona podjąć działania zaradcze w okresie kiedy poprzez rurociąg Przyjaźń z Rosji do m.in. państw Europy Środkowej była dostarczana ropa naftowa niezgodna z parametrami umożliwiającymi jej przerób w rafineriach⁴⁸. Zatem, pomimo dużych zależności gospodarczych wraz z jednostronnym ze strony OAO Gazprom wstrzymaniem dostaw gazu ziemnego z Rosji do Polski w dniu 27 kwietnia 2022 r. nie doszło do ograniczenia dostępności tego surowca dla krajowych odbiorców. Niemniej jednak sytuacja energetyczna poszczególnych państw Europy Środkowej była zdecydowanie odmienna. Pomimo tego politycy PiS podkreślali zasadność nałożenia na Federację Rosyjską jak najdalej idących sankcji, w tym pełnego wstrzymania importu ropy naftowej oraz gazu ziemnego z tego państwa⁴⁹. Trwająca w Europie dyskusja na temat sankcji wykazała jak bardzo niektóre państwa pozostawały zależne od surowców energetycznych z Rosji i jak trudno było zapewnić alternatywne źródła dostaw tych nośników energii. W ocenie polityków PiS w takich uwarunkowaniach i tak należało podjąć „odważne decyzje, nawet jeśli są one trudne”⁵⁰. W szczególności problematyczna sytuacja w tym względzie dotyczyła Węgier, którego rząd Wiktora Orbana, premiera tego państwa, prowadził politykę nakierowaną na dalszą współpracę z Rosją. Dlatego też politycy PiS podkreślali potrzebę zmiany podejścia do Rosji i jak dodawał, Jacek Sasin, wiceprezes Rady Ministrów, minister aktywów państwowych, „namawiamy wszystkich naszych partnerów, nie tylko Węgry, ale przede wszystkim największych

⁴⁸ P. Dziadzio, Wypowiedź na posiedzeniu Sejmu nr 50 w dniu 9 marca 2022 r., Sejm RP, <https://www.sejm.gov.pl/Sejm9.nsf/wypowiedz.xsp?posiedzenie=54&dzien=2&wyp=3&view=1> (23.11.2022).

⁴⁹ [st], *Sankcje na rosyjską ropę i gaz? Naimski: Będzie to bardzo trudne*, TV Republika, <https://tvrepublika.pl/Sankcje-na-rosyjska-ropę-i-gaz-Naimski-Będzie-to-bardzo-trudne,137317.html> (22.11.2022).

⁵⁰ [LOS], *To koniec. Jacek Sasin wysyła Viktorowi Orbanowi jasny sygnał*, money.pl, <https://www.money.pl/gospodarka/to-koniec-jacek-sasin-wysyla-viktorowi-orbanowi-jasny-sygnal-6772284200528864a.html> (18.11.2022); [PAP], *Jacek Sasin namawia "nie tylko Węgry" do poparcia sankcji*, Business Insider, <https://businessinsider.com.pl/wiadomosci/jacek-sasin-namawia-nie-tylko-wegry-do-poparcia-sankcji/fg8xec3> (18.11.2022);

odbiorców surowców energetycznych z Rosji, żeby wyrazili zgodę na embargo na ropę”⁵¹. Negatywne stanowisko Węgier wobec sankcji powodowało brak spójności i jedności państw Europy Środkowej w tym względzie. Dlatego też podkreślano brak zrozumienia oraz usprawiedliwienia dla takiej postawy rządu Węgier⁵². Jak dodawał J. Sasin, „niestety, to jest spuścizna wielu lat niemądrej polityki, którą rządy tych krajów prowadziły, a która doprowadziła do dużego poziomu uzależnienia od gazu rosyjskiego – i dzisiaj jest problem”⁵³.

Zasadniczo politycy PiS opowiadali się za pełnym wprowadzeniem sankcji o charakterze energetycznym na Rosję, która była jednym z największych eksporterów ropy naftowej, gazu ziemnego oraz węgla na świecie. Podkreślano przy tym potrzebę większej solidarności i to pomimo możliwych trudności w dostępności nośników energii⁵⁴. Uważano bowiem, że tylko pełna jedność wśród państw członkowskich Unii Europejskiej mogłaby stanowić podstawę solidarności wobec Ukrainy⁵⁵. Niezbędna zatem była koordynacja działań na szczeblu europejskim, gdyż działania pojedynczych państw nie byłyby skuteczne⁵⁶. Takiego zadania była Anna Moskwa, minister klimatu i środowiska, która podkreślała, że „polskie embargo na surowce z Rosji to nie tylko uderzenie finansowe w Rosję. To także gest solidarności z Ukrainą i sygnał do naszych partnerów w Unii Europejskiej do podjęcia podobnych decyzji po swojej stronie”⁵⁷. Tym samym traktowano sankcje o charakterze energetycznym, jako kluczowe narzędzie w ograniczeniu środków finansowych uzyskiwanych przez Rosję oraz wykorzystywanej w wojnie rosyjsko-ukraińskiej⁵⁸. Jednocześnie podkreślano

⁵¹ *Ibidem*.

⁵² [LOS], *To koniec. Jacek Sasin wysłał Viktorowi Orbanowi jasny sygnał*, money.pl, <https://www.money.pl/gospodarka/to-koniec-jacek-sasin-wysyla-viktorowi-orbanowi-jasny-sygnal-6772284200528864a.html> (18.11.2022).

⁵³ [KRO], *Kraje UE negocjują embargo na ropę. Jacek Sasin: namawiamy nie tylko Węgry*, money.pl, <https://www.money.pl/gospodarka/kraje-ue-negocjuja-embargo-na-rope-jacek-sasin-namawiamy-nie-tylko-wegry-6774471925357120a.html> (21.11.2022).

⁵⁴ *Ibidem*.

⁵⁵ M. Perzyński, *Moskwa: Polsce zależy na konkretnej dacie odejścia od rosyjskiej ropy*, BiznesAlert.pl, <https://biznesalert.pl/moskwa-polsce-zalezy-na-konkretnej-dacie-odejscia-od-rosyjskiej-ropy/> (17.11.2022).

⁵⁶ P. Dziadzio, *Wypowiedź na posiedzeniu Sejmu nr 50 w dniu 9 marca 2022 r.*, Sejm RP, <https://www.sejm.gov.pl/Sejm9.nsf/wypowiedz.xsp?posiedzenie=54&dzien=2&wyp=3&view=1> (23.11.2022).

⁵⁷ M. Marszałkowski, *Moskwa: Czasy rosyjskiej dominacji się skończyły*, BiznesAlert.pl, <https://biznesalert.pl/moskwa-czasy-rosyjskiej-dominacji-sie-skonczyly/> (21.11.2022).

⁵⁸ W. Jakóbiak, *Kurtyka: Czas przestać sponsorować tę wojnę. Polska sobie poradzi. Czas na embargo unijne na gaz i ropę z Rosji*, BiznesAlert.pl, <https://biznesalert.pl/kurtyka-czas-przestac-sponsorowac-te-wojne-polska-sobie-poradzi-czas-na-embargo-unijne-na-gaz-i-rope-z-rocji-rozmowa/> (19.11.2022); P. Dziadzio, *Wypowiedź na posiedzeniu Sejmu nr 50 w dniu 9 marca 2022 r.*, Sejm RP, <https://www.sejm.gov.pl/Sejm9.nsf/wypowiedz.xsp?posiedzenie=52&dzien=2&wyp=3&view=1> (23.11.2022).

potrzebę co najmniej derusyfikacji energetyki⁵⁹, a więc działań na rzecz odchodzenia od surowców z Rosji i zastępowania ich nośnikami energii z innych, alternatywnych kierunków.

Podsumowując, stanowisko zarówno Prawa i Sprawiedliwości, jak i rządu Mateusza Morawieckiego, prezes Rady Ministrów, wobec sankcji o charakterze energetycznym na Rosję były jednoznacznie. Opowiadano się przy tym za wprowadzeniem pełnych sankcji, które ograniczyłyby zyski finansowe czerpane przez spółki rosyjskie ze sprzedaży poszczególnych nośników energii. Tak jednoznacznie formułowane stanowisko wynikało z korzystnej sytuacji energetycznej Polski, a więc dysponowania odpowiednimi narzędziami umożliwiającymi dywersyfikację źródeł oraz kierunków dostaw surowców energetycznych. Jednocześnie podkreślano, że tylko większa spójność działania pozwalała na maksymalizację korzyści wynikających z wprowadzonych sankcji.

Solidarność energetyczna w Europie

Wojna rosyjsko-ukraińska doprowadziła do zmiany architektury bezpieczeństwa w Europie i to nie tylko w kontekście geopolityczno-militarnym, ale także energetycznym. Wiele państw, w tym członkowskich Unii Europejskiej, zdecydowało się ograniczyć import surowców z Rosji. Dodatkowo, wprowadzenie sankcji na agresora sprawiło, że wiele państw, musiało w szybki sposób wdrożyć plany awaryjne. Podejmowane działania miały na celu zapewnienie dostępu do źródeł surowców energetycznych, ale od alternatywnych w stosunku do Rosji dostawców. W konsekwencji niestabilnej sytuacji energetycznej istniała potrzeba budowy zapasów gazu ziemnego, gdyż w odniesieniu do ropy naftowej i paliw w tych państwach funkcjonował już odpowiedni system⁶⁰. W tych uwarunkowaniach kluczowym problemem w dostawach była kwestia zapewnienia jednocześnie solidarności pomiędzy państwami członkowskimi UE. Problem solidarności energetycznej można rozpatrywać w tym konkretnym przypadku na dwóch płaszczyznach, a więc z jednej strony w relacjach pomiędzy państwa UE-Rosja (analiza stanowiska wobec działań podejmowanych przez agresora), a z drugiej strony relacji pomiędzy poszczególnymi państwami UE (analiza stanowiska wobec większej koordynacji kooperacji w ramach Wspólnoty).

⁵⁹ M. Perzyński, *Moskwa: Polsce zależy na konkretnej dacie odejścia od rosyjskiej ropy*, BiznesAlert.pl, <https://biznesalert.pl/moskwa-polsce-zalezy-na-konkretnej-dacie-odejscia-od-rosyjskiej-ropy/> (17.11.2022).

⁶⁰ M. Karpiński, *System zapasów interwencyjnych ropy naftowej i paliw Międzynarodowej Agencji Energetycznej*, „Polityka Energetyczna”, 2012, z. 2, t. 15, s. 57-69; J. Trubalska, *Rola Międzynarodowej Agencji Energetycznej w polityce energetycznej Polski*, [w:] *Bezpieczeństwo narodowe i międzynarodowe Rzeczypospolitej Polskiej. Wybrane problemy*, (red.) M. Gąska, J. Trubalska, Lublin 2015, ss. 80-94.

Od samego początku politycy Prawa i Sprawiedliwości podkreślali, że niezbędnym elementem wsparcia Ukrainy ze strony państw UE było nie tylko wdrożenie jak najmocniejszych sankcji wobec Rosji, ponieważ jak podkreślał M. Morawiecki, tylko one są w stanie powstrzymać kolejne akty agresji⁶¹, ale także zapewnienie solidarności energetycznej. W tym kontekście wskazywali, że „sianie niezgody i łamanie solidarności jest zasadniczym celem Rosji”⁶². Uważano, że było to kluczowa strategia stosowana przez władze w Moskwie. W ramach tego procesu były stosowane różne narzędzia, przy czym najważniejszym było zapewnienie możliwości dalszego importu gazu ziemnego, ale płatność za dostawy miała następować w walucie rosyjskiej (rubel), a nie wcześniej stosowanej w rozliczeniach (dolar, euro). Tego typu mechanizm mógł być zastosowany w odniesieniu do państw najbardziej zależnych energetycznie od Rosji. Jak podkreślał Piotr Naimski, sekretarz stanu, pełnomocnik Rządu do spraw Strategicznej Infrastruktury Energetycznej w latach 2015-2022, „nie chodzi bezpośrednio o kwestię płatności w rublach, ale o to, żeby siać niezgodę i żeby solidarność na poziomie krajów Unii Europejskiej była trudna do osiągnięcia”⁶³. Natomiast podporządkowanie się na warunki agresora powodowało, że w długim horyzoncie czasowym taka dalsza współzależność mogła mieć przełożenie na podejmowane decyzje polityczne⁶⁴.

W ocenie PiS solidarność energetyczna miała fundamentalne znaczenie w relacjach pomiędzy państwami członkowskimi Unii Europejskiej. Niemniej jednak nie miała ona charakteru doktrynerskiego oraz powinna być stosowana w każdym uwarunkowaniu. Podkreślano przy tym trzy aspekty. Po pierwsze – uważano, że pierwszoplanowym zadaniem było zapewnienie bezpieczeństwa energetycznego państwa. Jak podnosiła A. Moskwa, „w obliczu perspektywy odcięcia dostaw gazu do Unii Europejskiej priorytetem jest bezpieczeństwo energetyczne Polski. Następnie stawiamy na solidarność z innymi państwami

⁶¹ M. Morawiecki, Wypowiedź na posiedzeniu Sejmu nr 49 w dniu 24 lutego 2022 r., Sejm RP, <https://www.sejm.gov.pl/Sejm9.nsf/wypowiedz.xsp?posiedzenie=49&dzien=2&wyp=34&view=1> (23.11.2022).

⁶² W. Jakóbiak, *Naimski: Polska jest gotowa na zimę bez gazu z Rosji. Ultimatum rublowe ma dzielić Europę*, BiznesAlert.pl, <https://biznesalert.pl/naimski-polska-jest-gotowa-na-zime-bez-gazu-z-rosji-ultimatum-rublowe-ma-dzielic-europe/> (23.11.2022).

⁶³ J. Stachura, *Naimski: Rosji nie chodzi tylko o ruble, chce siać niezgodę w Unii Europejskiej*, BiznesAlert.pl, <https://biznesalert.pl/naimski-rosji-nie-chodzi-tylko-o-ruble-chce-siac-niezgode-w-unii-europejskiej/> (15.11.2022); W. Jakóbiak, *Naimski: Rynek gazu i ropy to dziś pole bitwy. Wojna będzie kosztować*, BiznesAlert.pl, <https://biznesalert.pl/wojna-rynek-gaz-ropa-rosja-inwazja-ukraina-ceny-piotr-naimski-energetyk/> (17.11.2022).

⁶⁴ W. Jakóbiak, *Naimski: Polska jest gotowa na zimę bez gazu z Rosji. Ultimatum rublowe ma dzielić Europę*, BiznesAlert.pl, <https://biznesalert.pl/naimski-polska-jest-gotowa-na-zime-bez-gazu-z-rosji-ultimatum-rublowe-ma-dzielic-europe/> (23.11.2022).

członkowskimi”⁶⁵. Nie zgadzano się przede wszystkim na przymus w tym zakresie⁶⁶. Po drugie – podkreślano, że solidarność energetyczna powinna przejawiać się w podejmowaniu przez państwa członkowskie działań na rzecz bezpieczeństwa poprzez wykorzystanie wszelkich, możliwych narzędzi. Podkreślano, że przede wszystkim Niemcy, których polityka miała pośredni wpływ na agresywne działania Rosji w Europie, nie zrewidowały dla przykładu działań wobec energii jądrowej⁶⁷. Tego typu zdania był Jacek Ozdoba, sekretarz stanu w ministerstwie klimatu i środowiska, który podkreślał, że „Niemcy odpowiadają o całą sytuację jeśli chodzi o uzależnianie Europy od gazu, który pochodził z Federacji Rosyjskiej” i dodawał, że „jak dziś słyszę, że Niemcy czy też inne kraje mają uzyskiwać pomoc, które sprzyjałyby szaleńczej polityce klimatycznej, to jest coś absolutnie niedopuszczalne”⁶⁸. Tym samym politycy PiS wskazywali, że solidarność energetyczna nie powinna być wymuszona ani narzucana⁶⁹. Po trzecie – opowiadano się za współpracą energetyczną, w tym zapewnienie mechanizmu solidarnościowego, ale wobec państw, które mogły mieć problemy w sytuacji kryzysowej, w tym z regionu Europy Środkowej. Jak podkreślała A. Moskwa, „solidarność tak, ale ze słabymi i potrzebującymi. A nie z tymi, którzy przez lata prowadzili szkodliwą politykę uzależniania Europy od Rosji”⁷⁰.

Generalizując, należy wskazać, że politycy Prawa i Sprawiedliwości opowiadali się za mechanizmem solidarnościowym, ale nie w każdym warunkach i nie w odniesieniu do wszystkich państw. Zasadniczo podkreślali, że tego typu rozwiązanie mogło być zastosowane, ale wyłącznie wobec państw słabszych, znajdujących się w trudnym położeniu. Zdecydowanie negatywnie odnosili się do możliwości odgórnego narzucania przez Komisję Europejską wspierania państw, których politykę oceniali w sposób negatywny. Tego typu kwestia dotyczyła przede wszystkim Niemiec, które w docelowej polityce energetycznej być kluczowym graczem w procesie eksportu surowca z Rosji. Obwiniano rząd w Berlinie za błędną

⁶⁵ J. Sadowski, *Moskwa: Bezpieczeństwo energetyczne Polski jest priorytetem*, BiznesAlert.pl, <https://biznesalert.pl/bezpieczenstwo-energetyczne-polska-europa-unia-europejska-energetyka/> (28.11.2022).

⁶⁶ *Ibidem*.

⁶⁷ *Ibidem*; [bartos], *Polska będzie się dzielić gazem z innymi państwami? Fogiel: na pierwszym miejscu jest ochrona naszych obywateli*, Polskie Radio 24, <https://polskieradio24.pl/130/7010/arttykul/3015293> (22.11.2022); [jb], *"Określone zasady, z których każdy może się wyłączyć". Karol Karski o gazowym planie awaryjnym*, Polskie Radio 24, <https://polskieradio24.pl/130/5553/arttykul/3009031> (19.11.2022).

⁶⁸ [PAP/kp], *Ozdoba: Niemcy odpowiadają za uzależnienie Europy od gazu z Rosji*, wGospodarce.pl, <https://wgospodarce.pl/informacje/114756-ozdoba-niemcy-odpowiadaja-za-uzaleznienie-europy-od-gazu-z-rosji>.

⁶⁹ *Ibidem*.

⁷⁰ A. Moskwa, Twitter, https://twitter.com/moskwa_anna/status/1551626810437279745 (20.11.2022).

politykę wobec Rosji i tym samym podkreślano, że solidarność energetyczna powinna być oparta o racjonalne przesłanki, przy zachowaniu odpowiednich zasad.

Import surowców z alternatywnych do Rosji kierunków

Zapewnienie bezpieczeństwa energetycznego w okresie wojny rosyjsko-ukraińskiej było możliwe jedynie w sytuacji realizacji polityki dywersyfikacji źródeł i kierunków dostaw poszczególnych nośników energii. W ocenie Prawa i Sprawiedliwości tego typu działania należało podejmować wiele lat wcześniej. Dodatkowo, realizowana przez władze Polski w ten sposób polityka sprawiła, że kwestia wstrzymania dostaw gazu ziemnego lub ropy naftowej z Rosji nie była w takiej sytuacji problematyczna. W ocenie PiS taka postawa powinna być przyjęta również przez inne państwa Europy Środkowej.

Dla Prawa i Sprawiedliwości przez lata kluczowym zagadnieniem była kwestia zmniejszenia zależności energetycznej od Rosji. W tym kontekście podejmowano liczne działania biznesowe, a więc m.in. rozbudowano interkonektory z Litwą oraz Słowacją, moc importową terminala LNG w Świnoujściu oraz wybudowano gazociąg Baltic Pipe. Dlatego też w ocenie polityków PiS tylko zwiększenie wymiany handlowej poprzez budowę odpowiednich połączeń stwarzało możliwość zwiększenia bezpieczeństwa energetycznego państw Europy Środkowej, w tym Polski. W tym kontekście politycy PiS wskazywali na kilka argumentów zasadności wzmocnienia współpracy energetycznej w regionie. Po pierwsze – ograniczenie możliwości niekontrolowanego wstrzymania dostaw surowca z Rosji. Jak podkreślał M. Morawiecki „otwarcie nowych połączeń gazowych to uniknięcie dalszej perspektywy szantażu gazowego ze strony Kremla”⁷¹. Po drugie – zwiększenie bezpieczeństwa energetycznego w regionie poprzez większą wymianę gazu ziemnego oraz współpracę na osi północ-południe. Temu celowi miałyby służyć w ocenie rządu kolejny terminal LNG, który miałby powstać w Gdańsku. J. Sasin, podkreślał, że „chcemy, by nowe gazoporty służyły innym krajom regionu, tak widzimy nowy gazoport w Gdańsku”⁷². Po trzecie – dywersyfikacja dostaw surowca

⁷¹ [TWO], „Morawiecki: gazociąg między Polską a Słowacją wzmacnia bezpieczeństwo między naszymi krajami”, wnp.pl, https://www.wnp.pl/gazownictwo/morawiecki-gazociag-miedzy-polska-a-slowacja-wzmacnia-bezpieczenstwo-miedzy-naszymi-krajami,615747.html?utm_source=newsletter&utm_medium=email&utm_campaign=wnp (24.11.2022); J. Stachura, „Kurtyka: Polska bez Baltic Pipe i terminala w Świnoujściu byłaby w potrzasku”, BiznesAlert.pl, <https://biznesalert.pl/kurtyka-polska-bez-baltic-pipe-i-terminala-w-swinoujsciu-bylaby-w-potrasku/> (15.11.2022).

⁷² M. Perzyński, J. Stachura, Sasin: Nowe gazoporty mają służyć innym krajom regionu, BiznesAlert.pl, <https://biznesalert.pl/sasin-gaz-gazoport-lng-energetyka/> (15.11.2022).

poprzez otwarcie nowych kanałów importu gazu ziemnego nie tylko do Polski, ale także innych państw w regionie Europy Środkowej. W ramach terminala regazyfikacyjnego w Świnoujściu istniała możliwość „zasilania w gaz naszego regionu gazem praktycznie ze wszystkich kierunków świata”⁷³. Po czwarte – zwiększenie operacyjności i optymalizacji krajowej infrastruktury energetycznej poprzez zwiększenie jej wykorzystania.

W ocenie PiS obok zapewnienia bezpieczeństwa energetycznego poprzez budowę odpowiedniej infrastruktury umożliwiającej zapewnienie dostaw surowców z różnych kierunków, ważną kwestią była konkurencyjność w regionie, która docelowo miała doprowadzić do innego, bardziej rynkowego kształtowania się cen nośników energii. W szczególności było to istotne w zakresie dostaw gazu ziemnego, gdyż jak podkreślano był to obszar nie tylko ważny pod względem gospodarczym, ale i politycznym. Jak podkreślał Piotr Dziadzio, podsekretarz stanu, Główny Geolog Kraju, Pełnomocnik Rządu ds. Polityki Surowcowej Państwa, „podejmowane przez władze Polski przedsięwzięcia w zakresie dywersyfikacji źródeł i kierunków dostaw gazu ziemnego mają sprzyjać konkurencyjnemu kształtowaniu poziomu cen”⁷⁴. Tego typu kwestia była niezwykle istotna w okresie wojny rosyjsko-ukraińskiej, gdyż wysokie ceny nośników energii powodowały wzrost inflacji, która negatywnie oddziaływała na sytuację gospodarczą.

Wykorzystanie istniejącej oraz planowanej nowej infrastruktury stwarzało możliwość zwiększenia kooperacji w regionie. Politycy Prawa i Sprawiedliwości dostrzegali korzystne położenie Polski oraz istniejącą infrastrukturę energetyczną, dzięki której starali się wzmocnić współpracę w Europie Środkowej poprzez zapewnienie dostaw gazu ziemnego z północy na południe kontynentu. Zasadniczo podkreślano, że był to kluczowy kierunek współpracy energetycznej Polski⁷⁵. Wskazywano przy tym na potrzebę zmniejszenia zależności energetycznej państw z tego regionu od Rosji⁷⁶. Ważną rolę w tym względzie odgrywały

⁷³ [TWO], *Premier: łącze Polska-Słowacja perspektywą zaopatrzenia w gaz ze wszystkich kierunków*, wnp.pl, https://www.wnp.pl/gazownictwo/premier-lacze-polska-slowacja-perspektywa-zaopatrzenia-w-gaz-ze-wszystkich-kierunkow,615752.html?utm_source=newsletter&utm_medium=email&utm_campaign=wnp (19.11.2022).

⁷⁴ [b.a.], *Baltic Pipe i dywersyfikacja dostaw mogą wpłynąć na obniżkę cen gazu*, CIRE, <https://www.cire.pl/artykuly/serwis-informacyjny-cire-24/baltic-pipe-i-dywersyfikacja-dostaw-moga-wplynac-na-obnizke-cen-gazu> (20.11.2022).

⁷⁵ [akg], *Kongres 590. Anna Moskwa: rozbudowujemy infrastrukturę gazową*, Polskie Radio 24, <https://polskieradio24.pl/42/259/artykul/2986222> (23.11.2022).

⁷⁶ [akg], *Wspólna walka z inflacją, uniezależnienie się od gazu z Rosji. Rozmowy premierów Polski i Czech*, Polskie Radio 24, <https://polskieradio24.pl/42/259/artykul/2948455,wspolna-walka-z-inflacja-uniezaleznienie-sie-od-gazu-z-rosji-rozmowy-premierow-polski-i-czech> (15.11.2022).

interkonektory Polska-Słowacja oraz Polska-Czechy oraz terminal regazyfikacyjny w Gdańsku, który miał powstać do 2027 r. W tym kontekście podkreślano zasadność rozbudowy zdolności przeładunkowych terminala LNG w Gdańsku z 6 mld m³ rocznie (pierwotnie zaplanowanych) do 12 mld m³ rocznie z uwagi na wojnę rosyjsko-ukraińską i zwiększone zainteresowanie importem tego surowca z Polski⁷⁷. W ocenie PiS odpowiednie położenie powodowało, że Polska mogła odegrać kluczową rolę w regionie z dwóch podstawowych powodów. Po pierwsze – zapewnić integrację energetyczną państw Europy Środkowej poprzez wykorzystanie istniejącej infrastruktury⁷⁸. Polska miała w tym względzie odgrywać istotną rolę, tym bardziej, że możliwe były dostawy gazu ziemnego z terminala LNG w Świnoujściu lub w Gdańsku poprzez interkonektory do Czech, czy na Słowację. Jak podkreślała A. Moskwa, „jesteśmy [Polska – M.P.] w dobrej sytuacji, jeśli chodzi o energetykę, bo jesteśmy połączeni de facto z całym światem energetycznym”⁷⁹ oraz dodawała, że „jesteśmy [Polska – M.P.] sercem energetycznym Trójmorza”⁸⁰. Po drugie – zagwarantować dywersyfikację źródeł dostaw gazu ziemnego Polski oraz do państw leżących na południe od Polski. Oceniano zatem, że Polska mogła odegrać rolę gwaranta bezpieczeństwa energetycznego dla państw Europy Środkowej. W ocenie A. Moskwy, „nowe kierunki dostaw – derusyfikacja – zarówno po stronie polskiej, jak i po stronie ukraińskiej jest naszym stałym wyzwaniem i wyzwaniem europejskim”⁸¹.

Rekapitulując, w polityce energetycznej formułowanej przez Prawo i Sprawiedliwość Polska miała odegrać niezwykle ważną rolę, a istniejąca oraz stale rozwijająca infrastruktura miał być wykorzystywana zarówno na potrzeby krajowe, jak i kooperacji energetycznej w Europie Środkowej. Najważniejszym zadaniem w ocenie polityków PiS było zmniejszenie zależności energetycznej od Rosji (cel wzmocniony wojną rosyjsko-ukraińską) poprzez zapewnienie dostaw surowca z alternatywnych od Rosji kierunków importu. Większa wymiana

⁷⁷ A. Moskwa, Wypowiedź na posiedzeniu Sejmu nr 59 w dniu 20 lipca 2022 r., Sejm RP, <https://www.sejm.gov.pl/Sejm9.nsf/wypowiedz.xsp?posiedzenie=59&dzien=1&wyp=362&view=S> (20.11.2022); W. Jakóbiak, *Polska może zwiększyć moc pływającego gazoportu FSRU z Czechami i Słowakami*, BinesAlert.pl, <https://biznesalert.pl/polska-czechy-slowacja-fsru/> (14.11.2022).

⁷⁸ [akg], *Kongres 590. Anna Moskwa: rozbudowujemy infrastrukturę gazową*, Polskie Radio 24, <https://polskieradio24.pl/42/259/artukul/2986222> (23.11.2022); [jmo], *Kongres 590. Anna Moskwa: jesteśmy sercem energetycznym Trójmorza*, Polskie Radio 24, <https://polskieradio24.pl/130/5925/artukul/2986216> (23.11.2022);

⁷⁹ *Ibidem*.

⁸⁰ *Ibidem*.

⁸¹ [IAR/PAP/PR24.pl/mk], *Przepustowość terminala LNG w Gdańsku będzie większa? Minister klimatu wyjaśnia*, Polskie Radio 24, <https://polskieradio24.pl/42/259/artukul/2954507> (18.11.2022).

handlowa w regionie, a także odpowiednie punkty wejścia do systemu gazowego (terminal LNG w Świnoujściu, terminal LNG w Gdańsku, gazociąg Baltic Pipe, interkonektory Polska-Słowacja, Polska-Czechy oraz Polska-Litwa) były podstawą do odgrywania przez Polskę roli centralnej w procesie derusyfikacji od importu surowców z Rosji, a także budowy centrum transportu i handlu gazem ziemnym (hub).

Podsumowanie

Wojna rosyjsko-ukraińska wywarła niebagatelny wpływ na bezpieczeństwo energetyczne państw Europy Środkowej. Wiele państw z tego regionu przez lata było mocno uzależnionych od dostaw strategicznych surowców z Rosji, a wojna wymusiła konieczność przeorganizowania logistyki dostaw. Polityka zagraniczna Rosji przez polityków Prawa i Sprawiedliwości od wielu lat była oceniana negatywnie, a jednym z kluczowych narzędzi, które były stosowane przez władze w Moskwie były surowce energetyczne. Przez lata były tworzone odpowiednie poziomy współzależności stąd też wojna rosyjsko-ukraińska wymusiła potrzebę z jednej strony poszukiwania alternatywnych dostawców, a z drugiej strony odpowiednich, nowych kierunków. W tych uwarunkowaniach rosło znaczenie infrastruktury energetycznej w Polsce.

Politycy Prawa i Sprawiedliwości w sposób jednoznaczny potępili agresję Rosji na Ukrainę w 2022 r. W tych uwarunkowaniach mając świadomość różnicy w potencjale pomiędzy obu państwami podkreślali wielokrotnie zasadność wprowadzenia jak najdalej idących sankcji, w tym o charakterze energetycznym. Uważali, że tylko zmniejszenie dochodów ze sprzedaży nośników energii mogło wpłynąć nie tylko na korektę polityki zagranicznej Rosji, ale przede wszystkim ograniczyć potencjał tego państwa. Politycy tego ugrupowania podkreślali przy tym potrzebę zapewnienia solidarności energetycznej na dwóch płaszczyznach. Tego typu postulat był rozpatrywany zarówno wobec Ukrainy, która znalazła się w stanie wojny, jak i wobec państw członkowskich jako wspólnoty.

Ważnym aspektem podnoszonym przez polityków Prawa i Sprawiedliwości była kwestia znaczenia krajowej infrastruktury energetycznej, która mogła służyć nie tylko do zapewnienia bezpieczeństwa energetycznego Polski. W ocenie PiS prowadzone przez lata projekty inwestycyjne mogły także służyć zwiększeniu poziomu bezpieczeństwa w całej Europie Środkowej. To właśnie większa wymiana między państwami, w tym przede wszystkim w zakresie gazu ziemnego mogła zmniejszyć oddziaływanie Rosji w regionie.

Reasumując, prowadzona polityka energetyczna, w tym realizowane projekty infrastrukturalne stawiały Polskę w okresie wojny rosyjsko-ukraińskiej w dogodnym

położeniu. Politycy Prawa i Sprawiedliwości uważali, że problematyka dostaw surowców energetycznych była kluczowa dla bezpieczeństwa państw Europy Środkowej. Tym samym opowiadano się za stworzeniem w Polsce odpowiedniej infrastruktury, która docelowo mogła umożliwić stworzenie centrum transportu i handlu gazem ziemnym (hub). W tych okolicznościach Polska mogłaby odgrywać rolę gwaranta bezpieczeństwa w regionie, chociaż i tak głównym celem było zapewnienie bezpieczeństwa na poziomie krajowym. Niemniej jednak politycy PiS mieli świadomość jak ważna była kwestia kooperacji energetycznej w regionie, a tym samym istotnym projektem była budowa bloku państw współpracujących w Europie Środkowej w zakresie energii. Celem tych działań była nie tylko pełna rezygnacja z dostaw surowców energetycznych z Rosji, ale także wzmocnienie bezpieczeństwa państw Europy Środkowej, tym bardziej, że to w tej przestrzeni politycy Prawa i Sprawiedliwości postrzegali potencjał polityczny Polski⁸².

Opinie wyrażone w publikacji prezentują wyłącznie poglądy autora i nie mogą być utożsamiane ze stanowiskiem Instytutu Europy Środkowej.

Streszczenie:

Wojna rosyjsko-ukraińska wywarła istotny wpływ na debatę publiczną w Polsce m.in. w zakresie dywersyfikacji źródeł oraz kierunków dostaw surowców energetycznych. Celem artykułu była analiza myśli politycznej Prawa i Sprawiedliwości w zakresie importu surowców energetycznych (ropa naftowa, gaz ziemny) do państw Europy Środkowej w okresie wojny na Ukrainie. Rozważania zawarte w artykule ujawniają główne argumenty formułowane przez polityków tego ugrupowania politycznego na temat problemów dostaw surowców energetycznych w dobie wojny na Ukrainie. Punktem wyjścia analiz była teza, że współpraca oraz solidarność w wymiarze energetycznym pomiędzy państwami Europy Środkowej jest ograniczona potrzebą zapewnienia bezpieczeństwa przede wszystkim na poziomie krajowym, co może docelowo utrudnić budowę bloku państw współpracujących w obszarze energii w przyszłości.

Słowa kluczowe:

Prawo i Sprawiedliwość, myśl polityczna, bezpieczeństwo energetyczne,
wojna rosyjsko-ukraińska

Key words:

Prawo i Sprawiedliwość (Law and Justice), political thought, energy security,
Russia-Ukraine war

⁸² W. Paruch, *Realizm i Wartości. Prawo i Sprawiedliwość o polityce zagranicznej*, Lublin 2021, s. 367.

Bibliografia:

1. [akg], *Kongres 590. Anna Moskwa: rozbudowujemy infrastrukturę gazową*, Polskie Radio 24, <https://polskieradio24.pl/42/259/artykul/2986222> (23.11.2022).
2. [akg], *Wspólna walka z inflacją, uniezależnienie się od gazu z Rosji. Rozmowy premierów Polski i Czech*, Polskie Radio 24, <https://polskieradio24.pl/42/259/artykul/2948455,wspolna-walka-z-inflacja-uniezaleznienie-sie-od-gazu-z-rosji-rozmowy-premierow-polski-i-czech> (15.11.2022).
3. [b.a.], *Baltic Pipe i dywersyfikacja dostaw mogą wpłynąć na obniżkę cen gazu*, CIRE, <https://www.cire.pl/artykuly/serwis-informacyjny-cire-24/baltic-pipe-i-dywersyfikacja-dostaw-moga-wplynac-na-obnizke-cen-gazu> (20.11.2022).
4. [bartos], *Polska będzie się dzielić gazem z innymi państwami? Fogiel: na pierwszym miejscu jest ochrona naszych obywateli*, Polskie Radio 24, <https://polskieradio24.pl/130/7010/artykul/3015293> (22.11.2022).
5. [IAR/PAP/PR24.pl/mk], *Przepustowość terminala LNG w Gdańsku będzie większa? Minister klimatu wyjaśnia*, Polskie Radio 24, <https://polskieradio24.pl/42/259/artykul/2954507> (18.11.2022).
6. [jb], *"Określone zasady, z których każdy może się wyłączyć". Karol Karski o gazowym planie awaryjnym*, Polskie Radio 24, <https://polskieradio24.pl/130/5553/artykul/3009031> (19.11.2022).
7. [jmo], *Kongres 590. Anna Moskwa: jesteście sercem energetycznym Trójmorza*, Polskie Radio 24, <https://polskieradio24.pl/130/5925/artykul/2986216> (23.11.2022).
8. [KRO], *Kraje UE negocjują embargo na ropę. Jacek Sasin: namawiamy nie tylko Węgry*, money.pl, <https://www.money.pl/gospodarka/kraje-ue-negocjuja-embargo-na-ropę-jacek-sasin-namawiamy-nie-tylko-węgry-6774471925357120a.html> (21.11.2022).
9. [LOS], *To koniec. Jacek Sasin wysłał Viktorowi Orbanowi jasny sygnał*, money.pl, <https://www.money.pl/gospodarka/to-koniec-jacek-sasin-wysyla-viktorowi-orbanowi-jasny-sygnal-6772284200528864a.html> (18.11.2022).
10. [PAP/kp], *Ozdoba: Niemcy odpowiadają za uzależnienie Europy od gazu z Rosji*, wGospodarce.pl, <https://wgospodarce.pl/informacje/114756-ozdoba-niemcy-odpowiadaja-za-uzaleznienie-europy-od-gazu-z-rosji>.
11. [PAP], *Jacek Sasin namawia "nie tylko Węgry" do poparcia sankcji*, Business Insider, <https://businessinsider.com.pl/wiadomosci/jacek-sasin-namawia-nie-tylko-węgry-do-poparcia-sankcji/fg8xec3> (18.11.2022).
12. [st], *Sankcje na rosyjską ropę i gaz? Naimski: Będzie to bardzo trudne*, TV Republika, <https://tvrepublika.pl/Sankcje-na-rosyjska-ropę-i-gaz-Naimski-Będzie-to-bardzo-trudne,137317.html> (22.11.2022).
13. [TWO], *„Morawiecki: gazociąg między Polską a Słowacją wzmacnia bezpieczeństwo między naszymi krajami”*, wnp.pl, https://www.wnp.pl/gazownictwo/morawiecki-gazociag-miedzy-polska-a-slowacja-wzmacnia-bezpieczenstwo-miedzy-naszymi-krajami,615747.html?utm_source=newsletter&utm_medium=email&utm_campaign=wnp (24.11.2022).

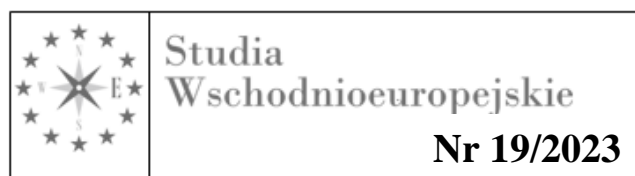
14. [TWO], *Premier: łączy Polska-Słowacja perspektywę zaopatrzenia w gaz ze wszystkich kierunków*, wnp.pl, https://www.wnp.pl/gazownictwo/premier-lacze-polska-slowacja-perspektywa-zaopatrzenia-w-gaz-ze-wszystkich-kierunkow,615752.html?utm_source=newsletter&utm_medium=email&utm_campaign=wnp (19.11.2022).
15. Dziadzio P., Wypowiedź na posiedzeniu Sejmu nr 50 w dniu 9 marca 2022 r., Sejm RP, <https://www.sejm.gov.pl/Sejm9.nsf/wypowiedz.xsp?posiedzenie=54&dzien=2&wyp=3&view=1> (23.11.2022).
16. Jachymek J., Paruch W., *Wstęp*, [w:] *Więcej niż niepodległość. Polska myśl polityczna 1918–1939*, red. J. Jachymek, W. Paruch, Lublin 2001.
17. Jakóbiak W., *Kurtyka: Czas przestać sponsorować tę wojnę. Polska sobie poradzi. Czas na embargo unijne na gaz i ropę z Rosji*, BiznesAlert.pl, <https://biznesalert.pl/kurtyka-czas-przestac-sponsorowac-te-wojne-polska-sobie-poradzi-czas-na-embargo-unijne-na-gaz-i-ropę-z-rosji-rozmowa/> (19.11.2022).
18. Jakóbiak W., *Naimski: Polska jest gotowa na zimę bez gazu z Rosji. Ultimatum rublowe ma dzielić Europę*, BiznesAlert.pl, <https://biznesalert.pl/naimski-polska-jest-gotowa-na-zime-bez-gazu-z-rosji-ultimatum-rublowe-ma-dzielic-europe/> (23.11.2022).
19. Jakóbiak W., *Naimski: Rynek gazu i ropy to dziś pole bitwy. Wojna będzie kosztować*, BiznesAlert.pl, <https://biznesalert.pl/wojna-rynek-gaz-ropa-rosja-inwazja-ukraina-ceny-piotr-naimski-energetyk/> (17.11.2022).
20. Jakóbiak W., *Polska może zwiększyć moc płynącego gazoportu FSRU z Czechami i Słowakami*, BinesAlert.pl, <https://biznesalert.pl/polska-czechy-slowacja-fsru/> (14.11.2022).
21. Karpiński M., *System zapasów interwencyjnych ropy naftowej i paliw Międzynarodowej Agencji Energetycznej*, „Polityka Energetyczna”, 2012, z. 2, t. 15.
22. Marszałkowski M., Moskwa: *Czasy rosyjskiej dominacji się skończyły*, BiznesAlert.pl, <https://biznesalert.pl/moskwa-czasy-rosyjskiej-dominacji-sie-skonczyly/> (21.11.2022).
23. Morawiecki M., Wypowiedź na posiedzeniu Sejmu nr 49 w dniu 24 lutego 2022 r., Sejm RP, <https://www.sejm.gov.pl/Sejm9.nsf/wypowiedz.xsp?posiedzenie=49&dzien=2&wyp=34&view=1> (23.11.2022).
24. Moskwa A., Twitter, https://twitter.com/moskwa_anna/status/1551626810437279745 (20.11.2022).
25. Moskwa A., Wypowiedź na posiedzeniu Sejmu nr 59 w dniu 20 lipca 2022 r., Sejm RP, <https://www.sejm.gov.pl/Sejm9.nsf/wypowiedz.xsp?posiedzenie=59&dzien=1&wyp=362&view=S> (20.11.2022).
26. Paruch W., *Realizm i Wartości. Prawo i Sprawiedliwość o polityce zagranicznej*, Lublin 2021.
27. Paszkowski M., *Specyfika badań politologicznych nad myślą polityczną w zakresie bezpieczeństwa energetycznego państwa*, „Humanities and Social Sciences” 2015, nr 2 (22), DOI: 10.7862/rz.2015.hss.22.

28. Paszkowski M., *The Issue of Poland's Dependence on Natural Gas Supplies from the Russian Federation in the Political Thought of Piotr Naimski: Selected Problems*, „Historia i Polityka”, 2022, 42 (49).
29. Perzyński M., *Moskwa: Polsce zależy na konkretnej dacie odejścia od rosyjskiej ropy*, BiznesAlert.pl, <https://biznesalert.pl/moskwa-polsce-zalezy-na-konkretnej-dacie-odejścia-od-rosyjskiej-ropy/> (17.11.2022).
30. Perzyński M., Stachura J., *Sasin: Nowe gazoporty mają służyć innym krajom regionu*, BiznesAlert.pl, <https://biznesalert.pl/sasin-gaz-gazoport-lng-energetyka/> (15.11.2022).
31. Sadowski J., *Moskwa: Bezpieczeństwo energetyczne Polski jest priorytetem*, BiznesAlert.pl, <https://biznesalert.pl/bezpieczenstwo-energetyczne-polska-europa-unia-europejska-energetyka/> (28.11.2022).
32. Stachura J., „*Kurtyka: Polska bez Baltic Pipe i terminala w Świnoujściu byłaby w potrzasku*”, BiznesAlert.pl, <https://biznesalert.pl/kurtyka-polska-bez-baltic-pipe-i-terminala-w-swinoujsciu-bylyby-w-potrzasku/> (15.11.2022).
33. Stachura J., *Naimski: Rosji nie chodzi tylko o ruble, chce siać niezgodę w Unii Europejskiej*, BiznesAlert.pl, <https://biznesalert.pl/naimski-rosji-nie-chodzi-tylko-o-ruble-chce-siac-niezgode-w-unii-europejskiej/> (15.11.2022).
34. Trubalska J., *Rola Międzynarodowej Agencji Energetycznej w polityce energetycznej Polski*, [w:] *Bezpieczeństwo narodowe i międzynarodowe Rzeczypospolitej Polskiej. Wybrane problemy*, (red.) M. Gąska, J. Trubalska, Lublin 2015.

Maciej Mróz

Szkoła Główna Handlowa

w Warszawie

Ceny ropy naftowej i gazu ziemnego a bezpieczeństwo energetyczne Europy Środkowo-Wschodniej

Wstęp

Energia stanowi podstawę rozwoju współczesnych gospodarek. W przypadku Europy Środkowo-Wschodniej (EŚW) kluczowymi nośnikami energii w dalszym ciągu pozostają paliwa kopalne. Utrzymujący się wciąż wysoki stopień uzależnienia tych państw od importu nośników energii rzutuje na ich bieżące bezpieczeństwo energetyczne. Dychotomia zagrożeń dotyczy zarówno stabilności dostaw paliw kopalnych, jak również wysokości i zmienności cen, po jakich surowce te mogą być kontraktowane i importowane. Ceny energii wpływają bowiem bezpośrednio na funkcjonowanie wszystkich gospodarek EŚW, gdyż determinują koszty produkcji i przekładają się finalnie na wzrost inflacji. Ponadto, w przypadku cen energii, oprócz samego ich poziomu, kluczowym parametrem pozostaje zmienność, która warunkuje ryzyko finansowe. W obliczu dynamiki wydarzeń kryzysowych postuluje się, iż to właśnie zmienność cen podstawowych surowców energetycznych stanowi istotne wyzwanie dla bezpieczeństwa energetycznego państw importerów.

W związku z powyższym, za cel badania przyjęto ocenę nie tylko poziomu, ale i zakresu zmienności cen ropy naftowej i gazu ziemnego z perspektywy współczesnego bezpieczeństwa energetycznego Europy Środkowo-Wschodniej⁸³. Przyjęty w analizie - stosunkowo długi - okres badawczy obejmuje ostatnie dwie dekady tj. okres od stycznia 2002 r. aż do lipca 2022 r. (zastosowano dane dzienne), referując tym samym także i do bieżących wydarzeń geopolitycznych istotnie rzutujących na rynek energii.

⁸³ Z uwagi na ograniczoną dostępność danych dziennych dotyczących cen węgla, a także zróżnicowane kierunki dostaw oraz odmienną dostępność tego surowca, węgiel został wyłączony ze szczegółowych analiz ekonometrycznych.

W przeciwieństwie do większości dotychczasowych badań powstałych w obszarze bezpieczeństwa energetycznego adresujących jedynie kwestię stabilności dostaw surowców energetycznych, niniejsze badanie poświęcono przede wszystkim cenom nośników energii, określając ich warunkową wariację z wykorzystaniem modeli klasy GARCH.

Przeprowadzone badanie dostarcza wyraźnych dowodów na to, że występująca - uderzająco wysoka - zmienność cen podstawowych surowców energetycznych stanowi ogromne wyzwanie dla współczesnego bezpieczeństwa energetycznego gospodarek EŚW będących egzemplifikacją importerów paliw kopalnych.

Bezpieczeństwo energetyczne Europy Środkowo-Wschodniej

Rozważania na temat bezpieczeństwa energetycznego państwa stale zyskują na znaczeniu. Dotychczasowe badania pokazują, iż samą koncepcję bezpieczeństwa energetycznego można odmiennie rozumieć, a przez to różnorodnie definiować i klasyfikować⁸⁴. Występujące bowiem różne ujęcia tej koncepcji wynikają przede wszystkim z kontekstu prowadzonych rozważań⁸⁵, podczas gdy liczne ujęcia definicyjne bezpieczeństwa energetycznego⁸⁶ powodują brak konsensusu w zakresie wyraźnej standaryzacji tego pojęcia⁸⁷. Niemniej jednak nie przekreśla to zasadności badania samej koncepcji bezpieczeństwa energetycznego. Tym bardziej, iż w ostatnim czasie dość istotnie wzrosła niestabilność polityczna państw zasobnych w surowce energetyczne (np. Rosji), podczas gdy kwestia zapewnienia bezpieczeństwa energetycznego niezmiennie stanowi jeden z priorytetów każdego państwa⁸⁸.

⁸⁴ B.W. Ang, W.L. Choong, T.S. Ng, Energy Security: definitions, Dimensions and Indexes, „Renewable and Sustainable Energy Reviews” 2015, nr 42, s. 1077-1093.

⁸⁵ L. Chester, Conceptualizing energy security and making explicit its polysemic nature, „Energy Policy” 2010, nr 38/2, s. 887–895; J. J. Cherp, The concept of energy security: Beyond the four As, „Energy Policy” 2014, nr 75, s. 415–421; E. Gupta, Oil vulnerability index of oil-importing countries, „Energy Policy” 2008, nr 36/3, s. 1195–1211; B.K. Sovacool, Differing cultures of energy security: an international comparison of public perceptions, „Renewable and Sustainable Energy Reviews” 2016, nr 55, s. 811–822; M. Radovanović, S. Filipović, D. Pavlović, Energy security measurement—a sustainable approach, „Renewable and Sustainable Energy Reviews” 2017, nr 68, s. 1020–1032.

⁸⁶ Przykładowo, Ang i inni (2015) zidentyfikowali blisko 83 definicje bezpieczeństwa energetycznego będące w użyciu. (B.W. Ang, W.L. Choong, T.S. Ng, Energy ..., op. cit, s. 1077-1093).

⁸⁷ Bezpieczeństwo energetyczne jest terminem niekiedy odmiennie postrzeganym, a przez to różnie definiowanym. Tą kwestię sygnalizowali m.in. J. Knox-Hayes i in., Understanding attitudes toward energy security: Results of a cross-national survey, „Global Environmental Change” 2013, nr 23/3 s. 609; V. Šumskis, V. Giedraitis, Economic implications of energy security in the short run, „Ekonomika” 2015, nr 94/3, s. 119; A. Loeschel, U. Moslener, D. T. G. Ruebellke, Indicators of Energy Security in Industrialized Countries, „Energy Policy” 2010, nr 38/4, s. 1665, konkludując, iż tematyka bezpieczeństwa energetycznego jest niezwykle złożona.

⁸⁸ M. Skalamera, Energy Security in the Wake of the Ukraine Crisis: Getting the Real Threats Right, „Global Policy Essay” 2015, s. 1-4.

Ważkość problemu dla państw EŚW⁸⁹ wzmogła wspomniana agresja Rosji na Ukrainę. Te wydarzenia, w obliczu utrzymującego się stosunkowo wysokiego stopnia importu surowców energetycznych ze wschodu, rzutują zarówno na bieżące, jak i przyszłe bezpieczeństwo energetyczne EŚW. Kraje EŚW są bowiem w stosunkowo niewielkim stopniu zasobne w rodzime złoża węglowodorów. Jedynie zasoby gazu ziemnego i ropy naftowej w Polsce, Rumunii, Chorwacji i na Węgrzech można uznać za istotne na tle pozostałych państw regionu. Jednakże, także i w tych państwach pozyskiwanie głównych surowców energetycznych nie zapewnia pełnej niezależności energetycznej. W przypadku gazu ziemnego, dość wysoki stopień samowystarczalności występuje w przypadku gazu ziemnego, gdyż wydobycie pokrywa blisko 70% potrzeb rumuńskiej gospodarki. Natomiast, w Polsce wydobycie gazu ziemnego zaspokaja jedynie w wielkości 20%, a w przypadku ropy naftowej jedynie w 5%. Bardzo niewielkie zasoby surowców energetycznych posiada Bułgaria, Czechy oraz Słowacja. Z kolei zarówno Słowenia jak i Państwa Bałtyckie praktycznie nie posiadają istotnych zasobów surowców energetycznych (nie uwzględniając skromnych zasobów ropy naftowej na Liwie oraz łupków bitumicznych w Estonii, stąd konieczny jest ich import (charakterystyka zasobów głównych węglowodorów znajduje się w tabeli 1).

Tabela 1. Charakterystyka wielkości zasobów głównych węglowodorów oraz struktura ich podaży w EŚW.

Państwo	Zasoby surowców rezerwy		Import	
	ropy naftowej w mln bbl	gazu ziemnego w mld m ³	ropy naftowej bbl/dziennie	gazu ziemnego w mld m ³
Bułgaria	15	5,6	133,900	3,2
Chorwacja	71	24,9	55,400	1,8
Czechy	15	3,9	155,900	8,9
Estonia	0	0	0	0,5
Litwa	12	0	182,900	2,5
Łotwa	0	0	0	1,2
Polska	126	79,8	493,100	15,1

⁸⁹ Europa Środkowa i Wschodnia to liczna i różnorodna pod względem potencjału gospodarczego grupa państw, charakteryzująca się zróżnicowaniem przestrzennym, środowiskowym, infrastrukturalnym, społecznym i kulturowym, obejmująca Polskę, Czechy, Słowację, Węgry, Litwę, Łotwę, Estonię, Słowenię, Chorwację, Bułgarię i Rumunię, choć występują także odmienne podziały i klasyfikacje.

Rumunia	600	105,5	145,300	1,2
Słowenia	0	0	0	0,9
Słowacja	10	14,1	111,200	4,9
Węgry	24	6,6	121,000	13,4

Źródło: opracowanie własne na podstawie <https://www.cia.gov/the-world-factbook/field/natural-gas-imports/country-comparison/>

Mimo tych różnic w zasobności w surowce energetyczne poszczególnych państw EŚW, a także odmiennego położenia geograficznego umożliwiającego niekiedy większą dywersyfikację dostaw (szczególnym atutem jest w tej kwestii dostęp do morza umożliwiający transport morski z wykorzystaniem terminali naftowych i gazowych), to właśnie Rosja odpowiadała za zdecydowaną większość dostaw surowców energetycznych w regionie EŚW i występowała często w roli monopolisty w regionie. Ponadto, część z państw posiada naturalną pozycję tranzytową wobec dostaw surowców z Rosji. To właśnie położenie tranzytowe stanowiło przez lata istotną szansę dla rozwoju sektora energetycznego tych państw, jednakże długoletnia atrakcyjność cen i względna stabilność dostaw surowców niekiedy utrwalała wiarę w niezachwianą postawę głównego eksportera w regionie. To myślenie wpłynęło niekiedy na wolniejszy rozwój sektora energetycznego gospodarek EŚW poprzez postępujący stopień uzależnienia energetycznego od Rosji oraz wolniejszą transformację energetyczną⁹⁰. W związku z powyższym za istotę współczesnego bezpieczeństwa energetycznego w przypadku wszystkich państw EŚW wskazuje się stabilność pozyskania surowców energetycznych po akceptowalnych cenach⁹¹.

Określenie „akceptowalna cena” jest co prawda mało precyzyjne w stosunku do grupy państw o odmiennym zapotrzebowaniu na te surowce energetyczne oraz stopniu uzależnienia tych gospodarek od importu, a także ich zamożności, jednakże parametr zmienności istotnie warunkuje bezpieczeństwo energetyczne wszystkich tych gospodarek, gdyż to właśnie podwyższona zmienność cen utrudnia kontraktowanie dostaw *spot* (ryzyko finansowe) oraz wyznacza bieżące możliwości zakupowe.

⁹⁰ Występujące w ostatnich latach kryzysy gazowe i naftowe wpływały na kształt polityk energetycznych poszczególnych państw EŚW, jednakże znaczące uzależnienie od węglowodorów z Rosji pozostało na stosunkowo wysokim poziomie.

⁹¹ Nieprzerwana dostępność źródeł energii w przystępnej cenie (ang. „*the uninterrupted availability of energy sources at an affordable price*”) jest także oficjalną definicją przyjętą przez IEA <https://www.iea.org/areas-of-work/ensuring-energy-security>

Metodologia analizy cen ropy naftowej i gazu ziemnego

Jak zasygnalizowano, odnosząc się do cen podstawowych surowców energetycznych, trudno jest precyzyjnie określić poziom przystępności cenowej dla wszystkich krajów będących importerami tych paliw kopalnych. Można zatem stwierdzić, iż poziom ceny akceptowalnej zależy w dużej mierze od kontrahenta/gospodarki, a także determinowany jest czasem i okolicznościami, w jakich dochodzi do transakcji. Niemniej jednak, przystępna cena powinna charakteryzować się stabilnością w czasie. Dlatego też zmienność cen można uznać za istotny parametr z punktu widzenia zarządzania ryzykiem w zakresie bezpieczeństwa energetycznego. Do oceny zmienności cen i przygotowywania prognoz wykorzystuje się dość często modele ekonometryczne, np. uogólnione modele autoregresji z heteroskedastycznością warunkową (ang. *Generalized Auto-Regressive Conditional Heteroskedasticity model* (GARCH), uogólniony ARCH) oraz ich odmiany, które są nadal dość często używane w przypadku analizy szeregów czasowych. W tych modelach ekonometrycznych wariancje z poprzednich okresów pozwalają w oszczędnie sparametryzowany sposób ocenić obecną zmienność procesu zależną od całej jego przeszłości. Stąd też modele ekonometryczne znalazły szerokie zastosowanie w wielu opracowaniach dotyczących także cen surowców energetycznych, także i ropy naftowej, jak i gazu ziemnego⁹². Dlatego też i w tym badaniu zastosowano modele GARCH celem pomiaru zmienności.

W pierwszej kolejności oceniono stacjonarność szeregów czasowych oraz podjęto próbę ich modelowania przy wykorzystaniu modelu ARIMA (p,d,q) (ang. *Autoregressive integrated moving average model*; autoregresyjny zintegrowany model średniej ruchomej). Jednakże specyfikacja modelu ARIMA wskazywała na wartości znoszące się dla współczynników referujących do procesu autoregresyjnego AR (ang. *autoregressive*) oraz procesu średniej

⁹² Nomikos, N.K., Pouliasis, P.K. Forecasting petroleum futures markets volatility: The role of regimes and market conditions. *Energy Economics* 2011, 33, 321–337; Wang, Y., Wu, C. Forecasting energy market volatility using GARCH models: Can multivariate models beat univariate models? *Energy Economics* 2012, 34, 2167–2181; Chkili, W.; Hammoudeh, S.; Nguyen, D.K. Volatility forecasting and risk management for commodity markets in the presence of asymmetry and long memory. *Energy Econ.* 2014, 41, 1–18; Klein, T.; Walther, T. Oil price volatility forecast with mixture memory GARCH. *Energy Econ.* 2016, 58, 46–58; Kumar, D. Forecasting energy futures volatility based on the unbiased extreme value volatility estimator. *IIMB Manag. Review* 2017, 29, 294–310; Herrera, A.M.; Hu, L.; Pastor, D. Forecasting crude oil price volatility. *Int. J. Forecast.* 2018, 34, 622–635; Zhang, Y.-J.; Zhang, J.-L. Volatility forecasting of crude oil market: A new hybrid method. *J. Forecast.* 2018, 37, 781–789; Bildirici, M.; Bayazit, N.G.; Ucan, Y. Analyzing crude oil prices under the impact of COVID-19 by using LSTARGARCHLSTM. *Energies* 2020, 13, 2980; Lin, Y.; Xiao, Y.; Li, F. Forecasting crude oil price volatility via a HM-EGARCH model. *Energy Econ.* 2020, 87, 104693; Lv, X.; Shan, X. Modeling natural gas market volatility using GARCH with different distributions. *Phys. A.* 2013, 392, 5685–5699.

ruchomej MA (ang. *moving averages*). Dlatego też modele GARCH zastosowano bezpośrednio na logarytmicznych stopach zwrotu, jeśli stwierdzono występowanie efektu ARCH.

Model GARCH (p,q) (wprowadzony przez Bollersleva [45]) służy do opisu wariancji zmieniającej się w czasie. Model ten zakłada, że ε_t jest składnikiem losowym, który można przedstawić jako:

$$\varepsilon_t | \psi_{t-1} \sim N(0, h_t), \quad (1)$$

gdzie h_t oznaczono jako wariancja warunkowa, ψ_{t-1} to zbiór wszystkich informacji dostępnych w danym momencie t-1, natomiast N jest warunkowym rozkładem normalnym.

$$h_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^q \alpha_i \varepsilon_{t-i}^2 + \sum_{j=1}^p \beta_j h_{t-j}, \quad (2)$$

gdzie $\alpha_0 > 0$, $\alpha_i \geq 0$, $\beta_j \geq 0$ for $i = 1, 2, \dots, q$; $j = 1, 2, \dots, p$.

Z dotychczasowych badań wynika, że w praktyce najczęściej stosowanym modelem w modelowaniu finansowych szeregów czasowych jest model GARCH (1,1). Jednak w pojedynczych przypadkach i dla dłuższych szeregów czasowych modele GARCH (1,2) i GARCH (2,1) czasami lepiej opisują zmienność aniżeli najprostszy model GARCH (1,1)⁹³. Wybór oszczędnie sparametryzowanej postaci modelu GARCH dokonywany jest każdorazowo w oparciu o kryterium Akaike (AIC), kryterium Schwarz (SIC) oraz Hannan-Quinn (HQC). Spośród różnych postaci modelu wybierana jest ta, dla której wartość kryterium informacyjnego jest najniższa.

Wyniki analizy zmienności cen ropy naftowej i gazu ziemnego

The W tabeli 2 przedstawiono statystyki opisowe obu zmiennych: cen ropy naftowej oraz gazu ziemnego (również z ich dziennymi zwrotami logarytmicznymi). Szeregi czasowe obejmują okres od początku 2002 r. do końca lipca 2022 r. Zmienne te kształtują się na różnych poziomach cenowych, przy czym średnia cena ropy naftowej kształtowała się na poziomie 68,7 USD za baryłkę, natomiast średnia cena gazu ziemnego wyniosła 4,48 USD za m³. Jednakże, wyniki sugerują, iż cena ropy naftowej wykazuje podobną zmienność, jak cena gazu ziemnego.

⁹³ Khalifa, A.A.; Miao, H.; Ramchander, S. Return distributions and volatility forecasting in metal futures markets: evidence from gold, silver, and copper. *J. Futures Mark.* 2011, 31 (1), 55–80.

Świadczy o tym relacja odchylenia standardowego w stosunku do wartości średnich cen tych paliw kopalnych: 41% dla ropy naftowej i 50% w przypadku gazu.

Tabela 2. Podstawowe wartości statystyczne szeregów czasowych cen ropy naftowej i gazu ziemnego.

Zmienna	Średnia	Mediana	Minimum	Maksimum	Odch. Stand.	Jarque-Bera Test	Skośność
ropa naftowa	68.745	64.700	9.1200	143.95	28.478	247.342	0.32891
ropa – log_returns	-0.00033732	-0.00087165	-0.41202	0.64370	0.026918	1548750	2.1121
gaz	4.4800	3.8700	1.3310	23.860	2.2254	5488.64	1.6000
gaz – log_returns	-0.00023318	0.00000	-0.80179	1.0251	0.053785	833166	-0.019321

Źródło: opracowanie własne

Oba szeregi wykazują wysoki poziom niestacjonarności, co potwierdzają testy Dickeya-Fullera (ADF)⁹⁴ oraz Phillipsa-Perrona⁹⁵ (tabela. 3). W związku z powyższym w dalszej analizie zastosowano wspomniane logarytmiczne stopy zwrotu (realizację poszczególnych szeregów czasowych przedstawiono na wykresie 1).

Tabela 3. Wyniki testów na stacjonarność szeregów czasowych.

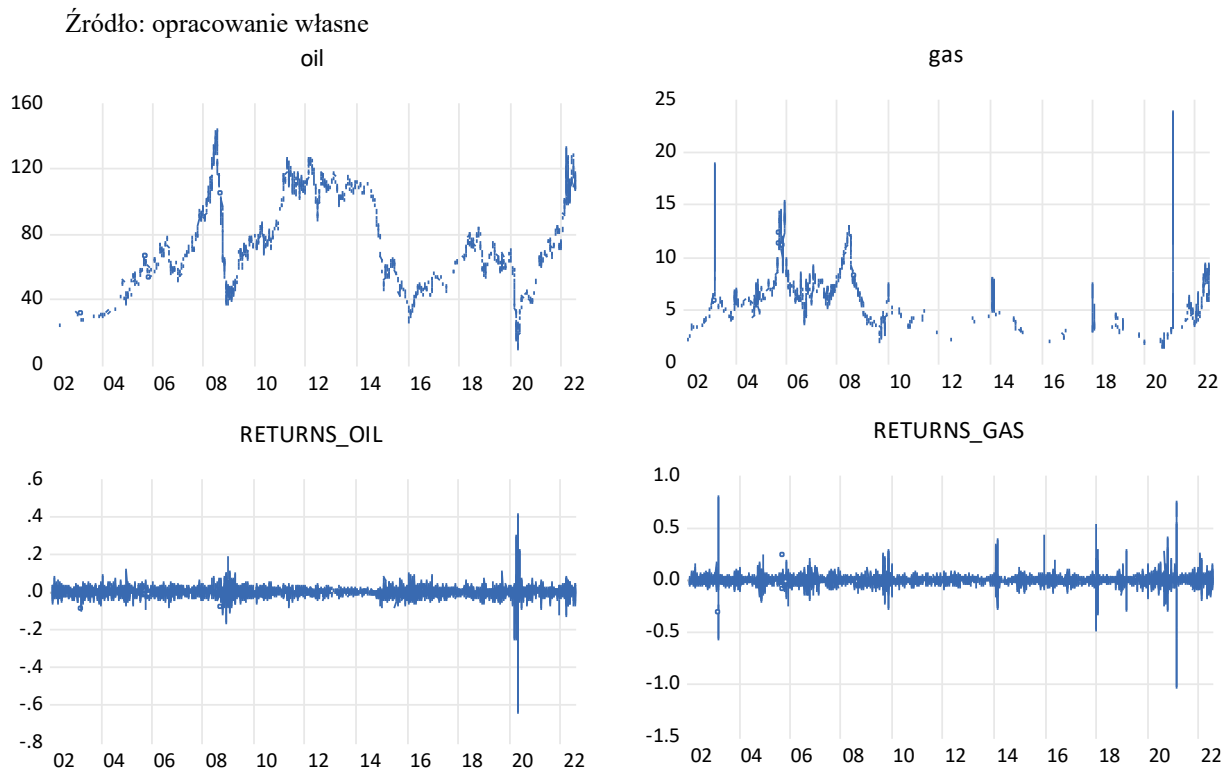
Zmienna	Augmented Dickey-Fuller test	Phillips-Perron test
gaz	-0.602293	-0.699255
gaz – log. stopy zwrotu	-36.01037	-73.64117
ropa naftowa	-1.988365	-2.015023
ropa naftowa – log. stopy zwrotu	-16.14181	-72.56942

Źródło: opracowanie własne

⁹⁴ Dickey, D.A., Fuller, W.A. Distribution of the estimators for autoregressive time series with a unit root. *J. of the Amer. Stat. Ass.* 1979, 75, 427–431.

⁹⁵ Phillips, P.C.B.; Perron, P. Testing for a unit root in time series regressions. *Biometrika* 1988, 75, 335–346.

Wykres 1. Szeregi czasowe cen ropy naftowej i gazu ziemnego oraz ich logarytmicznych stóp zwrotu.

Ponadto przedstawione wykresy logarytmicznych stóp zwrotu dotyczących ropy naftowej i gazu ziemnego wskazują na efekty grupowania wariancji. Dlatego też wykorzystano test ARCH/GARCH celem potwierdzenia występowania efektów ARCH (tabela 4).

Tabela 4. Wyniki testu na występowanie efektu ARCH/GARCH.

Zmienna	F-statystyka	Wynik
ropa naftowa	799.9341***	Występuje efekt ARCH
gaz	960.1306***	Występuje efekt ARCH

Adnotacja: H_0 : brak efektu ARCH.

*** oznacza istotność na poziomie 1%.

Źródło: opracowanie własne.

Finalnie, zarówno w przypadku cen ropy naftowej jak i gazu ziemnego zastosowano modele GARCH (3,3), których zasadność potwierdzają niskie wartości *p-value* oraz wszystkie kryteria informacyjne (tabela 5). Co istotne, w przypadku obu modeli wartość współczynników jest mniejsza, ale bardzo bliska jedności. Kierując się zasadą, że im wyższa suma wartości parametrów $\alpha_1 + \alpha_2 + \dots + \alpha_q + \beta_1 + \beta_2 + \dots + \beta_p = 1$ w modelu GARCH, tym bardziej istotny jest wpływ zjawisk szokowych na wariancję analizowanego procesu [65]. W świetle otrzymanych wyników należy zatem stwierdzić, iż zarówno w przypadku gazu ziemnego jak i ropy naftowej szoki zmienności są wyraźnie trwałe i znaczące. Co więcej, w przypadku ropy

naftowej suma współczynnika β w modelu GARCH jest 4,4 razy większa niż α , podczas gdy w przypadku gazu ziemnego wskaźnik ten wynosi około 1,7. Te wyniki sugerują większą nieoczekiwaną zmienność w przypadku ropy naftowej aniżeli w przypadku gazu ziemnego. Wariancję warunkową (w próbie) przedstawiono na wykresie 2. Widocznymi wyraźnymi pikami charakteryzuje się przede wszystkim okres pandemiczny tj. lata 2020-2021. Wówczas odnotowano dynamiczny spadek popytu na nośniki energii spowodowany nagłym spowolnieniem gospodarki (obostrzenia, lockdown, zerwanie łańcuchów dostaw), a następnie silny wzrost zapotrzebowania generowany przez wznowienie mocy produkcyjnych oraz wzrost konsumpcji. Pozostałe piki cenowe surowców energetycznych wywołane były także za sprawą sytuacji kryzysowych, a więc także w związku z zaburzeniami podażowymi.

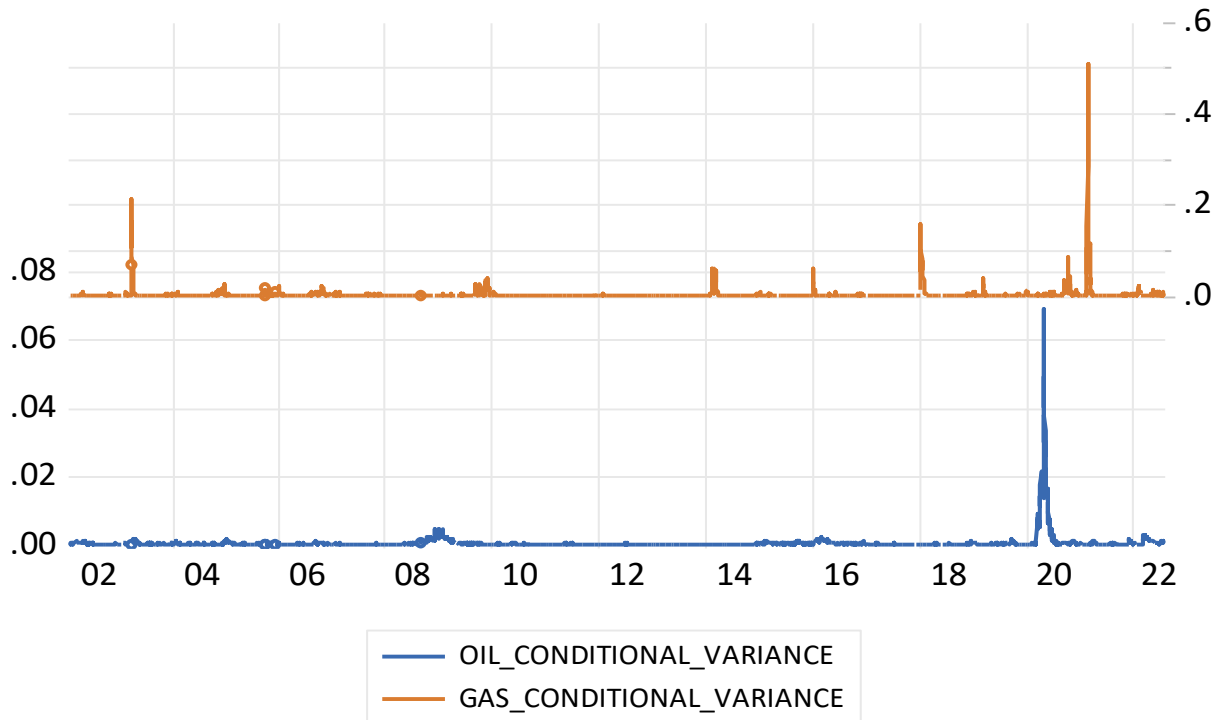
Tabela 5. Parametry oszacowanych modeli GARCH dla cen ropy naftowej i gazu ziemnego.

Model	Parametr	Współczynnik	Błąd Stand.	z	p-value	Schwarz kryterium	Akaike kryterium	Hannan-Quinn	
ropa naftowa GARCH (3,3)	c	0.000007	0.000002	5.700911	0.0000***				
	alpha(1)	0.100669	0.005377	18.72108	0.0000***				
	alpha(2)	0.024221	0.007705	3.143747	0.0017***				
	alpha(3)	0.058585	0.007879	7.435180	0.0000***	-4.885504	-4.894514	-4.891358	
	beta(1)	0.702303	0.013785	50.94798	0.0000***				
	beta(2)	-0.718159	0.014071	-51.03732	0.0000***				
	beta(3)	0.822890	0.010379	79.28635	0.0000***				
	gaz ziemny GARCH (3,3)	c	0.005432	0.000424	7.982345	0.0000***			
		alpha(1)	0.331170	0.007865	42.10529	0.0000***			
alpha(2)		-0.214869	0.013383	-16.05561	0.0000***				
alpha(3)		0.255030	0.011126	22.92244	0.0000***	-3.680170	-3.68910	-3.686025	
beta(1)		1.082205	0.015076	71.78541	0.0000***				
beta(2)		-0.981381	0.014452	-67.90781	0.0000***				
beta(3)	0.520428	0.010916	53.17206	0.0000***					

Adnotacja: *** oznacza istotność na poziomie 1%.

Źródło: opracowanie własne.

Wykres 2. Wariancja warunkowa cen ropy naftowej (niebieski) i gazu ziemnego (pomarańczowy).

Źródło: opracowanie własne.

Wnioski z analizy zmienności cen ropy naftowej i gazu ziemnego

Perspektywa badawcza dwóch dekad skłania do refleksji, iż bezpieczeństwo energetyczne państw EŚW determinowane jest szeregiem czynników, których to wpływ trudno jest jednoznacznie oszacować i skwantyfikować. Bez wątpienia jednak te najbardziej istotne zaburzenia wywołane są przede wszystkim nagłymi wydarzeniami kryzysowymi (np. kryzys finansowy 2007/2008, pandemia COVID-19 czy też inwazja Rosji na Ukrainę). Wyraźna dynamika zmienności cen ropy naftowej oraz gazu ziemnego w tych okresach wynika przede wszystkim z nagłych ograniczeń podaży (szoków podaży) lub też zawirowań na rynkach finansowych. Stawia to państwa regionu w stosunkowo trudnej sytuacji, ograniczając tym samym poczucie ich bezpieczeństwa energetycznego, tradycyjnie postrzeganego jako stabilność realizowanych dostaw energii po przystępnych cenach.

Postuluje się więc, iż większa dywersyfikacja dostaw może nie tylko zwiększyć realną stabilność samego importu (mnogość kierunków dostaw sprzyja gwarancji importu), ale także wprowadza mechanizm rynkowy, poprawiając tym samym rachunek ekonomiczny importu. Dlatego też dywersyfikacja dostaw wydaje się być pewnym narzędziem umożliwiającym (choć w pewnym stopniu) ograniczenie wahań cen paliw kopalnych, w zależności od zaplecza infrastrukturalnego.

Z drugiej jednak strony, w przypadku zdarzeń geopolitycznych, wpływ na ceny może być bardzo ograniczony. Rynek gazu i ropy ma globalny charakter, więc kontraktowanie nagłych dostaw *spot* jest z reguły zawierane po cenach rynkowych, a te wynikają ze zdarzeń szokowych. Stąd też w przypadku państw takich jak EŚW, trudno zapewnić wysoki stopień bezpieczeństwa energetycznego w oparciu o ich aktualny energy mix.

W tym kontekście w dłuższej perspektywie dostrzega się, że zaburzenia podażowe jak i dynamika zmienności cen ropy i gazu mogłyby być wysoce dyscyplinujące w przypadku państw EŚW. Motywują one do jeszcze bardziej intensywnego odejścia od tradycyjnych paliw kopalnych (szczególnie, jeżeli zasobów tych surowców dane państwo nie posiada bądź też zwiększanie rodzimej produkcji nie jest możliwe/opłacalne kosztowo) na rzecz źródeł alternatywnych np. OZE czy energetyka jądrowa. Zmiany cen energii mogą być także ważnym przyczynkiem do dalszych zmian strukturalnych, stanowiąc ważny impuls rozwojowy w kierunku większej racjonalności zużycia energii (efektywność energetyczna) ograniczając nadmierny jej pobór.

Streszczenie:

Artykuł dotyczy relacji pomiędzy bezpieczeństwem energetycznym Europy Środkowo-Wschodniej, a cenami ropynaftowej i gazu ziemnego. Celem opracowania jest ocena nie tylko poziomu, ale i zakresu zmienności cen ropy naftowej i gazu ziemnego z perspektywy współczesnego bezpieczeństwa energetycznego Europy Środkowo-Wschodniej. Przyjęty w analizie - stosunkowo długi - okres badawczy obejmuje ostatnie dwie dekady tj. okres od stycznia 2002 r. aż do lipca 2022 r. (zastosowano dane dzienne), referując tym samym także i do bieżących wydarzeń geopolitycznych istotnie rzutujących na rynek energii.

Słowa kluczowe:

Ropa naftowa, gaz ziemny, bezpieczeństwo energetyczne, Europa Środkowo-Wschodnia

Key words:

Oil, natural gas, energy security, Central and Eastern Europe

Bibliografia:

1. Ang, B. W.; Choong, W. L.; Ng, T. S. Energy security: Definitions, dimensions and indexes. *Renew. and Sustain. Energy Rev.* 2015, 42, 1077-1093.
2. Ang, B. W.; Choong, W. L.; Ng, T. S. Energy security: Definitions, dimensions and indexes. *Renew. and Sustain. Energy Rev.* 2015, 42, 1077-1093.
3. Bildirici, M.; Bayazit, N.G.; Ucan, Y. Analyzing crude oil prices under the impact of COVID-19 by using LSTARGARCHLSTM. *Energies* 2020, 13, 2980.

4. Cherp, J. J. The concept of energy security: Beyond the four As. *Energy Policy* 2014, 75, 415–421.
5. Chester, L. Conceptualising energy security and making explicit its polysemic nature. *Energy Policy* 2010, 38(2), 887–895.
6. Chkili, W.; Hammoudeh, S.; Nguyen, D.K. Volatility forecasting and risk management for commodity markets in the presence of asymmetry and long memory. *Energy Econ.* 2014, 41, 1–18.
7. CIA, <https://www.cia.gov/the-world-factbook/field/natural-gas-imports/country-comparison/>
8. Gupta, E. Oil vulnerability index of oil-importing countries. *Energy Policy* 2008, 36(3), 1195–1211.
9. Herrera, A.M.; Hu, L.; Pastor, D. Forecasting crude oil price volatility. *Int. J. Forecast.* 2018, 34, 622–635.
10. IEA, <https://www.iea.org/areas-of-work/ensuring-energy-security>
11. Klein, T.; Walther, T. Oil price volatility forecast with mixture memory GARCH. *Energy Econ.* 2016, 58, 46–58.
12. Knox-Hayes, J.; Brown, M. A.; Sovacool, B. K.; Wang, Y. Understanding attitudes toward energy security: Results of a cross-national survey. *Global Environ. Change* 2013, 23(3), 609–622.
13. Kumar, D. Forecasting energy futures volatility based on the unbiased extreme value volatility estimator. *IIMB Manag. Review* 2017, 29, 294–310.
14. Lin, Y.; Xiao, Y.; Li, F. Forecasting crude oil price volatility via a HM-EGARCH model. *Energy Econ.* 2020, 87, 104693.
15. Loeschel, A.; Moslener, U.; Ruebellke, D. T. G. Indicators of Energy Security in Industrialised Countries. *Energy Policy* 2010, 38(4), 1665–1671.
16. Lv, X.; Shan, X. Modeling natural gas market volatility using GARCH with different distributions. *Phys. A.* 2013, 392, 5685–5699.
17. Nomikos, N.K., Pouliasis, P.K. Forecasting petroleum futures markets volatility: The role of regimes and market conditions. *Energy Economics* 2011, 33, 321–337.
18. Radovanović, M.; Filipović, S.; Pavlović, D. Energy security measurement—a sustainable approach. *Renew. and Sust. Energy Rev.* 2017, 68, 1020–1032.
19. Sovacool, B. K. Differing cultures of energy security: an international comparison of public perceptions. *Renew. and Sust. Energy Rev.* 2016, 55, 811–822.
20. Šumskis, V.; Giedraitis, V. Economic implications of energy security in the short run. *Ekonomika* 2015, 94(3), 119–138.
21. Wang, Y., Wu, C. Forecasting energy market volatility using GARCH models: Can multivariate models beat univariate models? *Energy Economics* 2012, 34, 2167–2181.
22. Zhang, Y.-J.; Zhang, J.-L. Volatility forecasting of crude oil market: A new hybrid method. *J. Forecast.* 2018, 37, 781–789.

Waldemar Kaak

Akademia im. Jakuba z Paradyża
w Gorzowie Wielkopolskim

Karolina Cedro

Akademia im. Jakuba z Paradyża
w Gorzowie Wielkopolskim

Handel ludźmi na terenie Europy Środkowo – Wschodniej

Wstęp

Wolnym jest ten, kto nie został zniewolony przez żadną nikczemność...⁹⁶. Pojęcie handlu ludźmi jakkolwiek bardziej lub mniej znane, w przypadku próby wykrywalności tego zjawiska może przysparzać parę problemów. Chodzi głównie o pytania: Czym jest handel ludźmi i kiedy mamy z nim do czynienia? Sama definicja handlu ludźmi wydaje się mocno uregulowana zarówno w prawie krajowym jak i międzynarodowym. Mimo to, w momencie kiedy dana osoba może być potencjalną ofiarą tego procederu, sprawa wydaje się bardziej skomplikowana. Idąc dalej jedna z form tej działalności, czyli handel dziećmi również wydaje się być złożone i wieloaspektowe, szczególnie w przypadku małych i nieletnich bez opieki. Mimo to, w artykule skupiono się głównie na problemie handlu dziećmi w Europie a nie opisem umocowań prawnych dotyczących handlu ludźmi. Przy wyszukiwaniu samego hasła: handel dziećmi, można znaleźć wiele publikacji na ten temat, jednak problem powstaje przy definicji małych i nieletnich bez opieki. W artykule tym posłużono się definicją, przyjętą przez Agencję Frontex, czyli Europejską Agencję Straży Granicznej i Przybrzeżnej, ponieważ w zasadzie to tylko Agencja zajęła się powyższym problemem i najlepiej opisuje oraz oddaje obraz obecnej sytuacji dotyczącej handlu dziećmi, wyszczególniając właśnie osoby małe i nieletnie bez opieki, począwszy aż od 2010 r. Z dłuższej perspektywy, przeglądając dostępne źródła można dostrzec, że mimo pewnych informacji, które docierają poprzez wszelkiego rodzaju media, na temat wyżej wymienionego procederu, to częściej można usłyszeć albo o wykorzystaniu do pracy (praca przymusowa) – co stanowi jedną

⁹⁶Cytaty: *Cyceron*, <http://www.wyczytaj.pl/cytaty/cyceron/wolnym-jest>, [dostęp: 20.03.2023 r.].

z form handlu ludźmi, czy bardziej drastycznie na temat handlu żywym towarem – organami, częściami ludzkiego ciała. W przypadku tych zjawisk sprawa wydawać powinna być klarowna – następuje porwanie dziecka, następnie jego przekazanie do rodziny zastępczej albo dochodzi do innych podobnych sytuacji, kiedy takie dziecko niekoniecznie jest pod czyjąś opieką. Dzisiaj jednak częściej się słyszy na temat zagrożeń w cyberprzestrzeni, gdzie szczególnie dość dużą grupę ryzyka albo też grupę wrażliwą stanowią dzieci. Przy okazji tego procederu, niejednokrotnie można usłyszeć na temat wykorzystania seksualnego takiego dziecka nie tylko poprzez Internet. [...] *warto dodać, że rozwój Internetu i nowoczesnych technik komunikowania się sprawił, że zmienił się zakres i profilu handlu dziećmi. [...] Coraz powszechniejsze staje się sprzedawanie dzieci urodzonych przez matki zastępcze lub kobiety, dla których rodzenie i sprzedawanie dzieci jest źródłem utrzymania. Często też grupy przestępcze zajmujące się werbowanie kobiet do prostytucji zajmują się procederem sprzedawania ich dzieci*⁹⁷. Bazując na danych publikowanych przez Agencję działającą w Europie, czyli głównie Frontex podkreślić należy, że proceder ten dobrze się miewa w zasadzie nie tylko na terenie Europy ale i na całym świecie.

Handel dziećmi jako jedna z form handlu ludźmi

Handel ludźmi to przestępstwo naruszające podstawowe prawa człowieka. Jego istotą jest wykorzystanie człowieka nawet za jego zgodą, przy użyciu konkretnych metod i środków. W prawie międzynarodowym będzie to uprowadzanie, zwabianie lub dostarczanie osób w celu uprawiania nierządu, nawet za ich zgodą. W zależności od form jakie przyjmie ten proceder. Wybrane typy przestępstw handlu ludźmi to na przykład: prostytutka, pornografia, praca przymusowa, żebractwo, wyłudzenia świadczeń socjalnych, handel dziećmi, przemyt ludzi i nielegalna migracja. *Handel ludźmi został zdefiniowany w dyrektywie UE dotyczącej handlu ludźmi jako werbowanie, transport, przekazywanie, przechowywanie lub przyjmowanie osób, w tym przypadku dzieci, w tym wymiana lub przekazanie kontroli nad tymi dziećmi w celu wycisku. Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2011/36/UE z dnia 5 kwietnia 2011 r. w sprawie zapobiegania handlowi ludźmi i zwalczania tego procederu oraz ochrony ofiar, zastępująca decyzję ramową Rady 2002/629/WSiSW (art. 2 ust. 1). W art. 2 ust. 3 określono cele wycisku, które obejmują „co najmniej wykorzystanie prostytucji innych*

⁹⁷M. Pietras-Eichberger, *Europejskie akty prawne [w:] Handel ludźmi przestrzeń prawno karna i kryminalistyczno-kryminologiczna*, P. Łabuz, I. Malinowska, M. Michalski, T. Safjański (red.), Warszaw 2017, s. 23.

osób lub inne formy wykorzystania seksualnego, pracę lub usługi o charakterze przymusowym, niewolnictwo lub praktyki podobne do niewolnictwa, zniewolenie albo usunięcie organów”. Może do niego dojść z zastosowaniem groźby lub przemocy bądź innych form przymusu, uprowadzenia, oszustwa, podstępny, poprzez nadużycie uprawnień lub wykorzystanie sytuacji bezbronności, lub też wręczenie lub przyjęcie płatności lub korzyści dla uzyskania zgody osoby sprawującej kontrolę nad inną osobą, w celu wycisku. W art. 2 ust. 5 dyrektywy dotyczącej handlu ludźmi doprecyzowano jednak wyraźnie, że: w przypadku gdy ostatecznym celem jest wycisk dziecka, stanowi on przestępstwo handlu ludźmi, nawet jeśli nie posłużono się żadnym z wymienionych wcześniej środków⁹⁸. Generalnie sam proceder handel ludźmi sytuuje się zamiennie w czołówce z handlem narkotykami i bronią palną, jako najbardziej dochodowe źródło dla zorganizowanych grup przestępczych, z uwagi na niską wykrywalność tego przestępstwa. Proces zatrzymania i ukarania sprawców tego czynu jest trudny z powodu wielu czynników leżących również po stronie ofiar tego przestępstwa⁹⁹. Modus operandi sprawców handlu ludźmi jest ogromny i tak w zasadzie wiemy tylko o tak zwanej „szczytce góry lodowej”. Podobnie jest w przypadku handlu dziećmi.

Zdjęcie 1 Przyjęcie i pomoc migrantom

Źródło: Frontex, Fundamental rights training for border guards, trainers' manual, Warsaw 2013, s. 38.

⁹⁸Frontex, *VEGA Podręcznik: dzieci na lotniskach – zagrożenia dla dzieci w drodze, wytyczne dla Straży Granicznej*, Warszawa czerwiec 2015, s. 18.

⁹⁹M. Pietras-Eichberger, *cit...*, s.25.

Handel dziećmi, będzie ściślejszym pojęciem od handlu ludźmi z racji tego, że stanowi jedną z jego form. *Handel dziećmi nie jest tylko przestępstwem transgranicznym: ponieważ celem działalności przestępczej jest wyzysk dzieci, handel dziećmi może odbywać się w ramach granic krajowych. Oprócz bycia ofiarą handlu ludźmi niektóre dzieci mogą także potrzebować innych rodzajów ochrony międzynarodowej, takiej jak udzielenie azylu. Dzieci mają takie samo prawo do stosowania wobec nich zasady non-refoulement co osoby dorosłe. Prawa te są mocno zakorzenione w dorobku prawnym Unii Europejskiej w obszarze azylu (5 Dyrektyw Parlamentu Europejskiego i Rady 2011/95/UE z dnia 13 grudnia 2011 r. w sprawie norm dotyczących kwalifikowania obywateli państw trzecich lub bezpaństwowców jako beneficjentów ochrony międzynarodowej, jednolitego statusu uchodźców lub osób kwalifikujących się do otrzymania ochrony uzupełniającej oraz zakresu udzielanej ochrony (wersja przekształcona). Przemyt dzieci oznacza organizowanie, w celu uzyskania, bezpośrednio lub pośrednio, korzyści finansowej lub innej korzyści o charakterze materialnym, nielegalnego wjazdu osoby na terytorium państwa-strony, którego taka osoba nie jest obywatelem lub w którym nie posiada stałego miejsca zamieszkania. (Na podstawie Protokołu przeciwko przemytowi migrantów drogą lądową, morską i powietrzną, uzupełniający Konwencję Narodów Zjednoczonych przeciwko międzynarodowej przestępczości zorganizowanej (protokół z Palermo z 2000 r.). Chociaż ten typ przestępstwa wykazuje podobieństwo do handlu dziećmi, nie należy mylić tych dwóch przestępstw. Celem handlu ludźmi jest wyzysk człowieka i uznaje się go za przestępstwo przeciwko osobie. Celem przemytu ludzi jest nielegalne wywiezienie osoby za granicę i uznaje się go za przestępstwo przeciwko suwerenności państwa. Handel ludźmi wiąże się z zamiarem wyzysku ludzi po przybyciu do państwa, natomiast rola przemytnika kończy się zwykle, gdy klient dociera do kraju docelowego. Handel ludźmi może odbywać się zarówno w ramach granic krajowych, jak i poza nimi, natomiast w przypadku przemytu chodzi o przemieszczanie na poziomie transgranicznym. W przypadku handlu ludźmi wjazd dziecka do danego państwa może mieć charakter legalny lub nielegalny, natomiast przemyt zwykle wiąże się z wjazdem nielegalnym. Handel ludźmi dotyczący osób dorosłych odbywa się zwykle pod przymusem lub w drodze podstępny. W przypadku przemytu jest odwrotnie: osoby przemycane prawie zawsze działają w porozumieniu z przemytnikami. Kiedy jednak w grę wchodzi dzieci, sytuacja staje się bardziej skomplikowana; Komitet Praw Dziecka ONZ autoryzuje poziom przedstawicielstwa dla dziecka, wyjaśnia jednak równocześnie, że zależy on od wieku i stopnia dojrzałości dziecka. Ponadto, mówiąc językiem prawnym, podejmowanie działań dotyczących dzieci wymaga zgody rodziców. Na większą uwagę w sprawach dotyczących dzieci zasługują zatem różne kwestie,*

takie jak poziom dojrzałości dziecka i wynikające z niej rozumienie całej sytuacji oczami dziecka. Jak zaobserwował Interpol, metody działania osób dopuszczających się handlu ludźmi i przemytu ludzi pod wieloma względami są do siebie podobne, co może utrudniać funkcjonariuszom organów ścigania rozróżnienie tych dwóch rodzajów przestępstwa. W wielu przypadkach odróżnienie handlu ludźmi od przemytu ludzi może nie być możliwe aż do zakończenia etapu transportu i rozpoczęcia etapu wycyzysku¹⁰⁰.

Powołując się na wspomnianą już Dyrektywę Parlamentu Europejskiego i Rady w sprawie zapobiegania handlowi ludźmi i zwalczania tego procederu oraz ochrony ofiar, w jej rozumieniu osoba poniżej 18 roku życia jest kwalifikowana jako dziecko. Nie rozgranicza ona na pojęcia małoletni czy nieletni. W tym przypadku jeżeli jest ona ofiarą handlu ludźmi, to automatycznie wzmocniono penalizację sprawców tego przestępstwa. Podobnie definiuje to pojęcie Agencja Frontex w specjalnie wydanych podręcznikach: *VEGA - dzieci na granicach lotniczych i na granicach lądowych – zagrożenia dla dzieci w drodze – wytyczne dla straży granicznej*, gdzie w prosty a zarazem szczegółowy sposób definiuje jak rozumiany jest małoletni czy nieletni. *Zgodnie z odpowiednimi międzynarodowymi i europejskimi normami prawnymi i przepisami dzieckiem jest każdy człowiek w wieku poniżej 18 lat, chyba że zgodnie z prawem odnoszącym się do danego dziecka pełnoletność jest osiągnięta wcześniej. Tradycyjnie terminem „niepełnoletni” lub „małoletni” można także określić każdą osobę, która nie ukończyła 18 roku życia. Większość linii lotniczych klasyfikuje także dziecko poniżej 3 roku życia jako „niemowlę”. W rzeczywistości liczy się rozumienie, kto jest przedmiotem niniejszego opracowania, a nie jak tę osobę należy nazywać. W przypadku gdy wiek osoby nie jest pewny oraz gdy istnieją powody, aby sądzić, że osoba ta jest dzieckiem, należy tę osobę tak traktować oraz, jeżeli jest to konieczne, zapewnić jej natychmiastową pomoc, wsparcie i ochronę do czasu, kiedy będzie możliwe przeprowadzenie rzetelnej oceny wieku (tj. domniemanie młodszego wieku). W związku z tym w przypadku jakichkolwiek wątpliwości zawsze należy zapewnić domniemanie bycia dzieckiem, a co za tym idzie – traktowanie przyjazne dziecku. Analogicznie dzieci, które są pod opieką, są to osoby, które nie ukończyły 18 roku życia oraz którym towarzyszy co najmniej jedno z rodziców lub opiekun prawny/zwyczajowy. Z kolei, dzieci bez opieki, inaczej małoletni bez opieki, to dzieci odseparowane od obydwójga rodziców i innych krewnych lub odpowiedzialnych za nich dorosłych oraz które na mocy przepisów lub zwyczaju nie podlegają opiece ze strony osoby dorosłej. Dzieci opuszczone po przybyciu na terytorium kraju – do czego może dojść np.*

¹⁰⁰Frontex, *VEGA Podręcznik...*, cit..., s. 19-21.

w krótkim czasie między lądowaniem ich samolotu a dotarciem do punktu obsługi imigracyjnej na lotnisku – również definiuje się jako dzieci bez opieki. Dzieci powinny być objęte pełną ochroną do czasu zapewnienia im, zgodnie z prawem lub zwyczajowo, opieki osoby dorosłej¹⁰¹. Warto zwrócić uwagę na jeszcze jeden aspekt związany z problematyką handlu dziećmi. Zjawisko, a raczej przestępstwo handlu dziećmi, nie jest tożsame z handlem osobami dorosłymi. Podlega ono innym regułom i jest uzależnione od aktualnego „zapotrzebowania rynku”. Występują szacunkowe dane na temat ofiar handlu dziećmi, czyli w zasadzie brak jest jednak nie tyle dokładnych, co rzeczywistych danych o liczbie dzieci, które są ofiarami handlu ludźmi. Sprawcy trudniący się pozyskiwaniem dzieci działają tam, gdzie brak jest kontroli państwa w przedmiocie prowadzenia stosownych rejestrów urodzeń i wykonywania np. obowiązku szkolnego przez dzieci. Ten problem dotyczy szczególnie państwa rozwijające się lub takie, na których terytorium toczy się konflikt zbrojny. Dzieci z tych państw, stanowią potencjalną grupę ryzyka, gdyż wiele z nich to dzieci osierocone i pozbawione opieki nawet dalszej rodziny. Bezdomność i bezbronność ułatwią werbunek do różnych form handlu ludźmi¹⁰².

Niektóre regulacje UE w zakresie handlu ludźmi

W kwestii prawa na temat handlu ludźmi znajdziemy szereg krajowych i międzynarodowych regulacji prawnych. W tym konkretnym przypadku, będą to europejskie akty prawne. W obecnym stanie prawnym w UE handel ludźmi jest wyraźnie zabroniony w Karcie Praw Podstawowych Unii Europejskiej, która posiada status prawa pierwotnego na równi z traktatami. Zakaz ten jest jednoznacznie i bezpośrednio wyrażony w art. 5 ust. 3 KPP: „5. Zakaz niewolnictwa i pracy przymusowej: 1. Nikt nie może być trzymany w niewoli lub w poddaństwie. 2. Nikt nie może być zmuszony do świadczenia pracy przymusowej lub obowiązkowej. 3. Handel ludźmi jest zakazany”. Ponadto z problematyką handlu ludźmi wiąże się również określony w art. 4 KPP zakaz stosowania tortur oraz niehumanitarnego i poniżającego traktowania oraz karania, a także art. 3 KPP traktujący o prawie człowieka do integralności¹⁰³. Jak niejednokrotnie podkreślał to między innymi Europol, czyli Agencja Unii Europejskiej ds. Współpracy Organów Ścigania: tam gdzie są narkotyki tam jest i broń palna, to w przypadku handlu ludźmi oczywistym jest korelacja tego zjawiska z procederem nielegalnej migracji. Podkreślić należy, że pojęcia nielegalnej migracji i handlu ludźmi, mimo,

¹⁰¹Frontex, *VEGA Podręcznik...*, *cit...*, s. 13-16.

¹⁰²M. Pietras-Eichberger, *cit...*, s 27-28.

¹⁰³M. Pietras-Eichberger, *cit...*, s. 20.

że krzyżują się wzajemnie to nie stanowią one tego samego proceduru¹⁰⁴. Kolejno Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady w sprawie zapobiegania handlowi ludźmi i zwalczania tego proceduru oraz ochrony ofiar została stworzona w celu ustalenia minimalnych standardów dotyczących określenia przestępstw i sankcji w związku z handlem ludźmi. Inną regulacją w tej sprawie jest Dyrektywa Parlamentu Europejskiej i Rady w sprawie zwalczania niegodziwego traktowania w celach seksualnych i wykorzystywania seksualnego dzieci oraz pornografii dziecięcej, Strategia UE na rzecz zwalczania handlu ludźmi na lata 2021-2025 czy Konwencja Rady Europy w sprawie działań przeciwko handlowi ludźmi.

Raport o małoletnich bez opieki w europejskiej migracji z 2010 r.

Analizę przedmiotowego problemu rozpoczyna wydany przez Agencję Frontex: *Raport o małoletnich bez opieki w europejskiej migracji z 2010 r.* Zebrane dane są w zasadzie pierwszymi rezultatami Agencji, po zastosowaniu Dostosowanej Analizy Ryzyka na temat małoletnich bez opieki w europejskiej migracji. Analiza została przeprowadzona w odpowiedzi, na wniosek Komisji Europejskiej i skupiała się na identyfikacji w zakresie i charakterze tego zjawiska, profilu grupy szczególnego ryzyka, czynników przyciągające i wypychające a także na państwach członkowskich, które były głównie skoncentrowane na dostarczaniu prognoz średniookresowych trendów i oferujących rekomendacje w tej kwestii, w celu podjęcia akcji. Raport dotyczący małoletnich bez opieki w procesie migracyjnym identyfikował parę kluczowych trendów, profili oraz sposobów działania (modus operandi) w tej coraz bardziej widocznej i wrażliwej grupie ryzyka jaką są małoletni bez opieki. Nie byli oni zazwyczaj wykrywani na granicach zewnętrznych UE ale dopiero, kiedy okazało się, że są w miejscu docelowym bez opieki, podczas aplikacji o azyl. Pomimo upływu lat małoletni bez opieki reprezentują nadal, w szczególności wrażliwą grupę, która jest podatna na: seksualne, ekonomiczne bądź przestępcze wykorzystanie, zawierające w tym usunięcie organów. Stanowi ona część populacji, która powinna być bardziej i efektywniej chroniona. Raport ten, mimo, że analizowane w nim dane objęły cały rok 2008 i pierwszą połowę 2009 r. został przedstawiony w tym artykule celem, zobrazowania jak poważny był, jest i będzie to proceder. Sposoby działania (modus operandi) czy nawet szlaki handlu dziećmi niedużo się różnią od tych

¹⁰⁴T. Semeniuk T., *Wystąpienie [w:] Ofiary handlu ludźmi*, L. Mazowiecka, (red.), Warszawa 2014, s. 27.

współcześnie. Wyjątkiem jest rozwinięta technologia i Internet, które zrodziły nowe zagrożenia w przeciagu prawie tych 12 lat.

Dzięki sieci przestępczym facylitatorzy tego procederu są mocno zaangażowani w handel oraz przemyt ludźmi do UE. Wśród takich osób, czerpiących korzyści z dzieci czasami zdarza się, że są to ich własni krewni. W niektórych przypadkach, nawet zwykłe spotkanie rodzinne, może zostać zorganizowane pod fałszywym pretekstem i może skończyć się na niewolnictwie domowych bądź innej formie pracy przymusowej, nawet noszącej znamiona prostytucji czy przestępstwa. Jakie główne trendy zidentyfikowano w tej dziedzinie? Chyba najbardziej odkrywczym trendem było to, że chociaż liczba nieletnich bez opieki, którzy nieregularnie przybywali do UE wydawało się, że spadła w wartościach bezwzględnych (zgodnie z generalną redukcją w migracji zarówno na poziomie europejskim jak i globalnym), to proporcja odsetek małoletnich, wydaje się rosnać. Co więcej, gwałtowny przepływ małoletnich bez opieki z Afganistanu wnioskujących o azyl stał się rosnącym źródłem obawy. W 2009 małoletni bez opieki pochodzenia afgańskiego pozostali w pierwszej piątce, po narodowościach: Somalii, Iraku, Nigerii i Erytreii. Ogólnie, małoletni pochodzenia afgańskiego i somalijskiego byli identyfikowani nie jako największa grupa, ale te które mają największe szanse na wzrost w średnim okresie. Małe dzieci, które przybywały do UE nieregularnie z tych krajów typowo miały 16 do 17 lat. W szczególności, byli to chłopcy, jak w przypadku wszystkich mniejszości migranckich, z wyjątkiem nigeryjskich narodowości. Afgańscy małoletni skłaniali się ku wschodniej części Morza Śródziemnego poprzez lądową lub morską drogę do Grecji, poprzez Turcję, jak to robili to ob. Iraku czy Iranu. Warto dodać, że odkad zbierane są dane do to droga lądowa: Turcja-Grecja stała się dominująca wśród nieregularnych migrantów jako całość. Nawet małoletni bez opieki z Rogu Afryki przesunęli się z tradycyjnego szlaku centralnego-śródziemnomorskiego w kierunku Grecji, a kiedy już tam dotarli, to próbowali uniknąć procesu wykrywania i identyfikacji i dotrzeć do miejsca docelowego. Małoletni bez opieki z Nigerii, głównie dziewczynki (średnio w wieku 15-17 lat), były klasycznie handlowane drogą powietrzną do UE. Wsiadały do samolotów z tak zwanymi facylitatorami i posiadając przy sobie oryginalne dokumenty podróży, wydawane przez lokalne władze, często poprzez korupcję. Te dokumenty były następnie wręczane facylitatorom podczas lotu. Po przybyciu natychmiast aplikowali o azyl jako jedna z dróg do przekroczenia granicy bez ważnej dokumentacji podróźnej. Dziewczynki te, lokowane w ośrodkach recepcyjnych, często dzwoniły pod umówiony numer kontaktowy i znikaly bez opieki, skąd były brane do miejsc pracy, które często implikowały prostytucje (Brytyjska Jednostka Sprawdzająca Azyl szacowała, że 60% małoletnich bez opieki, którzy byli lokowani

w centrach opieki społecznej, zaginęli i nigdy więcej nie zostali odnalezieni). Nigeryjskie zorganizowane grupy przestępcze prowadziły wysoce profesjonalny biznes handlu ludźmi na dokumentach podróży, które podawały fałszywą tożsamość. Ofiary często podpisywały tak zwany voovoo pakt a przed podpisaniem następowało wręczeniu długu uznania w kwocie 50,000 USD.

Somalijscy małoletni bez opieki, którzy zostali zwolnieni z regulacji Dublin II jako „osoby wrażliwe” byli często pierwszym członkiem rodziny, który przybywał do kraju przyjmującego. Silne więzy rodzinne i klany kulturowe to prawdopodobny tego wynik. Małoletni z Republiki Ludowej Chin, Indii, Wietnamu, Sri Lanki i Brazylii także często podróżowali drogą lotniczą używając dokumentacji albo/i fałszywych pozorów jak zorganizowane grupy, podając się za studentów albo jako podając inny powód: łączenie rodzin. Małoletni Chińczycy byli często wykorzystywani do zatrudnienia w pracy przymusowej jak również w handlu na tle seksualnym. W tym czasie najbardziej dotkniętym państwem członkowskim okazała się Szwecja. Była ona najbardziej popularnym krajem jako europejski kierunek podróży właśnie dla małoletnich bez opieki, którzy ubiegali się o azyl, odnotowano wzrost aż o 49% w ciągu dwóch lat (2008 i 2009). W szczególności somalijskie, afgańskie i rosyjskie narodowości gwałtownie rosły w liczbach mając na uwadze, że liczba nieletnich ubiegających się o azyl, o narodowości irackiej zmniejszyła się. Dokumentacja norweskie studia o EURODAC, czyli europejskiej bazie danych dotyczących odcisków palców ustaliła, że 75% młodych Afgańczyków starających się o azyl tutaj, wjechała poprzez Grecję. Holandia czasami była wybiera w celu wyczyszczenia sytuacji administracyjnej nieletnich poprzez ubieganie się o azyl w celu uzyskania certyfikatu z statusem osoby ubiegającej się o azyl. Jakies 90% aplikacji o azyl w Holandii podczas zbierania danych, zostały wykonane w głębi kraju, przeważnie na Lotnisku Schipol w Amsterdamie, gdzie aplikujący twierdzili, że dopiero co przylecieli i przekroczyli granicę przez przejście graniczne, ale jakimś sposobem niezauważeni/nieodnotowani... Inne kraje europejskiej były także dotknięte przez inne n narodowości, które używały dróg lotniczych podobnie jak chińskie czy hinduskie narodowości, skierowanych na Wielką Brytanię.

Zdjęcie 2 Małoletni wymagają specjalnej ochrony, ponieważ stanowią grupę wrażliwą, w szczególności narażoną na to by stać się ofiarami handlu ludźmi

Źródło: Frontex, *Situational Overview on Trafficking In Human Beings*, Warsaw, June 2011, s. 17.

Jakie perspektywy przedstawiła Agencja? W związku z globalnym spadkiem nieregularnej migracji, możliwym jest średniokresowy spadek liczby azylantów – w tym przypadku nieletnich bez opieki, którzy przybywają do UE. Jakkolwiek, dwa kraje pochodzenia, będą się nadal wyróżniać: Afganistan, pozostaje krajem wysoce niestabilnym z małą nadzieją na pokój, w przewidywanej przyszłości. Międzynarodowe rządowe i pozarządowe organizacje opisują pogarszające się warunki ekonomiczne i polityczne w tym kraju. Oczekuje się kontynuacji mocnych czynników wypychających dla migracji, zarówno regularnej jak i nieregularnej oraz Somalia, gdzie zaobserwowano przepływ 1.5 miliona przesiedleńców wewnętrznych i 561,154 uchodźców do krajów sąsiednich, wielu zakwaterowanych w okropnych warunkach. Ponadto spodziewane wzmocnienie prawodawstwa europejskiego dotyczącego nieletnich w wieku od 16 do 18 lat może skłonić pośredników i rodziny do coraz częstszego wysyłania młodszych nieletnich¹⁰⁵.

¹⁰⁵Frontex *Releases Report on Unaccompanied Minors in European Migration*, 13.12.2010 r., <https://frontex.europa.eu/media-centre/news/news-release/frontex-releases-report-on-unaccompanied-minors-in-european-migration-KuQSIC>, [dostęp: 07.04.2023 r.].

Zdjęcie 3 Dorosła migrantka z małaletnią, które utknęły na wyspie Kos

Źródło: Frontex, FRAN Quarterly – Issue 2 (Q2), April-June 2017, Warsaw, December 2017, s. 20.

Agencja Frontex, w prognozach dużo się nie pomyliła. Jak wiadomo, każdy rok będzie przynosił nowe wyzwania i zagrożenia, i tak kiedy w latach 2008-2009 r. głównie odnotowywano małaletnich bez opieki z Afryki Północnej to z danych zgromadzonych przez Agencję Frontex, podobnie sytuacja wyglądała w kolejnych latach, aż do 2015 r. do tak zwanego kryzysu migracyjnego, który potęguje migracje na szlaku śródziemnomorskim, ale też występuje migracja z różnych państw Afryki (np. Nigerii, Gwinei czy Kongo). Co więcej obserwuje się, że z roku na roku, w przypadku wykryć migrantów są to głównie młodzi mężczyźni, którzy przybywają do UE w poszukiwaniu lepszych warunków bytowych. Jak wiadomo i tutaj przy dużej grupie napływającej do UE, będą zdarzały się przypadki dzieci a także kobiet w ciąży. Co ciekawe, Szwedzi pod koniec 2011 r. zaobserwowali, że aplikujący o azyl były to coraz częściej kobiety z kilkoma dziećmi. Władze uważały, że zastosowanie opcji: samotny rodzic było celową próbą wydłużenia czasu trwania procedury azylowej. Nawiązując do tego zjawiska, to właśnie kobiety z dziećmi, bądź małaletni udają się w podróż do UE, właśnie w celu złożenia wniosku o azyl, niestety często przy tym pojawiają się różne zagrożenia jak chociażby przestępstwa związane z handlem ludźmi. Kobiety czy dzieci często nie mają pojęcia, w jakim procederze mogą uczestniczyć. Po 2015 r. będą to także takie narodowości migrantów jak: Iran, Afganistan, Pakistan czy Serbia. Jak wiadomo różnych sposobów działania (modus operandi) będą używać grupy migrantów i będzie to także uzależnione od regionu czy sytuacji. Afryka, Azja i Południowa Ameryka i takie narodowości jak Bangladesz, Pakistan, Maroko, Algieria, Syria czy Irak to nadal są kraje trzecie – grupy

ryzyka, z których utrzymuje się migracja. Rok 2018 uznaje się jako najmniej napływowy pod kątem dzieci od 3 lat, ale z drugiej strony zaobserwowano, że oprócz używanego wschodniego szlaku śródziemnomorskiego, to z takich państw jak Syria, Afganistan, Irak czy Turcja częściej spotykano z tego kierunku, rodziny z dziećmi a z kolei z szlaku centralnego śródziemnomorskiego większą liczbę nieletnich bez opieki.

Zdjęcie 4 Migranci z Kosowa, na węgiersko-serbskiej granicy (odnotowano wysoką liczbę kobiet i dzieci)

Źródło: Frontex, Western Balkans Annual Risk Analysis 2015, Warsaw, May 2015, s. 35.

Logicznym jest, że napływ małoletnich i nieletnich bez opieki od 2008 r., będzie się różnił od tego w 2015 r. czy od tego współcześnie ale faktem jest, że nieletni przybywający do UE w wysokiej liczbie, pociągają za sobą szeroki zakres konsekwencji. Po pierwsze, nieletni oczywiście potrzebują specjalnej opieki. Po drugie, jeśli przyjeżdżają bez opieki, wymagają dalszej uwagi. Wzorce podróżowania małoletnich bez opieki różnią się od tych, którzy podróżują z ich rodzinami. Warto zauważyć, że małoletni bez opieki są bardziej narażeni na przestępczość, w tym handel ludźmi (np. w związku z prostytutką dziecięcą, żebractwem itp.). Mimo wszystko badanie udziałów nieletnich w tym procederze, jest przydatnym narzędziem do monitorowania wzorców migracji, profili migrantów, tras i sposobów działania (modus operandi). Ponadto świadomość na temat wpływu przepływów migracyjnych nieletnich jest podstawą dla władz, do podjęcia odpowiednich środków i działań łagodzących¹⁰⁶.

¹⁰⁶Frontex, *FRAN Quarterly – Issue 2 (Q2), April-June 2017*, Warsaw, December 2017, s. 21.

Analiza handlu dziećmi – małoletnich i nieletnich bez opieki – od 2020 r.

Analizując dane za 2020 r. zacząć należy od tego, że Frontex i Międzynarodowa Organizacja Migracji (IOM) połączyły siły w celu wsparcia walki przeciwko handlowi i przemytowi dzieci w UE, na Bliskim Wschodzie i w Północnej Afryce. Podczas pierwszych serii wspólnych aktywności, Agencja zebrała razem ekspertów ds. ochrony dzieci, organy ścigania i decydentów do wprowadzenia narzędzi, w celu zwalczania handlu i przemytu dzieci. Jednym z nich jest szkolenie dla funkcjonariuszy straży granicznej, którzy często są pierwszymi i często ostatnimi funkcjonariuszami organów ścigania, którzy mogą być w stanie zidentyfikować ofiary tej haniebnej zbrodni. Jeżeli chodzi o samą walkę z handlem dziećmi to Frontex był aktywny w tej dziedzinie przez lata w współpracy z wyspecjalizowanymi agencjami ONZ i organizacjami pozarządowymi, wydając podręczniki dla funkcjonariuszy straży granicznej o tym jak wykryć potencjalne ofiary tego procederu i jak zwrócić się o pomoc. Przy okazji Agencja wydała także arabską wersję wspomnianego podręcznika *VEGA: Dzieci na lotniskach*, która zapewnia funkcjonariuszom straży granicznej i pracownikom lotniska wskazówki dotyczące pomocy dzieciom wymagającym szczególnej troski¹⁰⁷.

Wysoka liczba wykryć na Centralny Morzu Śródziemnym, Bałkanach Zachodnich i Zachodniej Afryce szlakach powinny dać pauzę - jak sugerują eksperci, że presja migracyjna do UE jest stała. Jakkolwiek, był wzrost w udziałach grup wrażliwych. Kobiety i dzieci reprezentują mniejszy udział w całościowej populacji migracyjnej przybywającej do wybrzeży UE w 2020 Większość nieletnich podróżująca szlakiem wschodniośródziemnomorskim – często jako część jednostek rodzinnych – ich ogólny udział zmniejszył się, czego konsekwencją był ogólny spadek liczby przyjazdów na szlaku wschodniośródziemnomorskim. Chociaż niektóre dane dotyczące przyjazdów nie rozróżniają wieku, liczba zgłoszonych nieletnich spadła z około 23% w 2019 r. do około 11% w 2020 r.¹⁰⁸ W kwestii danych statystycznych za lata 2018-2021 r. Frontex uzyskał następujące dane, które zostały opublikowane w formie tabeli w Rocznej Analizie Ryzyka za lata 2022/2023.

¹⁰⁷Frontex, *2020 in brief*, Warsaw 2021, s. 28-29.

¹⁰⁸Frontex, *Risk Analysis for 2021*, s. 9,14.

Tabela 1 Nielegalne przekroczenia granic pomiędzy przejściami granicznymi, na wjeździe. Wykrycia na granicach zewnętrznych z wyszczególnieniem na rodzaj granicy, płeć i grupy wiekowe

	2018	2019	2020	2021	Share of total	% change on prev. year	Highest share
Border Type							
Sea	113 643	106 246	87 390	112 616	56	29	Tunisia (14%)
Land	35 474	35 600	39 033	87 485	44	124	Syria (49%)
Gender							
Female	28 547	32 987	10 781	16 916	8.5	57	Syria (15%)
Male	113 770	106 690	109 510	169 942	85	55	Syria (26%)
Not available	6 800	2 169	6 132	13 243	6.6	116	Tunisia (21%)
Age Group							
Adult	114 183	96 947	86 362	119 517	60	38	Morocco (12%)
Minor	30 948	32 554	15 159	22 038	11	45	Tunisia (12%)
Not available	26 430	4 009	3 522	4 762	2.4	35	Unspec. sub-Saharan nationals (24%)
Accompanied	765	23 542	5 996	6 391	3.2	6.6	Afghanistan (19%)
Unaccompanied	3 753	5 003	5 641	10 885	5.4	93	Tunisia (19%)
Not available	3 986	12 345	24 902	58 546	29	135	Syria (66%)
Total	149 117	141 846	126 423	200 101	100	58	

Źródło: Frontex, Annual Risk Analysis 2022/2023, Warsaw, September 2022, s. 43.

W przedstawionej tabeli widać znaczny wzrost liczby małoletnich bez opieki z 3 986 w 2018 r. do 10 885 w 2021 r. (wzrost o 93 %). Dzieci te, pochodzące z Tunezji stanowiły 5.4 % wszystkich grup wiekowych przedstawionych w tabeli. Oprócz powyższych danych warto podać także przykłady rezultatów uzyskanych podczas Wspólnych Dni Działania w 2020 r. (Frontex prowadził Wspólne Dni Działania Dunaj 5, Mobile 3, Arktos 2 i wspólnie kierowali Wspólnymi Dniami Działań w Południowo-Wschodniej Europie i Dnem Działania w kierunku handlu dziećmi EMPACT), wyniku których udało się zidentyfikować 74 przemytników ludzi, 419 handlarzy dziećmi, 249 potencjalne ofiary handlu dziećmi, 423 sfałszowanych dokumentów, 1 819 kg narkotyków, 384 skradzione auta, 38 milionów papierosów i 51 broni¹⁰⁹. Kolejno w czerwcu Frontex nawiązał współpracę z 33 krajami, Europolem i Interpolu w celu zwalczania przestępczości handlu ludźmi a zwłaszcza dzieci. Więcej niż 22 000 funkcjonariuszy brało udział w tygodniowej operacji (Dni Wspólnego Działania) i sprawdzono więcej niż 970 000 osób, setki domów, zakładów handlowych, węzłów transportowych i przejść granicznych. Jakie były rezultaty? Aresztowano 134, w tym 29 za handel ludźmi w celu wykorzystania seksualnego i 4 za wykorzystanie do prac przymusowych, zidentyfikowano 134 potencjalne ofiary, w tym 15 małoletnich, zidentyfikowano 64 podejrzanych handlarzy i wszczęto 104 nowe sprawy karne¹¹⁰.

¹⁰⁹Frontex, 2020 in brief, Warsaw 2021, s. 23.

¹¹⁰ Frontex, 2022 in brief, Warsaw 2023, s.18.

Zdjęcie 5 Akcje poszukiwawczo-ratownicze prowadzone przez władze portugalskie –
Operacja Temis 2018 r. – Frontex - Francesco Malavolta

Źródło: Frontex, Risk Analysis for 2019, s. 31.

Wywołane konfliktami migracje i przemieszczenia wewnętrzne były coraz większym problemem w ostatnich latach, jak również wzrost liczby podróżujących ludzi z powodu konfliktów zbrojnych i socjopolitycznych zamieszek, w dodatku wyeksponowane zostały także wrażliwe grupy na wpływ zorganizowanej przestępczości. Rosnąca liczna małoletnich bez opieki w podróży podczas zdrowotnych i humanitarnych kryzysów znacząco powoduje wzrost ryzyka eksploatacji dzieci. Szacunkowo 42% wszystkich siłowo przesiedlonych ludzi w 2020 r. stanowiły dzieci – znak ekspozycji na przemoc i wykorzystanie u podstaw, tranzyt oraz kraje docelowe. Pod tym względem, wojna w Ukrainie może mieć znaczący efekt w nadchodzących latach jako wzmożony przepływ ludzi uciekający przed wojną i innych wpływających pośrednio regionów w tym wrażliwych grup, które mogą być eksploatowane przez grupy przestępcze. Wykorzystanie profilowania i profilów ryzyka przez organy kontroli granicznej są jedną z dróg do wykrycia handlu ludźmi, ale świadomość i ścisła współpraca pomiędzy wszystkimi aktorami zaangażowanymi pozostaje silną reakcją na obecną sytuację¹¹¹. Dodatkowo, socjoekonomiczna sytuacja w paru krajach afrykańskich doprowadziła do 45 % wzrostu w liczbie nowo zarejestrowanych uchodźców w Tunezji, z dużą częścią z nich pochodzących z Wybrzeża Kości Słoniowej (38 %). Znacząca liczna małoletnich pojawiła na szlaku środkowo-śródziemnomorskim (47 % wszystkich dzieci i 91 % wszystkich małoletnich

¹¹¹Frontex, *Strategic Risk Analysis 2022*, Warsaw, June 2020, s. 20.

bez opieki w 2021 r. byli ob. Tunezji, Egiptu i Bangladeszu) jest to kolejny wysoko-ryzykowny wskaźnik do potencjalnego wykorzystania¹¹².

Zdjęcie 6 Akcje poszukiwawczo-ratownicze prowadzone przez władze portugalskie –
Operacja Temis 2018 r. – Frontex - Francesco Malavolta

Źródło: Frontex, Risk Analysis for 2019, s. 33.

Ostatnie zagrożenia i wyzwania na naszych granicach zewnętrznych testowały społeczność. Wojna w Ukrainie przetransformowała Europę i naszą drogę jak widzimy wschodnie granice, które do dzisiaj nie doświadczyły żadnych takich wydarzeń na taką skalę. Po pierwsze zmiana nastąpiła po hybrydowej agresji Białorusi w połowie 2021 r. poprzez stworzenie sztucznego szlaku migracyjnego a następnie po tym, przez rosyjską inwazję na Ukrainę – która przyniosła milion uchodźców w progi UE i wyzwania związane z zarządzaniem granicami na nadchodzące lata. Powyższe problemy mogą wywrzeć wzrost w handlu ludźmi, szczególnie dziećmi, jak wiadomo także jak wzrost w przemyśle bronią i innymi nielegalnymi dobrami¹¹³.

¹¹²Frontex, *Annual Risk Analysis 2022/2023*, Warsaw, September 2022, s. 36.

¹¹³Frontex, *Annual Risk Analysis 2022/2023*, Warsaw, September 2022, s. 7.

Zdjęcie 7 Pomoc udzielana przez Frontexu i państw członkowskich uchodźcom z Ukrainy

Źródło: Frontex, 2022 in brief, Warsaw 2023,s.9.

Podsumowanie

Unia Europejska nadal pozostaje kierunkiem dla ofiar handlu ludźmi pochodzących z państw trzecich. Wykorzystanie seksualne (46 %) pozostało dominującą formą handlu w UE, za pracą przymusową (21 %). Niektóre ofiary były zmuszane do działalności przestępczej (12 %) kiedy pozostali byli ofiarami tak zwanej służebności domowej (4 %). Kobiety i dziewczynki stanowiły największą grupę ofiar handlu ludźmi, zarówno wśród zidentyfikowanych narodowości UE i nie-UE, fakt ten jest mocno skorelowany z głównym celem handlu – wykorzystaniem seksualnym. Wśród nie-UE narodowości, ofiary pochodziły z Nigerii, Albanii oraz Chin i były często handlowane w celu wykorzystania seksualnego, podczas gdy ob. Sudanu, Wietnamu, Chin, Indii czy Eryterii byli handlowani w celu pracy przymusowej w różnych krajach członkowskich. W tym kontekście, Afryka pozostaje ważnym regionalnym źródłem dla ofiar handlu ludźmi w UE. Niemniej jednak, dane o narodowościach są dynamiczne i często podążają za ostatnimi wydarzeniami dotyczącymi kryzysu humanitarnego na świecie. Handel dziećmi często pozostaje niewidzialny dla społeczeństwa, ukryty za rodzinami i religijnymi zwyczajami różnych narodowych i etnicznych grup. Odnotowane przypadki handlu dziećmi dotyczą wykorzystania seksualnego, przymusowego żebractwa i wymuszonych udziałach w przestępstwach takich jak: uprawa konopi, sprzedawanie narkotyków i kradzieże kieszonkowe. Sieci przestępcze czerpią korzyści i zdobywają przewagę z ogólnej charakterystyki sytuacji po konfliktowych

i wykorzystują duże liczby małoletnich bez opieki, wdów i bezdomnych, w ostrych postaciach eksploatacji takich jak: używanie dzieci do zbrojnych aktywności, zawierających ataki samobójcze, sprzedawanie dzieci, przymusowe małżeństwa, niewolnictwo seksualne i tak dalej. Pomimo różnic pomiędzy przemysłem ludzi a handlem ludźmi luka w legalnych i bezpiecznych szlakach podróży ekspozuje migrantów i uchodźców na różne formy handlu i kreuje duży profit w możliwościach dla sieci przestępczych. Aktywność przestępcza, taka jak używanie bezpośrednich zagrożeń albo przymusu może być łatwa do zauważenia, ale bardziej subtelne sposoby wykorzystania pozostają przez społeczeństwo niewidzialne. Migranci są ofiarami nie tylko w kraju pożądanego miejsca docelowego, ale także wzdłuż szlaku, w punktach tranzytowych i obozach migracyjnych. Ofiary często zadłużają się finansowo u handlarzy więc w ten sposób są zobowiązani do pracy dla handlarzy w celu spłaty niebotycznych kwot długów. Wykorzystanie i poniżające postawy w krajach pochodzenia mogą być kolejnym powodem ucieczki z kraju i poszukiwaniem azylu w UE¹¹⁴.

Stała obecność migrujących dzieci podróżujących przez szlak Bałkan-Zachodnich w ostatnich latach wskazuje na stałe ryzyko znęcania się i wykorzystania nad dziećmi. Nieoczekiwany przepływ ludzi na wschodnich granicach lądowych, uciekających z wojny w Ukrainie, prezentuje szanse dla sieci handlarzy do zwabienia wrażliwych grup ludzi celem prostytucji albo wykorzystania w biednych warunkach pracy. Wyjątkowy kryzys humanitarny i problemy by samodzielnie utrzymać życie naraża wiele kobiet i dzieci na handel. Przedłużający się konflikt zbrojny powoduje, że w wyniku wielu ofiar cywilnych, wiele dzieci traci swoich krewnych, zatem wzrasta liczba małoletnich bez opieki na granicach. Kiedy krótko-terminowa presja będzie najbardziej ewidencjonowana na krajach graniczących z Ukrainą, to w perspektywie średnio długo okresowej efekty bezprecedensowego przesiedlania ludzi będą widoczne we wszystkich państwach członkowskich, w obliczu narastającej liczny przypadków wykorzystania. Pod tym względem, utrzymanie zdolności recepcyjnych państw członkowskich jest niezbędne do zapewnienia natychmiastowej ochrony, ale w długo okresowej perspektywie, opieka nad grupą wrażliwych ludzi i szczególnie dziećmi jest także kluczowa. Migranci z Afryki, zarówno dzieci jak kobiety, przybywające przez morskie i powietrzne szlaki będą uważane jako najbardziej wystawione na handel. Niemniej jednak, czynniki wypychające migrację powodują, że wszyscy migranci należą i tak do grupy wrażliwej na różne formy eksploatacji¹¹⁵. Szeroko rozumiana taktyka i metodyka czynności wykrywczych daje w efekcie skuteczną współpracę międzynarodową

¹¹⁴Frontex, *Annual Risk Analysis 2022/2023*, Warsaw, September 2022, s. 37-38.

¹¹⁵Frontex, *Annual Risk Analysis 2022/2023*, Warsaw, September 2022, s. 36.

i instytucjonalną, w zakresie zwalczania i przeciwdziałania tym przestępstwom. Podkreślić trzeba raz jeszcze, że dzieci są traktowane jako grupy szczególnie wrażliwe na wykorzystanie i także mają swoje prawa i obowiązki, które różnią się od tych posiadanych przez osoby o dorosłe. Z tego powodu funkcjonariusze straży granicznej powinni objąć je szczególną opieką¹¹⁶. Pamiętajmy, że funkcjonariusze Straży Granicznej mogą czasami reprezentować jedyną możliwość dla ofiar do otrzymania wsparcia i ochrony przez wykorzystaniem¹¹⁷. 18 listopada to Europejski Dzień Ochrony Dziecka przeciwko wykorzystywaniu i nadużyciom seksualnym. Funkcjonariusze #EUStandingCorps pomagają ich chronić poprzez: wczesna identyfikacja i skierowanie, szkolenie funkcjonariuszy organów ścigania, operacji wymierzonych w przemyt ludzi. Frontex nauczył swoich funkcjonariuszy ogólnoswiatowego znaku wykorzystywanego przez ofiary przemocy. Sygnał, stworzony przez Kanadyjską Fundację Kobiet dla osób do wskazania, że potrzebują pomocy, rozprzestrzeniło się w ciągu ostatniego roku, głównie za pośrednictwem TikTok¹¹⁸. Bądźmy świadom dzisiejszych zagrożeń, ponieważ w tym kontekście: „Nie wiedzieć” to „żyć w zagrożeniu”¹¹⁹konotacja tego zdania jest wręcz śmiertelna.

Zdjęcie 8 Światowy znak wykorzystywany przez ofiary przemocy

Źródło: Frontex, 2021 in brief, Warsaw 2022,s. 32.

Streszczenie:

Proceder handlu ludźmi a szczególnie jedna z jego form, czyli ta dotycząca dzieci zarówno będących pod opieką jak i bez niej to przestępstwo, które zarówno w przeszłości, obecnie jak i w przyszłości stanowi poważny problem nie tylko w Europie ale i na świecie. Zarówno regulacje prawne dotyczące samej definicji jak i niska wykrywalność tego zjawiska, wciąż pozostaje w czołówce najbardziej lukratywnych przestępstw dla zorganizowanych grup przestępczych. Niniejszy artykuł jest analizą procederu handlu dziećmi, bez opieki na terenie

¹¹⁶*Ethics of Border Security, Centre for the Study of Global Ethics University of Birmingham, Frontex/64/2010, s. 22-23, 38-39, 65.*

¹¹⁷Frontex, *Risk Analysis for 2018*, Warsaw 2018, s. 30, 36, 41.

¹¹⁸Frontex, *2021 in brief*, Warsaw 2022,s. 32.

¹¹⁹J. L. Wiśniewski, *S@motność w sieci*, Wołowiec 2001.

Europy z perspektywy Frontexu a także stanowi zestawienie statystyczne ofiar handlu dziećmi. Z uwagi na niewielką ilość źródeł na przedstawiony problem, artykuł bazuje na dostępnych danych, udostępnionych i opracowanych przez Agencję, na lata 2022-2023.

Słowa kluczowe:

Handel ludźmi, handel dziećmi, małoletni i nieletni bez opieki, Unia Europejska, Frontex

Key words:

Human trafficking, children trafficking, unaccompanied minors and juvenile, European Union, Frontex

Bibliografia:

1. *Cytaty: Cycecon*, <http://www.wyczytaj.pl/cytaty/cycecon/wolnym-jest>, [dostęp: 20.03.2023 r.].
2. *Ethics of Border Security*, Centre for the Study of Global Ethics University of Birmingham, Frontex/64/2010.
3. Frontex, *2020 in brief*, Warsaw 2021.
4. Frontex, *2021 in brief*, Warsaw 2022.
5. Frontex, *2022 in brief*, Warsaw 2023
6. Frontex, *Annual Risk Analysis 2022/2023*, Warsaw, September 2022.
7. Frontex, *FRAN Quarterly – Issue 2 (Q2), April-June 2017*, Warsaw, December 2017.
8. Frontex, *Fundamental rights training for border guards, trainers' manual*, Warsaw 2013, s. 38.
9. *Frontex Releases Report on Unaccompanied Minors in European Migration, 13.12.2010 r.*, <https://frontex.europa.eu/media-centre/news/news-release/frontex-releases-report-on-unaccompanied-minors-in-european-migration-KuQSlC>, [dostęp: 07.04.2023 r.].
10. Frontex, *Risk Analysis for 2018,2019, 2021*.
11. Frontex, *Situational Overview on Trafficking In Human Beings*, Warsaw, June 2011
12. Frontex, *Strategic Risk Analysis 2022*, Warsaw, June 2020.
13. Frontex, *VEGA Podręcznik: dzieci na lotniskach – zagrożenia dla dzieci w drodze, wytyczne dla Straży Granicznej*, Warszawa, Czerwiec 2015.
14. Frontex, *Western Balkans Annual Risk Analysis 2015*, Warsaw, May 2015
15. Głogowska-Balcerzak A., *Standardy zwalczania handlu ludźmi w prawie międzynarodowym*, Łódź 2019.
16. Pietras-Eichberger M., *Europejskie akty prawne [w:] Handel ludźmi przestrzeń prawno karna i kryminalistyczno-kryminologiczna*, P. Łabuz, I. Malinowska, M. Michalski, T. Safjański (red.), Warszawa 2017, s. 16-36.
17. Safjański T., *Współpraca międzynarodowa w zwalczaniu handlu ludźmi w świetle wywiadu kryminalnego [w:] Handel ludźmi przestrzeń prawno karna i*

kryminalistyczno-kryminologiczna, P. Łabuz, I. Malinowska, M. Michalski, T. Safjański (red.), Warszawa 2017, s. 325-361.

18. Semeniuk T., *Wystąpienie [w:] Ofiary handlu ludźmi*, L. Mazowiecka, (red)., Warszawa 2014, s. 27-38.

19. Wiśniewski J.L., *S@motność w sieci*, Wołowiec 2001.

Zderzenie potęg cywilizacyjnych w Ukrainie w perspektywie securitologicznej

1. Założenia perspektywy securitologicznej

Securitologia jako najnowsza nauka o bezpieczeństwie przedmiot swojego zainteresowania rozpatruje w wymiarze podmiotowy, aksjologicznym i przedmiotowym oraz procesualnym. W rozpatrywaniu tym czerpie z dorobku badań bezpieczeństwa, które pogłębiają, poszerzają i pogrubiają wiedzę o trwaniu, przetrwaniu i rozwoju oraz doskonaleniu podmiotów, od jednostek ludzkich przez struktury społeczne (w tym jednostki etatystyczne – państwa) do jednostek cywilizacyjnych składających się na wspólnotę globalną. Jest to jednocześnie wiedza o wykorzystywanych instrumentach, przedmiotach i sferach oraz metodach realizacji trwania, przetrwania i rozwoju oraz doskonaleniu zarówno podmiotów, jak i przestrzeni w którą są uwikłani, ich trosce i kontroli oraz pieczy w procesach tego zapewniania w stosunku do siebie samych jak i innych. Procesy te securitologia – za prakseologicznym rozróżnieniu czynów podstawowych perseweracyjnych (obejmujące czyny proste profilaktyczne i konserwacyjne - obronne) i permutacyjnych (obejmujące czyny proste destrukcyjne i konstrukcyjne) – wiąże z takimi, które mają charakter wojenny, niewojenny, pokojowy i niepokojowy. Jednocześnie definiuje je następująco: (1) procesy wojenne to takie ambiwalentne złożenia dwóch czynów prostych, których skutki są konserwacyjne (zachowawcze i obronne) i destrukcyjne (niszczące); (2) procesy niewojenne to takie, których skutki są destrukcyjne (niszczące) i profilaktyczne (zapobiegawcze i obronne); (3) procesy pokojowe to takie, których skutki są profilaktyczne (zapobiegawcze i obronne) i konstrukcyjne (budujące i wzmacniające); (4) procesy niepokojowe zaś to takie, których skutki są konstrukcyjne (budujące i wzmacniające) i konserwacyjne (zachowawcze i obronne)¹²⁰.

¹²⁰ Zob.: J. Świniarski, P. Kawalerski, *Drogi i bezdroża securitologii*, WAT, Warszawa 2019.

W tradycyjnym uogólnieniu procesy te prowadzą do dwóch ambiwalentnych i realnych stanów, już to sanu wojny, już to stanu pokoju. Regulacja tych stanów i swoista rywalizacja w ich kształtowaniu manifestuje się w bezpieczeństwie – pieczy i kontroli oraz sterowaniu zarówno współpracą (właściwą dla opisu stanu pokoju), jak i walką (właściwą dla opisu stanu wojny)¹²¹. Tym samym bezpieczeństwo jawi się jako sfera regulacji wojny (walki) i pokoju (współpracy) – czyli „wojno-pokój”. Wszelako wiele jest argumentów za tym, że dzieje rodzaju ludzkiego i cywilizacji oraz zapewniania im bezpieczeństwa – które manifestuje się w tym, że wciąż trwamy, rozwijamy się i doskonalimy - opisują cykle wojny, pokoju i wojny¹²². Zaś tworzący naukę o cywilizacji - jako wiedzę o sposobach życia zbiorowego i jego ustroju osadzoną na wielkich systemach wartości manifestowanych w religiach światowych - podkreślają, że „cywilizacje żywotne” są ekspansywne, zaś te, które nie są takie ostatecznie giną . O ile implikowane przez Feliksa Koniecznego ze studiów historycznych prawa dziejowe (współmierności, nierówności, trwałości i ekspansji) głoszą, że każda „cywilizacja żywotna” dąży do ucywilizowania sąsiadów na własną modłę (jest ekspansywna) i dlatego na styku cywilizacji (pograniczu lub kresach) dochodzi do walk zbrojnych (wojen), to w przypadku cywilizacji, która nie jest ekspansywna zostaje ona zwyciężona (przejęta) przez cywilizację żywotną i ekspansywną. Wśród siedmiu istniejących i wyróżnionych przez niego cywilizacji (arabskiej, bizantyjskiej, chińskiej, łacińskiej i turańskiej i żydowskiej) rozróżnił te, których celem ustroju społecznego określającego sposób życia zbiorowego jest albo dobro osoby ludzkiej, albo grupy (wspólne, kolektywne i gromadne) albo indywidualne (jednostki ludzkiej). Gdy celem tym jest dobro osoby ludzkiej, podlega ona ograniczeniom moralnym, gdy dobro kolektywne, to grupa ma takie ograniczenia, i wreszcie, w indywidualizmie nie ma tych ograniczeń i w istocie prowadzi to do tyranii najsilniejszej jednostki ludzkiej. Cywilizację łacińską wyrosłą z rzymskiego chrześcijaństwa uznał za etycznie najwyższą¹²³ i mającą szansę na zaprowadzenie światowego pokoju, i tym samym, wg niego pokój jest możliwy tylko w obrębie cywilizacji łacińskiej, która preferuje zarówno prawo majątkowe, rodzinne i spadkowym, jak i pięciomianu bytu: zdrowie, bogactwo, dobro, prawdę i piękno.

¹²¹ Por.: Ł. Kiczma, M. Sułek, E. Szymala, *Potęga ludzkiego działania czyli potęga cywilizacyjna*, Wyd. Naukowe FNCE, Poznań 2023, s. 33 - 36.

¹²² Zob. np.: P. Turchin, *Wojna i pokój, i wojna: jak powstają i upadają imperia*, Wydawnictwo WEI, Warszawa 2022.

¹²³ Zob.: F. Konieczny, *Prawa dziejowe*, Wyd. Prohibita, Warszawa 2020. Tenże, *Cywilizacja łacińska - Państwo w cywilizacji łacińskiej. Zasady prawa w cywilizacji łacińskiej*, Wyd. Capital, Warszawa 2020; Tenże, *Obronić cywilizację łacińską*, Fundacja Rozwoju Kultury Polskiej, Lublin 2002.

Securitologia czerpie z bogatej i obszernej literatury traktującej o cywilizacjach, ich podstawach i dynamice. Szczególnie zaś ze spostrzeżenia, że „wojny między klanami, plemionami, grupami etnicznymi i narodami toczyły się we wszystkich epokach i wszystkich cywilizacjach, zakorzenione są bowiem w naturze ludzkiej”¹²⁴. Na zakorzenienie to zwróciło wyraziście uwagę już wielu myślicieli, w tym prowadzący badania polemologiczne, których ambitny cel polega na poznaniu przyczyn wojen, z intencją ich wyeliminowania ze wspólnotowego życia ludzi. Badania te zintensyfikowane po II wojnie światowej doprowadziły do niezbyt optymistycznej konstatacji. Powiada ona, że aby zrealizować tę intencję i marzenie o ustanowieniu definitywnego i wiecznego pokoju trzeba by radykalnie zmienić nie tylko naturę człowieka, lecz i prawa natury, które w uniwersalnej i prostej formule wyeksponowali, między innymi:

- (1) już to Empedokles, wskazując na takie zasady funkcjonowania świata, jak Nienawiść (rozłączająca rzeczy) i Miłość (łącząca rzeczy), które manifestują się w wojnie (destrukcji) i pokoju (konstrukcji);
- (2) już to Heraklit, powiadając o tym, że wojna jest królem wszechrzeczy, jednych czyni bogami, z innych ludźmi wolnych a z jeszcze innych niewolnikami¹²⁵;
- (3) już to Hegel przekonujący, że wojna jest koniecznym środkiem do realizacji idei rozumu (racjonalności) w dziejach i doskonalenia postaw etycznych obywatel¹²⁶;
- (4) już to Fryderyk Nietzsche, piszący, że: *Życie jest wynikiem wojny, społeczeństwo samo jest środkiem do wojny*¹²⁷;
- (5) już uprawiający naukę o cywilizacji, którzy spostrzegli, że dzieje rodzaju ludzkiego znaczą zderzenia cywilizacji a na ich pograniczach (kresach) dochodzi najczęściej do konfliktów zbrojnych¹²⁸;

¹²⁴ S. H. Huntington, *Zderzenie cywilizacji i nowy kształt ładu światowego*, przekł. Hanna Jankowska, Warszawskie Wyd. Literackie MUZA S.A., Warszawa 2007, s. 440.

¹²⁵ Zob. np.: J. Świniarski, *Filozofia bezpieczeństwa w naturalistycznych interpretacjach pola walki*, (w:) *Pole walki jako antynomia bezpieczeństwa*, pod. red. Marka Adamkiewicza, WAT, Warszawa 2010, s. 9 – 42.

¹²⁶ Według Hegla: *Wojna ma to wyższe znaczenie, że dzięki niej utrzymane zostaje zdrowie narodów i zachowany ich obojętny stosunek do utrwalania określoności skończonych; podobnie jak ruch wiatru chroni jezioro przed gniciem, do którego doprowadziłaby je jakaś trwała cisza, tak trwały czy nawet wieczny pokój doprowadziłby do tego narody* (G.W.F. Hegel, *Zasady filozofii prawa*, PWN, Warszawa 1969, s. 317.). Zob. np.: K. Drabik, *Hegłowska i Nietzscheańska koncepcja wojny*, „DOCTRINA. Studia Społeczno-Polityczne” 2011, nr 8, s. 59 – 64.

¹²⁷ F. Nietzsche, *Tak mówił Zaratustra: ksiązka dla wszystkich i dla nikogo*, tłum. G. Sowiński, Wyd. Zielona Sowa, Kraków 2005, s. 142.

¹²⁸ Zob. np.: S.P. Huntington, *Zderzenie cywilizacji i nowy kształt ładu światowego*, op. cit., s. 440- 528.

- (6) już to uprawiający kładynamikę, że dzieje te powtarzają cykle sekularne, które manifestującą się zarówno okresem wojny, pokoju i ponownej wojny, jak i dezintegracji (destrukcji) oraz integracji (konstrukcji)¹²⁹;
- (7) już to uprawiający fizykę współczesną i wnikający w podstawy funkcjonowania świata, która osadzona jest na kreacji (konstrukcji) i anihilacji (destrukcji i zaniku)¹³⁰.
- (8) już to, szczególnie Arystotelesa, który wskazał na wojnę i pracę jako rzeczy konieczne w życiu ludzi, zaś pokój i spoczynek jako rzeczy pożyteczną¹³¹.

Biorąc pod rozwagę nie tylko wyżej wyspecyfikowane spostrzeżenia securitologia traktuje wojnę, która zjawia się w nienawiści, dezintegracji i destrukcji po anihilację (zanik i śmierć) oraz innych czynach konfliktogennych, jako rzecz konieczną, która osadzona jest w naturze człowieka i wspólnot ludzkich. Ale wojnę tę pojętą ogólnie - jako proces i metodę złożenia czynów prostych – securitologia różnicuje ze względu na wykorzystywane siły, środki i narzędzia. Ze względu na nie wskazuje na wojny z wykorzystaniem sił, środków i narzędzi oraz instrumentów głównie politycznych i militarnych, ideologicznych i kulturowych, ekonomicznych i społecznych oraz innych. Są to generalnie siły, środki i narzędzia oraz instrumenty dostępne podmiotom bezpieczeństwa (od jednostki ludzkiej do społeczności globalnej) w danym czasie i dające się wykorzystać do – powtórzyć można za Arystotelesem - takiej rzeczy koniecznej jak zdobywanie własności i jej obrona. Alternatywą tego zdobywania dla Arystotelesa i perspektywy securitologicznej jest wytwarzanie własności i jej wymiana – praca i wymiana jest owoców. O ile własność jest korzystaniem podmiotu (bezpieczeństwa) z rzeczy i rozporządzaniem nią z wyłączeniem innych, to zarówno w jej zdobywaniu, obronie i wytwarzaniu oraz wymianie idzie o władanie, kontrolowanie i sprawowanie pieczy nad nią (rzeczą – własnością).

Stąd konstatacje lansowane przez securitologię, że wojna, destrukcja i uśmiercanie oraz zabijanie to pierwsza - w znaczeniu filozoficznym - ludzka praca, aktywność i zajęcie oraz sposób życia człowieka, którym zdaje się jednocześnie towarzyszyć pierwsze pożyteczne marzenie, pragnienie i zamiar o wyjściu z tego – marzenie o pokoju, spokoju i niezbijaniu oraz nawet nieśmiertelności i takim tworzeniu własności, aby ją wymieniać, kooperować i dzielić się nią

¹²⁹ Zob. Np.: P. Turchin, *Wojna i pokój, i wojna: jak powstają i upadają imperia*, Wydawnictwo WEI, Warszawa: 2022.

¹³⁰ Zob. np.: R. Penrose, *Droga do rzeczywistości. Wyczerpujący przewodnik po prawach rządzących Wszechświatem*, Wyd. Prószyński i S-ka, Warszawa 2020.

¹³¹ Zob.: Arystoteles, *Polityka*,

zamiast walczyć (zdobywać ją i bronić). Owo marzenie zdaje się być zaprzeczeniem naturalnej i immanentnej żyć śmierci lub jej przyspieszaniu przez zabijanie. Inaczej konstatację tę można wyrazić w przeświadczeniu, że człowiek ze swej „pierwszej natury” jest wojownikiem i zabójcą oraz buntownikiem, zaś z „drugiej natury” - identyfikowanej z kulturą, która ma walor przeciwieństwa wobec owej „pierwszej natury” - jest istotą permanentnie marzącą o pokoju, spokoju i stabilnej zgodzie powszechnej oraz braku wojny, której atrybutami jest zabijanie lub niewolenie - śmierć i unicestwienie. W realizację tego marzenia starano się i wciąż stara się wprzęgnąć różne siły i środki, w tym również wojenne, destrukcyjne i unicestwiające oraz eliminujące to, co zdawało się przeszkadzać w jego spełnieniu; ustanowieniu wiecznego pokoju i porzuceniu raz na zawsze wojny, zabijania i uśmiercania oraz unicestwiania. Jednym z wielu wyrazicieli tego marzenia był nawet Immanuel Kant uznawany za orędownika ustanowienia powszechnego pokoju. Mimo propagowania tego marzenia przyznaje on, że: (...) *łatwość prowadzenia wojen (...), co wydaje się przyrodzone ludzkiej naturze (...), to (...) smutny środek przymusu, jakiego w stanie naturalnym przychodzi użyć do obrony swych praw (...), jest wymuszonym potwierdzeniem swego prawa (...)* i decyduje o tym, po czyjej stronie jest słusność¹³². Krócej: *Stan pokoju między żyjącymi obok siebie ludami nie jest stanem naturalnym (status naturalis), bo taki jest raczej stan wojny, choć równocześnie nie zawsze staje się wybuchem wrogości, jednak zawsze jest trwającym przed nią zagrożeniem. Przeto pokój musi być niejako „stworzony”¹³³*. Przeto nawet dla niego wojna „wydaje się przyrodzona naturze ludzkiej” i jest „stanem naturalnym”. Stąd uzasadnienie dla wielowiekowych wysiłków badawczych zmierzających do konceptualizacji przyczyn wojen „przyrodzonych naturze ludzkiej”.

2. O niektóre poszukiwania przyczyn wojen w perspektywie securitologicznej

W literaturze traktującej o przyczynach wojen występuje wiele spostrzeżeń i ujęć. Wśród nich są spostrzeżenia kliodynamiki, polemologii i securitologii oraz inne. Traktują one wojnę jako zjawisko społeczne dające się implikować z „przyrodzonej natury ludzkiej”. W perspektywie securitologicznej to zjawisko społeczne rozpoznawani jest jako przejaw działań destrukcyjnych, konserwacyjnych i obronnych systemów społecznych, które są złożeniem takich czterech podstawowych jego elementów jak: (1) socjomasa (wyrażana w ilości i jakości ludzi uwikłanych w wojnę), (2) socjoenergia (wyrażana w miarach ekonomicznych, zyskach i

¹³² I. Kant, *O wiecznym pokoju. Zarys filozoficzny*, Wrocław 1995, s. 32-34.

¹³³ Tamże, s. 37.

stratach ludzi uwikłanych w wojnę); (3) socjostruktura (wyrażana w strukturach organizacyjnych ludzi uwikłanych w wojnę); (4) socjokultura (wyrażana w preferowanych wartościach przez ludzi uwikłanych w wojnę). W takim rozpoznaniu wojna ujęta systemowo jest zderzeniem tych czterech elementów podstawowym, którego efektem są zmiany w relacjach między tymi elementami. Dotyczą one ilości i jakości ludzi składających się na uwikłanych w wojnę, strat i zysków głównie ekonomicznych uzyskiwanych przez uwikłanych w wojnę, struktur polityczno-prawnych i preferowanych wartości przez uwikłanych w wojnę.

Szczególnie na zmianę preferowanych wartości zwraca uwagę Peter Turchin, który - wykorzystując narzędzia informatyczne do badania dynamiki dziejów (kliodynamicie) - spostrzegł, że dzieje rodzaju ludzkiego daje się wyjaśniać przez sekularne cykle obejmujące wojnę, pokój i wojnę. Są to cykle w których wojna identyfikowana jest przede wszystkim z wykorzystaniem sił, narzędzi i środków militarnych w celu konserwowania i obrony jednych oraz dekonstruowania innych. U podstaw tych cykli leżą mniejsze cykle, które nazwał „cyklami ojców i synów”. Cykl ten polega na tym, że Ojciec reaguje przemocą - na postrzeganą przez siebie niesprawiedliwość społeczną, krzywdę i biedę - wszczyna wojnę, by ostatecznie zrezygnować z niej i ustanowić przejściowy stan pokój oraz powstrzymuje się wraz z synem od przemocy, która wybucha na nowo w trzecim pokoleniu. Wnukowie pokolenia zaangażowanego w wojnę i ustanawiającego przejściowy pokój rozpoczynają nową wojnę, tym samym, rozpoczynając nowy cykl. Według rozpoznania nauki o dynamice historii lansowanej przez Turchina, faza wojny rodzi przemoc, napędza spiralę mordu i zemsty oraz dezintegruje społeczeństwa, które w końcu „wypalają się” i następuje faza integracji (pokoju). *Ci, którzy ją przeżyli, a także ich dzieci, nie mają ochoty na kolejną eskalację wrogości. Są niejako uodpornieni na bakcyl waśni (...). Kolejne pokolenia, wnukowie tych, którzy brali udział w wojnie ..., nie doświadczywszy na własnej skórze okropności wojny, nie mają już tej odporności ... wnukowie znów wzniedzą wojnę (...). W rezultacie w fazie dezintegracji wojna będzie się powtarzać z częstotliwością od 40 do 60 lat*¹³⁴. Niewątpliwie, o ile stabilizacja i pokój oraz integracja związane są ze wzrostem powszechnego zaufania i kooperacji oraz integracji, to bunt przeciwko temu zaufaniu i współdziałaniu rodzi wojnę. Jest to bunt przeciwko temu, co określane bywa prawem św. Mateusza, które powiadała o tym, że ci którzy są bogaci stają się jeszcze bardziej bogatymi, a biedni coraz bardziej biednymi. Prawo to zdaje się dotyczyć także efektów „wypalenia się” wojny i następującemu po niej przejściowemu pokojowi, w którym

¹³⁴ Tamże, s. 17.

„bogaci stają się jeszcze bardziej bogatymi, a biedni coraz bardziej biednymi”. Tym samym kładynamika wskazuje na bunt wobec kondycji ekonomicznej jako przyczynę wojny, której jednym z rezultatów jest bogacenie się jednych i popadanie w nędzę innych. Jest to wskazanie zbieżne z poglądem Platona, dla którego przyczyną wojny (domowej) jest „nadmierna nędza i nadmierne bogactwo”, a tym samym, za przyczynę pokoju - jako przeciwieństwa wojny - przyjąć można brak tych nadmiarów i stan zachowujący równowagę oraz odpowiednią miarę między nędzą i bogactwem. Jest to prawo wnikliwie opisywane przez dynamikę procesu dziejowego cyklu wojny, pokoju i wojny, które w ujęciu Georga Puttenhama (w 1589 roku), które cytuje P. Turchina głosi, że: „*Pokój daje obfitość, obfitość daje pychę, pycha wiedzie do zwady, zwada wiedzie do wojny: wojna przynosi zniszczenie, a zniszczenie – biedę, bieda – cierpienie, a cierpienie – pokój: i tak pokój przynosi wojnę, a wojna pokój*”¹³⁵. Tym samym pokój oscylujący wokół integrowania się ludzi, co manifestuje się w obfитоści (dobrobycie i dostatku), która jednak z powodu pychy i egoizmu ulega zróżnicowaniu na biednych i bogatych, co skłania do zwady i buntu z powodu niesprawiedliwej dystrybucji obfitości (dobrobytu). Zwada, bunt i sprzeciw staje się zarzewiem wojny, która oscyluje wokół dezintegracji ludzi, a manifestuje się w zniszczeniu, biedzie i cierpieniu. Ono zaś zdaje się być zarzewiem przejściowego pokoju. W ujęciu kładynamiki wojna opisywana jest jako czasy dezintegracji obejmujące fazę kryzysu i depresji, zaś pokój jako czasy integracji obejmującej fazę wzrostu i fazę stagflacji¹³⁶. Znamienne jest spostrzeżenie Turchina argumentujące, że wojny i masowe epidemie redukujące ilościowo ludzi (przez masowe wymieranie) mają i taki paradoksalny skutek, że zmniejszają statystycznie biedę, głód i sprzyjają zwiększaniu obfitości i dobrobytu; tym samym ich efektem staje się pokój. Wręcz stwierdzić można, że redukcja socjomasy (ludzi uwikłanych w wojnę) jest istotną przesłanką pokoju. Z dezintegrującej fazy depresji czasu wojny następuje przejście do integracyjnej fazy wzrostu czasów pokoju. O ile liczebność populacji w czasie wojny spada i jest niska, to w czasie pokoju wzrasta i jest wysoka¹³⁷. Jednocześnie, o ile stabilność państwa i jego struktur społecznych w czasie wojny

¹³⁵ Cyt. za: Tamże, s. 206.

¹³⁶ Zob.: P. Turchin, S. A. Nefedov, *Secular Cycles*, Princeton University Press, Princeton, 2009, s. 33.

¹³⁷ Zob.: Tamże. Warto podkreślić to, że analiza kładynamiczna sytuacji społecznej w USA pomieszczona w cytowanej książce wskazała, że około roku 2020 nastąpi pewien punkt zwrotny znaczony falą niepokojów i będzie przynajmniej tak samo intensywny jak ten z 1970 roku ale nie tak zły jak w 1870 – stwierdził P. Turchin (zob: <https://wszystkoconajwazniejsze.pl/peter-turchin-ameryka-przed-powaznym-wstrzasem> [dostęp: 5.X.2023]).

i fazie kryzysu są niskie, a fazie depresji powoli rosną, to w czasie pokoju w fazie wzrostu rośnie, ale w fazie stagflacji zaczyna spadać.

Na niemożliwość wyjścia z sekularnego cyklu wojny, pokoju i ponownej wojny wskazuje już wielu myślicieli starożytnych rozpoznających funkcjonowanie świata (bytu) jako powtarzającego się wiecznie cyklu. Wśród nich jest Platon, który skonstatował w dialogu *Prawa*, że w realnym świecie (...) *wszystkie państwa wciąż, przez cały ciąg swego istnienia, toczą nieustannie wojnę ze wszystkimi państwami (...). To bowiem, co większość ludzi nazywa pokojem, jest pustym słowem, w rzeczywistości zaś każde państwo na mocy prawa natury prowadzi wciąż wojnę z każdym innym państwem, choćby jej nawet nie wypowiedziało*¹³⁸. Co więcej, (...) *wrogami są wszyscy dla wszystkich w życiu publicznym, a w życiu prywatnym każdy dla siebie samego (...). I tutaj też ... zwycięstwo nad samym sobą jest pierwszym ze wszystkich zwycięstw i najszczytniejszym zwycięstwem, dać się pokonać samemu sobie to porażka najhaniebniejsza ze wszystkich i najgorsza. I to właśnie wskazuje, że w każdym z nas przeciwko sobie toczy się wojna*¹³⁹. Krócej, w realnym świecie mamy wojny z samym sobą, z innymi (w życiu publicznym) i z obcymi, w życiu międzypaństwowym (z „obcoplemieńcami”). Wojny mamy wtedy, kiedy zawładnie człowiekiem chciwość pieniędzy lub wolności, albo posiadania dóbr materialnych lub duchowych (intelektualnych). Jeżeli chciwość ta dotyczy życia prywatnego to jest to wojna z samym sobą, jeżeli zaś życia publicznego – to wojna z innymi, która łatwo przeradza się w powszechny bunt i wojnę domową oraz krwawą rewolucję lub terror, i wreszcie, jeżeli zaś dotyczy obcych, to jest to wojna „przeciwko wrogom zewnętrznym i obcoplemieńcom”¹⁴⁰. W realnym świecie – jak konstatuje Arystoteles w *Polityce* – do rzeczy koniecznych implikowanych z natury człowieka należy zarówno wojna, jak i praca, zaś do rzeczy pożytecznych zarówno pokój jak i spokój, natomiast do rzeczy dobrych i pięknych bezpieczeństwo. O ile istotnym celem koniecznej wojny jest zdobywanie własności (zarówno materialnych jak i duchowych - bogactwa i wolności), to pracy jest jej wytwarzanie i ewentualna pokojowa wymiana handlowa. Owoce pracy wytwarzającej własność (materialną i duchową) generuje wolność, w myśl konstatacji eksponowanej nie tylko w filozofii nowożytnej, że praca nie tylko stworzyła poniekąd człowieka i czyni człowieka wolnym, lecz tyle mamy wolności ile mamy własności (materialnej i duchowej). Zdobywanie własności (wojna) związane jest z jej przejmowaniem i pozbawianiem pierwotnych właścicieli lub

¹³⁸ Platon, *Prawa*, tłum. Maria Maykowska, Wyd. Alfa, Warszawa 1997, s. 15.

¹³⁹ Tamże, s. 16.

¹⁴⁰ Zob.: Tamże, s. 20.

wytwórców, najczęściej przez ich unicestwienie (zabicie) lub zniewolenie. Natomiast wytwarzanie własności (praca) ma na celu nie tyle zabijanie, chociaż realizowana bywa także przez zniewolenie. Przeto zasadność spostrzeżenia Platona, że przyczyny wojen tkwią w chciwości, zarówno posiadania dóbr materialnych (bogactwa), jak i duchowych (wolności) czyli poczucia barku zniewolenia. Jednak ta wolność bywa pojmowana ambiwalentnie, jako wolność polegająca na podporządkowaniu się porządkowi natury i rozumowi wszechświata (co lansuje szczególnie myśl stoicka) albo buntowi przeciwko temu porządkowi i rozumowi (co lansuje szczególnie myśl gnostyczna). Jest to pojmowanie stoickie identyfikujące wolność ze zrozumieniem konieczności albo z buntem i przeciwstawianiem się tej naturalnej konieczności. To ambiwalentne pojmowanie wolności związane zarówno z podporządkowaniem się konieczności jak i buntem przeciwko istniejącemu w danym momencie stanem rzeczy znajduje się w dostępnych dowodach archeologii i antropologii historycznej. Dlatego trudno poddawać w wątpliwość przeświadczenie, że, od co najmniej kilku tysięcy lat żyjemy w cywilizacji wojny i zabijania, której atrybutem jest zabijanie, mordowanie i unicestwianie oraz selektywna anihilacja. *Jest to cywilizacja – jak pisze Michał Hempoliński – w której podstawowym sposobem biologicznego przetrwania, a także rozwiązywania problemów natury społecznej (tj. problemu władzy oraz wzajemnych stosunków między społecznościami o różnych kulturach), jest zabijanie (wojna) lub groźba zabijania. Metoda ta uznana została za najprostszą i najbardziej skuteczną*¹⁴¹.

Natomiast prowadzący badania polemologiczne poszukujący przyczyn wojen i konfliktów zbrojnych (w przeszłości, teraźniejszości i przyszłości) wyłuskali takie ich powody - od najczęstszych do rzadszych - jak:

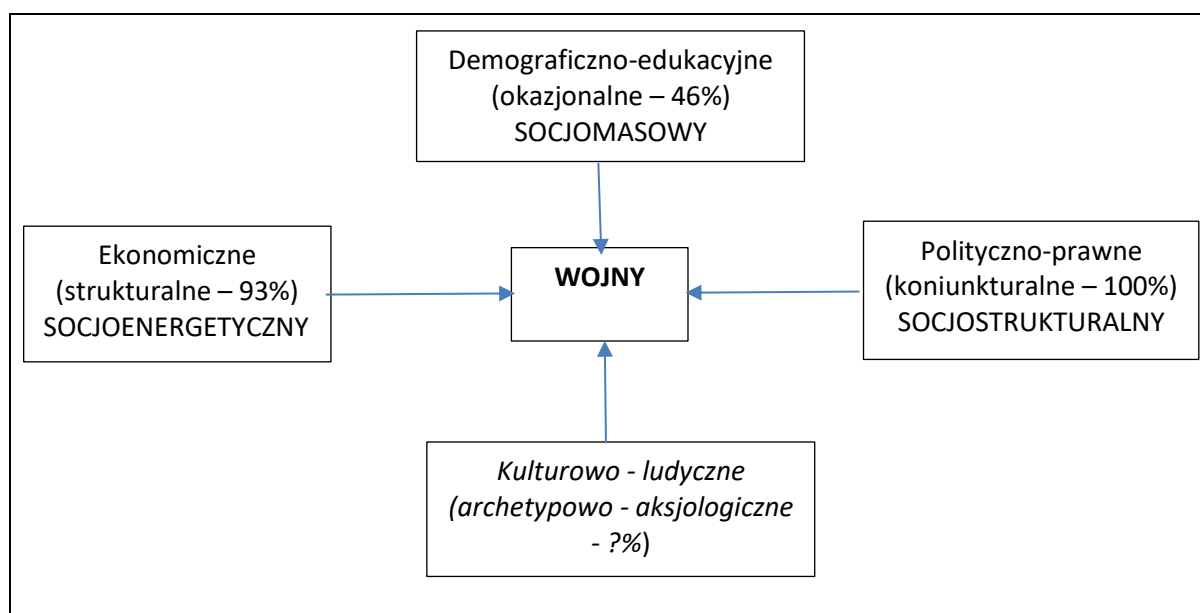
- (1) strukturalne (ekonomiczne) - uzależnione od potencjału ekonomicznego, demograficznego i militarnego oraz dominacji elit zorientowanych militarystycznie;
- (2) okazjonalne i bezpośrednie (przypadkowe) – inicjowane niespodziewanymi zdarzeniami i prowokacjami;
- (3) koniunkturalne (polityczne) - uzależnione od aliansów i koalicji politycznych, mispercepcji stereotypów etnicznych, ideologicznych i religijnych ora propagandowych¹⁴².

¹⁴¹ M. Hempoliński, *Czy zdołamy wyjść z cywilizacji zabijania?* [w:] *Ekologia ducha*, pod red. Józefa L. Krakowiaka, Centrum Uniwersalizmu przy Uniwersytecie Warszawskim. Polska Federacja Życia, Warszawa 1999, s. 51.

¹⁴² Zob. np.: R. Borkowski (red.), *Konflikty współczesnego świata*, Wydawnictwo AGH, Kraków 2001, s. 41–42; A. Antczak, *Konflikt zbrojny w ujęciu polemologii* [w:] „*Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Folia 166. Studia de Securitate et Educatione Civili IV*”, 2014, s. 5-6.

Powody te¹⁴³ generują według syntetycznej interpretacji ujęcia polemologicznego Anny Antczak pięć funkcji wojen: (1) demograficzno-ekonomiczne, (2) wzmacniania i konsolidacji władzy (państwa lub koalicji), (3) zmieniania istniejących struktur społecznych, (4) ekonomiczne, (5) ludyczne¹⁴⁴. Ujęcie to dwukrotnie wskazuje na funkcję ekonomiczną wojen (1 i 4). Wiele jednak wskazuje na zasadność ujmowania tych funkcji w perspektywie podstawowych elementów systemu społecznego – co wybarwia filozofia bezpieczeństwa i securitologia oraz filozofia nauk o bezpieczeństwie - jak: (1) demograficzno-edukacyjnych (regulujących czy też oddziałujących na ilość ludzi i jakość populacji) związana z socjomasą; (2) ekonomiczny (regulujących czy też oddziałujących na dostatek i dobrobyt populacji) związanych z socenergią; (3) polityczno-prawny (regulujący czy też oddziałujący na ustrój państwa lub koalicji) związanych z socjostруктурą; (4) kulturowy (regulujący czy też oddziałujący na archetypy populacji i preferowane wartości manifestowane w funkcji ludycznej wojny) (5) związanych z socjokulturą. Takie ujmowanie funkcji i wymiarów wojny w perspektywie securitologicznej można hipotetycznie zobrazować tak, jak na poniższym rysunku 1.

Rysunek 1. Rozwinięte polemologiczne przyczyny wojen i ich wymiary (elementy) w perspektywie securitologicznej

Źródło: Opracowanie własne na podstawie literatury securitologicznej.

¹⁴³ Zob.: A. Gałganek, *Polemologia – badania nad wojna i pokojem*, „Sprawy Międzynarodowe” 1986, nr 6, s. 104.

¹⁴⁴ Zob.: A. Antczak, op. cit., ryc. 2. *Funkcje wojen, według Gastona Bouthoula*, s. 7.

Według analiz 366 (większych) konfliktów zbrojnych z lat 1740-1974 przeprowadzonych przez Francuski Instytut Polemologiczny przyczyny strukturalne (ekonomiczne) uchwycono w 93% przypadków, przyczyny okazjonalne wyszczególnione zostały dla 46% badanych konfliktów, zaś przyczyny koniunkturalne możliwe były do wskazania we wszystkich przypadkach¹⁴⁵. Nadto w tych analizach ustalono, że w mikrokonfliktach wojennych (w tym w wojach na pograniczu cywilizacji i wojnach kresowych) istotną rolę odgrywają przyczyny ekonomiczne, lecz ich implikacje dla skutków gospodarczych są nieznaczne. Natomiast w większych konfliktach zbrojnych i wojnach czynnik ekonomiczny jest jedną z wielu przyczyn (często niedominującą), ale reperkusje ekonomiczne są znaczące¹⁴⁶.

Wydobyte w analizach (większych) konfliktów zbrojnych przyczyny o reperkusjach ekonomicznych korelują ze wskazaniami takich celów wojny jak zdobywanie i obrona własności. Tradycyjnie zdobywanie i obrona oraz ochrona własności znajduje się przede wszystkim w gestii sił zbrojnych i instytucji policyjnych. Powody te współcześnie nazywane bywają interesem (głównie ekonomicznym) i władzą (głównie polityczną). Interes (ekonomiczny) i władza (polityczna) zdaje się być tym, co determinuje i rządzi postępowaniem człowieka. Interes jest tym, co skłania ludzi do realizacji potrzeb biologicznych i konsumpcyjnych zaś władza tym, co skłania do realizacji potrzeb społecznych, związanych z pozycją w stratyfikacji wspólnego życia¹⁴⁷. Związane jest to z przeświadczeniem, że ten, który w życiu wspólnotowym władzę posiada jest bardziej wolny niż ten, który jej podlega. A w ogóle, trudno nie zgodzić się z przeświadczeniem, że tyle mamy wolności ile mamy własności. Tym samym własność, swoboda w realizacji potrzeb biologicznych i konsumpcyjnych warunkuje zakres naszej władzy w relacjach społecznych i ich kształcie - ustroju. A władza decyduje o wojnie i pokoju, podejmowaniu akcji zbrojnych i powstrzymywaniu się od nich lub rezygnacji z nich. Decyzje te motywowane są w istocie także przyczynami ekonomicznymi związanymi z intencją zdobywania własności, chociaż nie tylko nimi. W ujęciu securitologicznym z perspektywy zderzenia systemów społecznych uwikłanych w wojnę rzecz daje się syntetycznie zilustrować tak, jak w poniższej tabeli 1.

¹⁴⁵ Zob.: A Gałganek, *Polemologia – badania nad wojną i pokojem*, „Sprawy Międzynarodowe” 1986, nr 6, s. 104 – 105.

¹⁴⁶ Por.: A. Antczak, *Konflikt zbrojny w ujęciu polemologii* [w:] op. cit., s. 6.

¹⁴⁷ Zob. np.: J. Habermas, *Działanie komunikacyjne i detranscendentalizacja rozumu*, Wyd. Oficyna Naukowa, Warszawa 2004.

Tabela 1. Wojna jako zderzenie powodów, przyczyn i elementów systemów społecznych

Powody	Elementy systemu społecznego	Przyczyny polemologiczne	Elementy systemu społecznego
INTERES	socjomasa	Okazjonalne – 46%	socjomasa
(ekonomiczny)	socjoenergia	Strukturalne - 93%	socjoenergia
WŁADZA	Socjostruktura	Koniunkturalne – 100%	Socjostruktura
(polityczny)	socjokultura	Kulturowo-ludyczne - ?%	socjokultura

Źródło: opracowanie własne

Zderzenia te manifestują się w wojnach o różnej intensywności i wykorzystywanych w nich siłach, środkach i narzędziach. One wpływały i wpływają na system dystrybucji światowych zasobów, którego zmiana sprzyja podejmowaniu decyzji o akcjach zbrojnych i wojennych w różnym zakresie i z różną intensywności. Oczekiwania te i decyzje rodzą to, co Bertrand Russel określił jako „gorączkę wojenną” manifestowaną w zdziczeniu, barbarzyństwie i niwelacji skrupułów wobec zabijania, która „każe ludziom odnosić się przychylnie do myśli o wojnie, gdyż widzą w niej możliwość ulgi”¹⁴⁸. Tak rzecz się miała przed I wojną światową. Wówczas – stwierdza B. Russell - istniał tak wielki pęd do wojny (tak wielka „gorączka wojenna”), że żaden z ówczesnych rządów nie był w stanie ani moralnymi, ani administracyjnymi środkami okiełznać go i skierować na tory pokojowe, a obywatele brytyjscy ochotniczo garnęli się do wojska i uczestnictwa w tej wojnie. Dopiero w 1916 roku wprowadzono obowiązek służby wojskowej¹⁴⁹. Uzasadnienia tej „gorączki wojennej” poszukiwał Russell – podobnie jak Platon I Arystoteles - w czynach kierowanych przez (...) *instynkt posiadania, które skierowane są przeciw jakiejś grupie, posiadającej odmienne impulsy lub żyjących w innych warunkach (...)*. Jednak jednocześnie uznaje on, że: *Najbardziej wartościowym życiem jest takie, w którym impulsy twórcze grają rolę największą, a impulsy posiadania najmniejszą. (...) Państwo i własność to potężne wcielenie impulsu posiadania; dlatego są one skierowane przeciw życiu i rodzą wojnę. Posiadać znaczy zabrać lub utrzymać dla siebie coś wartościowego, z czego nie może już korzystać kto inny; tworzyć zaś – to dawać światu coś wartościowego, z czego inaczej*

¹⁴⁸ B. Russell, *Szkice sceptyczne*, KiW, Warszawa 1957, s. 63.

¹⁴⁹ Zob. np.: M. Tołwiński, *Kategorie wojny i pokoju w koncepcjach bezpieczeństwa społecznego Ericha Fromma i Bertranda Russela*, Wyd. UP-H w Siedlcach, Siedlce 2021.

*nikt inny nie mógłby korzystać. (...) Najwyższą zasadą – zarówno w polityce jak i w życiu prywatnym – powinno być popieranie wszystkiego, co twórcze, a osłabianie wszelkich impulsów i pragnień skupiających się wokół posiadania. (...) Tym, co prowadzi do konfliktu, są impulsy posiadania*¹⁵⁰. Tym samym – konkluduje B. Russell - do pokoju i braku konfliktów prowadzą impulsy twórcze, czyli tworzenie, wytwarzanie i produkowanie własności oraz jej wymienianie i dzielenie się z innymi.

20. Niektóre skutki wojny kresowej i na pograniczu w Ukrainie

Ekspansywna natura człowieka i cywilizacji w wyjaśnieniach nauki o cywilizacji i securitologii manifestuje się w wojnach, które najczęściej wybuchają na ich kresach i pograniczu. Są to wojny słusznie określane mianem „wojen o tożsamość”¹⁵¹, które, z jednej strony, umacniają spójność i lojalność grupy oraz odróżniają ją od innych, z drugiej zaś podsycają wzajemne obawy, nieufność i nienawiść. Każda ze stron dramatyzuje i wyolbrzymia różnice między siłami dobra i siłami zła¹⁵². Wyolbrzymienie to wspierane jest – jak pisze S.P. Huntington – przez religię lub cywilizacyjną wspólnotę¹⁵³. Zarówno w trakcie zimnej wojny jak i po mniej takich konfliktów między globalnymi potęgami cywilizacyjnymi było wiele i jeszcze są. Potęgi te starały się i starają mobilizować na pomoc w wojnie kresowej i na pograniczu cywilizacji kraje i grupy ze swojej cywilizacji. Znamienne jest to – jak stwierdza S.P. Huntington, że: *Im dłużej trwa konflikt na linii granicznej, tym aktywniej kraje pokrewne podejmują rolę pomocników, powstrzymywaczy lub mediatorów. Skutkiem tego „syndromu krajów pokrewnych” konflikty graniczne mają znacznie większy potencjał eskalacyjny niż rozgrywające się w obrębie jednego kręgu kulturowego. Do ich ograniczenia i zakończenia niezbędna jest przeważnie międzycywilizacyjna współpraca. W odróżnieniu od sytuacji z okresu zimnej wojny, konflikty nie zaczynają się na górze i nie spływają na dół, lecz narastały z dołu do góry*¹⁵⁴. Mimo, że w dość powszechnym przeświadczeniu i lansowanym nie tylko przez kliodynamikę, każda wojna musi się skończyć i przejść w fazę pokoju, to z wojnami kresowymi jest tak, że *„przemoc na linii rozgraniczającej cywilizacje może się na jakiś czas zatrzymać, ale*

¹⁵⁰ B. Russell, *Co możemy uczynić?* [w:] <http://humanizm.net.pl>>comożemy {dostęp: 20.07.2023.].

¹⁵¹ Zob.: np.: R. Licklider, *The Consequence of Negotiated Settlements in Civil Wars, 1945 – 93*, „American Political Science Review”, no 89 (wrzesień 1995), s. 685.

¹⁵² Zob. np.: E Brown (red.), *Ethics Conflict and International Security*, Princeton University Press, Princeton 1993, s. 103 – 124.

¹⁵³ Zob. S.P. Huntington, *Zderzenie cywilizacji i nowy kształt ładu światowego*, op. cit., s. 468 – 469.

¹⁵⁴ S.P. Huntington, *Zderzenie cywilizacji i nowy kształt ładu światowego*, op. cit., s. 477.

rzadko wygasa raz na zawsze. W wojnach kresowych mamy częste rozejmy, okresy przerwania ognia, zawieszenia broni, ale nie ma wszechstronnych traktatów pokojowych rozwiązujących podstawowe kwestie polityczne. To ustają, to znów wybuchają, ponieważ u ich podstaw leżą głębokie konflikty dotyczące trwałych antagonizmów między grupami należącymi do różnych cywilizacji ... odmienności religii i kultury, odrębnych struktur społecznych oraz historycznych wspomnień obu społeczności (...). Bywa też i tak, że konflikt zostaje wyeliminowany szybko i brutalnie, jeśli jedna grupa dokona eksterminacji drugiej (...). Wojny kresowe wybuchają z przerwami, konflikty kresowe nigdy się nie kończą”¹⁵⁵.

Niewątpliwie, jedną ze współczesnych i aktualnych egzemplifikacji wojny kresowej jest zderzenie potęgi cywilizacji zachodniej (osadzonej na religii judeochrześcijańskiej i ideologii wyrosłej z „pierwszego Rzymu”) z potęgą głównie cywilizacji rosyjskiej (osadzoną na religii prawosławnej i islamie oraz ideologii „drugiego Rzymu” i „trzeciego Rzymu” – rosyjskiego Wielkiego Przebudzenia). Jest to niewątpliwie aktualnie toczona wojna w Ukrainie, która wyrasta ze zderzenia co najmniej dwóch cywilizacji. Linia graniczna między tymi cywilizacjami przebiega przez obszar na którym piętno odcisnęło zachodnie chrześcijaństwo (katolicyzm i protestantyzm) i obszar, który pozostawał pod wpływem chrześcijaństwa wschodniego i islamu. Jest to jednocześnie linia graniczna między Zachodem i Wschodem, która pokrywa się z podziałem na obszar który przyjął chrześcijaństwo bezpośrednio z Rzymu albo przez celtyckich lub germańskich pośredników i ten, który na wschodzie i południowym wschodzie przyjął je z Konstantynopola (Bizancjum)¹⁵⁶. Jest to, jak stwierdza S.P. Huntington, „wielka linia historyczna, oddzielająca od wieków wyznawców zachodniego chrześcijaństwa od ludów muzułmańskich i prawosławnych. Pochodzi ona z czasów podziału cesarstwa rzymskiego w IV wieku i utworzenia Świętego Cesarstwa Rzymskiego w X wieku. Przebiega mniej więcej w tym samym miejscu od co najmniej pięciuset lat. Od północy biegnie wzdłuż dzisiejszej granicy między Finlandią a Rosją, następnie wzdłuż państw bałtyckich z Rosją, przez zachodnią Białoruś, przecina Ukrainę, dzieląc ją na unicki zachód i prawosławny wschód, potem Rumunie, gdzie oddziela Transylwanię z katolicką węgierską ludnością od reszty kraju. (...) Na Bałkanach pokrywa się ... z historyczną granicą między Austro-Węgrami a imperium osmańskim. Jest to kulturowa granica Europy, a w świecie po zakończeniu zimnej wojny stanowi też polityczną i gospodarczą rubieżę Europy i Zachodu”¹⁵⁷.

¹⁵⁵ Tamże, s. 511 – 512.

¹⁵⁶ Tamże, s. 266.

¹⁵⁷ Tamże, s. 264-265. Wschodnie granice zachodniej cywilizacji zilustrowane są na mapce na s. 263,

Z punktu widzenia praw dziejowych nauki o cywilizacji wojny kresowe są manifestacją żywotności cywilizacji, jej naturalnego dążenia do narzucenia innym swojego sposobu życia zbiorowego i ustroju społecznego. Dla cywilizacji zachodniej jest to sposób życia preferujący w socjokulturze chrześcijaństwo, zaś w socjostrukturze pluralizm i indywidualizm oraz rządy prawa. Szerzej jest to sposób życia zbiorowego, który odróżnia od innych cywilizacji to, że wyrasta on z idei wolności jednostki, demokracji politycznej, rządów prawa, praw człowieka i wolności kulturalnej. A idee te – jak stwierdził Artur M. Schlesinger jr - „to koncepcje europejskie – nie azjatyckie, nie afrykańskie, nie bliskowschodnie, chyba że zostały tam przyjęte”¹⁵⁸. Idei tych nie podziela cywilizacja Rosyjska wyrosła z tradycji cywilizacji bizantyjskiej (prawosławnej) i turańskiej (islamskiej). Ona stawia w socjostrukturze zarówno prawo publiczne jak i kolektywizm nad prawem zarówno prywatnym jak i indywidualizmem, uznaje zwierzchność władzy politycznej nad religijną, tworzy potężną biurokrację i bardzo rozbudowane prawo, regulujące wszystkie dziedziny życia i militaryzujące je¹⁵⁹. W celnych konstatacjach Małgorzaty Rudnik¹⁶⁰ współcześnie zasadniczą różnicą między cywilizacją Rosyjską - która znalazła się według Aleksandra Dugina w fazie Wielkiego Przebudzenia¹⁶¹ - polega na jej przeciwstawieniu się zachodniemu indywidualizmowi i jego dążeniom do globalnej modernizacji świata, jego westernizacji i industrializacji oraz irenologizacji czy też sekuryzacji. To przeciwstawienie polega na zerwaniu z ideałami zachodniego liberalizmu i kapitalizmu, bowiem w popularnym przeświadczeniu Rosjan: *Lata dziewięćdziesiąte przez większość Rosjan oceniane są zdecydowanie negatywnie, co znajduje odbicie nawet w języku: słowo „demokracja” jest zamieniane na „diermokracja”, czyli „gównorządy”, a „prywatyzacja” na „prichwatizację” od „prichwatit”, czyli złapać dla siebie.*¹⁶²

Ale obok zderzenia cechującej cywilizację zachodnią idei wolności jednostki i kultury, demokracji politycznej i rządów prawa oraz praw człowieka z cechującą cywilizację rosyjską ideą zwierzchności autorytarnej i skorumpowanej władzy biurokratycznej – zderzenia socjokultur i socjostruktur związanych z powodami politycznymi - wojna kresowa w Ukrainie jest również zderzeniem socjoenergii i socjomasy, które związane są z powodami

¹⁵⁸ A. M. Schlesinger, jr., *The Disuniting of America: Reflections on a Multicultural Society*, W.W. Norton, New York 1992, s. 127.

¹⁵⁹ Zob.: F. Konieczny, *Cywilizacja bizantyjska*, Wyd. Dom Wydawniczy „Ostoja”, Warszawa 2005, s. 24.

¹⁶⁰ Zob.: M. Rudnik, *Wybrane różnice cywilizacyjne pomiędzy Rosją a Zachodem*, „Nauka i Społeczeństwo. Przegląd nauk społecznych, technicznych, medycznych i pedagogicznych” 2021, nr 1, Tom 2, s. 101–120

¹⁶¹ Por.: A. Dugin, *Manifest Wielkiego przebudzenia i pisma czasu wojny*, tłum. Mateusz Piskorski, Wyd. Biblioteka Myśli Polskiej – Capital, Poznań 2023.

¹⁶² Cyt. za: M. Rudnik, *Wybrane różnice cywilizacyjne pomiędzy Rosją a Zachodem*, [w:] op. cit., s. 113.

ekonomicznymi (interesem). O ile zderzenie socjokultur i preferencji dla cechującej potęgę cywilizacji zachodniej wolności i demokracji, co wspiera USA i jej sojusznicy z cywilizacji zachodniej, to zderzenie szczególnie socjomasy i socjoenergii powoduje wiele zagrożeń, które związane są z jej powodami politycznymi. Są to zagrożenia przede wszystkim demograficzne i ekonomiczne, które związane są z polemologicznymi przyczynami okazjonalnymi i strukturalnymi. Bowiern rosyjska operacja specjalna i zderzenie z jednej strony socjomasy będącej w dyspozycji systemu społecznego Ukrainy, z drugiej zaś potęgi cywilizacji rosyjskiej spowodowały i powiększają kryzys demograficzny głównie w Ukrainie.

Ukraina weszła w niepodległość po rozpadzie ZSRR z 51,5 mln mieszkańców. W roku 2019 r. szacowała ich liczbę na zaledwie 37 mln. Uwikłanie w wojnę kresową spowodowało nieuniknione straty ilościowe w populacji i pogorszyło jej jakość – zmniejszyło ilość i jakość ludności zamieszkujących Ukrainę. W okresie niepodległości przeprowadzono tylko jeden spis powszechny – w 2001 r. Zgodnie z nim kraj zamieszkiwało 48,5 mln osób (według poprzedniego, przeprowadzonego w 1989 r. – 51,5 mln osób). Kolejny spis planowano pierwotnie na 2013 r., jednak kolejne rządy prznosiły go (m.in. pod pretekstem deficytu środków) najpierw na 2016, potem na 2020, a następnie na 2023 r. (obecnie jego zorganizowanie uniemożliwia tocząca się wojna). W 2019 rząd Ukrainy oszacował, że populacja liczy 37,3 mln osób (bez Krymu oraz niekontrolowanych części obwodów donieckiego i ługańskiego). Z kolei według ogłoszonych w tym samym czasie danych Państwowej Służby Statystyki Ukrainy (Derżstatu) liczba Ukraińców (bez Krymu, ale z uwzględnieniem obwodów donieckiego i ługańskiego) wyniosła 41,9 mln¹. Ubytek populacji przez lata pogłębiała migracja zarobkowa, często przechodząca w migrację osiedleńczą. Po rozpadzie ZSRR Ukraińcy wyjeżdżali do pracy głównie do Rosji, zaś po 2010 r. – przede wszystkim do Rosji i Polski, które prowadziły liberalną politykę migracyjną. Według danych rosyjskiej Federalnej Służby Migracyjnej w 2015 r. na terytorium Federacji Rosyjskiej pracowało ok. 2,6 mln obywateli Ukrainy. W kolejnych latach proporcje te zmieniały się na korzyść Polski, zaś w 2022 r. migracje zarobkowe do Rosji ustały. Z kolei liczba wyjazdów o takim charakterze do państw Unii Europejskiej, w pierwszej kolejności do Polski, wyraźnie rosła po 2014 r. Tendencję tę napędzały, z jednej strony, rosyjska inwazja oraz pogarszająca się sytuacja ekonomiczna Ukrainy, z drugiej zaś – ułatwienia związane z wjazdem do państw strefy Schengen (od 2017 r. obowiązuje tryb bezwizowy). Według danych Eurostatu na koniec 2021 r. Ukraińcom wydano ich w całej Unii 1,57 mln, co czyniło z nich trzecią najliczniejszą grupę obywateli spoza UE (z tej puli Polska przyznała 651 tys. kart pobytu, Włochy – 230 tys., Czechy – 193 tys., Hiszpania – 97 tys., zaś Niemcy – 83 tys.). Wojna kresowa w Ukrainie

przyspieszyła jej depopulację, bowiem w jej wyniku ginie znaczna liczba wojskowych i cywilów. Według komunikatów Prokuratora Generalnego Ukrainy z kwietnia br. (2023) od początku obecnej fazy inwazji śmierć poniosło przeszło 10 tys. ukraińskich cywilów (z czego prawie 500 dzieci), a rannych zostało ok. 13 tys. (w tym ponad 1 tys. dzieci), zaś ofiary wśród wojskowych konsekwentnie nie są ujawniane, jednak najprawdopodobniej liczone są w dziesiątkach tysięcy poległych. Źródła amerykańskiego wywiadu wojskowego, ujawnione wskutek wycieku, szacują liczbę zabitych ukraińskich żołnierzy na 15,5–17,5 tys., a rannych – na 109,0–115,5 tys. (stan na luty br. - 2023). Niewątpliwie działania wojenne stale zwiększają też liczbę inwalidów wśród wojskowych i cywilów – szacuje się, że jest ich odpowiednio 500 tys. i 2,7 mln. Nadto szacuje się, że w pierwszych miesiącach wojny z Ukrainy wyjechało 8,2 mln ludzi, a ok. 8 mln zostało wewnątrz przesiedlonych, zaś krajem, w którym po 24 lutego 2022 r. znalazło się najwięcej obywateli Ukrainy jest Rosja, a ich liczbę szacuje się na 2,8 ml¹⁶³.

Obok skutków socjomasowych (demograficzno-edukacyjnych) związanych z wojną kresową w Ukrainie ma ona również powody i rezultaty ekonomiczne (interesu), czyli polemologiczne przyczyny okazjonalne i strukturalne. Bieżące skutki te obrazują udostępniane w internecie wydatki ze strony Ukrainy szacowane na 100 ml dolarów dziennie a ze strony Rosji 300 ml dolarów dziennie. Wydatki Ukrainy wspomogła pomoc państw zachodnich w wysokości 100 mld dolarów od jej początku, z czego niemal 60 mld dolarów z tej kwoty przekazały Ukrainie USA¹⁶⁴. Ale te bieżące wydatki można traktować jako inwestycje związane ze spodziewanymi zyskami, które związane są z zasobami energetyczno-surowcowymi znajdującymi się na terenie Ukrainy, w tym szczególnie tzw. metale ziem rzadkich. Tym samym jest to niewątpliwie wojna potęg cywilizacyjnych toczona o zdobywanie i obronę własności, czyli „zabranie lub utrzymanie dla siebie coś wartościowego, z czego inaczej nikt inny nie mógłby korzystać”. Jedną z manifestacji tej wojny jest ograniczona wojna nazywana „operacją specjalną” podjęta bezpośrednio przeciwko Ukrainie przez Rosję a pośrednio przeciwko NATO i cywilizacji zachodniej. Bowiem mimo licznych sankcji, których intencją jest niewątpliwie zniwelowanie korzyści z zabrania lub utrzymania przez imperium Rosyjskiego czegoś wartościowego, to jak na razie – według danych udostępnionych w internecie - to imperium uzyskuje korzyści. Bowiem według najnowszego raportu

¹⁶³ Zob.: J. Rogoża, *Ukraina w obliczu katastrofy demograficznej*, Ośrodek Studiów Wschodnich 11.07.2023, [w:] *Ukraina w obliczu katastrofy demograficznej* (osw.waw.pl) [dostęp: 20.10.2023].

¹⁶⁴ Zob. np.: <https://www.pap.pl/aktualnosci/ile-kosztuje-ukraine-kazdy-dzien-wojny-minister-ujawnia-kwoty> [dostęp: 20.10.2023].

szwajcarskiego banku USB Rosja wzbogaciła się w roku 2022 o 600 miliardów dolarów, a liczba milionerów i osób o bardzo wysokim dochodzie rośnie, pomimo trwające w tym roku operacji specjalnej Rosji przeciwko bezpośrednio Ukrainie i pośrednio państwu NATO. W tym samym czasie Stany Zjednoczone i Europa według przywołanego raportu straciły majątek warty biliony dolarów. Co więcej, liczba rosyjskich milionerów wzrosła o około 56 tys., do 408 tys. w 2022 r., a liczba bardzo zamożnych osób, posiadających ponad 50 mln dolarów, wzrosła o prawie 4,5 tys. Jednocześnie Stany Zjednoczone zubożały w tym samym roku o 5,9 bln dolarów. Majątek całej Ameryki Północnej i Europy łącznie zmalał o 10,9 bln dolarów. Jednocześnie z końcem 2022 r. w USA było również o jeden milion mniej milionerów, choć w Stanach nadal mieszka 50 proc. światowej populacji o bardzo wysokich dochodach. Wzrost bogactwa Rosji nastąpił pomimo jej inwazji na Ukrainę w lutym 2022 r., która doprowadziła do nałożenia przez Zachód sankcji na Kreml, co poskutkowało skurczeniem się gospodarki i wywołało załamanie notowań na giełdzie w Moskwie. Mimo, jak przyznaje UBS, "w tej chwili trudno jest określić trendy majątkowe w Rosji", to podkreśla, że jest to jeden z nielicznych krajów, które wzbogaciły się w 2022 r. Rosnące ceny ropy naftowej mogą być jednym z czynników wzrostu bogactwa, bowiem eksport tego surowca jest kluczowym motorem gospodarczym Rosji. Co ważne, również Meksyk, Indie i Brazylia znacznie się wzbogaciły w 2022 r. - wynika z raportu UBS, podczas gdy najwięcej straciły Stany Zjednoczone, Japonia, Chiny, Kanada i Australia¹⁶⁵.

Konkludując stwierdzić zasadnie można, że efektem zderzenia potęg cywilizacyjnych w wyniku wojny kresowej w Ukrainie będzie zmiana dystrybucji w globalnym systemie socjoenergii i socjostruktury, który ukształtuje być może nowy ład światowy wzmacniający hegemonię albo USA i cywilizacji zachodniej albo Rosji z ideą Wielkiego Przebudzenia lansującą wizję nowego układu geopolitycznego, na którego czele miałyby stanąć Rosja dla ocalenia świata przed „liberalnymi elitami”, a Moskwa stanie się „trzecim Rzymem”¹⁶⁶ dla obywateli innych państw europejskich czy Stanów Zjednoczonych. Dlatego zderzenie potęg cywilizacyjnych w Ukrainie - z punktu widzenia trwania, przetrwania i rozwoju oraz doskonalenie, czyli bezpieczeństwa cywilizacji Zachodniej i Rosyjskiej - ma węzłowe znaczenie dla sposobu życia zbiorowego i ustroju społecznego ludzi współczesnych. Jest to zderzenie preferencji dla indywidualizmu i wolności obywateli z kolektywizmem i swobodą autorytaryzmu biurokracji etatystycznej.

¹⁶⁵ Zob.: <https://www.bankier.pl/tag/rosja-kontra-usa> [dostęp: 20.09.2023.].

¹⁶⁶ Por.: A. Andruszkiewicz. *Trzeci Rzym. Z dziejów rosyjskiego nacjonalizmu*, Wyd. Literackie, Kraków 2019.

Streszczenie

W artykule po syntetycznym przedstawieniu założeń securitologii, która identyfikuje bezpieczeństwo z trwaniem, rozwojem i doskonaleniem systemów złożonych z socjomasy, socjoenergii, socjostruktury i socjokultury z aktywnością wojenną i pokojową oraz ich odmianami, wybarwiona jest próba wyjaśnienia przyczyn, powodów i przejawów zderzenia cywilizacji Zachodniej z Rosyjską na przykładzie trwającej wojny kresowej i na pograniczu w Ukrainie. W wyjaśnieniu tym bazuję na spostrzeżeniach wybranych filozofów, uprawiających kładynamikę (którzy wskazują na naturalne cykle wojny, pokoju i wojny w dziejach) oraz konstatacjach uprawiających naukę o cywilizacji, którzy podkreślają, że "cywilizacje żywotne" są ekspansywne, czego konsekwencją są wojny na pograniczu cywilizacji zwane też wojnami kresowymi. W argumentacji pomieszczonej w tekście artykułu za taką wojnę uznaję wojnę w Ukrainie, której powody wyjaśniają nie tylko moim zdaniem dążenia ekspansywne cywilizacji zachodniej i rosyjskiej, ich interesy i ambicje hegemoniczne o władze w globalnym świecie. Interesy i władza w zderzeniu potęg cywilizacyjnych realizowanych wojną kresową (jako aktywnością mającą na celu zdobywanie i obronę własności) ma określone skutki demograficzne, ekonomiczne i polityczne oraz aksjologiczne. Skutki te – w oparciu o dane internetowe – staram się przedstawiać w końcowej części artykułu. Są to skutki: demograficzne wyrażane w pomniejszaniu socjomasy – depopulacyjne; ekonomiczne wyrażane w kosztach tej wojny ponoszonych przez obie strony konfliktu zbrojnego i spodziewanych zyskach; politycznych wyrażanych w socjostrukturze i nowym globalnych ładzie światowy; cywilizacyjno-kulturowe wyrażane w socjokulturze i aprobachie określonego systemu wartości, albo liberalnego indywidualizmu albo autorytarnego kolektywizmu.

Słowa kluczowe:

Kładynamika, wojna, pokój, polemologia, cywilizacja, bezpieczeństwo

Key words:

Cliodynamics, war, peace, polemology, civilization, security

Bibliografia:

1. AL Andruszkiewicz A.. *Trzeci Rzym. Z dziejów rosyjskiego nacjonalizmu*, Wyd. Literackie, Kraków 2019.
2. Antczak A., *Konflikt zbrojny w ujęciu polemologii* [w:] „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Folia 166. *Studia de Securitate et Educatione Civili IV*”, 2014.
3. Arystoteles, *Polityka*, Wyd. Nauk. PWN, Warszawa 2004.
4. Borkowski R. (red.), *Konflikty współczesnego świata*, Wydawnictwo AGH, Kraków 2001.

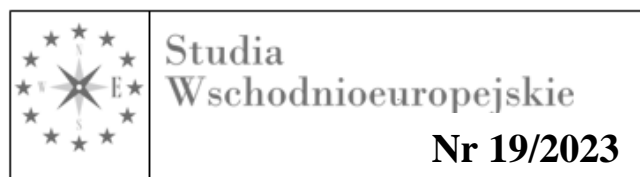
5. Brown E. (red.), *Ethics Conflict and International Security*, Princeton University Press, Princeton 1993.
6. Drabik K., *Hegłowska i Nietzscheańska koncepcja wojny*, „DOCTRINA. Studia Społeczno-Polityczne” 2011.
7. Dugin A., *Manifest Wielkiego przebudzenia i pisma czasu wojny*, tłum. Mateusz Piskorski, Wyd. Biblioteka Myśli Polskiej – Capital, Poznań 2023.
8. Gałganek A., *Polemologia – badania nad wojna i pokojem*, „Sprawy Międzynarodowe” 1986, nr 6.
9. Habermas J., *Działanie komunikacyjne i detranscendentalizacja rozumu*, Wyd. Oficyna Naukowa, Warszawa 2004.
10. Hegel G. W. F., *Zasady filozofii prawa*, Warszawa 1969.
11. Hempoliński M., *Czy zdołamy wyjść z cywilizacji zabijania?* [w:] *Ekologia ducha*, pod red. Józefa L. Krakowiaka, Centrum Uniwersalizmu przy Uniwersytecie Warszawskim. Polska Federacja Życia, Warszawa 1999.
12. <https://wszystkoconajważniejsze.pl/peter-turchin-ameryka-przed-poważnym-wstrząsem> [dostęp: 5.X.2023].
13. <https://www.bankier.pl/tag/rosja-kontra-usa> [dostęp: 20.09.2023].
14. <https://www.pap.pl/aktualnosci/ile-kosztuje-ukraine-kazdy-dzien-wojny-minister-ujawnia-kwoty> [dostęp: 20.10.2023].
15. Huntington S. H., *Zderzenie cywilizacji i nowy kształt ładu światowego*, przekł. Hanna Jankowska, Warszawskie Wyd. Literackie MUZA S.A., Warszawa 2007.
16. Kant I., *O wiecznym pokoju. Zarys filozoficzny*, Wrocław 1995.
17. Kiczma Ł., Sułek M., Szymala E., *Potęga ludzkiego działania czyli potęga cywilizacyjna*, Wyd. Naukowe FNCE, Poznań 2023.
18. Koneczny F. *Cywilizacja łacińska - Państwo w cywilizacji łacińskiej. Zasady prawa w cywilizacji łacińskiej*, Wyd. Capital, Warszawa 2020.
19. Koneczny F., *Obronić cywilizację łacińską*, Fundacja Rozwoju Kultury Polskiej, Lublin 2002.
20. Koneczny F., *Prawa dziejowe*, Wyd. Prohibita, Warszawa 2020.
21. Koneczny F., *Cywilizacja bizantyjska*, Wyd. Dom Wydawniczy „Ostoja”, Warszawa 2005.
22. Licklider R., *The Consequence of Negotiated Settlements in Civil Wars, 1945 – 93*, “American Political Science Review”, no 89 (wrzesień 1995).
23. Nietzsche F., *Tak mówił Zaratustra: książka dla wszystkich i dla nikogo*, tłum. G. Sowiński, Wyd. Zielona Sowa, Kraków 2005
24. Penrose R., *Droga do rzeczywistości. Wyczerpujący przewodnik po prawach rządzących Wszechświatem*, Wyd. Prószyński i S-ka, Warszawa 2020.
25. Platon, *Prawa*, tłum. Maria Maykowska, Wyd. Alfa, Warszawa 1997.
26. Rogoża J., *Ukraina w obliczu katastrofy demograficznej*, Ośrodek Studiów Wschodnich 11.07.2023, [w:] *Ukraina w obliczu katastrofy demograficznej* (osw.waw.pl) [dostęp: 20.10.2023].

-
27. Rudnik M., *Wybrane różnice cywilizacyjne pomiędzy Rosją a Zachodem*, „Nauka i Społeczeństwo. Przegląd nauk społecznych, technicznych, medycznych i pedagogicznych” 2021, nr 1, Tom 2.
 28. Russell B., *Co możemy uczynić?* [w:] <http://humanizm.net.pl>>comożemy {dostęp: 20.07.2023}.
 29. Russell B., *Szkice sceptyczne*, Warszawa 1957.
 30. Schlesinger A. M., jr., *The Disuniting of America: Reflections on a Multicultural Society*, W.W. Norton, New York 1992.
 31. Świniarski J., *Filozofia bezpieczeństwa w naturalistycznych interpretacjach pola walki*, [w:] *Pole walki jako antynomia bezpieczeństwa*, pod. red. Marka Adamkiewicza, WAT, Warszawa 2010.
 32. Świniarski J., Kawalerski P., *Drogi i bezdroża securitologii*, WAT, Warszawa 2019.
 33. Tołwiński M., *Kategorie wojny i pokoju w koncepcjach bezpieczeństwa społecznego Ericha Fromma i Bertranda Russela*, Wyd. UP-H w Siedlcach, Siedlce 2021.
 34. Turchin P., Nefedov S. A., *Secular Cycles*, Princeton University Press, Princeton 2009.
 35. Turchin P., *Wojna i pokój, i wojna: jak powstają i upadają imperia*, Wydawnictwo WEI, Warszawa 2022.

Małgorzata Dąbrowska-Świder

Wojskowa Akademia Techniczna

im. Jarosława Dąbrowskiego

Udział byłych republik ZSRR w handlu ludźmi jako przykład wpływu na zagrożenie bezpieczeństwa społecznego Polski

Celem artykułu jest przedstawienie proceduru przestępczego jakim jest handel ludźmi oraz jego wpływu na bezpieczeństwo Polski w kontekście sytuacji politycznej w byłych republikach ZSRR na przykładzie Ukrainy, republik bałtyckich oraz Naddniestrza. W artykule zostały omówione realne zagrożenia wynikające z faktu położenia Polski na obszarze przecięcia głównych szlaków migracyjnych oraz możliwości przeciwdziałania tym zagrożeniom w ramach ochrony bezpieczeństwa wspólnych granic Unii Europejskiej.

Handel ludźmi jest jednym z globalnych zagrożeń współczesnego świata, które obok handlu bronią i narkotykami plasuje się na trzecim miejscu jeśli chodzi o wysokość dochodów jakie z tego tytułu czerpie międzynarodowa przestępczość zorganizowana. Proceder ten jest powszechnie potępiany przez społeczność międzynarodową ponieważ godzi w podstawowe prawa i wolności człowieka i stanowi jedno z głównych zagrożeń bezpieczeństwa społecznego. Proceder handlu ludźmi jest uznawany za formę współczesnego niewolnictwa, który w wielu krajach jest objęty najsurowszymi sankcjami. Jego istota polega na wykorzystaniu osoby nawet za jej zgodą, przy wykorzystaniu różnorodnych metod i środków. Bardzo trudno walczyć w sposób skuteczny z handlem ludźmi, zarówno w wymiarze krajowym, jak i międzynarodowym ze względu na jego wysoką dochodowość, niskie ryzyko wykrycia sprawców oraz niezmiennie duże zainteresowanie usługami seksualnymi. Handel ludźmi stał się przedmiotem regulacji prawa międzynarodowego dopiero na początku XX wieku, ale ukoronowaniem wieloletnich starań w kierunku opracowania kompleksowego aktu normatywnego dotyczącego tego zjawiska jest Protokół o zapobieganiu, zwalczaniu oraz karaniu za handel ludźmi, w szczególności kobietami i dziećmi, uzupełniający Konwencję Narodów Zjednoczonych przeciwko międzynarodowej przestępczości zorganizowanej, przyjęty przez Zgromadzenie

Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 15 listopada 2000 roku (Dz. U. z 2005 r., Nr 158, poz.160. ze względu na miejsce przyjęcia zwany potocznie Protokołem z Palermo)¹⁶⁷. Protokół z Palermo stanowi także główny punkt odniesienia w procesie dostosowywania krajowej legislacji do wymogów międzynarodowych w odniesieniu do walki ze zjawiskiem handlu ludźmi, w tym również przez Rzeczpospolitą Polską w ramach ratyfikacji. Na potrzeby Protokołu opracowana została nowa, kompleksowa definicja handlu ludźmi, obejmująca nie tylko wszelkie formy eksploatacji seksualnej oraz pracy przymusowej, ale również najnowsze formy handlu ludźmi, tj. usunięcie organów. Definicja ta jest bezsprzecznie najlepszą wśród współczesnych prób zdefiniowania handlu ludźmi, dlatego też stanowi najczęstsze źródło odniesienia przy formułowaniu innych aktów prawnych bądź interpretacji zjawisk związanych z handlem ludźmi. Zgodnie z jej treścią przestępstwo handlu polega na: werbowaniu, transporcie, przekazywaniu wreszcie przechowywaniu ofiar, które musi być dokonane z zastosowaniem jednej z poniższych metod, tj.:

- grózb
- użycia siły lub innej formy przymusu (nie tylko stricte fizycznego)
- uprowadzenia
- oszustwa
- wprowadzenia w błąd
- nadużycia władzy lub wykorzystania słabości (szczególnie w odniesieniu do osób nieletnich oraz upośledzonych fizycznie lub umysłowo)
- wręczenia lub przyjęcia pieniędzy (lub innych korzyści materialnych) w celu uzyskania zgody od osoby mającej kontrolę nad ofiarą, przy czym konieczność zaistnienia powyższych metod nie odnosi się do ofiar nieletnich, ponieważ zgodnie z Protokołem sam akt zwerbowania dzieci (i „handlu” nimi) celem ich wykorzystania stanowi przestępstwo. Charakter powyższego przestępstwa określony został szczegółowo w ramach celu działań sprawcy, jako chęć wykorzystania ofiary do: prostytucji lub innej formy wykorzystania seksualnego, pracy lub usług o charakterze przymusowym, niewolnictwa lub praktyk podobnych do niewolnictwa, zniewolenia jak również do usunięcia organów. Penalizacją objęto nie tylko sam akt dokonania przestępstwa handlu ludźmi, ale również usiłowanie, współsprawstwo, a także organizowanie

¹⁶⁷ Protokół o zapobieganiu, zwalczaniu oraz karaniu za handel ludźmi, w szczególności kobietami i dziećmi, uzupełniający Konwencję Narodów Zjednoczonych przeciwko międzynarodowej przestępczości zorganizowanej, przyjęty przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 15 listopada 2000 roku (Dz. U. z 2005 r., Nr 158, poz.160).

i kierowanie osobami trzecimi w celu popełnienia omawianego przestępstwa. Jego twórcy już we wstępie nakreślili przyświecające im cele, tzn. nie tylko kwestię zapobiegania i zwalczania handlu ludźmi (ze szczególnym uwzględnieniem handlu kobiet i dzieci), ale również ochronę i pomoc ofiarom takiego handlu, w kontekście poszanowania przysługujących im ogólnym prawom człowieka (art. 2). Oznacza to, iż intencją towarzyszącą tworzeniu powyższego Protokołu była chęć podjęcia odpowiednich, w miarę skoordynowanych działań wymierzonych nie tylko w skutki, ale także przyczyny handlu ludźmi, tj. czynniki zewnętrzne, które ułatwiają, a wręcz zachęcają sprawców do eksploatacji prostytucji, przymusowych małżeństw, nielegalnej adopcji bądź pracy przymusowej. Głównym elementem owych działań miało być zaostrenie ustawodawstwa celem lepszej ochrony potencjalnych ofiar handlu ludźmi, ale również zwrócono uwagę na kwestię ochrony ofiar już zaistniałych przestępstw.

Od nielegalnej migracji do handlu ludźmi na przykładzie Polski

W Polsce wzrost nielegalnej migracji nastąpił po 1989 roku. Głównym powodem tego zjawiska jest położenie geograficzne Polski. Główne kanały przerzutowe prowadzą do Europy Zachodniej (głównie Niemiec), Skandynawii i Ameryki. Przez Polskę wiedzie tzw. Szlak Wschodni – szlak azjatycki (z krajów azjatyckich przez Moskwę, Petersburg, Mińsk, Wilno, Kijów) oraz odnoga trasy bałkańskiej, tzw. Balkanroute (z Rumunii przez Węgry, Rosję, Mołdawię, Ukrainę). Ze wschodniego szlaku korzystają obywatele państw Azji, Afryki, Bangladeszu, Afganistanu, Sri Lanki, Pakistanu, Sudanu, Etiopii, Somalii i dawnego ZSRR. Szlakiem bałkańskim podążają głównie obywatele Bułgarii i Rumunii oraz krajów byłej Jugosławii, którzy próbują przedostać się do Niemiec. Po uszczelnieniu granicy z Ukrainą i Białorusią coraz więcej imigrantów próbowało się dostać do Polski przez Litwę, obwód Kaliningradzki, a szczególnie przez Słowację i Czechy. W tym okresie czasu przerzutem ludzi przez Polskę zajmowały się wyspecjalizowane grupy przestępcze z Rosji, Armenii, Gruzji i krajów Dalekiego Wschodu. Polska była krajem docelowym głównie dla imigrantów z Armenii, Wietnamu i Czeczenii. Największym problemem w tym czasie okazali się jednak migranci z Rumunii, którzy w legalny sposób wjeżdżali do Polski, najczęściej przez przejścia na granicy południowej lub przez Medykę. Następnie pociągami i autobusami docierali w okolice Zgorzelca, aby tam spróbować przekroczyć zieloną granicę. Jednak ten sposób działania się nie sprawdził i duże grupy rumuńskich migrantów pojawiły się w Szczecinie licząc na to, że w dużym mieście łatwiej się ukryć, a lądowa granica wydawała się lżejsza do pokonania niż forsowanie Nysy. W połowie 1992 r. na zachodnim odcinku nie było już żadnego spokojnego regionu ponieważ fala imigrantów rozlała się wzdłuż całej granicy. Szczyt fali

nastąpił w 1992 r. , kiedy to Straż Graniczna zatrzymała 23401 obywateli Rumunii. Był to czas kiedy Bułgarów i Rumunów zatrzymywano głównie na zachodniej granicy Niemiec. W tamtych latach odjeżdżały z Polski całe pociągi deportowanych nielegalnych imigrantów. W 1993 r. liczba zatrzymanych Rumunów zmniejszyła się do 6989. Tak zwany szlak bałkański nielegalnych migracji, którym wędrowali też Bułgarzy, Turcy, obywatele Jugosławii, zaczął powoli tracić na znaczeniu. Miały na to wpływ zaostrenie prawa osobowego w Niemczech i coraz lepsza współpraca służb obu państw. Kolejne lata przyniosły ze sobą dużą presję migracyjną, której została poddana wschodnia granica Polski. Podczas negocjacji z Brukselą , Polska zobowiązała się do dodatkowego uszczelnienia granic, a ochrona wschodnich granic stała się priorytetem służb granicznych.. Zmiany systemowe, które miały miejsce w latach 1998– 1990 spowodowały, że Polska stała się krajem demokratycznym, w którym walka o pełną suwerenność i budowa systemu gospodarczego opartego na regułach rynkowych stała się głównym priorytetem. Wyrazem międzynarodowego uznania dla tych zmian było wejście Polski w 1991 roku w skład Rady Europy. Kolejnym etapem świadczącym o zerwaniu więzów Polski z ZSRR i blokiem jego państw satelickich było przyjęcie do Paktu Północnoatlantyckiego (NATO), które nastąpiło w roku 1999. Jednak najistotniejszy wpływ na zmianę sytuacji politycznej, gospodarczej i społecznej Polski było wstąpienie w 2004 roku do Unii Europejskiej. Ważnym momentem w historii Polski, który ma znaczenie z punktu widzenia ewolucji zjawiska handlu ludźmi było przystąpienie Polski do Układu z Schengen, które nastąpiło w roku 2007. Jest to porozumienie międzynarodowe, które przewiduje zniesienie granic oraz wprowadzenie bezwizowego ruchu ludności w obrębie większości krajów Europy. W praktyce oznacza to włączenie Polski w system swobodnego, niekontrolowanego przepływu osób. Sytuacja gospodarcza oraz usytuowanie Polski pomiędzy Wschodem i Zachodem, sprawiają, że pojawiają się coraz to nowe zjawiska związane z handlem ludźmi. Polska jest w tej chwili nie tylko krajem pochodzenia ofiar, ale również krajem docelowym i tranzytowym. Polska niestety dołączyła do europejskich potentatów w takich dziedzinach jak: handel ludźmi, pornografia dziecięca, turystyka pedofilska. Największe żniwa seks biznesu Polska zbiera latem, gdy nasz kraj odwiedza ponad pół miliona amatorów płatnego seksu. Werbunek ludzi odbywa się poprzez ogłoszenie w prasie, internecie oraz tamtejszych urzędach pracy. Zwykle propozycje mają charakter legalnej pracy w hotelach, restauracjach, dyskotekach. Osoby zainteresowane wjeżdżają do Polski legalnie, jako turyści. Po przekroczeniu granicy zabiera się im paszporty, które odzyskać można po odpracowaniu długu. Poznanie prawdziwej skali zjawiska handlu ludźmi w Polsce jest utrudnione poprzez złą politykę deportacyjną. Często cudzoziemki świadczące usługi seksualne, natychmiast po

zatrzymaniu przez policję deportowane są do granicy. Natychmiastowa deportacja utrudnia zgromadzenie materiału dowodowego i skazanie sprawców¹⁶⁸. Zatem wciąż znany jest tylko czubek góry lodowej tego zjawiska. W tej sytuacji należy podejmować działania zmierzające do stworzenia rozwiązań systemowych o charakterze międzynarodowym ponieważ sam proces wykrywania tego rodzaju przestępstw oraz problemy związane z pozyskiwaniem materiału dowodowego mają wpływ na skuteczność działań związanych z rozpoznaniem i wyeliminowaniem procederu przestępczego związanego z handlem ludźmi.

Warto w tym miejscu zwrócić uwagę, że błędem jest utożsamianie nielegalnej migracji z handlem ludźmi ponieważ nie zawsze osoba, która nielegalnie przekracza granicę staje się ofiarą handlu ludźmi nawet jeśli jej celem jest świadczenie usług seksualnych. Ważnym głosem w tej sprawie było wystąpienie włoskiej sędzi Marii Grazi Giammarino na spotkaniu grupy ekspertów ONZ w listopadzie 2002 roku, która stwierdziła, że „różnicowanie tych dwóch zjawisk powinno być punktem wyjścia dla wszelkich rozważań na temat migracji i handlu ludźmi, by uniknąć niewłaściwego nachodzenia na siebie polityk mających na celu zahamowanie nielegalnej migracji, które skupiają się na ochronie granic (...) oraz polityk mających na celu zwalczanie handlu ludźmi, które powinny skupiać się przede wszystkim na ochronie ofiar i ich fundamentalnych praw. Osoba, która została poddana handlowi nie jest sprawcą czynu polegającego na złamaniu prawa migracyjnego. Wręcz przeciwnie, to ona jest ofiarą przestępstwa i jako taka powinna być traktowana. Stosunek do migrantów może być kształtowany na podstawie zdarzeń związanych z naruszeniem poziomu bezpieczeństwa, w szczególności dotyczy to medialnych doniesień o atakach terrorystycznych oraz poprzez kierunek pochodzenia migrantów. Na podstawie sondaży społecznych prowadzonych przez Centrum Badania Opinii Społecznej można omówić to na przykładzie Polski. Jako materiał do analizy zostały przedstawione badania przeprowadzone po atakach terrorystycznych w Paryżu w 2015 r. oraz dotyczące sytuacji na polsko- białoruskiej granicy w 2021 r. W obu badaniach respondenci zostali zapytani: „czy Polska powinna przyjmować migrantów (uchodźców) z krajów objętych konfliktami zbrojnymi?”. W badaniu przeprowadzonym we wrześniu 2021 r., a więc w momencie szczytowej sytuacji kryzysowej występującej na granicy polsko-białoruskiej, stosunek Polaków do przyjmowania migrantów był zróżnicowany, chociaż niechętny. Na przyjmowanie przez Polskę migrantów z krajów objętych konfliktami zbrojnymi nie zgadzała się blisko połowa badanych (48%), popierała (41%), z czego jednak 33% uznała, że tylko tymczasowo, tj. do momentu, kiedy będą mogli oni wrócić do swoich krajów.

¹⁶⁸ K. Sołta. *Przeciwdziałanie handlowi ludźmi w prawie międzynarodowym*. 2015.

Porównując wyniki do badania z 2015 r., pozytywny stosunek Polaków do przyjmowania migrantów z krajów zagrożonych konfliktami zbrojnymi uległ zwiększeniu. Jeśli chodzi o stosunek Polaków do obywateli Ukrainy coraz częściej deklarowana jest zgoda na pobyt dla migrantów z Ukrainy z terenów, na których toczą się działania wojenne. *Centrum Badania Opinii. Opinia publiczna wobec uchodźców i sytuacji migrantów na granicy z Białorusią.*(3) Zupełnie inny stosunek towarzyszy zjawisku napływu migrantów z odległych państw, który najczęściej rodzi w społeczeństwie obawy związane m.in. z zagrożeniem dla krajowego bezpieczeństwa. Obawy te mogą wynikać z różnych czynników związanych z różnicami kulturowymi lub religijnymi. W przypadku migrantów z Ukrainy akceptację ułatwia bliskość językowa, religijna i historyczna oraz fakt pozostawania w bliskim sąsiedzkim położeniu. Problem braku zaufania oraz obawa przed migrantami z krajów Bliskiego Wschodu czy Azji wynika z tego, że Polacy nie mają doświadczenia w tego rodzaju kontaktach. Jest to strach przed nieznanym. Zjawisko to określa się w badaniach psychologicznych mianem hipotezy kontaktu. Odpowiednim przykładem jest naród niemiecki, którego obywatele na co dzień mają sąsiadów pochodzących z Turcji, a piłkarze tureckiego pochodzenia biorą udział w zwycięstwach narodowej drużyny piłkarskiej. Niemcy mieli znacznie więcej czasu na poznanie i zbliżenie się do muzułmańskich imigrantów. Podobna sytuacja ma miejsce w Wielkiej Brytanii, w której od lat zamieszkują przybysze z Indii. Dlatego też z kulturowego punktu widzenia trudniej ich przestraszyć uchodźcami. Homogeniczność etniczna Polski ma również duży wpływ na stosunek do uchodźców innych wyznań ponieważ przedstawiciele innych kultur wzbudzają lęk co może bezpośrednio wpływać na brak zrozumienia i akceptacji na własnym gruncie¹⁶⁹.

Wracając do sytuacji związanej z falą emigracji z Ukrainy, która trwa od końca XX wieku, a jej nasilenie nastąpiło od 2014 roku stały napływ tej ludności trwa do dziś, a zatem przez wschodnią granicę przepływa ogromna liczba osób, której ciągła kontrola jest bardzo trudna. Tego rodzaju zjawisko może być przyczyną wzrostu przestępczości lub pojawiania się konfliktów między migrantami, a mieszkańcami państwa, do którego migrowali. Wschodnia granica Polski jest również zewnętrzną granicą Unii Europejskiej. W tej sytuacji nieprawidłowa kontrola na polskiej granicy może być przyczyną zaburzenia bezpieczeństwa Polski jak i pozostałych państw Unii Europejskiej. Bardzo duży wpływ na to bezpieczeństwo ma Federacja Rosyjska, która na terenie Ukrainy prowadzi wojnę hybrydową. Handel ludźmi, który jest

¹⁶⁹ K. Lubas, *Migracja jako źródło zagrożeń dla bezpieczeństwa przemieszczających się cudzoziemców*. Socially, 49.rodkowo-Wschodniej. Wschodnioznawstwo, 2017.

jednym ze skutków fali migracyjnej z Ukrainy jest aktualnie wyzwaniem dla Polski jeśli chodzi o bezpieczeństwo wewnętrzne państwa. Analizując sytuację Polski handel ludźmi dotyczy zmuszania do świadczenia pracy przymusowej. Według Związku Zawodowego Pracowników Ukraińskich w Polsce około 40% Ukraińców pracuje nielegalnie. Dzieje się tak dlatego, że Ukraińcy którzy nie posiadają zezwoleń na pobyt często zmuszani są do pracy przymusowej w rolnictwie czy przemyśle budowlanym. Jednak biorąc pod uwagę czynnik ekonomiczny praca nielegalna odpowiada zarówno pośrednikowi między Ukraińcem potencjalnym pracownikiem a polskim pracodawcą. Problem pojawia się wtedy gdy pracodawca nie jest uczciwy wobec pracownika. W polskim prawie według kodeksu karnego art. 115 §22 „handlem ludźmi jest werbowanie, transport, dostarczanie, przekazywanie, przechowywanie lub przyjmowanie osoby z zastosowaniem: przemocy lub groźby bezprawnej, uprowadzenia, podstęp, wprowadzenia w błąd albo wyzyskania błędu lub niezdolności do należytego pojmowania przedsiębranego działania, nadużycia stosunku zależności, wykorzystania krytycznego położenia lub stanu bezradności, udzielenia albo przyjęcia korzyści majątkowej lub osobistej albo jej obietnicy osobie sprawującej opiekę lub nadzór nad inną osobą”.. Osoby, które zajmują się tym procederem wykorzystują złą sytuację materialną obywateli Ukrainy. Werbowanym osobom wmawiane są fałszywe informacje o dobrze płatnej pracy lub dodatkowych świadczeniach. Werbunku dokonuje się w kraju ojczystym, a później organizuje transport do państwa docelowego, w tym wypadku do Polski. Po przyjeździe niestety okazuje się, że realia są zupełnie inne, wymiar godzin pracy wynosi 350 godzin miesięcznie, warunki mieszkalne są nieodpowiednie, pieniądze nie są wypłacane w terminie, stosowana jest również przemoc fizyczna jak i psychiczna, dochodzi do tego brak wolnego czasu na odpoczynek. Wyżej wymienione działania są typowymi mechanizmami wykorzystywanymi przez osoby zajmujące się handlem ludźmi, którym dodatkowo sprzyja mały procent wykrycia tego rodzaju przestępstw¹⁷⁰. Inną istotną kwestią, którą należy poruszyć w związku z ukraińską migracją do Polski oraz jej wpływem na bezpieczeństwo jest Federacja Rosyjska. Trwający konflikt rosyjsko-ukraiński niesie ze sobą poważne konsekwencje dla Polski oraz stanowi znaczące wyzwanie dla bezpieczeństwa europejskiego. Zajęcie siłą Krymu w 2014 roku oraz prowadzenie działań zbrojnych w Donbasie było nie tylko pogwałceniem prawa międzynarodowego ale doprowadziło wręcz do zaburzenia światowego poczucia bezpieczeństwa. Duży wpływ na tą sytuację ma sposób traktowania Ukrainy jako terytorium

¹⁷⁰ S. Glubiak,; M. Kopczeński, Zagrożenie dla bezpieczeństwa związane z emigracją obywateli Ukrainy do Polski. rok XIII Numer 1/2021 (50), 2021.

zależnego od Federacji Rosyjskiej. Wynika to ze stanowiska Rosji w tej sprawie, która traktuje uniezależnienie się Ukrainy od Rosji jako spadek znaczenia Rosji na arenie międzynarodowej. Rosja prowadzi wojnę hybrydową z Ukrainą czyli łączy działania cybernetyczne oraz niekonwencjonalne, a dodatkowo do działań tych wykorzystuje podmioty niepaństwowe. Przez cały okres prowadzenia działań na terenie Ukrainy żołnierze rosyjscy nie ujawniali swojej tożsamości, a także nie przestrzegali prawa międzynarodowego. Kolejnym ryzykownym posunięciem ze strony Rosji jest werbowanie najemników, a następnie przygotowanie ich do działań zbrojnych. Analizując tą sytuację należy stale pamiętać, że z migrującą ludnością ze Wschodu granice Polski może przekroczyć praktycznie każdy. Osoba ze sfałszowanymi dokumentami: Ukrainiec, Rosjanin, Czeczen może się okazać rosyjskim najemnikiem, szpiegiem lub informatorem nie tylko z Rosji, ale z innych państw opłacanych przez Rosję¹⁷¹. Państwami należącymi do Partnerstwa Wschodniego można manipulować i ich podatność na działania ze strony Federacji Rosyjskiej może skutkować zaburzeniem bezpieczeństwa dla Polski jak i Unii Europejskiej. Tereny tych państw są istotne ze względu na wpływy zewnętrzne oraz na sąsiedztwo z Unią Europejską, co bezpośrednio łączy się z jej bezpieczeństwem. Dlatego istotnym działaniem jest nie tylko ochrona granic państw sąsiadujących, ale także przemyślana polityka migracyjna dotycząca współpracy z państwami, z których pochodzą imigranci. W ramach podejmowania tych działań, mających na celu zapewnienie bezpieczeństwa państwa jak i jego obywateli została wprowadzona w 2014 roku ustawa o cudzoziemcach. Pozwala ona na wykonywanie prac sezonowych przez obywateli państw członkowskich Partnerstwa Wschodniego. Polski rząd koncentruje się w głównej mierze nad zapewnieniem bezpieczeństwa już na granicy Polski przeprowadzając kontrolę posiadanych dokumentów przez osoby przekraczające granicę. Polska od 2004 roku stała się bardzo popularnym kierunkiem dla obywateli Ukrainy głównie ze względu na przynależność państwa polskiego do Unii Europejskiej. Dla wielu młodych ludzi jest to przysłowiowe „okno na świat”, pozwala kształcić się na uczelniach wyższych, a jak wiadomo szkolnictwo wyższe w państwach Unii Europejskiej ma charakter ujednolicony. Dyplom takiej uczelni pozwala również na podjęcie pracy na terenie UE¹⁷². Ogromnym problemem społecznym wynikającym ze wspólnej trudnej przeszłości historycznej jest dla Polaków zaakceptowanie obecności obywateli Ukrainy na terenie Polski, zwłaszcza dotyczy to środowiska kresowego. Niestety nawet do tej pory osoba Stepana Bandery uznanego przez Ukraińców za bohatera narodowego stanowi dla

¹⁷¹ S. Glubiak; Kopczewski, M.. Zagrożenie..., op. cit.

¹⁷² Ibidem.

Polaków skojarzenia z ludobójstwem i okrucieństwem, którego dopuścili się w czasie II wojny światowej zwolennicy jego nacjonalistycznej teorii. Wyrazem tego są stojące na jego cześć pomniki oraz flagi banderowskie, nawet podczas wizyt głowy państwa polskiego lub innych wizyt dyplomatycznych. Zwłaszcza niezrozumiałym jest fakt, że w obliczu ostatnich wydarzeń na Ukrainie polskie „pospolite ruszenie” będące wyrazem współczucia i empatii powinno spotkać się ze zgodą władz ukraińskich na udostępnienie materiałów archiwalnych oraz na przeprowadzenie tak długo oczekiwanej przez Polaków ekshumacji masowych miejsc zbrodni dokonanych na ludności polskiej. Jak do tej pory te oczekiwania nie zostały przez Ukraińców spełnione, a to z pewnością nie wpływa pozytywnie na wzajemne relacje i wzbudza negatywne emocje. Tego typu zjawiska mają wpływ na nie asymilowanie się Polaków z Ukraińcami i stanowią zagrożenie wynikające z narastającej agresji wywołanej nacjonalistycznymi nastrojami społecznymi. Wynikiem tego może być ewidentne zagrożenie dla bezpieczeństwa narodowego Polski oraz społeczeństwa polskiego. Wynika z tego, że największy problem ma swoje źródło we wspólnej historii. Na podstawie przeprowadzonych badań większy odsetek ankietowanych odczuwa niechęć do Ukraińców niż ten, który ich akceptuje. Dlatego jak wynika z raportu przedstawionego przez Związek Ukraińców w Polsce na konferencji Biura Rzecznika Praw Obywatelskich, nastąpił wzrost przestępczości na tle etnicznym, która zdaniem twórców raportu wynika z uprzedzeń Polaków do mniejszości ukraińskiej w Polsce. Na tego typu nastroje mają z pewnością wpływ ostatnie wydarzenia, które mocno nadszarpnęły relacje polsko-ukraińskie, a chodzi tutaj o wystąpienie Prezydenta Ukrainy w ONZ, w trakcie którego oskarżył kilka państw, że pomagają one przygotować scenę dla aktora z Moskwy. Była to reakcja na zniesienie embarga na dostawę zboża z Ukrainy 15 września, tymczasem Polska, Węgry oraz Słowacja zdecydowały się przedłużyć zakaz, co nie spodobało się władzom w Kijowie¹⁷³. Polski rząd dba o relacje dyplomatyczne z Ukrainą, ale bardzo trudno jest osiągnąć pełną poprawność kiedy pojawiają się tego rodzaju informacje w przestrzeni publicznej. Powyższy przykład pokazuje, że poglądy polityczne, które są wyznawane przez ludzi również mają wpływ na nastawienie społeczeństwa do danej sytuacji, a to z kolei ma wpływ na poczucie bezpieczeństwa. Kryzys wywołany sytuacją ze zbożem bardzo zachwiał rynkiem gospodarczym. Polscy rolnicy poczuli się mocno zagrożeni, pojawiły się protesty, obecnie trwa protest polskich przewoźników, którzy zablokowali główne przejścia graniczne z Ukrainą. Protestujący blokują wyjazd z Polski przez przejścia w Korczowej, Hrebennem i

¹⁷³ https://www.wprost.pl/polityka/11407276/Nieoczekiwane_wystapienie_Zelenskigo.„Stopniowo_usuwamy_emocje_z_tego_tematu”-Wprost

Dorohusku. Domagają się przywrócenia regulacji, które obowiązywały przed wybuchem pełnoskalowej wojny w Ukrainie. Przed rosyjską agresją ukraińskie ciężarówki mogły wjeżdżać do Polski tylko na podstawie specjalnego zezwolenia. Po 24 lutego 2022 roku ten wymóg zniesiono, samochody w większości przyjeżdżają puste, pobierają ładunki z Polski i wywożą to na całą Europę. W tym roku do Polski wjechało już prawie 900 tysięcy ukraińskich ciężarówek. Przed wojną było ich 180 tysięcy rocznie. Zdaniem ekonomistki Jadwigi Gierczyckiej należy sprawdzić czy za tym biznesem stoi kapitał rosyjski, gruziński, turecki ponieważ tych firm jest bardzo dużo¹⁷⁴.

Wiele osób, które wjeżdżają na terytorium Polski może wykorzystywać wojnę w Ukrainie jako główną przyczynę przyjazdu do Polski, ale z drugiej strony bardzo trudno jest ustalić czy nie kryje się za tym ucieczka przed wymiarem sprawiedliwości za popełnienie przestępstwa lub próba przeniknięcia do Polski agentów współpracujących ze służbami Federacji Rosyjskiej. W Polsce od lat można spotkać się z określeniem „rosyjskojęzycznej przestępczości zorganizowanej” jest to spowodowane postrzeganiem Polski jako terytorium, na którym dominuje mafia rosyjska. Według danych Centralnego Biura Śledczego Policji członkami grup przestępczych, którzy nielegalnie przenikają na terytorium Polski są ludzie ze służb specjalnych, funkcjonariusze KGB, którzy zakończyli swoją pracę w tych strukturach, jak również weterani, którzy walczyli w Afganistanie oraz Czeczeni. Ich wiek waha się między 31-40 lat. Są to osoby, które pochodzą z obszaru poradzieckiego. Przystępstwa, które popełniali to zabójstwa, ciężkie pobicia, handel narkotykami, żywym towarem, bronią oraz amunicją, kradzieże pojazdów, prostytutka czy wyłudzenia. Tak więc są to osoby bardzo niebezpieczne, dobrze wyszkolone, które mają za zadanie utrzymać się za wszelką cenę oraz jeśli tylko jest to możliwe wzniecać niepokój i podsycać nastroje społeczne. Na podstawie tego typu przykładów można dojść do wniosku, że imigracja osób z terenu Ukrainy jest zagrożeniem dla Polski w kilku aspektach. Są to zagrożenia natury ekonomicznej, gospodarczej i społecznej, które mogą mieć wpływ na wzrost nastrojów nacjonalistycznych i prowadzić do różnego rodzaju konfliktów oraz do wzrostu agresji i nienawiści. Należy również wziąć pod uwagę, że przybywający obywatele Ukrainy, mogą wpływać bardzo negatywnie na poziom bezpieczeństwa, a także zaburzać struktury rządowe przez reprezentowanie obcych, wschodnich ośrodków wpływu co prowadzi do bezpośredniego zagrożenia dla bezpieczeństwa narodowego Polski oraz polskiego społeczeństwa.

¹⁷⁴ <https://fakty.tvn24.pl/zobacz-fakty/polscy-przewoznicy-protestuja-na-granicy-z-ukraina-zablokowali-trzy-przejscia-st7425256>

Handel ludźmi na Ukrainie w kontekście okupacji Krymu i konfliktu w Donbasie przez Rosję

W 2015 r. na zaproszenie rządu Ukrainy miała miejsce wizyta przedstawicieli Biura Wysokiego Komisarza Organizacji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie ds. mniejszości narodowych i Biura Instytucji Demokratycznych i Praw Człowieka OBWE wynikiem którego było wspólne sprawozdanie odnośnie przestrzegania praw człowieka w tymczasowo okupowanej Autonomicznej Republice Krym. W sprawozdaniu przedstawiono naruszenie praw człowieka na Krymie, nazwano Rosję *de facto* władzą, przywołując ją w celu zapewnienia praw człowieka Uczestnicy obrad grupy roboczej ds. narodowego mechanizmu współdziałania, które odbyło się w Kijowie 9 IX 2015 r. doszli do wniosku, że należy zwiększyć efektywność ustalania procedury statusu osoby poszkodowanej wskutek handlu ludźmi w drodze udoskonalenia wymiany informacji pomiędzy służbami socjalnymi i przedstawicielami służb porządku publicznego (policją). Grupa przeanalizowała istniejące praktyki w zakresie ujawnienia ofiar handlu ludźmi, możliwe drogi polepszenia dostępu do państwowej pomocy, a także możliwości skutecznego skierowywania ofiar do organizacji pozarządowych, jak i do instytucji państwowych. Specjalny przedstawiciel i koordynator OBWE ds. przeciwdziałania handlu ludźmi Madina Jarbusinowa w sierpniu 2016 r. oświadczyła, że nastąpiło zwiększenie liczby ofiar po rozpoczęciu konfliktu w Donbasie. Również zaznaczyła, że Ukraina w dalszym ciągu pozostanie w polu docelowej uwagi OBWE ponieważ jest to jeden z ważnych elementów upowszechniania informacji o Ukrainie kanałami OBWE. Do sukcesów ukraińskiej dyplomacji można zaliczyć uchwalenie przez Zgromadzenie Parlamentarne OBWE rezolucji Naruszenia praw człowieka i podstawowych wolności w Autonomicznej Republice Krym i Sewastopolu, w której zadeklarowano apele do Federacji Rosyjskiej o wstrzymaniu okupacji Krymu i przestrzeganiu prawa i wolności człowieka na okupowanych terytoriach. Mimo iż OBWE pozostaje formalną strefą negocjacji, brakuje jej jednak mechanizmów w uchwaleniu zobowiązujących decyzji i bronienu swoich zasad. Dlatego też koniecznością działania ukraińskiej służby polityki zagranicznej jest jej aktywizacja i ofensywność działania w aparacie OBWE w celu zagwarantowania narodowych interesów Ukrainy¹⁷⁵.

¹⁷⁵ O. Kuchyk, Regionalna współpraca Ukrainy w ramach Organizacji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie w warunkach przemiany środowiska bezpieczeństwa w regionie Europy Środkowej.

Naddniestrze jako przykład regionu destabilizującego państwa Unii Europejskiej

2 września 1990 roku Naddniestrze ogłosiło deklarację niepodległości jako Naddniestrzańska Republika Mołdawska ze stolicą w Tyraspolu. Suwerenność regionu nie jest uznawana na arenie międzynarodowej poza separatystycznymi republikami Abchazji i Osetii Południowej ;obszar jest traktowany jako część Republiki Mołdawii. Do utworzenia separatystycznego rządu Naddniestrza zarówno politycznie, jak i militarnie przyczyniły się władze rosyjskie. Stacjonująca tu 14 Armia rosyjska stała się stroną konfliktu mołdawsko-naddniestrzańskiego. Mimo podpisania stosownego traktatu w Stambule w 1999 roku Rosja dotąd nie wycofała swoich sił zbrojnych z terenów Naddniestrza, traktując je jako bazę dla swojego sprzętu wojskowego. W czerwcu 2006 rosyjski minister obrony Siergiej Iwanow zapowiedział, że rosyjska armia nie opuści republiki, dopóki w tym regionie „nie zapanuje spokój”. Liczba pozostających na tym terenie żołnierzy rosyjskich (1800 osób) zapewnia istnienie niezależnej państwowości Naddniestrza. W marcu 2014 roku po tym, jak samozwańcza, nieuznawana międzynarodowo Republika Krymu zdecydowała o wstąpieniu do Federacji Rosyjskiej, parlament Naddniestrza zwrócił się z taką samą prośbą do parlamentu rosyjskiego. Kryzys gospodarczy oraz pogłębiające się ubóstwo ludności zamieszkującej obszar Naddniestrza doprowadziło do wzrostu przestępczości oraz przemytu, który stanowi główne źródło dochodu tamtejszych elit. Na trudną sytuację gospodarczą tego regionu miało również wpływ pogorszenie sytuacji finansowej Rosji co doprowadziło do ograniczenia wypłat świadczeń socjalnych. Ponadto latem 2015 roku Mołdawia i Ukraina uszczelniły granice z Naddniestrzem i zaczęły dążyć do ukrócenia przemytu, Ukraina zapowiedziała wybudowanie muru na granicy z Naddniestrzem, a Mołdawia zamknęła granice dla samochodów na naddniestrzańskich tablicach rejestracyjnych. Wszystkie wymienione czynniki doprowadziły do rozwoju „szarej strefy” i przestępczości gospodarczej. Wszechobecna w tym regionie firma „Szerif” opanowała szereg monopolii gospodarczych i doprowadziła do zorganizowania drogi nielegalnego handlu międzynarodowego. Na liście przemyconych towarów znalazło się wiele kategorii, ale głównie jest to broń z posowieckich magazynów. Przez Naddniestrze wiedzie również szlak handlu ludźmi, szczególnie Mołdawiankami wysyłanymi do prostytucji za granicę. Sprzyja temu korupcja władz oraz przechwytywanie znacznej części pomocy zagranicznej kierowanej do separatystycznej republiki przez Rosję. Unia Europejska poczyniła próby mające na celu podniesienie praworządności w tym regionie poprzez powołanie na naddniestrzańskim odcinku granicy mołdawsko-ukraińskiej Misji Pomocy Granicznej dla Mołdawii i Ukrainy (EUBAM, od 30 listopada 2005 r.). Grupy przestępcze doskonale sobie

radzą z ominięciem kontroli sprawowanej przez EUBAM¹⁷⁶.(9) Problem przestępczości gospodarczej oraz działanie grup przestępczości zorganizowanej ma ogromny wpływ na rozprzestrzenianie się negatywnych zjawisk społeczno-ekonomicznych w Naddniestrzu ponieważ obniża poziom życia ludności. Przyczynia się również do destabilizacji sytuacji krajów sąsiednich takich jak Mołdawia i Rumunia oraz powoduje zaburzenie stosunków mołdawsko-ukraińskich. Zwalczanie zjawisk przestępczych w tym regionie jest niezwykle utrudnione z uwagi na ograniczone możliwości działania wspólnoty międzynarodowej oraz hegemonię Federacji Rosyjskiej w tym obszarze.

Handel ludźmi na przykładzie krajów bałtyckich

Zorganizowane grupy przestępcze działające w krajach bałtyckich czerpią zyski głównie w oparciu o handel narkotykami, ale kolejnym obszarem ich aktywności jest handel ludźmi. W raporcie Organizacji Narodów Zjednoczonych Litwa, Łotwa i Estonia są wymieniane jako kraje pochodzenia ofiar handlu ludźmi. Rada Ministrów Republiki Litewskiej podjęła uchwałę dotyczącą zatwierdzenia programu zapobiegania i zwalczania handlu ludźmi na lata 2005-2008. Problem ten stał się dla władz litewskich na tyle ważny ponieważ stwierdzono, że każdego roku około 3 tysiące kobiet wywożonych jest z krajów bałtyckich wbrew swojej woli w tym około 1200 osób stanowią kobiety narodowości litewskiej. Biorąc pod uwagę skalę tego zjawiska jest to bardzo duża liczba w porównaniu do liczby ludności zamieszkującej na Litwie. Organy ścigania ujawniły, że kobiety są wywożone głównie w celu ich seksualnego wykorzystania i zmuszania do prostytucji. Krajami docelowymi są aktualnie najczęściej prawie wszystkie państwa w Europie (Niemcy, Hiszpania, Włochy, Dania, Norwegia, Holandia, Wielka Brytania, Francja, Szwajcaria, Belgia, Grecja, Czechy i Polska) i niestety wśród nich Polska. Intensywność przemytu do Polski wynika z tego, że Polska jest ważnym punktem tranzytowym. Litwa natomiast pozostaje nie tylko krajem pochodzenia w procederze handlu ludźmi, ale jest także krajem tranzytowym, przez który przemyca się kobiety ze Wschodu na Zachód a także krajem, do którego przywożone są w celu seksualnego wykorzystania kobiety z krajów sąsiednich: Białorusi, Rosji i Ukrainy i jest to 15 procent litewskich prostytutek. Zyski uzyskiwane z prostytucji wynoszą rocznie 50 milionów litów, a nielegalne przychody z handlu ludźmi i przestępczości z nim związanej sięgają 200 milionów litów (na podstawie danych Ministerstwa Spraw Wewnętrznych Republiki Litewskiej).

¹⁷⁶ J. Wróbel, *Przestępczość gospodarcza w Naddniestrzu*. Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego, 2012.

Zakończenie

Polska odgrywa kluczową rolę w zakresie ochrony zewnętrznej granicy Unii Europejskiej oraz tzw. strefy Schengen, ponieważ na odcinku polsko-rosyjskim, polsko-białoruskim i polsko-ukraińskim przebiega część wschodnioeuropejskiego szlaku migracyjnego. W porównaniu do pozostałych szlaków migracyjnych prowadzących na teren UE, jest najbardziej zróżnicowany pod względem geograficznym ponieważ wiedzie przez zalesione i mroźne zimą obszary Europy Północno-Wschodniej, Karpaty oraz Bieszczady znajdujące się na skraju Polski, Słowacji i Ukrainy. Ze względu na tranzytowe położenie (pomiędzy wschodem i zachodem Europy) skuteczna ochrona granic wymaga skoordynowanych działań na tym odcinku w ramach Agencji Frontex. Siedziba Frontexu została ulokowana w Warszawie co stanowi potwierdzenie kluczowej roli Polski w tym zakresie. Agencja została wyposażona w nowe narzędzie, jakim jest europejski system nadzorowania granic EUROSUR. Jest to skuteczna metoda w zakresie zapobiegania zdarzeniom o charakterze terrorystycznym, ponieważ pozwala na bieżące uzupełnianie bazy o osoby poszukiwane oraz te spoza strefy Schengen, którym odmówiono prawa wjazdu na jej teren oraz monitorowanie przemieszczania się tych osób i międzynarodową współpracę w tym zakresie. W celu zwiększenia możliwości kontroli tożsamości osób przybywających do Europy wprowadzono funkcjonujący w ramach układu z Schengen System Informacyjny Schengen (SIS). Jest to system informatyczny, mający postać największej w Europie bazy danych, w której zawarte są informacje na temat osób oraz przedmiotów. Żadne z państw członkowskich nie jest w stanie samodzielnie zniwelować zagrożenia w tak szerokiej skali dlatego też tylko rozwiązania o charakterze systemowym mogą przynieść wymierne korzyści w zakresie ochrony bezpieczeństwa wspólnych granic UE. Głównym problemem dla ochrony bezpieczeństwa wschodniej granicy Polski stało się zawarte porozumienie o swobodnym przepływie osób zawarte pomiędzy Ukrainą i Turcją bowiem tą drogą mogą przenikać do Polski osoby związane z przestępczością zorganizowaną dotyczącą również handlu ludźmi. Szczególna uwaga służb specjalnych powinna dotyczyć również monitorowania osób ubiegających się w Polsce o udzielenie ochrony międzynarodowej ponieważ mogą one stanowić zagrożenie bezpieczeństwa poprzez działanie na rzecz obcych wywiadów. Strategia Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej z 2020 r. określa,

że zagrożenie związane z imigracją cudzoziemców do Polski osób jest realne, a działania instytucji publicznych w tym zakresie powinny się skoncentrować również na tym aspekcie¹⁷⁷. Handel ludźmi jest zagrożeniem wielowymiarowym ponieważ pozbawia ludzi przysługujących im praw i swobód oraz stanowi globalne zagrożenie dla życia i zdrowia. Jako jedna z postaci przestępczości zorganizowanej ma ogromny wpływ nie tylko na jednostki, które są ofiarami, ale także zmniejsza jakość zabezpieczenia społecznego wszystkich narodów, których dotyczy to zjawisko, zagrażając bezpieczeństwu i porządkowi publicznemu. Do głównych przyczyn istnienia handlu ludźmi zalicza się: biedę, bezrobocie, niski poziom edukacji, niewystarczający dostęp do źródeł pomocy humanitarnej w tzw. krajach pochodzenia (chodzi tutaj o kraje z Europy Środkowej i Wschodniej, byłych republik ZSRR, krajów Afryki i Dalekiego Wschodu) oraz pozyskanie taniej siły roboczej przez pracodawców z wysoko rozwiniętych tzw. państw docelowych (krajów Europy Zachodniej i USA). Handel ludźmi jest bardzo często związany z różnymi formami wyzysku. Należą do nich przymuszanie do pracy w seksbiznesie, tj. do prostytucji i pornografii, z którymi wiąże się nabór osób, przetrzymywanie, przewożenie i zmuszanie do świadczenia usług seksualnych. Inną formą wyzysku jest handel ludźmi związany z przymusową pracą np. praca za długi, która stanowi najszerzej stosowaną formą zniewolenia. Proceder ten polega na spłacie pożyczki, której zasady nie zostały w żaden sposób sprecyzowane, chociaż wartość tej pracy jest większa niż pierwotnie zaciągnięta forma pożyczki. Ofiara tego procederu jest zmuszana do pracy wbrew własnej woli i pozostaje pod presją gróźb, kar lub innych form przemocy oprócz tego wolność takiej osoby jest ograniczona. Formy pracy przymusowej to zazwyczaj ciężka praca fizyczna w fabrykach, na plantacjach przy zbiorze warzyw i owoców, w rybołówstwie, branży gastronomicznej, w charakterze pomocy domowej. Międzynarodowa Organizacja Pracy (ILO) szacuje liczbę pracujących dzieci w wieku od 5 do 17 lat na 246000000 na świecie. Dzieci są zmuszane do pracy za długi, do prostytucji, pornografii, do udziału w konfliktach zbrojnych, żebractwa, popełniania przestępstw typu kradzieże, handel narkotykami lub przemyt. Wszystkie wymienione formy pracy dzieci stanowią poważne zagrożenie dla ich zdrowia, życia, rozwoju duchowego i moralnego, pozbawiają dzieciństwa i możliwości nauki. Do tego dochodzą zjawiska takie jak nielegalna adopcja, sprzedaż dziecka pedofilom. Rosnące zapotrzebowanie na organy ludzkie oraz duży postęp w medycynie doprowadził do rozwoju handlu narządami, który jest najmłodszą dziedziną handlu ludźmi. Handel ludźmi podlega tym samym prawom i zasadom,

¹⁷⁷ P. Olbrycht, Migracje na szlaku wschodnioeuropejskim jako potencjalne zagrożenie bezpieczeństwa Unii Europejskiej. in: *Colloquium*. 2021.

którymi rządzi się ekonomia i będzie istniał dopóki nie zniknie zapotrzebowanie na taną siłę roboczą. Ironią współczesnego świata jest fakt, że bogate państwa Zachodu z jednej strony publicznie deklarują obronę praw człowieka i godności ludzkiej, a z drugiej strony są głównymi nabywcami niewolników w postaci taniej siły roboczej, usług seksualnych czy niezbędnych do transplantacji organów ludzkich. Cele wykorzystania ofiar handlu ludźmi zależą od często zmieniającego się zapotrzebowania, a także od możliwości handlarzy. Dlatego też zjawisko to ulega ciągłym zmianom, których nasilenie zauważono w naszym kraju na początku lat 90 -tych XX w. Wcześniej Polska była dla ofiar handlu ludźmi jedynie krajem pochodzenia, obecnie jest również krajem tranzytowym i docelowym. Dlatego walka z tym procederem wymaga podejmowania zupełnie nowych zadań, jak również zbudowania systemu o charakterze instytucjonalnym nacelowanym na zwalczanie tego procederu. Handel ludźmi wymaga specyficznego postępowania z ofiarami i świadkami, a cały proces i procedury związane z jego zwalczaniem są bardzo trudne do zrealizowania również z uwagi na międzynarodowy charakter tych przestępstw. Zatem możliwości jego eliminowania i wykrywania wymagają współpracy i zaangażowania wielu podmiotów nie tylko na terenie Polski, ale również na terytorium całej Unii Europejskiej. Ogromne zyski jakie towarzyszą handlowi ludźmi, skala tych przestępstw oraz międzynarodowe grupy przestępcze, które stoją za tym procederem bardzo skutecznie uniemożliwiają działanie służb odpowiedzialnych za bezpieczeństwo państwa.

Streszczenie:

Celem artykułu jest przedstawienie procederu przestępczego jakim jest handel ludźmi oraz jego wpływu na bezpieczeństwo Polski w kontekście sytuacji politycznej w byłych republikach ZSRR na przykładzie Ukrainy, republik bałtyckich oraz Naddniestrza. W artykule zostały omówione realne zagrożenia wynikające z faktu położenia Polski na obszarze przecięcia głównych szlaków migracyjnych oraz możliwości przeciwdziałania tym zagrożeniom w ramach ochrony bezpieczeństwa wspólnych granic Unii Europejskiej.

Słowa kluczowe:

Byłe republiki ZSRR, handel ludźmi, bezpieczeństwo, Polska

Key words:

Former republics of the USSR, human trafficking, security, Poland

Bibliografia:

1. Lasocik, Z. O handlu ludźmi w Polsce, czyli o ewolucji zjawiska i budowie systemu jego eliminowania. *Archiwum Kryminologii*, 2012,
2. Gębska, M. Handel ludźmi w Europie jako wyzwanie dla bezpieczeństwa państw i organizacji międzynarodowych w latach 2012–2020. *Środkowoeuropejskie Studia Polityczne*, 2022,
3. Antonów, R. Handel ludźmi. Kierunki, metody i rodzaje zniewolenia ofiar. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska, sectio G–Ius*, 2014,
4. Dudzicz, M.. Handel ludźmi–zarys problematyki. *and human rights*, 2014,
5. Wojnicz, P. Handel ludźmi jako czarna strefa ekonomii w procesie migracji. 2010.
6. Samborska-Zaleska, K.; ZIOBRO, Dorota. Przeciwdziałanie zjawisku handlu ludźmi w aktach prawa międzynarodowego w kontekście ochrony praw człowieka. *Wydawnictwo Wałbrzyskiej Wyższej Szkoły Zarządzania i Przedsiębiorczości w Wałbrzychu*, 2013,
7. Lasocik, Z.. Świadomość społeczna jako czynnik efektywnego eliminowania handlu ludźmi w Polsce. *Archiwum Kryminologii*, 2021,
8. Pawłowski, A. Współpraca policyjna w Unii Europejskiej. Historia, obecne wyzwania oraz wkład Rzeczypospolitej Polskiej. 2014,
9. Marek, A.; Pływaczewski, E. Przystępczość zorganizowana w Polsce. *rok XV Numer 1/2022 (54)*, 2022,
10. Wróbel, J. Przystępczość gospodarcza w Naddniestrzu. *Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego*, 2012, (9)
11. Głubiak, S.; Kopczewski, M.. Zagrożenie dla bezpieczeństwa związane z emigracją obywateli Ukrainy do Polski. *rok XIII Numer 1/2021 (50)*, 2021,(5,6,7)
12. Morawski, R. Współczesne zagrożenia przystępczością zorganizowaną w Polsce. *Wiedza Obronna*, 2011,
13. Olbrycht, P. Migracje na szlaku wschodnioeuropejskim jako potencjalne zagrożenie bezpieczeństwa Unii Europejskiej. in: *Colloquium*. 2021. (11)
14. Perkowska, M., et al. Zagrożenie nielegalną imigracją na polskim odcinku zewnętrznej granicy Unii Europejskiej. *Prawo i Polityka*, 2016,
15. Kozłowska, P.. Instytucjonalne aspekty walki z procederem handlu ludźmi w Polsce. *Wiedza Obronna*, 2019,
16. Kuzior, P.. Przystępczość w krajach bałtyckich: Litwie, Łotwie i Estonii ze szczególnym uwzględnieniem przystępczości zorganizowanej. *Prokurator*, 2007, (10)
17. Kuchyk, O. Regionalna współpraca Ukrainy w ramach Organizacji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie w warunkach przemiany środowiska bezpieczeństwa w regionie Europy Środkowej (8)
18. Lubas, K. Migracja jako źródło zagrożeń dla bezpieczeństwa przemieszczających się cudzoziemców. *Socially*, 49.rodkowo-Wschodniej. *Wschodnioznawstwo*, 2017,(4)
19. Zdrodowska, M. Handel ludźmi jako zagrożenie dla bezpieczeństwa społecznego. Perspektywa statystyczna. *Zagadnienia społeczne*, 2020,
20. Sońta, K. Przeciwdziałanie handlowi ludźmi w prawie międzynarodowym. 2015,(1)
21. Protokół o zapobieganiu, zwalczaniu oraz karaniu za handel ludźmi, w szczególności kobietami i dziećmi, uzupełniający Konwencję Narodów Zjednoczonych przeciwko

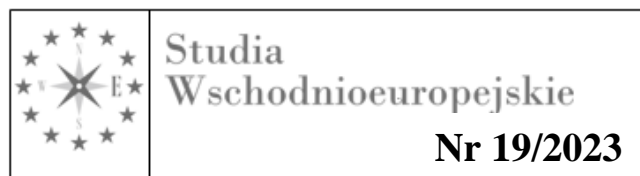
międzynarodowej przestępczości zorganizowanej, przyjęty przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 15 listopada 2000 roku (Dz. U. z 2005 r., Nr 158, poz.160) (2)

Karol Bieniek

Uniwersytet Pedagogiczny
im KEN w Krakowie

Magdalena Beroud

Centrum Nauk o Politykach Publicznych

Rola, znaczenie, perspektywy współpracy kazachsko – tureckiej w sektorze energetycznym

Wprowadzenie

Republika Turcji nie dysponuje obecnie zasobami ropy naftowej oraz gazu ziemnego, które można by zakwalifikować jako strategicznie istotne dla budowy konstrukcji kultury strategicznej. Atutem Turcji jest jej położenie geopolityczne, które w perspektywie wydarzeń związanych z konfliktem zbrojnym na Ukrainie może spowodować, iż „spadkobiercy imperium osmańskiego” staną się hubem energetycznym zaopatrującym Europę w gaz ziemny oraz ropę naftową. Jednym z państw zainteresowanych współpracą z Turcją jest Kazachstan. Dysponuje on strategicznie ważnymi zasobami ropy naftowej i gazu ziemnego, które mogą zasilić powstający turecki hub energetyczny. Biorąc pod uwagę zbieżność interesów politycznych, gospodarczych obydwu państw tak zarysowany scenariusz współpracy należy uznać za wysoce prawdopodobny. Obecnie Kazachstan dysponuje możliwościami przesyłu ropy naftowej i gazu ziemnego, instalacjami znajdującymi się pod bezpośrednim nadzorem właścicielskim ze strony Federacji Rosyjskiej oraz ChRL. W niewielkim tylko stopniu Kazachstan korzysta z możliwości jakie daje istnienie kluczowej dla państw regionu akwenu kaspijskiego instalacji BTC (Baku – Tbilisi – Ceychan). Dotychczas jest ona wykorzystywana w blisko 80/90% do eksportu azerskiej ropy naftowej do państw Europy Południowej oraz do Turcji. W tak ukształtowanej rzeczywistości polityczno – gospodarczej nie może wzbudzać zdziwienia fakt nawiązania bliskich kazachsko – tureckich relacji, które można określić jako wielopłaszczyznowe. Te ostatnie z czasem mogą przynieść efekt w postaci narodzin strategicznego aliansu łączącego co najmniej kilka państw regionu szeroko definiowanego Kaukazu jak również postradzieckiej Azji Środkowej. Jeśli alians na linii Ankara – Astana dojdzie do skutku stanie się kolejnym dowodem na poważne zmiany na geopolitycznej mapie

naszego globu, których jednym z efektów będzie wejście do „gry” nowych mocarstw regionalnych do roli, której pretenduje Republika Kazachstanu a którym już bez wątplenia jest Republika Turcji.

Artykuł *Rola, znaczenie, perspektywy współpracy kazachsko – tureckiej w sektorze energetycznym* został oparty o polsko i obcojęzyczną literaturę przedmiotu badań naukowych, przy czym w tym ostatnim przypadku wykorzystano źródła pisane w języku angielskim jak również tureckojęzyczne. Przedmiotem kwerendy poprzedzającej powstanie publikacji były także artykuły w drukach zwartych, materiały ośrodków analitycznych. Uzupełnieniem stały się źródła netograficzne oraz artykuły prasowe.

W ramach badań prowadzonych nad określonym obszarem wykorzystano metodę studium przypadku, która umożliwia wybór, a następnie w wyniku analizy, zestawienie najważniejszych zdaniem autorów publikacji wydarzeń, faktów w celu ich właściwej, a więc zgodnej z warsztatem badacza z kręgu dyscypliny nauk o polityce administracji, interpretacji. Drugą z metod wybranych przez autorów artykułu jest metoda scenariuszowa, która umożliwia wygenerowanie prognoz, perspektyw zarówno w wymiarze krótkoterminowym, jak również długookresowym. Te ostatnie mogą być jednak obciążone błędem ze względu na dynamicznie zmieniającą się rzeczywistość globalną w ramach szeroko definiowanych stosunków międzynarodowych.

Potencjał energetyczny Republiki Turcji: stan obecny, perspektywy

Dominującą Republiką Turcji nie należy do grupy państw posiadających strategiczne rezerwy ropy naftowej i gazu ziemnego. Łączne zasoby ropy naftowej nie przekraczają 300 mln baryłek co stanowi ekwiwalent zaledwie 4% zasobów znacznie mniejszego Azerbejdżanu, z którym Kazachstan sąsiaduje poprzez akwen kaspijski. Produkcja dzienna ropy naftowej w Turcji jest bliska 50 tys. Baryłek, podczas gdy konsumpcja sięga blisko 700 tys. baryłek. Bilans więc jest dla Turcji niekorzystny i sytuuje to państwo w gronie importerów surowca¹⁷⁸.

Analogiczna sytuacja ma miejsce również w segmencie produkcji gazu ziemnego. Zasoby gazu ziemnego Republiki Turcji to zaledwie 0,5 bln m³, z czego tylko część nadaje się do eksploatacji. Pewne nadzieje władze tureckie wiązały z gazem pochodzącym ze złoż niekonwencjonalnych, konkretnie zaś z pokładów łupkowych. Podobnie jak miało to miejsce w przypadku innych państw europejskich zbyt głęboko zalegające i znajdujące się w pobliżu

¹⁷⁸*Energy*

Information

Administration,

<http://tonto.eia.doe.gov/cfapps/ipdbproject/IEDIndex3.cfm?tid=5&pid=57&aid=6> (25.03.2023).

osad ludzkich pokłady surowca, okazały się zbyt trudne do eksploatacji. Inną przyczyną tak definiowanego stanu rzeczy były koszty, które musieliby ponieść potencjalni producenci. Łączna produkcja gazu ziemnego w Turcji nie przekracza 0,8 mld m³ gazu ziemnego rocznie. Stąd też konieczny jest import surowca, który zamyka się wielkością blisko 20 mld m³ surowca w skali roku. Głównymi partnerami Turcji w obszarze definiowanym jako import surowca są Federacja Rosyjska, Iran, Azerbejdżan. Wśród potencjalnych kontrahentów wymienia się również państwa postradzieckiej Azji Centralnej w tym Kazachstan, Turkemenistan oraz Uzbekistan, a więc państwa tradycyjne ważne dla Turcji, szczególnie w okresie rządów Partii Sprawiedliwości i Rozwoju (tur. Adalet ve Kalkınma Partisi, AKP)¹⁷⁹

Tab. 1 Zasoby, produkcja, konsumpcja ropy naftowej Republiki Turcji

Produkcja ropy naftowej w ujęciu rocznym	50 tys. baryłek/dziennie
Konsumpcja ropy naftowej w ujęciu rocznym	700 tys. baryłek/dziennie
Zasoby ropy naftowej	300 mln baryłek

Źródło: *Energy Information Administration*, <http://tonto.eia.doe.gov/cfapps/ipdbproject/IEDIndex3.cfm?tid=5&pid=57&aid=6> (04.04.23)

Tab 2. Zasoby, produkcja, konsumpcja gazu ziemnego Republiki Turcji

Produkcja gazu ziemnego w ujęciu rocznym	0,8 mld m ³
Konsumpcja gazu ziemnego w ujęciu rocznym	20 mld m ³
Zasoby gazu ziemnego	0,5 bln m ³

Źródło: *BP Statistical Review of World Energy*, June 2022.

Potencjał energetyczny Republiki Kazachstanu: stan obecny, perspektywy

Relacje Kazachstan dysponuje poważnymi zasobami ropy naftowej i gazu ziemnego. Wielkość Kazachskich zasobów ropy naftowej to blisko 40 mld baryłek, co daje tej republice

¹⁷⁹ K. Bieniek, *Znaczenie Azji Centralnej w kontekście zmiany paradygmatu tureckiej polityki zagranicznej w okresie rządów Partii Sprawiedliwości i Rozwoju* [w:] *Unia Europejska wobec Azji Centralnej – uwarunkowania regionalne i międzynarodowe*, red. R. Fiedler, T. Wallas, Poznań 2016, s. 196-205.

miejsce w czołowej dwudziestce państw o największych zasobach. Przekłada się to na blisko 2% łącznych zasobów ropy naftowej w ujęciu globalnym. Największe kazachskie złoża surowca znajdują się w Kaszagan, Tengiz oraz Karaczaganaku. Produkcja ropy naftowej wynosi blisko 1,5 mln baryłek dziennie, co stanowi 50% zapotrzebowania na surowiec ze strony rozwiniętego gospodarczo odbiorcy jakim jest Republika Turcji. Stąd też perspektywy współpracy w tej części sektora energetycznego pomiędzy Turcją a Kazachstanem wydają się więcej niż obiecujące zwłaszcza, że już obecnie istnieje ropociąg BTC, którym dostarczana jest również kazachska ropa naftowa do Turcji. W przyszłości, w związku z ograniczonymi azerskimi zasobami ropy naftowej, zarysuje się możliwość znaczącego zwiększenia dynamiki eksportu kazachskiego surowca¹⁸⁰. Bardziej ograniczone perspektywy współpracy dotyczą sektora gazu ziemnego, choć również w i tym przypadku Kazachstan posiada pewne możliwości w zakresie produkcji, jak również eksportu surowca. Większość zasobów gazu ziemnego jest skoncentrowana w czterech największych pokładach surowca, to jest Karaczaganak, Tengiz, Imaszewskoje oraz Kaszagan. Stanowią one łącznie blisko 80% potwierdzonych zasobów tego państwa. Łączne rezerwy kazachskiego gazu ziemnego szacowane są na blisko 1,3 bln m³ surowca¹⁸¹. Roczne wydobycie surowca oscyluje w granicach 30 mld m³ co umożliwi prowadzenie eksportu. Trafia on na razie na rynek chiński choć w przyszłości, w związku z przekierowaniem rosyjskiego transferu gazu ziemnego z kierunku europejskiego na azjatycki nie jest wykluczone, że Kazachstan nie uzupełni powstałej „gazowej luki” w europejskim systemie zaopatrywania w gaz ziemny korzystając z tureckiego hubu gazowego. Należy przy tym nadmienić, iż istnieje już gazociąg łączy Azerbejdżan czyli państwo leżące nad Morzem Kaspijskim (dostęp do akwenu kaspijskiego posiada również Kazachstan), które eksportuje gaz ziemny ze pokładów Szach Deniz poprzez magistralę Baku – Tbilisi – Erzurum. Nie jest więc wykluczone, że w przyszłości nie powstałaby druga nitka instalacji dla której surowiec dostarczałby Kazachstan. Istnieją również instrumenty prawne i finansowe umożliwiające transfer na zasadzie wymienności kiedy to gaz kazachski trafia do ChRL, a ekwiwalent trafia drogą morską w postaci LNG do innych kontrahentów „Państwa Środka”.

¹⁸⁰ *Kazachstan wyeksportuje ropę bez Rosji. Pomoże mu inny sąsiad*, <https://energia.rp.pl/ropa/art36864261-kazachstan-wyeksportuje-ropę-bez-rosji-pomoze-mu-inny-sasiad> (05.04.23).

¹⁸¹ *BP Statistical Review on World Energy*, October 2022.

Podział stref linii rozgraniczenia Morza Kaspijskiego

Źródło: RIA Novosti, www.rianovosti.ru (11.02.22)

Tab 3. Zasoby, produkcja, konsumpcja ropy naftowej Republiki Kazachstanu.

Produkcja ropy naftowej	1,5 mln baryłek/dziennie
Konsumpcja ropy naftowej	200 tys baryłek/dziennie
Zasoby ropy naftowej	30 mld baryłek/dziennie

Źródło: *BP Statistical Review of World Energy, June 2022*

Tab 4. Produkcja, konsumpcja, zasoby gazu ziemnego Republiki Kazachstanu

Produkcja gazu ziemnego w Kazachstanie	30 mld m ³
Konsumpcja gazu ziemnego w Kazachstanie	11 mld m ³
Zasoby gazu ziemnego w Kazachstanie	1,3 bln m ³

Źródło: *BP Statistical Review of World Energy, June 2022*

Rola i znaczenie Kazachstanu oraz Republiki Turcji na globalnym rynku surowców energetycznych: uwarunkowania, perspektywy.

Republika Państwa wchodzące w skład Unii Europejskiej stanowią jednego z największych odbiorców ropy naftowej oraz gazu ziemnego. Ze względu na wydarzenia związane z agresją rosyjską wobec Ukrainy kraje zrzeszone w UE wprowadziły sankcje obejmujące obniżenie do minimum, a docelowo odejście do rosyjskich surowców energetycznych, których Federacja Rosyjska używa jako narzędzia do kreacji rzeczywistości politycznej i ekonomicznej. Zyski płynące do rosyjskiego budżetu odgrywają w tej mierze znaczącą mniejszą rolę niż wymiar ekonomiczny. Stąd też możliwość pozyskiwania ropy naftowej i gazu ziemnego z innych niż rosyjskie źródeł jest dla UE przysłowiowym nakazem chwili, zwłaszcza w obliczu spodziewanych trudności z importem surowców zarówno biorąc pod uwagę jego ceny jak i również możliwość pozyskania większych ilości. Gaz ziemny i ropa naftowa z obszaru kaspijskiego, a więc również z Kazachstanu wydają się być ciekawą inicjatywą zwłaszcza w obliczu formowania się tureckiego hubu gazowego. Relatywnie korzystnie położenie państw obszaru Morza Kaspijskiego przekłada się na fakt, że transport surowców energetycznych jest znacznie mniej kosztowny niż w przypadku transferu z USA, czy też do pewnego stopnia nawet z państw Bliskiego Wschodu. Poza tym region ten jest znacznie bardziej stabilniejszy niż Bliski Wschód, choć również i na tym obszarze dochodzi do niepokojów związanych z trwającym od lat sporem pomiędzy Azerbejdżanem a Armenią o Górski Karabach. Zarówno ropa naftowa jak i gaz ziemny z Kazachstanu trafiają na europejski rynek paliw za pośrednictwem Federacji Rosyjskiej, posiadającej rozbudowaną infrastrukturę przesyłową umożliwiającą transport surowców. Nie mniej jednak istniejące instalacje BTC oraz BTE umożliwiają już eksport istotnych ilości ropy naftowej (nawet do 50 mln ton rocznie) oraz niewielkich jak na razie ilości gazu ziemnego (10 mld m³) z kierunku kaspijskiego, a więc również z Kazachstanu. Ten ostatni wychodzi z izolacji spowodowanej trzema dekadami zależności od strony rosyjskiej, przerwanej wejściem na kazachski rynek energetyczny ChRL jako podstawowego „gracza” w azjatyckiej części globalnego rynku surowców energetycznych, jak również na rynek europejski wykorzystując osłabienie Federacji Rosyjskiej związane z agresją na Ukrainę. Stąd też aby można było mówić o dywersyfikacji dostaw połączeń gazowych i naftowych Kazachstanu z rynkiem europejskim nie należy tylko mówić o możliwościach w zakresie efektywności tak definiowanej współpracy, ale przede wszystkim o istniejących ograniczeniach i barierach. Taką barierą w realizacji wizji budowy tureckiego hubu surowcowego opartego na dostawach surowców energetycznych z

Kazachstanu oraz pozostałych państw postradzieckiej Azji Centralnej mogą się okazać relacje łączące Moskwę z Ankarą. Dodajmy relacje niejednoznaczne, pełne sprzeczności jednakże nie wykluczające współpracy w wielu sektorach zarówno tych o wymiarze politycznym, jak również ekonomicznym.

Obecnie Turcja jest trzecim po Republice Federalnej Niemiec oraz Włoszech partnerem handlowym Federacji Rosyjskiej. Aż 70% wartości wymiany handlowej na linii Ankara – Moskwa jest generowanych ze sprzedaży przez Federację Rosyjską stronie tureckiej surowców energetycznych. W ostatnich latach rosyjsko-turecka wymiana handlowa oraz współpraca w sektorze surowcowym przeszły ewolucyjne zmiany. Definiowana przez obydwie państwa współpraca nie ogranicza się już tylko i wyłącznie do importu surowców na własne potrzeby przez stronę turecką. Wykorzystując konflikt zbrojny na linii Moskwa – Kijów Turcja stała się pośrednikiem w sprzedaży rosyjskiego gazu ziemnego i ropy naftowej na rynek europejski. Przy okazji wzmocniła swoje relacje z państwami Azji Centralnej, w tym zwłaszcza z Kazachstanem w sferze surowcowej.

Istotne znaczenie ma fakt, że proces dywersyfikacji szlaków dostaw oraz wzrost infrastrukturalnych mocy importowych konsekwentnie wpisuje się w działania tureckich władz. Wydatnie w do pogłębienia tego procesu przyczyniło się otwarcie w 2018 roku gazociągu Trans-Anatolijskiego (TANAP), który znacząco przyczynił się do zwiększenia możliwości przesyłu surowca z Azerbejdżanu¹⁸². Znaczenie tranzytowe Turcji zostało także wzmocnione w roku 2020 kiedy to otwarty został gazociąg Turk-Stream (Türk Akım) będący kolejnym połączeniem z Federacją Rosyjską¹⁸³. Jednocześnie Ankara permanentnie rozwija krajowe moce magazynowe czego przykładem jest modernizacja oraz ponowne otwarcie w grudniu 2022 roku zbiornika w Silivri, będącego obecnie największym tego typu obiektem w Europie – co więcej, projekt uczenia z Turcji gazowego huba jest otwarcie artykułowany przez tureckie władze, na czele z prezydentem R.T. Erdoğanem¹⁸⁴. Turcja konsekwentnie poszerza obszar swojego bezpieczeństwa surowcowego pokładając przy tym istotne nadzieje w wygenerowanych wskutek eksploracji Morza Czarnego zasobach należących do jej wyłącznej strefy ekonomicznej. Według zapewnień władz tureckich do 2027 roku zostanie wdrożony projekt eksploatacji czarnomorskim pokładów surowca. Ich wielkość szacowana jest

¹⁸² TANAP Projesi, <https://www.tanap.com/tanap-projesi> (30.03.2023).

¹⁸³ Türk Akım, <https://www.turkstream.info/tr/> (30.03.2023).

¹⁸⁴ Cumhurbaşkanı Erdoğan: Doğal gaz referans fiyatı Türkiye'de oluşacak, <https://www.ntv.com.tr/turkiye/cumhurbaskani-erdogan-avrupanin-en-buyuk-gaz-depolama-tesisi-haline-geldi,hb-chB5m9kuJXD5tBhtXhQ> (29.03.2023).

wstępnie na blisko 540 mld m³ gazu ziemnego co przełoży się na zniwelowanie niekorzystnego obecnie bilansu mierzonego stosunkiem wyrażonego ilorazem produkcji własnej do potrzeb.¹⁸⁵ Innym czynnikiem, którego wpływ trudno nie docenić jest wejście tureckiego sektora energetycznego w obszar energetyki jądrowej. Republika Turcji zrealizowała projekt budowy bloków elektrowni jądrowej w Akkuy. Wraz z pozyskaniem energii wytworzonej przez bloki instalacji atomowej w Akkuy zmniejszy się ilość importowanego przez Turcję gazu ziemnego co przełoży się na zwiększenie możliwości jego przesyłu do państw trzecich. Zarysowuje się, i to w sposób wyraźny perspektywa pozyskania surowców energetycznych w tym zwłaszcza z bogatego w gaz ziemny i ropę naftową Kazachstanu. Gaz ziemny jak również ropa naftowa poprzez wygenerowany potrzebami ekonomicznymi oraz wynikającymi z konfliktu rosyjsko – ukraińskiego politycznymi tureckiego hubu będzie dostarczany do szeregu państw zrzeszonych w Unii Europejskiej. W szczególności będzie się to odnosić do szeroko definiowanego Południa „Starego Kontynentu”. Trudno też nie zauważyć, iż rozbudowana w ostatnich latach sieć połączeń w postaci interkonektorów sfinansowana w dużym stopniu z budżetu centralnego Unii Europejskiej umożliwi transfer surowca także na pozostałe rynki gazu ziemnego położone w zachodniej oraz centralnej części kontynentu europejskiego. Surowiec może więc trafić nawet i do polskiego odbiorcy poprzez sieć rozbudowanych połączeń międzysystemowych. Trudno też nie zauważyć, iż globalna gospodarka nie zna granic potrzebuje jedynie bezpiecznych szlaków tranzytowych oraz stabilnych partnerów realizujących w sposób niezawodny dostawy surowców energetycznych. Za takich partnerów można uznać zarówno Turcję jak i Kazachstan szczególnie jeśli za punkt odniesienia przyjmujemy pogrążoną w izolacji Federację Rosyjską, która gaz ziemny i ropę naftową traktowała nie tylko jako źródło zysków dla budżetu ale przede wszystkim jako narzędzie politycznej kreacji stosunków międzynarodowych.¹⁸⁶

Zakończenie

Gdy w styczniu 2022 roku wybuchły zbrojne zamieszki w Kazachstanie wielu ekspertów kreśliło scenariusze rozwoju przyszłych wydarzeń opierające się na dominującej pozycji

¹⁸⁵ *Karadeniz gazında üç dev eş zamanlı çalışacak*, <https://www.trthaber.com/haber/ekonomi/karadeniz-gazinda-uc-dev-es-zamanli-calisacak-649303.html> (29.03.2023).

¹⁸⁶ R. Kłaczyński, *Rosyjska polityka energetyczna. Strategia, Potencjał, Perspektywy*, Przegląd Geopolityczny, Kraków 2016, nr 18, s. 99 – 112; R. Kłaczyński, *Znaczenie surowców energetycznych dla rosyjskiej gospodarki, społeczeństwa oraz sfery stosunków zewnętrznych: bilans zysków i strat*, *Annales Universitatis Pedagogicae Cracoviensis Studia Politologica*, nr 8, s. 108 – 120.

Federacji Rosyjskiej w tym państwie zwłaszcza w obliczu faktu, że to wojska rosyjskie zapewniły utrzymanie się u władzy prezydenta Tokajewa oraz ustabilizowały sytuację w samej republice. Niespełna miesiąc później doszło do konfrontacji zbrojnej na Ukrainie, która doprowadziła do osłabienia Federacji Rosyjskiej oraz stworzyła podstawy pod możliwość wygenerowania nowego układu sił na europejskim rynku paliw z dominującą rolą USA oraz wsparciem ze strony państw postradzieckiej Azji Środkowej dysponujących poważnymi zasobami węglowodorów. Wśród państw beneficjentów tak zdefiniowanej sytuacji międzynarodowej jest Kazachstan jako wiodące państwo wśród eksporterów surowców energetycznych oraz Republika Turcji będąca obecnie podstawowym hubem o kluczowym dla europejskiego rynku paliw znaczeniu. Ponieważ pomiędzy Kazachstanem a Republiką Turcji nie istnieją fundamentalne spory w obszarze polityki wschodniej ani na szczeblu bilateralnym ani multilateralnym, droga do współpracy wydaje się być otwarta. Jeśli w perspektywie dekady zostaną stworzone możliwości transportu ropy naftowej i gazu ziemnego z obszaru Morza Kaspijskiego, wówczas Kazachstan stanie się liderem w Azji Środkowej zaś Turcja umocni swoją pozycję strategicznie ważnego gracza w regionie oraz być może szerzej w ujęciu globalnym.

Streszczenie:

Artykuł dotyczy potencjału współpracy Kazachstanu i Turcji w dziedzinie energetyki oraz jej roli i znaczenia. W ramach badań prowadzonych nad zakreślonym obszarem wykorzystano metodę studium przypadku, która umożliwia wybór, a następnie w wyniku analizy, zestawienie najważniejszych zdaniem autorów publikacji wydarzeń, faktów w celu ich właściwej, a więc zgodnej z warsztatem badacza z kręgu dyscypliny nauk o polityce i administracji, interpretacji. Drugą z metod wybranych przez autorów artykułu jest metoda scenariuszowa, która umożliwia wygenerowanie prognoz, perspektyw zarówno w wymiarze krótkoterminowym, jak również długookresowym. Te ostatnie mogą być jednak obciążone błędem ze względu na dynamicznie zmieniającą się rzeczywistość globalną w ramach szeroko definiowanych stosunków międzynarodowych.

Słowa kluczowe:

Ropa naftowa, gaz ziemny, hub energetyczny, Kazachstan, Turcja

Keywords:

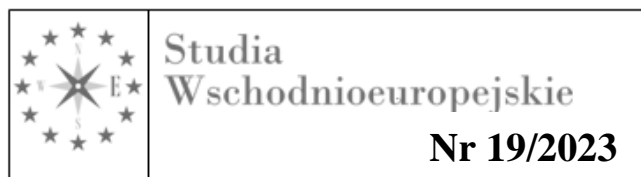
Petrol, natural gas, energy hub, Kazakhstan, Turkey.

Bibliografia:

1. Badania Bieniek K., *Znaczenie Azji Centralnej w kontekście zmiany paradygmatu tureckiej polityki zagranicznej w okresie rządów Partii Sprawiedliwości i Rozwoju* [w:] *Unia Europejska wobec Azji Centralnej – uwarunkowania regionalne i międzynarodowe*, red. R. Fiedler, T. Wallas, Poznań 2016
2. BP Statistical Review of World Energy, June 2022
3. BP Statistical Review of World Energy, October 2022
4. Cumhurbaşkanı Erdoğan: Doğal gaz referans fiyatı Türkiye`de oluşacak, <https://www.ntv.com.tr/turkiye/cumhurbaskani-erdogan-avrupanin-en-buyuk-gaz-depolama-tesisi-haline-geldi,hb-chB5m9kuJXD5tBhtXhQ> (29.03.2023)
5. *Energy Information Administration*, <http://tonto.eia.doe.gov/cfapps/ipdbproject/IEDIndex3.cfm?tid=5&pid=57&aid=6> (25.03.2023)
6. *Karadeniz gazında uç dev eş zamanlı çalışacak*, <https://www.trthaber.com/haber/ekonomi/karadeniz-gazinda-uc-dev-es-zamanli-calisacak-649303.html> (29.03.2023)
7. *Kazachstan wyeksportuje ropę bez Rosji. Pomoże mu inny sąsiad*, <https://energia.rp.pl/ropa/art36864261-kazachstan-wyeksportuje-rope-bez-rosji-pomoze-mu-inny-sasiad> (05.04.23)
8. Kłaczyński R., *Rosyjska polityka energetyczna. Strategia, Potencjał, Perspektywy*, Przegląd Geopolityczny, Kraków 2016, nr 18.
9. Kłaczyński R., *Znaczenie surowców energetycznych dla rosyjskiej gospodarki, społeczeństwa oraz sfery stosunków zewnętrznych: bilans zysków i strat*, Annales Universitatis Pedagogicae Cracoviensis Studia Politologica.
10. Ria novosti, www.rianovosti.ru (11.02.22)
11. *TANAP Projesi*, <https://www.tanap.com/tanap-projesi> (30.03.2023)
12. *Türk Akım*, <https://www.turkstream.info/tr/> (30.03.2023)

Robert Kłaczyński

Akademia im. Jakuba z Paradyża
w Gorzowie Wielkopolskim

Rola i znaczenie Kazachstanu w międzynarodowych relacjach gospodarczych

Wprowadzenie

Z początkiem 2022 roku wiele wskazywało na to, iż Kazachstan pogrąży się w wojnie domowej. Potężne rozruchy o charakterze zbrojnego wystąpienia, przetoczyły się przez największe kazachskie miasta Astanę, Ałmaty docierając nawet choć w bardziej ograniczonym zakresie do prowincjonalnych, będących dotąd oazami spokoju i stagnacji miejscowości. Bezpośrednim powodem do protestów stała się decyzja władz kazachskich o wprowadzeniu zarządzenia o podwyżce cen za LPG, które było powszechnie używane przez większość kazachskiego społeczeństwa jako paliwo podstawowe przeznaczone dla środków transportu lądowego. Pośrednim powodem wydarzeń była negatywna ocena rządów Nursułtana Nazarbajewa, który pomimo wybrania nowego przywódcy państwa Kasyma Żokarta Tokajewa nadal chciał partycypować w sprawowaniu władzy. Pomoc w ustabilizowaniu sytuacji udzieliła strona rosyjska, starając się jednocześnie zdyskontować fakt wsparcia dla miejscowych elit władzy zarówno w obszarze politycznym jak również gospodarczym.¹⁸⁷ Wydarzenia, do których doszło parę tygodni później na Ukrainie związane z rosyjską agresją przeciwko temu państwu spowodowały, iż Kazachstanowi udało się odzyskać inicjatywę w relacjach z potężnym sąsiadem wzmacniając swoją suwerenność wykorzystując przy tym trudne położenie państwa rosyjskiego, które nie zdołało osiągnąć żadnych znaczących celów militarnych a co za tym idzie politycznych podjętej interwencji. To państwo o istotnych strategicznych nie tylko w ujęciu regionalnym ale globalnym zasobach surowców energetycznych oraz co równie ważne pierwiastków ziem rzadkich. Nic dziwnego, że kazachska republika przyciąga uwagę innych podmiotów międzynarodowych relacji gospodarczych chcących inwestować w lukratywne projekty. Problemem jest jednak położenie geopolityczne Kazachstanu, które wymusza wręcz na władzach tego państwa ogniskowanie

¹⁸⁷ D. Szeligowski, A. Legucka, *Masowe protesty w Kazachstanie*, Biuletyn PISM, Warszawa 2023, nr 2.

swojej politycznej i ekonomicznej uwagi na Federacji Rosyjskiej oraz ChRL dwóch potężnych sąsiadach, niechętnych supremacji szeroko definiowanego Zachodu, do którego kazachskie elity polityczne chciałyby się w wymiarze politycznym i gospodarczym zbliżyć. Stąd też mimo licznych deklaracji ze strony państw zachodnich jak również władz kazachskich, uwarunkowania geopolityczne spowodowały, iż dynamika rozwoju wzajemnych relacji była znacznie niższa niż w przypadku wskazanych powyżej mocarstw.¹⁸⁸ Szczególnie silnie swoją pozycję w Kazachstanie zaznaczają Chiny chcące uzyskać prymat pierwszeństwa kosztem USA w relacjach globalnych. Stąd też Kazachstan w tej „grze” wielkich mocarstw stanowi istotny element mierzony zarówno wspomnianym we wstępie potencjałem surowcowym jak również znaczeniem choćby poprzez pryzmat szlaków transportowych, które odgrywa kazachska republika w azjatyckiej przestrzeni gospodarczej.¹⁸⁹

Artykuł *Rola i znaczenie Kazachstanu w międzynarodowych relacjach gospodarczych* został oparty o polską i zagraniczną literaturę przedmiotu badań naukowych. Wykorzystano opracowania, artykuły w drukach zwartych, materiały ośrodków analitycznych. Istotną rolę odegrały również źródła netograficzne.

Za podstawowe narzędzia badawcze autor artykułu uznał metodę studium przypadku oraz metodę scenariuszową. Obydwie metody bardzo dobrze wpisują się w dyscyplinę nauk o polityce i administracji.

Geopolityczne położenie Kazachstanu

Kazachstan należy do grupy pięciu postradzieckich państwa Azji Centralnej. Jest największym obok Federacji Rosyjskiej krajem, który uzyskał suwerenność po rozpadzie ZSRR. Pod względem powierzchni zajmuje on dziewiąte miejsce wśród największych państw świata. Ta ostatnia jest blisko dziewięć razy większa od powierzchni Polski i obejmuje 2 727 900 km². Stolicą Kazachstanu jest Astana, ultranowoczesne miasto zbudowane od podstaw, które zastąpiło Ałmaty często kojarzone z rosyjską dominacją nad Kazachami, którzy jeszcze pod koniec lat 80 XX wieku stanowili ledwie ponad 50% mieszkańców republiki podczas gdy blisko 50% przypadało w udziale na mniejszość rosyjską. Był to efekt kolonizacji Kazachstanu przez Rosjan w ramach procesu trwającego niemalże nieprzerwanie od XVIII stulecia. Obecnie Kazachstan zamieszkuje blisko 19,3 mln mieszkańców. 56%, pośród mieszkańców republiki to

¹⁸⁸ P. Grochmalcki, *Kazachstan: studium politologiczne*, Toruń 2006, s. 4 – 8; R. Kłaczyński, E. Sadowska, *Postradzieckie państwa Azji Centralnej: historia, polityka, gospodarka, społeczeństwo*, Kraków 2013, s. 3 – 6.

¹⁸⁹ A. Legieć, *Perspektywy Polityki Chin wobec Azji Centralnej*, , Biuletyn PISM, Warszawa 2020, nr 184.

ludność zasiedlająca ośrodki miejskie. 44% Kazachów mieszka na obszarach wiejskich. Prawie 16% ludności kraju to mniejszość rosyjska, której udział w ogólnej liczbie ludności państwa spada co jest skutkiem emigracji do Federacji Rosyjskiej w poszukiwaniu korzystniejszych warunków życia jak również dołączenia do wspólnoty narodowościowej. Republika graniczy z Chinami, Turkmenistanem, Uzbekistanem oraz Federacją Rosyjską. Z tą ostatnią linia graniczna to prawie 6500 kilometrów. Łączna długość kazachskich granic to niemalże 12200 kilometrów. Kazachstan posiada dostęp do Morza Kaspijskiego, które jednak ze względu na fakt, iż nie jest akwenem otwartym tylko śródlądowym jest często definiowane przez ekspertów z zakresu prawa morskiego jako jezioro. Powierzchnia akwenu wynosi ponad 370 tysięcy km². Linia brzegowa jeziora (morza) kaspijskiego po stronie kazachskiej to blisko 2340 kilometrów. Kazachska republika zalicza się do państw najslabiej zaludnionych na świecie. Gęstość zaludnienia wynosi obecnie 8 osób na km². Ustrój Kazachstanu jest definiowany jako republika konstytucyjna z silną władzą prezydencką. To właśnie od prezydenta zależą kluczowe dla funkcjonowania i rozwoju państwa decyzje.¹⁹⁰

Rola i znaczenie Kazachstanu w międzynarodowych relacjach gospodarczych

Kazachstan dysponuje istotnym z punktu widzenia kultury strategicznej państwa zasobami surowców energetycznych. Na plan pierwszy wysuwają się złoża ropy naftowej oraz gazu ziemnego. Produkcja ropy naftowej dotyczy głównie północno - zachodniej części kraju. Wśród największych złóż „czarnego złota” możemy wyróżnić: Tengiz, Karaczaganak oraz znajdujące się w kazachskiej części akwenu kaspijskiego złoża Kaszagan. Kazachskie złoża ropy naftowej są oceniane na blisko 30 mld baryłek co stanowi blisko 2% światowych zasobów. Łączna produkcja ropy naftowej zaspokaja ponad 1% zapotrzebowania na surowiec ze strony państw trzecich. Jednym z kluczowych problemów w chwili uzyskania niepodległości był brak formalnych podstaw do zagospodarowania złóż akwenu co było związane z nieuregulowanym statusem tego ostatniego co uniemożliwiało wyznaczenie linii granicznych. Dopiero w 2002 roku udało się wypracować porozumienie z Federacją Rosyjską w sprawie podziału północnej części Morza Kaspijskiego. Wskutek przyjętego przez układające się strony kompromisu doszło do wiążących ustaleń co do przynależności trzech największych złóż ropy naftowej oraz gazu ziemnego znajdujących się pod dnem akwenu kaspijskiego. Federacja Rosyjska stała się wyłącznym dysponentem złóż: Centralnoje oraz Chwałynskoje. Stronie kazachskiej przypadło w udziale złożę Kurmangazy. W zawartym porozumieniu znalazła się obopólna zgoda na

¹⁹⁰ G. Tokarz, *Uwarunkowania geopolityczne polityki zagranicznej Kazachstanu*,

wspólne zagospodarowanie trzech największych pokładów surowców energetycznych co znalazło swoje przełożenie w obniżeniu napięcia we wzajemnych relacjach koncentrujących się przez ostatnią dekadę XX wieku na kwestii przynależności wód akwenu. Wśród rosyjskich firm zaangażowanych we wspólne projekty obejmujące eksploatację kazachskich złóż ropy naftowej oraz gazu ziemnego znajdują się Gazprom, Łukoil oraz Rosneft. Największą firmą kazachskiego sektora energetycznego zajmującą się poszukiwaniem oraz eksploatacją a następnie przesyłem ropy naftowej jest państwowy koncern KazMunaiGaz, który reprezentuje interesy państwa w relacjach z rosyjskimi partnerami.¹⁹¹

Pomimo, iż Kazachstan dysponuje poważnymi pokładami surowców energetycznych dynamika rozwoju kazachskiego sektora energetycznego jest definiowana położeniem geograficznym kraju, które sytuuje kazachskie państwo na obrzeżach międzynarodowych rynków zbytu. Brak dostępu do otwartego morza powoduje, iż republika jest uzależniona od rurociągów transportujących jej surowce na globalny rynek paliw wykorzystując do tego zwłaszcza na kierunku europejskim rosyjską infrastrukturę przesyłową. Przy czym Federacja Rosyjska nie jest w tym przypadku li tylko wyłącznie partnerem Kazachstanu w realizacji wspomnianych umów o tranzyście surowca ale również konkurentem szczególnie w odniesieniu do europejskiego rynku paliw. Należy o tym pamiętać dokonując redefinicji roli i znaczenia Kazachstanu w międzynarodowym obrocie gospodarczym. Najważniejszą trasą transportu kazachskiej ropy naftowej pozostaje od trzech dekad system rurociągów Atyrau – Samara. Ropa naftowej trafia należącymi do strony rosyjskiej instalacjami do terminali naftowych w Primorsku, Ust-Łudze oraz do modernizowanego w ostatnich latach przez stronę rosyjską Noworosyjska. Właścicielem systemu przesyłu ropy naftowej jest utworzone z końcem lat 90 XX wieku konsorcjum *Caspian Pipeline Consortium* (CPC). Akcjonariuszami międzynarodowej grupy kapitałowej są: Federacja Rosyjska z 24% udziałem, Kazachstan z 19% udziałem oraz amerykański Chevron z 15% udziałem w CPC. Pozostałymi udziałowcami w tej mającej globalne znaczenie inwestycji są prywatne firmy reprezentujące globalny sektor surowców energetycznych stanowiąc kapitałowe uzupełnienie projektu. Mimo podejmowanych przez stronę rosyjską prób nie udało się przejąć większościowego pakietu akcji co przyniosłoby za sobą dla Federacji Rosyjskiej możliwość samodzielnego podejmowania decyzji, w końcu wyznaczania koncepcji oraz zasad na jakich działa ropociąg.

¹⁹¹ *Manufacturing Oil: Atyrau – Samara*, www.kmg.kz/en/manufacturing/oil/atyrau_samara (06.11.22).

W 2010 roku władze kazachskie oraz rosyjskie podjęły decyzję o rozbudowie mocy przesyłowych instalacji Atyrau - Samara z obecnych 28 mln ton surowca do 67 mln ton ropy rocznie. Oznaczało to, iż europejski rynek paliw stanowić miał najważniejszy kierunek eksportu kazachskiej ropy, kontrolowany przez stronę rosyjską. Kazachska ropa zasila również rurociąg Drużba skąd surowiec trafiał na rynki trzecie w tym również do Polski. W tym ostatnim przypadku rosyjsko – ukraiński konflikt zbrojny położył kres dostawom z tego kierunku na rynek polski choć w przypadku ropy kazachskiej nałożone na stronę rosyjską sankcje nie obowiązują co w ramach naszych możliwości staramy się wykorzystać sprowadzając surowiec. Nie dziwi więc determinacja ze strony władz kazachskich, które dążą do uzyskania możliwości transportu surowców energetycznych w tym zwłaszcza ropy naftowej alternatywnymi w relacji do rosyjskich szlakami transportowymi. W przeszłości podejmowano w tym obszarze liczne próby zerwania z trudnym postradzieckim dziedzictwem. W 2005 roku doszło do porozumienia z Azerbejdżanem wspartym przez zachodnie konsorcja energetyczne obejmującym możliwość przesyłania kazachskiego surowca przy pomocy magistrali Baku – Tibilisi – Ceyhan (BTC). Ten ostatni projekt zrealizowany w końcu lat 90 XX wieku cierpiał na deficyt ropy naftowej, w związku z czym kolejny dostawca mógłby uczynić tą inwestycję znacznie bardziej dochodową niż miało to miejsce dotychczas. W coraz większym jednak stopniu władze kazachskie orientują się na współpracę ze stroną chińską zarówno w wymiarze eksploatacji jak również sprzedaży oraz przesyłu ropy naftowej.¹⁹²

O ile dostępność oraz zawartość kazachskich złóż ropy naftowej pozytywnie wpływa na ocenę możliwości kazachskiego sektora energetycznego o tyle wspomniany już brak zdywersyfikowanych szlaków transportu ropy oraz położenie głównych złóż surowca stanowią dla władz kazachskim poważne ograniczenie. Innym problemem są zbyt niskie moce przerobowe kazachskich rafinerii. Dotyczy to również rafinerii w Atyrau co powoduje, iż Kazachstan oferuje na eksport surowiec nieprzetworzony przez co zyski ze sprzedaży są znacznie mniejsze niż miałyby to miejsce w przypadku transferu benzyny, olejów opałowych czy też mazutu. Korzystają na tym głównie rosyjskie rafinerie. Jeszcze dekadę temu rafinerie znajdujące się we wschodniej części republiki w Pawłodarze oraz Szymkencie pokrywały blisko 70% popytu na benzynę oraz olej napędowy ze strony konsumenta wewnętrznego. Pozostałe 30% zapotrzebowania pochodziło z Federacji Rosyjskiej. Z tego względu podjęto prace modernizacyjne w kazachskich rafineriach, które w 2020 roku doprowadziły do

¹⁹² *Gigantyczny gazociąg z Kazachstanu do Chin*, <https://inzynieria.com/paliwa/gazociogi/projekty/8421,giantyczny-gazociag-z-kazachstanu-do-chin/> (23.03.23)

uzyskania samowystarczalności paliwowej co jednak nie oznaczało końca współpracy w tej gałęzi kazachskiego rynku paliw ze stroną rosyjską.¹⁹³

Gaz ziemny stanowi kolejny obok ropy naftowej strategicznie ważny surowiec stanowiący o sile i znaczeniu Kazachstanu w globalnej gospodarce. Zasoby „błękitnego paliwa” są jednak znacznie mniejsze niż ma to miejsce w przypadku ropy naftowej. Największymi kazachskim pokładami gazu ziemnego są złoża Kaszagan (70% krajowego wydobycia) oraz Tengiz (20% produkcji). Według różniących się szacunków łącznie wielkość kazachskich pokładów „błękitnego paliwa” mieści się w przedziale 15 bln – 20 bln m³. Problemem przy tym podobnie jak ma to miejsce w przypadku złóż gazu ziemnego w Federacji Rosyjskiej jest wysokie zasarczenie surowca. Stąd też Kazachstan jest zmuszony do korzystania z usług jego odsiarczenia poprzez wykorzystanie do tego celu rosyjskich instalacji. Wpływa to na ocenę niezależności kazachskiego sektora surowców energetycznych. Paradoksem ale i pewnego rodzaju odpowiedzią na pytanie o możliwości kazachskiego sektora energetycznego w odniesieniu do jego gazowej części jest konieczność importu błękitnego paliwa z Uzbekistanu co jest determinowane powszechnym niedoborem gazu ziemnego w północnej części kraju. Przyczyn takiego stanu rzeczy jest kilka ale na plan pierwszy wysuwają się rachunek ekonomiczny oraz niewspółmierne do zysków koszty budowy nowych instalacji i przyłączy na terenach o słabej gęstości zaludnienia.¹⁹⁴

Kazachska sieć dystrybucji „błękitnego paliwa” na rynki trzecie odbywa się poprzez rurociąg Azja Centralna–Centrum (CAC – *Central Asia–Centrum*). Jego trasa przebiega wzdłuż granicy rosyjsko – kazachskiej. Wynikiem ekspansywnej polityki ChRL władze kazachskie uzyskały możliwość nawiązania ściślejszych niż dotąd relacji w ramach sektora energetycznego. Stało się tak również wskutek niepisanej zgody, którą udzieliła Federacja Rosyjska wzmacniając aż do wybuchu konfliktu zbrojnego z Ukrainą swoją obecnością na europejskim rynku surowców energetycznych kosztem ustępstw na rzecz ChRL. Efektem tak definiowanej polityki władz kazachskich było podpisanie umowy obejmującej budowę gazociągu łączącego trzy spośród pięciu państw Azji Centralnej: Turkmenistan, Uzbekistan oraz Kazachstan z ChRL. Łącznie instalacją ma docelowo trafiać na rynek chiński blisko 40 mld m³ surowca rocznie z czego 30 mld m³ przypadnie na Turkmenistan oraz Uzbekistan zaś pozostałe 10 mld m³ surowca na Kazachstan. Właścicielem instalacji została spółka

¹⁹³ A. Jarosiewicz, *Rosja głównym korytarzem dla eksportu ropy z Kazachstanu*, Analizy OSW, Warszawa, 29.12.10.

¹⁹⁴ Ł. Gacek, *Azja Centralna w polityce energetycznej Chin*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2013, s. 115.

zarządzana przez chińskie CNPC oraz kazachski koncern KazMunaiGaz. Istotną choć z bardziej z punktu widzenia polityki regionalnej instalacją przesyłu gazu ziemnego jest gazociąg Buchar – Taszkent – Biszkek – Ałamaty. Zaspokaja on popyt ze strony kazachskiego konsumenta w południowej części państwa.

Federacja Rosyjska od wielu lat podejmuje żmudne starania w celu utrzymania oraz w miarę możliwości poszerzenia swoich wpływów w kazachskim sektorze gazowym. W 2001 roku doszło do podpisania porozumienia o strategicznym partnerstwie między reprezentującą Federację Rosyjską firmą Gazprom a władzami kazachskimi, które obejmowało m.in. zakup przez Rosjan udziałów w kazachskim pokładzie gazu ziemnego Karaczaganak oraz tranzytu do Rosji via Kazachstan surowca ze złóż turkmeńskich. Kolejnym krokiem ze strony rosyjskiej= w kierunku przejęcia kontroli nad kazachskim sektorem gazowym było utworzenie spółki KazRosGaz odpowiedzialnej za wydobywanie, przesył i sprzedaż gazu ziemnego pochodzącego ze złoża Karaczaganak. Innym dokumentem wiążącym obydwie państwa była umowa podpisana przez Gazprom i KazMunaiGaz w 2005 roku, na mocy której Kazachowie zobowiązali się do sprzedaży całości przeznaczzonego na eksport wolumenu gazowego stronie rosyjskiej, który Federacja Rosyjska zamierzała z zyskiem odsprzedać innym państwom lub wykorzystać dla własnych potrzeb. Porozumienie dotyczy surowca wydobywanego w Kazachstanie, a także surowca transportowanego kazachskimi magistralami pochodzącego z Turkmenistanu oraz Uzbekistanu. Ponadto warto nadmienić, iż od 2001 roku Kazachstan stał się państwem tranzytowym turkmeńskiego gazu ziemnego płynącego gazociągiem Azja Centralna – Centrum do Rosji. Wszystkie odnogi tego systemu łączą się w zachodniej części Kazachstanu, skąd biegną na północ, gdzie zespala się z rosyjskim systemem gazowym.¹⁹⁵

Kazachstan dysponuje także znaczącymi złożami rud żelaza oraz co niezwykle istotne uranu. W tym ostatnim przypadku pozostające w wyłącznej dyspozycji państwa kazachskiego zasoby są oceniane na ponad 12% globalnych zapasów tego cennego pierwiastka. Według danych z 2020 roku produkcja uranu wyniosła 24,575 ton U. Za największą część produkcji odpowiada spółka Uranium One, w której pakiet większościowy należy do Rosjan.³ Współpraca pomiędzy Kazachstanem a Federacją Rosyjską nie ogranicza się tylko do wydobywania uranu. W wyniku zawartych porozumień państwa te podjęły zakrojone na szeroką skalę działania na rzecz utworzenia międzynarodowego centrum wzbogacania uranu w

¹⁹⁵ A. Jarosiewicz, *Kazachstan ponownie zaostrza politykę wobec inwestorów w sektorze naftowo – gazowym*, Analizy OSW, Warszawa 04.08.10.; A. Jarosiewicz, *Uzbekistan rozpoczął eksport gazu do Chin*, Analizy OSW, Warszawa 19.09.12.; A. Łoskot – Strachota, *Kłopotliwe bogactwo – sytuacja i perspektywy sektorów ropy i gazu na obszarze byłego ZSRR*, Prace OSW, Warszawa 15.12.03.

rosyjskim Angarsku oraz centrum utylizacji zużytego paliwa nuklearnego w tejże miejscowości. Kolejnym znaczącym wydarzeniem na mapie rosyjsko – kazachskiej współpracy w ramach sektora energetycznego było podpisanie w 2011 roku umowy w sprawie sposobów, metod i technik pokojowego wykorzystania energii z atomu. Zakładało ono między innymi budowę elektrowni jądrowej z reaktorem typu VBER – 300. Jako miejsce dyslokacji reaktora wyznaczono kazachskie miasto Aktau¹⁵. Aktywność Rosji w sferze energii nuklearnej świadczy o próbie konsolidacji sektora energii atomowej nie tylko w wymiarze regionalnym ale i szerzej globalnym choć w tym ostatnim przypadku coraz częściej do głosu dochodzą firmy amerykańskie i francuskie dysponujące nowoczesnymi technologiami.¹⁹⁶

Polityka gospodarcza władz kazachskich

Kazachstan wyróżnia się na tle Wspólnoty Niepodległych Państw zarówno jeśli weźmiemy pod uwagę rolę i znaczenie kraju na arenie międzynarodowej jak również pod względem poziomu życia obywateli biorąc jako punkt odniesienia inne postradzieckie państwa regionu. Należy przy tym pamiętać, iż stabilność polityczna jak również gospodarcza Kazachstanu w dalszym ciągu pozostaje stosunkowo krucha. W dużym stopniu jest to wynikiem niestabilnego bowiem opartego o założenia autorytarne systemu rządów. Innym problemem jest rola i znaczenie wielkich mocarstw sąsiadujących z Kazachstanem i ich wpływ na rozwój stosunków wewnętrznych w samej republice. Szczególnym przy tym problemem jest agresywna polityka ze strony Federacji Rosyjskiej wyrażająca się w presji w kierunku silniejszej integracji w ramach Euroazjatyckiej Unii Gospodarczej (EUG)¹⁷. Analizując relacje na linii Moskwa – Astana należy podkreślić, iż Kazachstan jest jedynym państwem regionu Azji Centralnej sąsiadującym z Federacją Rosyjską co dla tej ostatniej jest korzystne choćby z punktu widzenia prowadzonej przez ten ostatni kraj polityki bezpieczeństwa. Kazachska republika stanowi dla Federacji Rosyjskiej naturalną barierę chroniącą rosyjskie państwo przed zagrożeniami z islamskiego południa definiowanymi obrotem narkotykami, radykalizmem islamskim znajdującym odbicie w zamach terrorystycznych i wsparciu ugrupowań zbrojnych na rosyjskim Kaukazie Północnym występujących przeciwko rosyjskiej dominacji. Rosyjsko – Kazachska współpraca handlowa nie należy do równoprawnych co jest spowodowane dysproporcją sił i środków co jest dodatkowo determinowane położeniem geopolitycznym

¹⁹⁶ M. Menkiszak, *Aktywność zagraniczna Rosji w sferze energii nuklearnej*, Komentarze OSW, Warszawa 2011, s. 12

największej środkowoazjatyckiej republiki. Rosyjskie przedsiębiorstwa naftowe dbają co oczywiste o swojej zyski a politycznie o zachowanie mocarstwowej pozycji państwa rosyjskiego poprzez osłabianie konkurencji na rynku surowców energetycznych a za taką uchodzi dynamicznie rozwijający się Kazachstan. Konsekwentnie realizowana przez kazachskie elity władzy polityka dywersyfikacyjna przyczyniła się do częściowego uniezależnienia republiki od rosyjskich linii przesyłowych choć co należy zauważyć na głównie na kierunku południowym. Obszar Europy przez wiele lat pozostawał wyłączną domeną Federacji Rosyjskiej. Epoka supremacji dobiegła jednak końca wraz z rozpoczęciem przez władze rosyjskie interwencji zbrojnej na Ukrainie. Innym argumentem za tezą o słabnięciu roli i znaczenia Federacji Rosyjskiej na geopolitycznej mapie relacji międzynarodowych w Azji Centralnej jest fakt, iż reprezentujące stronę rosyjską firmy stanowią tylko niewielki procent wśród podmiotów zajmujących się wydobywaniem kazachskiej ropy naftowej. Przeważają za to konsorcja zachodnie oraz coraz częściej chińskie koncerny energetyczne. Wydaje się, iż to właśnie do ChRL będzie należała rola lidera wśród państw będących partnerami kazachskiej republiki.¹⁹⁷

Głównym narzędziem realizacji polityki gospodarczej Federacji Rosyjskiej wobec innych podmiotów relacji międzynarodowych miała być według założeń rosyjskich decydentów Euroazjatycka Unia Gospodarcza. Wzorowana na Unii Europejskiej instytucja została powołana do życia przez Rosję, Kazachstan, Białoruś, Armenię oraz Kirgistan w styczniu 2015 roku. Zawarte porozumienie ma na celu zwiększenie możliwości przepływu towarów, kapitału, usług oraz transfer siły roboczej pomiędzy stronami porozumienia na zasadzie wzajemności. Innym, raczej już nieaktualnym elementem zawartej umowy było utworzenie wspólnego rynku surowców energetycznych oraz energii elektrycznej. Do rozmów w tej sprawie strony miały powrócić w 2025 roku. Wydaje się to mało prawdopodobne aczkolwiek nie wyklucza to wspólnej realizacji konkretnych projektów pozwalających jednak zachować suwerenność narodowych sektorów energetycznych. Podobnie kształtuje się sytuacja w sektorze energii elektrycznej gdzie również nie ma perspektywy na długofalowe, wspólne przedsięwzięcia. Dominuje przy czym rozumowanie w kategoriach narodowościowych, politycznych a te często odbiega od racjonalność ekonomicznych wyborów. Stąd też w dużym stopniu Euroazjatycka Unia Gospodarcza pozostaje figurą retoryczną na mapie globalnych relacji gospodarczych stanowiąc raczej rodzaj klubu dyskusyjnego gdzie spotkania bilateralne

¹⁹⁷ W. Górecki, *Pierestrojka Tokajewa. Kazachstan wobec wyzwań wewnętrznych i zewnętrznych, Komentarze OSW, Warszawa 21.06.22.*

biorą górę na wspólnym kształtowaniu społecznej, politycznej w końcu gospodarczej rzeczywistości. Różne systemy polityczne, gospodarcze jak również często sprzeczne z sobą interesy pogłębiają tylko problemy z finalizacją konkretnych zamierzeń, planów które składają się na ten wydawałoby się racjonalny przynajmniej z perspektywy ekonomicznej projekt.¹⁹⁸

Niegdyś drugim po względem wagi i znaczenia dla kazachskiej gospodarki a obecnie pierwszym partnerem handlowym są Chiny. Relacje gospodarcze obydwu państw uległy poprawie w 2005 roku w wyniku zakupu przez chiński koncern surowcowy CNPC¹⁹ udziałów w kazachskiej firmie - monopolistce Petro Kazahstan. Tak więc podpisaną w 2005 roku umowę dwustronną można traktować jako przysłowiowy „kamień milowy” na drodze do chińskiej ekspansji na rynek kazachski, zresztą nie tylko w wymiarze relacji energetycznych. To właśnie CNPC jest największym inwestorem na kazachskim rynku energetycznym. Do największych inwestycji możemy zaliczyć pozyskanie większościowych pakietów akcji dwóch wiodących graczy kazachskiego rynku paliw: Petro Kazahstan z 67% udziałem chińskiego konsorcjum oraz Aktobe Munai Gas, w którym Chińczycy posiadają 85% akcji. Chińczycy przymierzają się również do rozbudowy infrastruktury petrochemicznej oraz gazowej, szczególnie w segmencie uzdatniania surowca.¹⁹⁹

Podobnie jak ma to miejsce w przypadku rosyjskich inwestycji te będące udziałem firm chińskich wzbudzają w Kazachstanie obawy przed możliwością zdominowania nie tylko kazachskiej gospodarki ale szerzej całego spektrum życia społecznego. Chińczycy starają się uzyskać wpływ na rynek kazachski również poprzez wygenerowanie dedykowanych pod konkretny podmiot linii kredytowe. Atutem w tym przypadku jest możliwość szybkiego pozyskania środków finansowych na preferencyjnych warunkach. W ten oto sposób chińskie władze wiążą odbiorcę kredytu ze swoimi instytucjami finansowymi wpisując co doskonale wpisuje się w chińską strategię rozwoju gospodarczego poprzez zdobywanie nowych rynków. Rola i znaczenie ChRL w polityce kazachskiej może zostać jeszcze silniej niż dotąd zaakcentowane w przypadku realizacji mającego charakter globalny korytarza transportowego o wielkiej przepustowości. W Europie jest on znany pod nazwą *jeden pas i jedna droga* (*one belt, one road*). Skrótowno jest określany jako OBOR. W ramach koncepcji „Nowego Jedwabnego Szlaku”, możemy wyróżnić zarówno trasy lądowe jak również morskie.

¹⁹⁸ J. Strzelecki, *Euroazjatycka Unia Gospodarcza: czas kryzysu*, Komentarze OSW, Warszawa 04.02.16; A. Jarosiewicz, E. Fischer, *Euroazjatycka Unia Gospodarcza – więcej polityki, mniej gospodarki*, Komentarze OSW, Warszawa 20.01.15.

¹⁹⁹ T. Sternberg, A. Ahearn, F. McConnell, *Central Asian 'Characteristics' on China's New Silk Road: The Role of Landscape and the Politics of Infrastructure*, „Line” 2017, nr 6, s. 4 – 5.

Projekt OBOR kładzie szczególny nacisk na wykorzystanie Kazachstanu jako kluczowego obok Federacji Rosyjskiej państwa tranzytowego zarówno w ramach przesyłu towarów jak również poprzez pryzmat przesyłu surowców energetycznych. Należy podkreślić, iż wiele etapowych inwestycji zostało zrealizowanych przez ChRL wcześniej jeszcze zanim władze chińskie przedstawiły społeczności międzynarodowej bezprecedensowy plan stworzenia nowego „Jedwabnego Szlaku”. Obecnie już, poważne korzyści ekonomiczne przynosi wybudowany w latach 2008 – 2010 składający się z trzech równoległe do siebie przebiegających nitek gazociąg Azja Centralna – Chiny co można śmiało definiować jako element szerszej związanej bezpośrednio z OBOR projektu. Kolejnym projektem bardzo dobrze wpisującym się w koncepcję nowego „Jedwabnego Szlaku” jest otwarty w połowie pierwszej dekady XXI stulecia ropociąg Kazachstan – Chiny. Magistrala ta umożliwi transport drogą lądową do Chin ropy naftowej spoza obszaru Federacji Rosyjskiej. Maksymalne obciążenie rurociągu wynosi 20 mln ton rocznie, co niestety stanowi kroplę w morzu ogromnych chińskich potrzeb na ten surowiec. Nie stanowi więc jak twierdzi część ekspertów poważnej konkurencji w stosunku do rosyjskiego WSTO.²⁰⁰

Dyplomacja chińska często podkreśla, iż OBOR jest projektem otwartym na wszystkich chętnych bez żadnych przy tym ograniczeń geograficznych jak również czasowych. Nie mniej jednak trudno nie zauważyć, iż tak definiowany projekt osłabiłby znacznie i pozycję USA na „Starym Kontynencie” stąd jest kontestowany przez stronę amerykańską.²² Utworzenie nowych sieci korytarzy transportowych łączących ChRL z państwami Unii Europejskiej umożliwi zdaniem władz chińskich zwiększenie dynamiki gospodarczej Państwa Środka, pozwoli również przełamać problemy związane z zakłóceniem łańcucha dostaw. W obliczu wojny toczącej na „Starym Kontynencie” pomiędzy Federacją Rosyjską a Ukrainą tak definiowana polityczna strategia nie wydaje się jednak możliwa obecnie do realizacji. Trwająca pomiędzy tymi państwami wojna przybrała bowiem charakter „globalnego konfliktu zastępczego” o trudnych obecnie do zdiagnozowania skutkach.²¹

Streszczenie:

Artykuł dotyczy roli i znaczenia Kazachstanu w relacjach międzynarodowych z perspektywy gospodarczej. Autor odniósł się do geopolityki tytułowego państwa oraz polityki gospodarczej Kazachstanu. Jako podstawowe narzędzia badawcze zostały wykorzystane:

²⁰⁰ R. Maitra, *OBOR brings New Life to Central Asia: Kazakhstan in focus*, <https://www.schillerinstitute.org/economy/2016/1212-obor-kazakhstan/ok.html> (20.02.2023).

metoda studium przypadku oraz metoda scenariuszowa. Obydwie metody bardzo dobrze wpisują się w dyscyplinę nauk o polityce i administracji.

Słowa kluczowe:

Kazachstan, gospodarka, relacje międzynarodowe

Key words:

Kazakhstan, economy, international relations

Bibliografia:

1. Gacek Ł, *Azja Centralna w polityce energetycznej Chin*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2013.
2. *Gigantyczny gazociąg z Kazachstanu do Chin*, <https://inzynieria.com/paliwa/gazociagi/projekty/8421,giantyczny-gazociag-z-kazachstanu-do-chin/> (23.03.23)
3. Grochmalski P., *Kazachstan: studium politologiczne*, Toruń 2006.
4. Górecki W., *Pierestrojka Tokajewa. Kazachstan wobec wyzwań wewnętrznych i zewnętrznych*, Komentarze OSW, Warszawa 21.06.22.
5. Jarosiewicz A., *Rosja głównym korytarzem dla eksportu ropy z Kazachstanu*, Analizy OSW, Warszawa, 29.12.10. Jarosiewicz A., *Kazachstan ponownie zaostrza politykę wobec inwestorów w sektorze naftowo – gazowym*, Analizy OSW, Warszawa 04.08.10.
6. Jarosiewicz A., Fischer E., *Euroazjatycka Unia Gospodarcza – więcej polityki, mniej gospodarki*, Komentarze OSW, Warszawa 20.01.15.
7. Jarosiewicz A., *Uzbekistan rozpoczął eksport gazu do Chin*, Analizy OSW, Warszawa 19.09.12.
8. Kłaczyński R., Sadowska E., *Postradzieckie państwa Azji Centralnej: historia, polityka, gospodarka, społeczeństwo*, Kraków 2013.
9. Legieć A., *Perspektywy Polityki Chin wobec Azji Centralnej*, , Biuletyn PISM, Warszawa 2020, nr 184.
10. Łoskot – Strachota A., *Kłopotliwe bogactwo – sytuacja i perspektywy sektorów ropy i gazu na obszarze byłego ZSRR*, Prace OSW, Warszawa 15.12.03.
11. Maitra R., *OBOR brings New Life to Central Asia: Kazakhstan in focus*, <https://www.schillerinstitute.org/economy/2016/1212-obor-kazakhstan/ok.html> (20.02.2023).
12. *Manufacturing Oil: Atyrau – Samara*, www.kmg.kz/en/manufacturing/oil/atyrau_samara (06.11.22)
13. Menkiszak M., *Aktywność zagraniczna Rosji w sferze energii nuklearnej*, Komentarze OSW, Warszawa 2011, s. 12

-
14. Sternberg T, Ahearn A., Mc Connell F., *Central Asian 'Characteristics' on China's New Silk Road: The Role of Landscape and the Politics of Infrastructure*, „Line” 2017, nr 6, s. 4 – 5.
 15. Szeligowski D., Legucka A., *Masowe protesty w Kazachstanie*, Biuletyn PISM, Warszawa 2023, nr 2.
 16. Strzelecki J., *Euroazjatycka Unia Gospodarcza: czas kryzysu*, Komentarze OSW, Warszawa 04.02.16.
 17. Tokarz G., *Uwarunkowania geopolityczne polityki zagranicznej Kazachstanu*, Wschodnioznawstwo, Warszawa 2008, nr 2.

Dariusz Brązkiewicz

Akademia Bialska im. Jana Pawła II

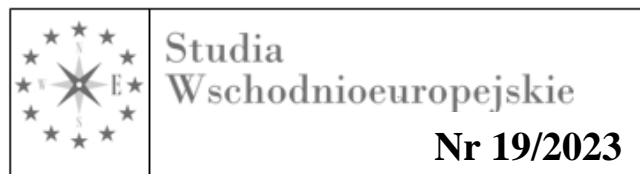
Julia Nowicka

Akademia Sztuki Wojennej

Zbigniew Ciekanski

Menedżerska Akademia

Nauk Stosowanych w Warszawie

Odbudowa bezpieczeństwa militarnego państwa na przykładzie granicy wschodniej Polski

Wstęp

Jednym z elementów w stosunkach międzynarodowych jest budowa przez poszczególne państwa swojego bezpieczeństwa militarnego, a tym samym swojej pozycji i znaczenia. Budowa tego bezpieczeństwa może być realizowana na dwa sposoby. Pierwszy sposób, bardziej ekonomiczny, to rozbudowa i modernizacja swojej armii oraz uczestnictwo we wszelkiego rodzaju sojuszach polityczno-militarnych. Drugi sposób to samodzielna rozbudowa armii ze zwiększonymi kosztami, dająca możliwość podniesienia indywidualnego znaczenia w regionie lub na świecie. Niewiele jest państw samodzielnie realizujących drogę rozwoju armii, większość państw wybiera drogę rozwoju swoich sił zbrojnych poprzez współpracę handlowo-przemysłową i w ramach sojuszy. Sojusze poprzez synergię siły dają większe gwarancje bezpieczeństwa militarnego oraz możliwość uzyskania przez poszczególnych członków gwarancji bezpieczeństwa przy reformie lub odbudowie własnego potencjału militarno-gospodarczego.

Agresja 24 lutego 2022 r. Rosji na Ukrainę uzmysłowiła wielu przywódcom krajów i społeczeństwom, szczególnie Europy Środkowo-Wschodniej jak ważnym elementem jest bezpieczeństwo militarne. W przypadku wielu państw tego regionu ich obecność w sojuszu NATO pozwala na spokojniejszą analizę ewentualnego zagrożenia. Niemniej wojna ta spowodowała w wielu krajach zmianę polityki i przeznaczenie większych środków na

wzmocnienie swoich sił zbrojnych. Jednym z państw o największych planach rozbudowy i modernizacji swoich sił zbrojnych jest Polska. Dotyczy to głównie komponentu Wojsk Lądowych Sił Zbrojnych RP z wojskami pancernymi i artylerią na czele oraz ich obroną przeciwlotniczą i przeciwrakietową. Będąc krajem sąsiadującym z Ukrainą i Rosją, Polska jest najbardziej narażona na możliwość eskalacji ograniczonych działań zbrojnych lub na ewentualne późniejsze próby rozszerzenia konfliktu. Zagrożenia te nie są oderwane od możliwych scenariuszy, a obecność w NATO nie powinna być wytłumaczeniem dla braku działań ze strony Polski. Tylko rozbudowa potencjału militarnego pozwoli mieć narodowe gwarancje bezpieczeństwa militarnego, tak ważnego dla kraju, który w historii ma przykłady swojej słabości wojskowej i uleganiu przemocy zbrojnej, szczególnie ze strony wschodniego sąsiada – Rosji.

Sytuacja geopolityczna a wzrost zagrożenia państwa

Narastające w ostatnim czasie procesy globalizacyjne świata, wzrastające tendencje integracyjne, a także rewolucje komunikacyjne i informatyczne spowodowały, że tradycyjne kategorie geopolityczne czyli granice, przestrzeń, położenie geograficzne zaczęły tracić na znaczeniu, a co za tym idzie, współczesna geopolityka kształtuje się w zupełnie nowej sytuacji. Świat staje się coraz bardziej współzależny, a rywalizacja o nowe terytoria i tzw. „polityka siły” nie są już dominującymi aspektami współczesnej geopolityki. W analizie procesów geopolitycznych większą wagę przywiązuje się do pojęcia „polityka”, gdyż na procesy polityczne w dużej mierze wpływają czynniki geograficzne. W przypadku rozważań geopolitycznych czynnik geograficzny nie pojawia się nigdy jako samodzielny element rozważań. Wszelkie wybory i procesy polityczne uzależnione są także od wielu innych czynników takich jak: religia, kultura, technologia i przede wszystkim ideologia. Współcześnie wielu badaczy zajmujących się pojęciem geopolityki podkreśla fakt, że obecnie nie istnieje już obiektywna wiedza o ludzkiej przestrzeni. To podmiot dokonujący poznania przestrzeni geopolitycznej nas otaczającej, w sposób subiektywny dokonuje analizy i różnie ją interpretuje. Przestrzeń geopolityczna nie jest więc nam „dana” raz na zawsze. Jest ona wytwarzana zarówno przez grupy, jak i przez podmioty społeczne i jednostki. Tak więc poprzez funkcję lokalizacji geograficznej następuje ocena roli i miejsca danego państwa w systemie globalnym. Musi być ona również uznana przez pozostałych członków stosunków międzynarodowych. Do tego dochodzi kolejny bardzo ważny element preferencji wyobraźniowych obywateli danego

państwa²⁰¹. Temu podejściu – braku rywalizacji o terytoria – przeczy współczesna wojna rosyjsko-ukraińska, w której to Rosja jawnie dokonuje siłowej aneksji kolejnych obszarów Ukrainy, której nie akceptuje społeczność międzynarodowa.

Państwa jako najważniejsze podmioty stosunków międzynarodowych funkcjonują zawsze w określonym środowisku i obejmują różnorodne komponenty (procesy, zjawiska, przedmioty) oraz wzajemne relacje pomiędzy nimi. Od tego więc w jaki sposób dane komponenty oddziałują na siebie nawzajem zależy funkcjonowanie państwa w sferze ekonomicznej, technologicznej, militarnej, społecznej, politycznej i ekologicznej. Wszystkie te komponenty oddziałują na państwo w różnym stopniu. Najczęściej jest to oddziaływanie pożądane czyli korzystne, ale zdarza się też działanie niepożądane, czyli stwarzające niebezpieczeństwo. Bywa też tak, że wpływ komponentów stanowi zagrożenie dla bytu danego państwa, czasami dla jego rozwoju w chwili obecnej i w przyszłości. Na ogół jednak komponenty tworzą zarówno zewnętrzne jak i wewnętrzne środowisko bezpieczeństwa państwa, oraz militarne i niemilitarne warunki realizacji interesów i osiągnięcia celów w dziedzinie bezpieczeństwa przez różne podmioty. Do podstawowych warunków bezpieczeństwa należą cztery kategorie: wyzwania, szanse, a także zagrożenia i ryzyka. Takie okoliczności, gdy niezależnie od podmiotu następują sprzyjające realizacji jego interesów i osiągnięciu celów nazywa się szansami. O wyzwaniach można mówić, gdy występują sytuacje problemowe w dziedzinie bezpieczeństwa. Powodują one nagłą potrzebę podejmowania decyzji. Niekiedy konieczne są działania zaradcze. Gdy nie ma odpowiedniej reakcji na wyzwania, może nastąpić przekształcenie się wyzwań w zagrożenia. Nie zawsze jednak działania podmiotu w sferze bezpieczeństwa przynoszą skutki pozytywne. Czasami prowadzą one do następstw negatywnych. Nazywa się je ryzykami bezpieczeństwa. Do najistotniejszych warunków bezpieczeństwa należą zagrożenia. Istnieje wiele definicji zagrożeń, ale najpopularniejsza jest następująca: sytuacje, zdarzenia lub działania, potencjalne lub istniejące zjawiska, które mogą mieć destrukcyjny wpływ na podmiot, które zagrażają mu w sposób pośredni lub bezpośredni. Istnieją więc dla środowiska bezpieczeństwa zarówno zagrożenia zewnętrzne jak i wewnętrzne, militarne jak i niemilitarne. Te ostatnie to przede wszystkim zagrożenia ekonomiczne, psychospołeczne, ekologiczne i polityczne. Mogą wśród nich być zagrożenia zamierzone czyli intencjonalne, ale bywają też losowe, a więc przypadkowe. Należy zauważyć, że początek XXI w. wpłynął znacząco na ewolucję potencjalnych niebezpieczeństw. Właśnie teraz najbardziej negatywny wpływ na zdrowie i życie ludzi, na ich warunki bytu,

²⁰¹ J. Potulski, *Wprowadzenie do geopolityki*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2010, s. 38-40.

mienie i środowisko naturalne mają te zagrożenia, które oddziałują na funkcjonowanie całych państw. To one w dużej mierze prowadzą do destabilizacji życia państwowego i społecznego²⁰².

Gdy przeanalizuje się lata dziewięćdziesiąte XX w., widać wyraźnie, że to wtedy zostały zapoczątkowane zmiany przestrzeni bezpieczeństwa na świecie. Rozpad ZSRR i całego bloku wschodniego, a także pokojowe zjednoczenie Niemiec miały istotny wpływ na zmianę i układ sił w Europie. Ale dopiero pierwsze dekady XXI w. przyniosły wzrost znaczenia zagrożeń asymetrycznych. To właśnie wówczas dokonały się najbardziej intensywne zmiany w globalnym środowisku bezpieczeństwa. Rok 2001 przyniósł początek światowej „wojny z terroryzmem”, a jej praprzyczyny należy upatrywać w przeprowadzonym przez Al-Kaidę 11 września 2001 r. ataku na World Trade Center i Pentagon w USA. Z kolei po roku 2011 i intensywnych wystąpieniach społecznych w okresie Arabskiej Wiosny nastąpiły lawinowe, niekontrolowane migracje ludności, wykazujące i obnażające słabości krajów Bliskiego Wschodu i dezintegrację krajów Afryki Północnej. Wzmogło to w jeszcze większym stopniu konflikty etniczne oraz religijne, a czasami także wybuch wojny domowej. Uwidoczniło się wypieranie demokratycznych wartości, a ludności tych terenów zagroził brak warunków do pokojowego współistnienia. Nie wszyscy mają możliwość osobistego rozwoju i wyrażania własnych przekonań, niezależnie od polityki i religii²⁰³.

W dynamicznym środowisku bezpieczeństwa niemal cały czas zachodzą zmiany. Jeśli rozpozna się i zidentyfikuje już istniejące niebezpieczeństwa, a także wyczuje zagrożenia potencjalne, które mogą dopiero nastąpić na skutek decyzji politycznych wówczas można mówić o optymalnym poziomie bezpieczeństwa państwa. Tak więc bezpieczeństwo jest procesem dynamicznym i zmiennym w czasie, a jednocześnie o bezpieczeństwie nie można myśleć jako o stanie o zmiennych cechach. Tak ukierunkowana analiza pozwala na tworzenie odpowiednich narzędzi, które w momencie pojawienia się zjawisk nieoczekiwanych i nagłych, pozwolą zrozumieć istotę tych wydarzeń i skutecznie zahamować ich wielowymiarowe skutki. Współczesne zagrożenia w przeciwieństwie do tych pojawiających się w XX w., są rezultatem wielu zjawisk i procesów. Do niedawna pozostawały one jedynie w sferze zainteresowań teoretyków, analityków i polityków. Tak więc w obecnej dobie potrzebna jest zmiana samego

²⁰² Z. Polcikiewicz, P. Siemiątkowski, P. Tomaszewski, *Współczesne wyzwania polityki bezpieczeństwa państwa*, Towarzystwo Naukowe Organizacji i Kierownictwa, Toruń, 2019, s. 31-32.

²⁰³ E. Kochanek, K. Ligęza, J. Kupiński, *Geopolityczne aspekty bezpieczeństwa*, Wydawnictwo Akademickie AMW, Gdynia 2019, s. 27-28.

myślenia o budowie bezpieczeństwa. Musi dojść do zmiany doktryn w zakresie bezpieczeństwa. Planowanie działań musi następować z dużym wyprzedzeniem, a wyposażenie sił zbrojnych i zapewnienie odpowiedniej infrastruktury powinno wiązać się ze sporym nakładem finansowym. Należy dokonywać systematycznej analizy uwarunkowań zewnętrznych i wewnętrznych państwa. Okazuje się, że nie istnieje jeden uniwersalny model budowania bezpieczeństwa, lecz dla każdego z państw przyjmuje on charakter indywidualny. Każde państwo należy rozpatrywać przez pryzmat organizmu społecznego. Nie tylko każde państwo, ale też region posiada odmienne funkcje wewnętrzne i zewnętrzne i nimi to właśnie należy się kierować przy układaniu kryteriów bezpieczeństwa państwa. Niektóre państwa opierają swoje bezpieczeństwo narodowe na bogactwie surowców energetycznych takich jak woda, gaz, ropa naftowa. W innych przypadkach państwa opierają bezpieczeństwo narodowe na niematerialnych środkach. Należą do nich m.in. wola narodu w przeciwstawianiu się zagrożeniom, trwałość sojuszy międzynarodowych, bądź aspiracje grup mniejszościowych. W wielu krajach materialnym środkiem ciężkości bezpieczeństwa jest silna armia. Natomiast zasadniczym elementem, bez którego żadne państwo nie może istnieć jest naród²⁰⁴.

Przykładem zmiany sytuacji geopolitycznej i wzrostu zagrożenia państwa w ostatnich kilkunastu latach jest Polska. Od przełomu pierwszej i drugiej dekady XXI w. Polska bierze pod uwagę zarówno zagrożenia militarne jak i niemilitarne. Wskazują na to wyniki analiz zewnętrznego środowiska Polski zawarte w 2013 r. w Białej Księdze Bezpieczeństwa RP. W tejże księdze przewidywano, że możliwa jest wojna na dużą skalę, niosąca za sobą zdecydowany wzrost niebezpieczeństwa. Musiałaby być poprzedzona zmianami w polityce międzynarodowej i strategicznej. Dałoby to czas Polsce i sojusznicznym państwom na przygotowanie państwa do odpowiedniej reakcji. Poza tym w Białej Księdze mówiono o ewentualnych zagrożeniach militarnych, nie mających charakteru zbrojnego, czyli bez użycia sił zbrojnych. Oceniono, że na władze naszego państwa systematycznie wywierana jest presja do podejmowania działań strategicznych. Wskazano, że w pobliżu polskich granic realizowana jest rozbudowa potencjału militarnego (Obwód Kaliningradzki) i zdarzają się praktyczne demonstracje siły, głównie na Białorusi. W analizach wskazano, że dla naszego kraju

²⁰⁴ E. Kochanek, K. Ligęza, J. Kupiński, *Geopolityczne ...*, op. cit., s. 33-35.

największym zagrożeniem są działania w cyberprzestrzeni, dekapitalizacja i sytuacja energetyczna Polski²⁰⁵.

Położenie geopolityczne Polski to graniczenie w większości z krajami, które w pełni uzależniają swoje bezpieczeństwo od NATO, Unii Europejskiej i USA. Chodzi o takie kraje jak: Litwa, Słowacja, Czechy, Niemcy, które mają podobne do Polski, a często nawet zbieżne zapatrywania polityczne. Zbieżność ta przejawia się w szczególności w przeciwstawianiu się agresywnej polityce Rosji. Platformą współpracy pomiędzy wieloma krajami Europy Zachodniej a Środkowo-Wschodniej jest zapobieżenie odbudowaniu przez Rosję jej mocarstwowej siły. Pomimo, że NATO posiada bardzo skuteczne narzędzia przeciwdziałania agresywnym posunięciom Rosji, to jednak wtargnięcie w 2014 r. na terytorium Ukrainy spowodowało poważne zwirowania nie tylko w samym pakcie ale i UE. Doszło do gwałtanego podważenia zaufania do głośzonych gwarancji obrony kolektywnej, wynikającej z art. 5 traktatu waszyngtońskiego. W zaistniałej sytuacji, w obliczu wojny toczącej się za granicą, Polska zmuszona została do dokonania zmian we własnej polityce bezpieczeństwa. Na zorganizowanym w 2016 r. w Warszawie szczycie NATO, Polska doprowadziła do zmian w samym Sojuszu Północnoatlantyckim. Dotyczyło to m.in. rozmieszczenia sił wojskowych na tzw. wschodniej flance NATO, w tym w Polsce, i wspólnych, skutecznych działań politycznych z krajami bałtyckimi. W obliczu wyzwań globalnych Polska umie podejmować wspólne wyzwania, realizując operacje reagowania kryzysowego, rozwijając współpracę militarną i nie unikanie wzajemnego rozwijania zdolności bojowych w ramach współpracy w NATO²⁰⁶.

Przełom drugiej i trzeciej dekady XXI w., mimo pandemii COVID-19 przebiegał w zagrożeniu coraz bardziej agresywnej międzynarodowej polityki Rosji i Białorusi. W przypadku Rosji była to polityka anty NATO-wska połączona z demonstracją militarną wzdłuż granicy z Ukrainą, co w konsekwencji zakończyło się agresją Rosji na Ukrainę 24 lutego 2022 r. Co do Białorusi to agresywna polityka tego kraju wobec Polski i Zachodu przybrała wymiar agresji migracyjnej ludności z obszaru Bliskiego Wschodu i środkowej Azji, która wprowadzona w błąd przez służby specjalne Białorusi przybywała to tego kraju skuszona łatwą

²⁰⁵ W. Krzeszowski, *Zagrożenia warunkujące rozwój systemu bezpieczeństwa i systemu obronnego państwa*, [w:] *Przemysł zbrojeniowy w systemie obronnym państwa*, red. A. Nowakowska-Krystman, A. Tomaszewski, P. Zamelek, Wydawnictwo Akademii Sztuki Wojennej, Warszawa 2018, s. 76-77.

²⁰⁶ L. Elak, *Potencjał wojsk lądowych wobec współczesnych wyzwań bezpieczeństwa Rzeczypospolitej Polskiej*, Wydawnictwo Akademii Sztuki Wojennej, Warszawa, 2020, s. 23-24.

możliwością przejścia granicy z Unią Europejską między Polską a Białorusią. Konsekwencją tego było wybudowanie w 2022 r. wysokiego płotu na granicy lądowej między tymi krajami.

Proces redukcji i wzrostu stanów osobowych SZ RP w latach 1999-2022

Ocenę współczesnego polskiego potencjału militarnego należy przeprowadzić w kontekście zmian organizacyjnych i zmniejszenia stanów osobowych Sił Zbrojnych RP, które zostały zrealizowane w pierwszej dekadzie XXI wieku, po wejściu Polski do NATO w 1999 r. W literaturze przedmiotu można znaleźć wiele opisów geopolitycznych uwarunkowań powodujących redukcję polskiego potencjału militarnego, a następnie jego odbudowę. Jednym z zasadniczych elementów powodujących tę redukcję, był fakt wejścia Polski do NATO, sojuszu gwarantującego Polsce wsparcie wojskowe w wypadku agresji zewnętrznej. Ta traktatowa gwarancja była przez wielu polityków podstawą do twierdzenia, że utrzymywanie armii na poziomie z poprzedniego okresu – samodzielności strategicznej lat 90. – jest już niepotrzebna. Przyjęte kolejne koncepcje, programy, czy modele Sił Zbrojnych RP, łącznie z profesjonalizacją, miały jeden cel – redukcję ilościową we wszystkich wymiarach: ludzkich i sprzętowych. Osobnym elementem była jakość uzbrojenia i sprzętu, który był restrukturyzowany, ale obserwując obecną wojnę rosyjsko-ukraińską, można zauważyć, że każda zlikwidowana jednostka wojskowa obniżała możliwości militarne Polski do obrony kraju.

Tym samym dla lepszego zobrazowanie współczesnej odbudowy potencjału militarnego należy prześledzić proces redukcji Sił Zbrojnych RP. Proces redukcji ilościowej żołnierzy, w tym w poszczególnych rodzajach Sił Zbrojnych RP przedstawia Tabela 1. Charakterystyczna jest redukcja w pierwszych 5. latach po wejściu do NATO – objęła ona 100 tys. żołnierzy, co jest bardzo szybką redukcją, potwierdzającą poprzednią tezę, że politycy przyjęli koncepcję bezpieczeństwa gwarantowanego przez Sojusz Północnoatlantycki.

Tabela 1. Stan ilościowy żołnierzy Sił Zbrojnych RP i poszczególnych rodzajów SZ RP w okresie restrukturyzacji 1999-2010.

Rodzaje Sił Zbrojnych RP	1999 r.	2005 r.	2010 r.
Siły Zbrojne RP – stan ogólny	240 tys.	141,5 tys.	100 tys.
Wojska Lądowe	142,5 tys.	89 tys.	47,3 tys.

Siły Powietrzne*	55,3 tys.	30 tys.	17,5 tys.
Marynarka Wojenna	17 tys.	14,5 tys.	8 tys.
Wojska Specjalne	-	-	1,6 tys.

* w 1999 r. Wojska Lotnicze i Obrony Powietrznej

Źródło: Opracowano na podstawie J. Kajetanowicz, *Transformacja Sił Zbrojnych RP 1999-2020. Aspekt organizacyjny*, Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej 19 (2021), z. 1, Lublin, s. 85-93.

Natomiast zasadnicza redukcja organizacyjna w poszczególnych rodzajach Sił Zbrojnych RP po wejściu do NATO na przestrzeni I dekady XXI wieku konsekwentnie usuwała związki operacyjno-taktyczne i duże jednostki wojskowe. Jednym z krytycznych momentów w redukcji Sił Zbrojnych RP była decyzja likwidacji Dowództwa i Sztabu 1 Warszawskiej Dywizji Zmechanizowanej w Legionowie w 2011 r., która całkowicie usuwała szczebel związku taktycznego odpowiedzialnego za obronę obszaru wschodniej Polski. Część tej odpowiedzialności przejęło Dowództwo i Sztab 16 Dywizji Zmechanizowanej, której zasięg operacyjnego działania przekraczał wszystkie normy dla związku taktycznego.

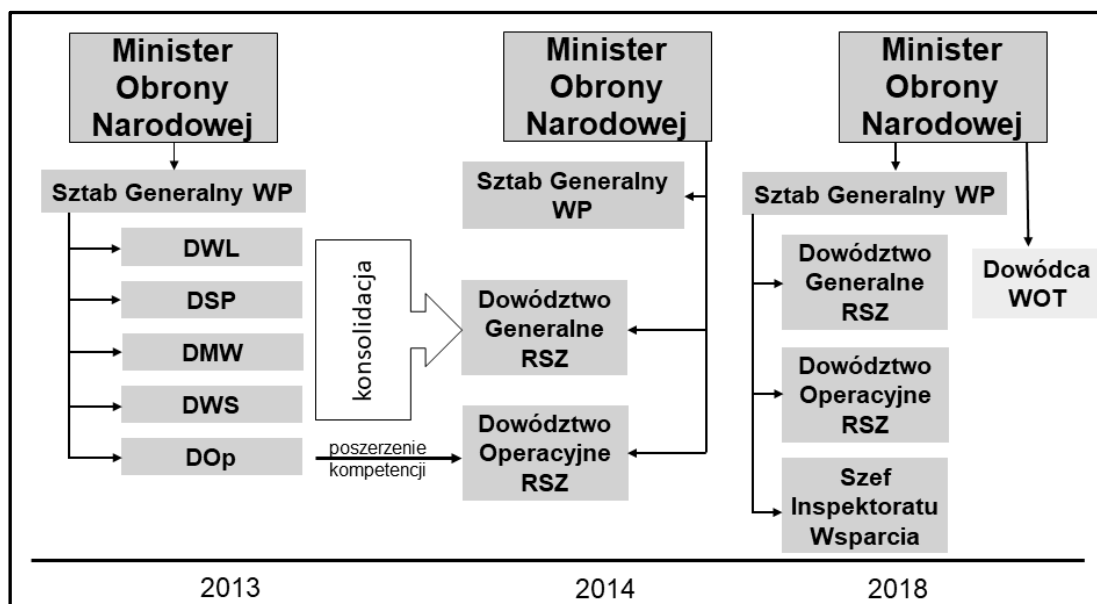
Redukcje w Siłach Zbrojnych RP poddawane były coraz większej krytyce, gdzie zwracano uwagę, że Federacja Rosyjska konsekwentnie od 2009 r. reformuje swoją armię w wielu aspektach, w tym głównie w organizacji struktur oraz jakości uzbrojenia i sprzętu. Pojawiły się doniesienia dotyczące podjęcia produkcji broni precyzyjnego rażenia, w tym systemów rakiet lądowych Iskander, morskich Kalibr oraz systemów przeciwrakietowych i przeciwlotniczych. Zwracano uwagę, że Rosja konsekwentnie przeznaczająca coraz większe środki finansowe na zbrojenia. Za tym szła rozbudowa i reforma poszczególnych rodzajów sił zbrojnych oraz rozmieszczanie nowej broni w zachodniej części Rosji wraz z Obwodem Kaliningradzkim²⁰⁷. Ponadto w drugiej dekadzie XXI wieku obwód był regularnie wzmacniany nowym uzbrojeniem i sprzętem oraz tworzono nowe jednostki wojskowe wraz z nowymi strukturami organizacyjnymi²⁰⁸.

²⁰⁷ *Obwód Kaliningradzki 2016 społeczeństwo, gospodarka, armia*, Raport OSW 12/2016, Warszawa 2016, s. 17-18.

²⁰⁸ por. J. Nowicka, D. Brązkiewicz, Z. Ciekanski, *Odbudowa polityczno-militarnego znaczenia Obwodu Kaliningradzkiego Federacji Rosyjskiej w drugiej dekadzie XXI wieku*, [w:] *Procesy przemian systemowych na obszarze postradzieckim*, półrocznik „Studia Wschodnioeuropejskie” Nr 15/2021, Wydział Nauk Politycznych i Studiów Międzynarodowych, Uniwersytet Warszawski, Warszawa 2021, s. 309-325.

Mimo redukcji polska armia przechodziła zmiany wynikające z zaangażowania Sił Zbrojnych RP w pierwszej dekadzie XXI wieku w misje w Iraku i Afganistanie. Udział w misjach bojowych pozwolił polskim żołnierzom na korektę szkolenia i zgrywania pododdziałów oraz zgłaszania zapotrzebowania na nowy sprzęt i uzbrojenie. Nie analizując wielu szczegółowych aspektów należy stwierdzić, że początek drugiej dekady XXI wieku rozpoczął się w Siłach Zbrojnych RP od racjonalnej polityki przebudowy i odbudowy jakościowej potencjału militarnego. Na początku dotyczącej jakości uzbrojenia i sprzętu dla zawodowej armii, która po zawieszeniu poboru do zasadniczej służby wojskowej, był zwiastunem jakościowych zmian w wojsku. Był to efekt dokumentu przyjętego przez Ministra Obrony Narodowej: „Programu rozwoju Sił Zbrojnych RP w latach 2009-2018”, zastąpionego w 2012 kolejnym dokumentem: „Program rozwoju Sił Zbrojnych RP w latach 2013-2022”. Następnym elementem była reforma w strukturach dowodzenia. Na początku 2014 r. rozformowano dowództwa rodzajów Sił Zbrojnych RP: Wojsk Lądowych, Sił Powietrznych, Marynarki Wojennej i Wojsk Specjalnych. W ich miejsce utworzone zostało Dowództwo Generalne Rodzajów Sił Zbrojnych z siedzibą w Warszawie. Jednocześnie Dowództwo Operacyjne Sił Zbrojnych przemianowano na Dowództwo Operacyjne Rodzajów Sił Zbrojnych²⁰⁹.

Rysunek 1. Proces zmian Systemu Kierowania i Dowodzenia SZ RP w drugiej dekadzie XXI wieku.

Źródło: Opracowanie własne.

²⁰⁹ Ustawa z dnia 21 czerwca 2013 r. o zmianie ustawy o urzędzie Ministra Obrony Narodowej oraz niektórych innych ustaw, Dz.U. 2013 poz. 852.

Tendencje zmniejszania stanu ilościowego żołnierzy Sił Zbrojnych RP ustabilizowały się po zawieszeniu poboru w 2009 r. i uzyskaniu w 2010 r. stanu 110 tys. żołnierzy zawodowych i żołnierzy Narodowych Sił Rezerwy (NSR). Proces odbudowy ilościowej żołnierzy, w tym w poszczególnych rodzajach Sił Zbrojnych RP oraz zmian ilościowych w tworzonych Wojskach Obrony Terytorialnej i wygaszanych Narodowych Sił Rezerwy przedstawia Tabela 2.

Tabela 2. Stan ilościowy żołnierzy Sił Zbrojnych RP, w tym poszczególne rodzaje SZ RP i żołnierze NSR w okresie odbudowy 2011-2022.

Sily Zbrojne RP	2011 r.	2018 r.	2022 r.
Stan ogólny	120 tys.	144,1 tys.	163,1 tys.
Wojska Lądowe	46,1 tys.	47,9 tys.	53,9 tys.
Siły Powietrzne	17,4 tys.	16,4 tys.	17,2 tys.
Marynarka Wojenna	8,1 tys.	7 tys.	6,9 tys.
Wojska Specjalne	1,6 tys.	3,5 tys.	3,5 tys.
Wojska Obrony Terytorialnej*	-	19,7 tys.	39,5 tys.
Narodowe Siły Rezerwy	20 tys.	12 tys.	1 tys.

*żołnierze zawodowi i żołnierze rezerwy terytorialnej służby wojskowej

Źródło: Opracowano na podstawie *Informacje o budżecie resortu Obrony Narodowej za lata 2010-2022*, Portal MON, <https://www.gov.pl/web/obrona-narodowa/postawowe-informacje-o-budzecie> [dostęp, 04.03.2023].

Po zwiększeniu w 2011 r. do 20 tys. liczby żołnierzy Narodowych Sił Rezerwy i osiągnięciu ogólnego stanu 120 tys. żołnierzy Sił Zbrojnych RP, wielkość ta utrzymywała się do 2017 r. Przełomowym był 2018 r. i 2022 r., kiedy dzięki tworzonym strukturom Wojsk Obrony Terytorialnej i 18 Dywizji Zmechanizowanej Wojsk Lądowych liczebność żołnierzy wzrosła do 144 tys., a następnie do 160 tys., w tym 110 tys. to żołnierze zawodowi. Ogólny stan liczebny żołnierzy w 2022 r. przekroczył 160 tys.²¹⁰, a przygotowane akty prawne mają sukcesywnie

²¹⁰ *Informacje o budżecie resortu Obrony Narodowej za lata 2010-2022*, Portal MON, <https://www.gov.pl/web/obrona-narodowa/postawowe-informacje-o-budzecie>, [dostęp, 04.03.2023].

zwiększać tę liczbę. W kwietniu 2022 r. weszła w życie Ustawa o obronie Ojczyzny z 11 marca 2022 r., która opiera się na trzech filarach – zwiększeniu finansowania Sił Zbrojnych RP, wprowadzeniu koncepcji obrony powszechnej i zwiększeniu liczebności Wojska Polskiego. Przyjęto wydatki na obronność na poziomie 3,0 % Produktu Krajowego Brutto (PKB), dobrowolną zasadniczą służbę wojskową, nowe rodzaje służby wojskowej, zmiany w finansowaniu i system zachęt do służby. W przyjętych rozwiązaniach wprowadzona dobrowolna zasadnicza służba wojskowa skierowana jest do ochotników, którzy odbędą 28-dniowe szkolenie podstawowe, a potem do 11 miesięcy szkolenie specjalistyczne. To jedno z rozwiązań, które umożliwi zwiększenie liczebności Sił Zbrojnych RP do ok. 300 tys. żołnierzy w ciągu kilku lat. Będzie to ok. 250 tys. żołnierzy zawodowych i ok. 50 tys. żołnierzy Wojsk Obrony Terytorialnej²¹¹. Ustawa o obronie Ojczyzny nie przewiduje przywrócenia obowiązkowej służby wojskowej, ale wprowadzone rozwiązania mają powiększyć liczbę wyszkolonych żołnierzy rezerwy.

Na przełomie 2015 i 2016 r. powrócono do koncepcji utworzenia wojsk obrony terytorialnej. Koncepcje obrony terytorialnej kraju podpisał 25 kwietnia 2016 r. Minister Obrony Narodowej, która zakładała sformowanie 17 brygad OT liczących 35 tys. żołnierzy²¹². Wojska te miały stanowić odrębny rodzaj sił zbrojnych. Oficjalna data utworzenia tej formacji, to 1 stycznia 2017 r. Od strony prawnej sankcjonowała to znowelizowana 16 listopada 2016 r. ustawa o powszechnym obowiązku obrony RP, której zapisy stworzyły prawne podwaliny do tego, by rozpocząć proces odbudowy obrony terytorialnej, jako piątego w Siłach Zbrojnych RP rodzaju wojsk – Wojsk Obrony Terytorialnej. Ustawę podpisał prezydent Rzeczypospolitej Polskiej Andrzej Duda 20 grudnia 2016 r. Przyjęte rozwiązania określają zadania obrony terytorialnej, które dotyczą głównie realizacji lokalnych zadań obronnych. Skład i struktura WOT oraz system kierowania nimi zostały dostosowane do podziału terytorialnego państwa oraz lokalnych potrzeb i warunków. Tym samym WOT urealnił naturalne połączenie terytorium i jego mieszkańców w system zdolny do skutecznego działania w różnych stanach funkcjonowania państwa. Budowa WOT postępowała etapowo w latach 2018-2021, od wschodu do zachodu kraju. W marcu 2021 r. Minister Obrony Narodowej zapowiedział formowanie kolejnych trzech brygad OT. Nowe brygady zostaną utworzone w Warszawie – 18

²¹¹ *Zwiększenie liczebności Wojska Polskiego*, Portal MON, <https://www.gov.pl/web/obrona-narodowa/zwiekszenie-liczebności-wojska-polskiego->, [dostęp, 12.04.2023].

²¹² *Szef MON podpisał koncepcję obrony terytorialnej kraju*, 25.04.2016, PAP, <https://www.pap.pl/aktualności/news,510965,szef-mon-podpisał-koncepcje-obrony-terytorialnej-kraju.html>, [dostęp, 09.02.2023].

Stołeczna Brygada OT, w Chełmie – 19 Nadbużańska Brygada OT oraz Przemysłu – 20 Przemyska Brygada OT. Ich lokalizacja w tej części kraju wynika z uwarunkowań geopolitycznych na wschodzie Europy. Na koniec 2022 roku liczebność żołnierzy WOT przekroczyła 36 tys²¹³.

Transformacja technicznego potencjału militarne Polski

Do momentu wejścia w życie Ustawa o obronie Ojczyzny z 11 marca 2022 r., która zakłada obecne wydatki na obronność na poziomie 3,0% PKB, wysokość budżetu obronnego w Polsce wynikała z Ustawy z dnia 25 maja 2001 r. o przebudowie i modernizacji technicznej oraz finansowaniu Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej. Przez wiele lat zakładała ona finansowanie potrzeb obronnych Rzeczypospolitej Polskiej w wysokości 1,95% PKB, a następnie od 2015 r. nie mniej niż 2,0% PKB, ostatecznie w kolejnej nowelizacji określając ściśle następujące proporcje tych wydatków w następnych latach od 2,1% w 2020 r do 2,5% w 2030 r. Ta zwiększająca się tendencja przeznaczania coraz większej części PKB na obronność wynikała m.in. z faktu zwiększania ilościowego stanu żołnierzy, a przede wszystkim z planowanych wydatków na realizację Planów Modernizacji Technicznej Sił Zbrojnych RP. W 2022 r. planowane wydatki osiągnęły kwotę prawie 58 mld złotych, gdy jeszcze pięć lat wstecz wynosiły 37 mld złotych. Rzeczywiste wydatki na obronność bardziej obrazują wzrost środków finansowych przeznaczanych na cele obronne²¹⁴. Zapowiadany w Ustawie o obronie Ojczyzny z 11 marca 2022 r. skok wydatków na obronność nastąpił w 2023 r. To w tym roku zgodnie z projektem budżetu na obronę narodową zaplanowano aż 97,4 mld zł (3,0% PKB). To aż ok. 40 mld zł (68,6%) wyższe wydatki, niż zaplanowane w budżecie na obronę narodową w 2022 rok. Ponadto na wydatki obronne zostanie przeznaczone około 30-40 mld zł z Funduszu Wsparcia Sił Zbrojnych, organizowanego przez Bank Gospodarstwa Krajowego (głównie na zakup uzbrojenia za granicą). Razem ok. 127,8 mld zł, czyli co najmniej 4,0% PKB²¹⁵, co stawia Polskę w czołówce NATO.

Oprócz reorganizacji struktur kierowania i dowodzenia Siłami Zbrojnymi RP oraz zwiększania stanów osobowych żołnierzy, jednym z najważniejszych elementów stanowiących o możliwościach militarnych polskiego wojska była i jest realizowana modernizacja

²¹³ *Wojska Obrony Terytorialne*, Portal WOT, <https://media.terytorialsi.wp.mil.pl/teczka-prasowa/o-nas>, [dostęp, 05.04.2023].

²¹⁴ *Informacje o budżecie resortu Obrony Narodowej...*, op. cit.

²¹⁵ T. Dmitruk, *Budżet obronny Polski na 2023 rok*, Nowa Technika Wojskowa Nr 3/2023, Wydawnictwo Magnum X, Warszawa, s. 16.

techniczna. Podpisany 11 grudnia 2012 r. „Plan Modernizacji Technicznej Sił Zbrojnych RP w latach 2013-2022” oraz zatwierdzony wcześniej „Program rozwoju Sił Zbrojnych RP w latach 2013-2022” uruchomiły nowy etap modernizacji polskiej armii. Zasadniczym celem modernizacji technicznej był rozwój zdolności operacyjnych Sił Zbrojnych RP, w tym wzmacnianie potencjału bojowego do realizacji narodowych i sojuszniczym zobowiązań, zgodnie z art. 5 Traktatu Waszyngtońskiego. Dla poprawy zdolności bojowej Sił Zbrojnych RP najważniejsze zadania zostały ściśle pogrupowane w tzw. programach operacyjnych i uszeregowane według najistotniejszych priorytetów. Początkowo istniało 14 programów, po czym w 2016 r. przyłączono narodową kryptologię i cyberobronę. 7 października 2016 r. Minister Obrony Narodowej podpisał zmodernizowany „Plan Modernizacji Technicznej Sił Zbrojnych RP na lata 2017-2022”. Powodem modernizacji był fakt niedoszacowania zaplanowanych kosztów, a niektóre programy (zakup śmigłowców) zostały zakwestionowane. Wielkość niedoszacowania sięgała 100 mld zł. Następny, zmieniony plan został podpisany 28 lutego 2019 r. a jego realizacja została wydłużona o 4 lata – „Plan Modernizacji Technicznej Sił Zbrojnych RP na lata 2017-2026”. 10 października 2019 r. Minister Obrony Narodowej podpisał po raz kolejny zmodernizowany plan z nowym okresem realizacji: „Plan Modernizacji Technicznej Sił Zbrojnych RP na lata 2021-2035” z uwzględnieniem 2020 r. Wydłużony okres planistyczny z 10 do 15 lat wynikał z faktu podpisywania wieloletnich kontraktów.

Rysunek 2. Proces zmian terminów realizacji Planów Modernizacji Technicznej SZ RP w drugiej dekadzie XXI wieku.

Źródło: Opracowanie własne.

W okresie drugiej dekady realizowano kilka najważniejszych programów modernizacji Wojsk Lądowych, które związane były głównie z pozyskaniem nowszych czołgów Leopard 2, kołowych transporterów opancerzonych Rosomak, haubic Krab, moździerzy Rak, zestawów przeciwlotniczych Poprad czy przenośnych przeciwlotniczych pocisków raketowych Piorun i przenośnych przeciwpancernych pocisków raketowych Spike-LR. Kilka kolejnych zadań znajduje się w fazie przygotowania do rozpoczęcia dostaw.

Tabela 3. Zwiększony skokowo zakup uzbrojenia dla Siły Zbrojne RP w 2022 r. – największe zamówienia.

Lp.	Rodzaj uzbrojenia	Ilość	Koszt w USD	Termin dostawy
1.	czołgi Abrams M1A2SEPV3	250	4,75 mld	2025- 2026
2.	wyrzutnie K239 Chunmoo	218	3,55 mld	2023- 2027
3.	czołgi K2	180	3,37 mld	2022- 2025
4.	samoloty FA-50	48	3,00 mld	2023- 2028
5.	armatohaubice K9	212	2,40 mld	2022- 2026
6.	śmigłowce AW149	32	1,90 mld	2023- 2029

Źródło: Opracowano na podstawie *Polskie zakupy broni w 2022 roku. Kosztowna droga do militarnej potęgi*, 31.12.2022, Portal wp.pl, <https://tech.wp.pl/polskie-zakupy-broni-w-2022-roku-kosztowna-droga-do-militarnej-potegi,6850521480411968a>, [dostęp, 04.03.2023].

W rezultacie rosyjskiej agresji na Ukrainę, w Polsce planuje i realizuje się zwiększenie wielkości Wojsk Lądowych, w tym dostawy nowego uzbrojenia i sprzętu w miejsce wycofywanego lub przekazanego Ukrainie. Przykładem są tutaj zakupy nowoczesnych czołgów. Dopracowano umowy dostaw z USA 250 nowych czołgów Abrams (dostawa w latach 2025-2026) i 116 używanych czołgów Abrams (dostawa w 2023), oraz z Korei Południowej 180 czołgów K2 (dostawa w latach 2022-2025) i 820 czołgów K2PL, które mają być

produkowane od 2026 w Polsce. Powyższe zakupy, szczególnie te które mają dotrzeć do wojska w najbliższych 2-4 latach są uzupełnieniem przekazanych stronie ukraińskiej ok. 200 czołgów T-72/T-72M1R i PT91. Istnieje duże prawdopodobieństwo, że pozostałe czołgi na bazie T-72 również zostaną sukcesywnie przekazane stronie ukraińskiej. Wszystkie nowo zamówione nowoczesne czołgi będą elementem rozbudowy siły pancernej Wojsk Lądowych do planowej ilości 1613 czołgów (4 bataliony Leopard 2, 6 batalionów Abrams i 17 batalionów K2/K2PL)²¹⁶. Do tego dochodzi też duża rozbudowa wojsk raketowych i artylerii na czele z zakupem 200 amerykańskich wyrzutni M141 HIMARS i 300 południowokoreańskich K239 Chunmoo²¹⁷ oraz dalsze zakupy 48 sztuk haubic Krab, które mają trafić do odbiorcy w latach 2025-2027. Do polskich jednostek ma trafić również 212 zamówionych w Korei Południowej haubic K9 (dostawa do 2026), a kolejne 460 K9PL ma być wyprodukowane w Polsce²¹⁸. Kolejnym elementem wspierającym artylerię jest proces pozyskiwania i opracowywania rodzimej amunicji precyzyjnego rażenia do haubic Krab i K9²¹⁹. Jest to tym ważniejsze, że działania na Ukrainie pokazały, jak szybko w toku działań zbrojnych wyczerpują się zapasy amunicji. Oprócz Wojsk Lądowych Plan Modernizacji Technicznej obejmuje pozostałe rodzaje Sił Zbrojnych RP.

Podsumowanie

Znaczenie bezpieczeństwa militarnego jest w ostatnim okresie jednym z priorytetów państw Europy Środkowo-Wschodniej, szczególnie leżących w bezpośredniej styczności z granicami takich państw jak Rosja i Białoruś oraz broniącej się przed agresją Ukrainy. Polska granicząc z wszystkimi wymienionymi państwami jest narażona na największe ryzyko wystąpienia niekorzystnych sytuacji mogących zagrozić suwerenności terytorialnej. Po okresie zachwytu obecnością w NATO w I dekadzie XXI w. i obniżania stanów osobowych wojska, podjęto w II dekadzie XXI w. działania reformatorskie, które przerodziły się w przyspieszone

²¹⁶ T. Dmitruk, *Modernizacja Wojsk Lądowych 2012-2035*, Nowa Technika Wojskowa 9/2022, Wydawnictwo Magnum X, Warszawa, s. 14-16.

²¹⁷ Ł. Michalik, *Polska kupuje 300 koreańskich wyrzutni K239 Chunmoo i licencję na amunicję*, 13.10.2022, Portal Wirtualnej Polski, <https://tech.wp.pl/polska-kupuje-300-koreanskich-wyrzutni-k239-chunmoo-i-licencje-na-amunicje,6822635203222368a>, [dostęp, 06.03.2023].

²¹⁸ Ł. Michalik, *AHS Krab błyszczący na tle konkurentów. Niestety wyrok na niego już zapadł*, 26.10.2022, Portal Wirtualnej Polski, <https://tech.wp.pl/ahs-krab-blyszczcy-na-tle-konkurentow-mimo-tego-wyrok-na-niego-juz-zapadl,6827138539633184a>, [dostęp, 06.03.2023].

²¹⁹ Ł. Michalik, *Jeden pocisk – jedno trafienie. APR 155 to polska amunicja naprowadzana laserowo*, 25.04.2023, Portal Wirtualnej Polski, <https://tech.wp.pl/jeden-pocisk-jedno-trafienie-apr-155-to-polska-amunicja-naprowadzana-laserowo,6891180274776672a>, [dostęp, 29.04.2023].

działania odbudowy ilościowej stanów osobowych armii. Przyjęte koncepcje wiązały się z tworzeniem nowego rodzaju wojsk – Wojsk Obrony Terytorialnej i powstania nowych jednostek wojskowych na wschodzie Polski, głównie Wojsk Lądowych w ramach tworzonej 18 Dywizji Zmechanizowanej.

Zdecydowanym ruchem podnoszącym proces odbudowy bezpieczeństwa militarnego Polski było uchwalenie Ustawy o obronie Ojczyzny z 11 marca 2022 r. Ten akt prawny uchwalony w okresie początku wojny rosyjsko-ukraińskiej, swoimi zapisami podniósł wydatki na obronność do 3,0% PKB i stworzył warunki powołania Funduszu Wsparcia Sił Zbrojnych, organizowanego przez Bank Gospodarstwa Krajowego. Tym samym kumulacja wydatków na obronność może co roku osiągać około 4,0% PKB. Jest to ważne w najbliższych latach kiedy przyspieszono reformę armii poprzez powiększanie ilościowe stanów osobowych i zakupy nowego uzbrojenia i sprzętu, w przeważającej części dla Wojsk Lądowych.

Większość planowanych wydatków finansowych będzie związana z zakupem nowoczesnego uzbrojenia i sprzętu, a w przyszłości z produkcją części uzbrojenia w rozbudowywanym polskim przemyśle zbrojeniowym. Charakterystyczny dla tego trendu był rok 2022, kiedy dokonano znaczących zakupów uzbrojenia połączonych z podpisaniem wieloletnich umów na realizację ich dostaw. Zdecydowano się na zakupy w krajach o dużym potencjale produkcji zbrojeniowej, czyli w USA i Republice Korei. Te dwa kraje współpracujące w tym zakresie spełniają wysokie kryteria produkowanego uzbrojenia gwarantując duży skok jakościowy Sił Zbrojnych RP. Oczywiście duże wydatki finansowe i organizacyjne na rzecz poprawy bezpieczeństwa militarnego mają podnieść to bezpieczeństwo w możliwie jak najszybszym czasie, co i tak wiąże się z kilkuletnim procesem, po realizacji którego będzie można przyjąć osiągnięcie statusu kraju z dużym potencjałem militarnym gwarantującym odstraszanie dla potencjalnego agresora.

Streszczenie:

Przedmiotem badań niniejszej pracy jest proces zmian w Siłach Zbrojnych RP wynikających z uwarunkowań geopolitycznych w obszarze Europy Środkowo-Wschodniej i odbudowy potencjału militarnego Polski. Celem pracy jest przedstawienie zmian w Siłach Zbrojnych RP, ze szczególnym uwypukleniem odbudowy stanów osobowych i realizacji modernizacji technicznej. W związku z przedmiotem badań i celem badań, powstał główny problem badawczy, który został wyrażony w postaci następującego pytania: Jak szerokie są zmiany ilościowe i jakościowe realizowane przez Polskę w zakresie bezpieczeństwa militarnego? Poszukiwanie naukowych rozstrzygnięć, w odniesieniu do określonego głównego problemu badawczego, wymagało przyjęcia i rozwiązania szczegółowych problemów badawczych: 1) Jak wraz ze zmianą sytuacji geopolitycznej Europy Środkowo-Wschodniej

wzrastało zagrożenie Polski? 2) Jak przebiegała reorganizacja potencjału ludzkiego Sił Zbrojnych RP na przestrzeni dwóch pierwszych dekad XXI wieku? 3) Jak realizowana jest modernizacja techniczna potencjału militarnego Polski, szczególnie po wybuchu wojny rosyjsko-ukraińskiej w 2022 r.? Przeprowadzone badania wstępne, określony cel badań i problemy badawcze zdeterminowały przyjętą na potrzeby badań hipotezę główną: Zwiększające się zagrożenie państw obszaru Europy Środkowo-Wschodniej, wynikające ze zmiany polityki Federacji Rosyjskiej od początku XXI wieku i agresji na Ukrainę, doprowadziła do realizacji odbudowy potencjału militarnego Polski. Weryfikacji dostępnych materiałów dokonano poprzez analizę i krytykę dostępnej literatury przedmiotu oraz faktów z najnowszych informacji prasowych.

Słowa kluczowe:

Bezpieczeństwo militarne państwa, budżet obronny Polski, stan osobowy Sił Zbrojnych RP, Plan Modernizacji Technicznej RP

Key words:

Military security of the state, Poland's defense budget, personnel of the Polish Armed Forces, Technical Modernization Plan of the RP

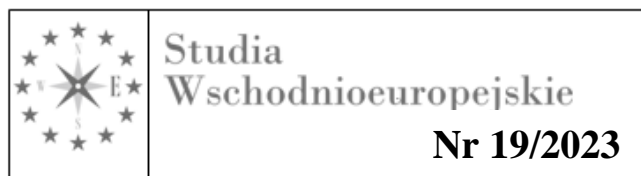
Bibliografia:

1. Dmitruk T., *Budżet obronny Polski na 2023 rok*, Nowa Technika Wojskowa Nr 3/2023, Wydawnictwo Magnum X, Warszawa.
2. Dmitruk T., *Modernizacja Wojsk Lądowych 2012-2035*, Nowa Technika Wojskowa 9/2022, Wydawnictwo Magnum X, Warszawa.
3. Elak L., *Potencjał wojsk lądowych wobec współczesnych wyzwań bezpieczeństwa Rzeczypospolitej Polskiej*, Wydawnictwo Akademii Sztuki Wojennej, Warszawa, 2020.
4. *Informacje o budżecie resortu Obrony Narodowej za lata 2010-2022*, Portal MON, <https://www.gov.pl/web/obrona-narodowa/postawowe-informacje-o-budzecie>.
5. Kochanek E., Ligęza K., Kupiński J., *Geopolityczne aspekty bezpieczeństwa*, Wydawnictwo Akademickie AMW, Gdynia 2019.
6. Krzeszowski W., *Zagrożenia warunkujące rozwój systemu bezpieczeństwa i systemu obronnego państwa*, [w:] *Przemysł zbrojeniowy w systemie obronnym państwa*, red. A. Nowakowska-Krystman, A. Tomaszewski, P. Zamelek, Wydawnictwo Akademii Sztuki Wojennej, Warszawa 2018.
7. Michalik Ł., *AHS Krab błyszczy na tle konkurentów. Niestety wyrok na niego już zapadł*, 26.10.2022, Portal Wirtualnej Polski, <https://tech.wp.pl/ahs-krab-blyszczy-na-tle-konkurentow-mimo-tego-wyrok-na-niego-juz-zapadl,6827138539633184a>.
8. Michalik Ł., *Jeden pocisk – jedno trafienie. APR 155 to polska amunicja naprowadzana laserowo*, 25.04.2023, Portal Wirtualnej Polski, <https://tech.wp.pl/jeden-pocisk-jedno-trafienie-apr-155-to-polska-amunicja-naprowadzana-laserowo,6891180274776672a>

9. Michalik Ł., *Polska kupuje 300 koreańskich wyrzutni K239 Chunmoo i licencję na amunicję*, 13.10.2022, Portal Wirtualnej Polski, <https://tech.wp.pl/polska-kupuje-300-koreańskich-wyrzutni-k239-chunmoo-i-licencje-na-amunicje,6822635203222368a>.
10. *Obwód Kaliningradzki 2016 społeczeństwo, gospodarka, armia*, Raport OSW 12/2016, Warszawa 2016.
11. Nowicka J., Brązkiewicz D., Ciekankowski Z., *Odbudowa polityczno-militarnego znaczenia Obwodu Kaliningradzkiego Federacji Rosyjskiej w drugiej dekadzie XXI wieku*, [w:] *Procesy przemian systemowych na obszarze postradzieckim*, półrocznik „Studia Wschodnioeuropejskie” Nr 15/2021, Wydział Nauk Politycznych i Studiów Międzynarodowych, Uniwersytet Warszawski, Warszawa 2021.
12. Polcikiewicz Z., Siemiątkowski P., Tomaszewski P., *Współczesne wyzwania polityki bezpieczeństwa państwa*, Towarzystwo Naukowe Organizacji i Kierownictwa, Toruń, 2019.
13. Potulski J., *Wprowadzenie do geopolityki*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2010.
14. *Szef MON podpisał koncepcję obrony terytorialnej kraju*, 25.04.2016, PAP, <https://www.pap.pl/aktualnosci/news,510965,szef-mon-podpisal-koncepcje-obrony-terytorialnej-kraju.html>.
15. Ustawa z dnia 21 czerwca 2013 r. o zmianie ustawy o urzędzie Ministra Obrony Narodowej oraz niektórych innych ustaw, Dz.U. 2013 poz. 852.
16. *Wojska Obrony Terytorialne*, Portal WOT, <https://media.terytorialsi.wp.mil.pl/teczka-prasowa/o-nas>.
17. *Zwiększenie liczebności Wojska Polskiego*, Portal MON, <https://www.gov.pl/web/obrona-narodowa/zwiekszenie-liczebności-wojska-polskiego>

Joanna Lubimow

Akademia im. Jakuba z Paradyża
w Gorzowie Wielkopolskim

Polityka integracji uchodźców z Ukrainy jako element polityki bezpieczeństwa społecznego

Wstęp

Traktując bezpieczeństwo społeczne jako „ochronę egzystencjalnych podstaw życia człowieka, przy równoczesnym tworzeniu odpowiednich warunków dla zaspokojenia potrzeb i aspiracji życiowych, należy pamiętać, że podstawą wszelkich działań jest respektowanie i poszanowanie praw człowieka”²²⁰. Bezpieczeństwo jako naturalna potrzeba wyraża się w przypadku migrantów dążeniem do zabezpieczenia potrzeb bytowych, socjalnych, mieszkaniowych, dostępu do opieki zdrowotnej i dalej do zatrudnienia. Oczywistym jest, iż sytuacja uchodźców wojennych różni się zasadniczo od położenia migrantów, ponieważ wyjazd z kraju pochodzenia w przypadku uchodźcy jest konsekwencją zagrożenia egzystencjalnego, a nie wyrazem prawa wyboru. „W związku z tym potrzebne są konkretne rozwiązania otwierające możliwość integracji, które będą funkcjonować i adaptować się do płynnej rzeczywistości w długim horyzoncie czasowym”²²¹. Kryterium niezbędnym efektywności przyjętych rozwiązań formalnych i podejmowanych inicjatyw jest aprobatą społeczeństwa przyjmującego.

Niespotykana skala napływu do Polski obywateli Ukrainy w związku z rosyjską inwazją na ten kraj sprawiły, iż niezbędna była szybka pomoc humanitarna, która zorganizowana została przez rząd, samorząd terytorialny oraz pojedynczych obywateli. „Początkowo miała ona na celu przede wszystkim udzielenie schronienia uciekinierom, natomiast z czasem doraźne zaspokojenie ich podstawowych potrzeb musiało ulec przekształceniu w długofalowy system,

²²⁰ K. Cenda-Miedzińska, *Prawne i społeczne aspekty bezpieczeństwa uchodźców*, ColloQuium Wydziału Nauk Humanistycznych i Społecznych 2012, nr III, s. 159.

²²¹ Ł. Błaszczak, A. Winciewicz, R. Zyzik, *Polacy i Ukraińcy – wyzwania integracji uchodźców*, Warszawa 2023, s.13.

umożliwiający wejście uchodźców na rynek pracy oraz włączenie ich do systemu edukacyjnego i systemu ochrony zdrowia, a także zapewniający im społeczną i kulturalną integrację”²²². Działania takie zaprojektowane zostały normatywnie a ich realizacja podjęta przez instytucje i służby państwowe.

Celem artykułu jest przegląd i analiza rozwiązań normatywnych oraz podjętych w drodze ich realizacji rozwiązań organizacyjnych na rzecz wsparcia i integracji uchodźców z Ukrainy. Autorka podjęła próbę analizy i oceny wybranych aspektów polityki integracyjnej w Polsce wobec obywateli Ukrainy posiadających ochronę międzynarodową oraz spektrum pomocy im udzielanej w ramach procesu integracyjnego. W opracowaniu zwrócono również uwagę na ewolucję nastojów społecznych związanych z przyjęciem uchodźców z Ukrainy przez społeczeństwo polskie. Opinie obywateli RP związane z napływem, przyszłością i znaczeniem dla Polski migrantów wojennych determinuje efektywność integracji.

W artykule wykorzystano metody badań naukowych w szczególności: teoretyczną (analiza, synteza, abstrakcja). Autorka nie przeprowadziła badań empirycznych, ale wykorzystuje w publikacji dane statystyczne oraz powołuje się na badania przeprowadzone przez Instytut Spraw Publicznych w Warszawie oraz Fundację Współpracy Polsko-Niemieckiej w ramach projektu „Barometr Polska-Niemcy” oraz Fundację Jean Jauresa we współpracy z Yalta European Strategy.

1. Polityka integracyjna

Polityka integracyjna identyfikowana jest z zespołem środków „stosowanych przez władze służących tworzeniu warunków i rozwiązań sprzyjających włączaniu się imigrantów w różne sfery życia społeczeństwa przyjmującego”²²³. Proces ten realizowany jest przez państwo, władze samorządowe na podstawie konkretnych decyzji politycznych, które uwzględniać powinny aktualną sytuację społeczną, polityczną i gospodarczą państwa. Tomas Hammar uważa, iż polityka integracyjna będzie skuteczna, gdy jest kontrolowana przez państwo, które podejmie decyzję o tym kto i na jakich warunkach może się w nim osiedlić²²⁴.

²²² S. Grabowska, A. Pięta-Szawara, *Wsparcie Polski na rzecz uchodźców z Ukrainy w obliczu wojny w 2022 r. Wybrane aspekty*, *Journal of Modern Science* 2023, tom 1/ nr 50, s. 383.

²²³ R. Stefańska, *Między multikulturalizmem a asymilacją. Polityki integracyjne w Europie*, [w:] *Problemy integracji imigrantów. Koncepcje, badania, polityki*, red. A. Dąbrowska- Korzus, Warszawa 2008, s. 125.

²²⁴ T. Hammar, *Dual Citizenship and Political integration*, *International Migration Review* 1985, vol. 19, nr 3, s. 19.

Do ulokowania polityki integracyjnej w kontekście doktryny państwa przyjmującego odnosi się Karolina Podgórska, zakładając, iż stanowi ona „zestaw wytycznych oraz system ich implementacji, osadzony w kontekście dyskursu politycznego czy całościowej filozofii politycznej obowiązującej w danym państwie, służący włączeniu imigrantów w różne wymiary funkcjonowania społeczeństwa państwa osiedlenia”²²⁵. Inaczej rzecz ujmując są to wszelkie rozwiązania prawne i instytucjonalne, które służą aktywizacji i zaangażowaniu imigrantów w życie społeczne państwa realizowane zazwyczaj przez wyspecjalizowane w tym celu instytucje państwowe.

Według Agnieszki Weiner²²⁶ Polska jako kraj oczekujący na imigrację nie wytworzyła polityki wobec imigrantów jako reakcję na ich obecność, lecz jako spełnienie obowiązków wynikających z przynależności do Wspólnoty Europejskiej. Jednym z dokumentów poruszających zagadnienia integracji i polityki integracyjnej są „Propozycje działań w celu stworzenia kompleksowej polityki integracji cudzoziemców w Polsce”²²⁷, w którym według J. Stepaniuk podjęto próbę określenia działań koniecznych mających na celu zbudowanie koncepcji polityki integracji cudzoziemców. W dokumencie zwrócono uwagę, iż aktywność w obszarze polityki integracyjnej cudzoziemców powinna być adekwatna do polityki imigracyjnej²²⁸. „Warto zauważyć, że pomimo upływu ponad 14 lat od powstania tego dokumentu nadal w polskiej polityce integracyjnej wobec imigrantów niewiele się zmieniło. Zatem w dalszym ciągu nie ma w naszym kraju polityki wobec cudzoziemców przybywających do Polski, tym bardziej nie ma całościowej polityki wobec wszystkich różnorodnych kulturowo osób zamieszkujących Polskę”²²⁹.

Mimo trudności z określeniem polskiej polityki integracyjnej, w literaturze przedmiotu nie napotykamy na trudności ze zdefiniowaniem integracji. „Integracja jest dwustronnym procesem złożonym i dynamicznym, angażującym zarówno cudzoziemców, jak i społeczeństwo przyjmujące, którego celem jest pełne równe członkostwo cudzoziemców w

²²⁵ K. Podgórska, P. Trevena, *Wykład 16. Polityka integracyjna: teoria i praktyka*, [w:] 25 wykładów o migracjach, red. M. Lesińska, M. Okólski, Warszawa 2018, s. 265.

²²⁶ A. Weiner, *Europeizacja polskiej polityki wobec cudzoziemców 1990–2003*, Warszawa 2006, s. 222. 17, [za:] J. Stepaniuk, *Integracja i polityka integracyjna wobec imigrantów: analiza dokumentów Unii Europejskiej i polskiego ustawodawstwa*, Społeczeństwo i Polityka 2019, nr 3(60), s. 273.

²²⁷ Propozycje działań w celu stworzenia kompleksowej polityki integracji cudzoziemców w Polsce, http://ec.europa.eu/ewsi/UDRW/images/items/doc1_14679_95376699.pdf, [dostęp: 12.09.2023 r.].

²²⁸ J. Stepaniuk, *Integracja i polityka integracyjna...*, op. cit. 273.

²²⁹ Ibidem

społeczeństwie państwa przyjmującego”²³⁰. Grzegorz Tutak²³¹ zwraca jeszcze uwagę na długofalowość procesu integracji, który wymaga akceptacji członków społeczeństwa przyjmującego oraz cudzoziemców. O obopólnym zaangażowaniu w długotrwały proces służący włączeniu imigrantów do życia społecznego i publicznego w nowym otoczeniu, tak aby stali się jego częścią pisze również Marlan Baran²³².

Celem integracji powinno być zatem doprowadzenie do samodzielnego funkcjonowania cudzoziemca w Polsce. Prawidłowy przebieg tego procesu wyznaczany jest między innymi podejmowanymi przez organy państwa działaniami o charakterze systemowym. Przepisy prawa w zakresie dostępu do rynku pracy, służby zdrowia, dostępu do systemu edukacji gwarantują włączenie obywateli Ukrainy w życie społeczne i publiczne RP. W przypadku bezprecedensowego napływu obywateli Ukrainy do Polski, determinowanego pełnoskalową agresją Rosji na Ukrainę, podjęte zostały systemowe i pozasystemowe działania włączające ich do życia społecznego.

Problematyka integracji w związku z jej wieloaspektowością i niejednoznacznością podejmowana jest w literaturze przedmiotu w ujęciu różnych jej wymiarów. Wolfgang Bosswick i Fredrich Heckmann wyszczególniają dwa wymiary integracji, tj.

- integrację strukturalną, jako umiejscowienie imigrantów w strukturach społecznych, a więc pozycja społeczno-ekonomiczna, zawodowa, edukacyjna itd.,
- integrację interakcyjną jako wymiana wzajemnych oddziaływań, związków jakie zachodzą pomiędzy państwem przyjmującym a imigrantami²³³.

„Obie sfery przenikają się wzajemnie, ponieważ z jednej strony mamy określoną pozycję imigrantów na podstawie przyjętych rozwiązań, z drugiej strony konkretne zachowania i relacje będące wynikiem ukształtowania konkretnego statusu przez państwo”²³⁴. Jeden i drugi wymiar mają oczywiście istotne znaczenie w kontekście wielopłaszczyznowości zagadnień składających się na proces integracji, który jak już sygnalizowano odnosi się zarówno do społeczności przyjmującej jak i cudzoziemców.

²³⁰ R. Stefańska, *Między multikulturalizmem...*, s. 125.

²³¹ G. Tutak, *Polityka integracyjna cudzoziemców w Polsce – znaczenie, aspekty prawne, instrumenty*, *Transformacje* 2023, nr 1 (116), s. 9.

²³² M. Baran, *Integracja uchodźców z polskim społeczeństwem*, <https://swps.pl/centrum-prasowe/informacje-prasowe/24558-integracja-uchodzcow-z-polskim-spoledenstwem>, [dostęp: 12.09.2023 r.].

²³³ W. Bosswick, F. Heckemann, *Integration of Immigrants. Contribution of Local and Regional Authorities*, Dublin 2006, cyt. za: A. Grzymała-Kazłowska, *Integracja Imigrantów*, [w:] *Transformacje. Przewodnik po zmianach społeczno-ekonomicznych w Polsce*, red. A. Górny, P. Kaczmarczyk, M. Lesińska, Warszawa 2016, s. 169

²³⁴ G. Tutak, *Polityka integracyjna...*, op. cit., s. 9-10.

Joanna Stepaniuk²³⁵, założyła występowanie sześciu wymiarów integracji. tj. prawno-instytucjonalnego, ekonomicznego i społecznego, tożsamościowego, kulturowego i przestrzennego. W niniejszym opracowaniu autorka odniosła się do dwóch pierwszych elementów i częściowo do wymiaru społecznego. Nie została poruszona problematyka tożsamościowego, kulturowego i przestrzennego wymiaru integracji. Zróżnicowanie, wielość czynników, od których zależy proces integracji sprawia, iż jest to problematyka złożona i skomplikowana.

Wymiar strukturalny (instytucjonalno-prawny) to nabycie podstawowych praw oraz dostęp do cenionych przez migrantów pozycji społecznych. Wskaźnikami integracji może być status pobytowy, legalność pobytu czy też możliwość korzystanie z usług społecznych²³⁶. Wymiar prawno-instytucjonalny w opinii autorki jest podstawowym obszarem gwarancji bezpieczeństwa, od którego należy rozpocząć budowanie ścieżki włączenia cudzoziemca w społeczeństwo kraju przyjmującego. Legalizacja pobytu, dostęp do świadczeń socjalnych, edukacji i służby zdrowia buduje przestrzeń do realizacji innych wymiarów integracji, takiego jak tożsamościowy czy kulturowy.

Jedną z najbardziej zasadniczych kwestii dla skutecznej integracji w nowym kraju zamieszkania jest możliwość podjęcia zatrudnienia pozwalająca na zaspokojenie potrzeb materialnych rodziny. Na integrację ekonomiczną imigrantów na co zwraca uwagę Joanna Stepaniuk²³⁷ składa się wiele różnych elementów, co w praktyce czyni ją nierozzerwalnie związaną z pozostałymi wymiarami, a szczególnie z wymiarem społecznym i prawnym. Analiza przystosowania się uchodźców z Ukrainy do warunków życia w Polsce to problematyka ujmowana w ramach wymiaru społecznego integracji. Wysoki poziom integracji społecznej charakteryzuje się wielością kontaktów między członkami obu zbiorowości oraz trwałością więzi społecznych między nimi. Poniższe rozważania wskazują na działania państwa tworzące warunki dla uchodźców do „wpasowania” się w rzeczywistość życia w nowym państwie oraz do obioru społecznego Ukraińców, jako elementu wsparcia dla zakotwiczenia się w polskiej rzeczywistości.

Zasadniczym wskaźnikiem efektywnej integracji ze społeczeństwem przyjmującym jest „osiągnięcie sprawności językowej i zatrudnienie w zawodach odpowiadających kwalifikacjom

²³⁵ J. Stepaniuk, *Wymiary i mechanizmy procesu integracji ukraińskich migrantek ze społeczeństwem polskim*, *Społeczeństwo i Polityka* 2020, nr 1 (62), s.108-114.

²³⁶ J. Plewko, *Warunki integracji ze społeczeństwem przyjmującym w wybranych krajach Unii Europejskiej*, *Roczniki Nauk Społecznych* 2010, Tom 2(38), s. 159.

²³⁷ J. Stepaniuk, *Wymiary i mechanizmy...*, op. cit., s. 110.

migranta, uzyskanie samodzielności finansowej i stałego miejsca zamieszkania, udział w życiu politycznym oraz brak konfliktów z prawem²³⁸.

2. Rozwiązania normatywne dotyczące przyjęcia obywateli Ukrainy po 24 lutego 2022 r.

Legalny pobyt i praca w Polsce

Działania państwa na rzecz wspierania uchodźców z Ukrainy zawarte zostały przede wszystkim w ustawie z dnia 12 marca 2022 r. o pomocy obywatelom Ukrainy w związku z konfliktem zbrojnym na terytorium tego państwa²³⁹. Reguluje ona między innymi kwestie legalnego pobytu oraz legalnego zatrudnienia obywateli Ukrainy, którzy przybyli do Polski po 24 lutego 2022 r. Obowiązujące przed wybuchem wojny w Ukrainie przepisy dotyczące omawianej problematyki wymagały podjęcia czasochłonnych formalności. W celu uproszczenia a przede wszystkim przyspieszenia procedury legalizacji pobytu oraz podjęcia zatrudnienia uchwalona została ustawa, która zawierała przepisy specjalne dotyczące materii pobytu oraz zatrudnienia u polskich pracodawców. Ustawa w sposób szczególny podejmuje tematykę pobytu obywateli Ukrainy, którzy dotarli do RP w związku z wybuchem wojny, odnosi się również do legalności pobytu obywateli tego kraju którzy przybyli do Polski przed 24 lutego 2022 r.

„Jeżeli obywatel Ukrainy (...) ²⁴⁰ przybył legalnie na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej w okresie od dnia 24 lutego 2022 r. do dnia określonego w przepisach (...) i deklaruje zamiar pozostania na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej, jego pobyt na tym terytorium uznaje się za legalny do dnia 4 marca 2024 r. Za legalny uznaje się także pobyt dziecka urodzonego na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej przez matkę, która jest osobą określoną w zdaniu pierwszym, w okresie dotyczącym matki”²⁴¹. Data 4 marca 2024 r. to efekt

²³⁸J. Plewko, *Warunki integracji...*, op. cit., s. 160.

²³⁹ Ustawa z dnia 12 marca 2022 r. o pomocy obywatelom Ukrainy w związku z konfliktem zbrojnym na terytorium tego państwa, Dz. U. 2022 poz. 583 z późn. zm.

²⁴⁰ Który przybył na terytorium RP z terytorium Ukrainy w związku z działaniami wojennymi prowadzonymi na terytorium tego państwa, oraz obywateli Ukrainy posiadających Kartę Polaka, którzy wraz z najbliższą rodziną z powodu działań wojennych przybyli na terytorium RP; nieposiadający obywatelstwa ukraińskiego małżonek obywatela Ukrainy, o ile przybył on na terytorium RP z terytorium Ukrainy w związku z działaniami wojennymi prowadzonymi na terytorium tego państwa i nie jest obywatelem innego niż Rzeczpospolita Polska państwa członkowskiego Unii europejskiej, Art. 1 ust. 1 i 2 ustawy z dnia 12 marca 2022 r. o pomocy..., op. cit..

²⁴¹ Art. 2 ust. 1 Ustawy z dnia 12 marca 2022 r. o pomocy..., op. cit.; Art. 12 ustawy z dnia 14 kwietnia 2023 r. o zmianie nazw uczelni służb państwowych nadzorowanych przez ministra właściwego do spraw wewnętrznych, o

nowelizacji ustawy. Pierwotnie dokument zakładał legalny pobyt obywateli Ukrainy przez 18 miesięcy licząc od 24 lutego 2022 r.²⁴². Nowelizacja ustawy o pomocy obywatelom Ukrainy przedłużyła do dnia 31 sierpnia 2024 r. prawo pobytu obywateli Ukrainy, którzy legalnie przybyli do Polski od 24 lutego 2022 r. w związku z działaniami wojennymi w Ukrainie, którzy:

- w dniu 4 marca 2024 r. korzystają z wychowania przedszkolnego, realizują obowiązek szkolny albo realizują obowiązek nauki w polskim systemie oświaty,
- w dniu 4 marca 2024 r. pobierają naukę przedszkolu lub szkole funkcjonującym z ukraińskim systemie oświaty z wykorzystaniem metod i technik kształcenia na odległość²⁴³.

Prawo pobytu przedłużone zostało również rodzicom lub opiekunom osób wymienionych powyżej, jeśli są one niepełnoletnie. Do 30 września przedłużony zostaje również pobyt obywateli Ukrainy przystępujących do polskiego egzaminu maturalnego w systemie poprawkowym.

Kolejnym tematem, który podejmuje nowelizacja specustawy to legalność pobytu obywateli Ukrainy, którzy przybyli do Polski przed wybuchem wojny. Do 4 marca 2024 przedłużeniu ulega okres pobytu obywatela Ukrainy w Polsce na podstawie wizy krajowej oraz okres ważności tej wizy, pod warunkiem, że ostatni dzień pobytu w Polsce na podstawie wizy przypadał w okresie od 24 lutego 2022 r. Wiza krajowa w okresie przedłużenia czasu pobytu oraz okresu ważności nie uprawnia do przekraczania granicy. Przedłużenie to następuje z mocy prawa, tj. bez konieczności dokonywania jakichkolwiek czynności. Jeżeli obywatel Ukrainy przebywa w Polsce:

- na podstawie wizy Schengen wydanej przez organ polski lub inne państwo obszaru Schengen,
- na podstawie dokumentu pobytowego wydanego przez inne państwo obszaru Schengen,
- w ramach ruchu bezwizowego,

i ostatni dzień dopuszczalnego okresu pobytu na terytorium RP na tych dokumentach przypada w okresie od dnia 24 lutego 2022 r., jego pobyt uznaje się za legalny do 4 marca 2024 r.

zmianie ustawy o Policji, ustawy o Straży granicznej, ustawy o Państwowej Straży Pożarnej oraz niektórych innych ustaw, Dz. U. 2023 poz. 1088.

²⁴² Zob. *Ustawa o pomocy obywatelom Ukrainy 2023*, <https://zielonalinia.gov.pl/-/ustawa-o-pomocy-obywatelom-ukrainy-20-1>, [dostęp: 12.09.2023 r.].

²⁴³ Art. 12 ustawy z dnia 14 kwietnia 2023 r. o zmianie naw uczelni służb państwowych..., op. cit., zob. *Planowane zmiany w specustawie – maj 2023*, <https://ukraina.interwencjaprawna.pl/planowane-zmiany-w-specustawie-maj-2023/>, [dostęp: 12.09.2023 r.].

Ważność dokumentów będących podstawą legalnego pobytu na terytorium RP obywatela Ukrainy ulega przedłużeniu z mocy prawa do 4 marca 2024 r., jeśli:

- jeżeli ostatni dzień okresu ważności zezwolenia na pobyt czasowy przypada w okresie od dnia 24 lutego 2022 r
- w przypadku upływu ważności w okresie od dnia 24 lutego 2022 r. kart pobytu, polskich dokumentów tożsamości cudzoziemca, dokumentów „zgoda na pobyt tolerowany”,
- dotyczy także terminów do opuszczenia przez obywatela Ukrainy terytorium Polski²⁴⁴,
- w przypadku terminów dobrowolnego powrotu²⁴⁵, które przypadały w okresie od dnia 24 lutego 2022 r.²⁴⁶.

Od 1 kwietnia 2023 r. obywatele Ukrainy, którzy przebywają w Polsce legalnie na mocy przepisów omawianej ustawy i posiadają zezwolenie na pobyt czasowy²⁴⁷, mogą składać wnioski o:

- zezwolenie na pobyt czasowy i pracę²⁴⁸,
- zezwolenie na pobyt czasowy w celu wykonywania pracy w zawodzie wymagającym wysokich kwalifikacji²⁴⁹,
- zezwolenie na pobyt czasowy w celu prowadzenia działalności gospodarczej²⁵⁰.

Ważnym tematem, który w tym miejscu należy rozważyć, to sytuacja, w której obywatel Ukrainy nie spełnia wymogów udzielenia zezwolenia na pobyt czasowy ze względu na deklarowany cel pobytu lub okoliczności, które są podstawą ubiegania się o to zezwolenie, nie uzasadniają jego pobytu na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej przez okres dłuższy niż 3 miesiące, lub wobec obywatela Ukrainy zachodzą okoliczności uzasadniające odmowę udzielenia mu zezwolenia na pobyt, tj.

- wymagają tego względy obronności lub bezpieczeństwa państwa lub obrony bezpieczeństwa i porządku publicznego,
- w toku postępowania cudzoziemiec złożył wniosek zawierający nieprawdziwe dane osobowe lub fałszywe informacje lub dołączył do niego dokumenty zawierające takie dane albo zeznał on nieprawdę lub zataił prawdę albo podrobił lub przerobił dokument w celu użycia go jako autentycznego,

²⁴⁴ art. 299 ust. 6 ustawy z dnia 12 grudnia 2013 r. o cudzoziemcach, Dz. U. 2013 poz. 1650.

²⁴⁵ art. 315 ust. 1 ustawy z dnia 12 grudnia 2013 r. o cudzoziemcach..., op. cit.

²⁴⁶ Zob. Planowane zmiany..., op. cit.; Ustawa o pomocy obywatelom..., op. cit.

²⁴⁷ Status UKR

²⁴⁸ art. 114 ustawy z dnia 12 grudnia 2013 r. o cudzoziemcach..., op. cit.

²⁴⁹ Ibidem, art. 127.

²⁵⁰ Ibidem, art. 142.

udziela mu się zezwolenia na pobyt czasowy na okres 1 roku, licząc od dnia wydania decyzji²⁵¹.

Dalsze działania państwa na rzecz wspierania uchodźców również znalazły swoje umocowanie w ustawie o pomocy obywatelom Ukrainy w związku z konfliktem zbrojnym²⁵². Dotyczy to problematyki wykonywania przez obywatela Ukrainy na terytorium RP pracy. Uprawnieni są do tego wszyscy obywatele Ukrainy, których pobyt na terytorium Polski jest legalny, niezależnie od podstawy prawnej legalności. Pracodawca, który zatrudnia taką osobę/cudzoziemca wysyła do właściwego ze względu na siedzibę lub miejsce zamieszkania powiatowego urzędu pracy zawiadomienie o powierzeniu wykonywania pracy obywatelowi Ukrainy. Powiadomienie należy wysłać za pośrednictwem systemu teleinformatycznego praca.gov.pl w terminie 14 dni od dnia podjęcia zatrudnienia przez cudzoziemca. Powierzona praca musi być wykonywana w wymiarze czasu pracy nie niższym niż wskazany w powiadomieniu (lub liczbie godzin nie mniejszej niż w powiadomieniu) oraz za wynagrodzenie nie niższe niż zgodnie ze stawką określoną w powiadomieniu²⁵³.

Zgodnie ze wskazaniem art. 22 ust. 1 a obowiązek powiadomienia nie dotyczy przypadku, w którym obywatel Ukrainy wykonuje pracę zgodnie z regulacją art. 87 ustawy z dnia 20 kwietnia 2002 4. o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy²⁵⁴, tj. jeżeli posiada zezwolenie na pracę wydane przez wojewodę właściwego ze względu na siedzibę pracodawcy. „Z obowiązku tego zwolnieni są cudzoziemcy:

- 1) posiadający status uchodźcy nadanym w Rzeczypospolitej Polskiej;
- 2) posiadający zezwolenie na osiedlenie się w Rzeczypospolitej Polskiej;
- 3) posiadający zgodę na pobyt tolerowany w Rzeczypospolitej Polskiej;
- 4) korzystający z ochrony czasowej w Rzeczypospolitej Polskiej;
- 5) członkowie rodzin obywatela polskiego (...)"²⁵⁵.

Nowelizacja specustawy ze stycznia 2023 r. wprowadziła istotną zmianę dotyczącą podejmowania pracy w ramach powiadomienia. Treść dokumentu uzupełniona została o ustępy

²⁵¹ Art. 12 pkt. 5 ustawy z dnia 14 kwietnia 2023 r. o zmianie naw uczelni służb państwowych..., op. cit.;

²⁵² Ustawy z dnia 12 marca 2022 r. o pomocy..., op. cit.; art. 42 ust. 1 Ustawy z dnia 12 marca 2022 r. o pomocy..., op. cit.; zob.; Planowane zmiany..., op. cit.

²⁵³ Art. 22 ust. 1 Ustawy z dnia 12 marca 2022 r. o pomocy..., op. cit.

²⁵⁴ Ustawa z dnia 20 kwietnia 2004 r. o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy, Dz. U. 2004 nr 99 poz. 1001

²⁵⁵ Art. 87 Ibidem.

1b i 1c w art. 22²⁵⁶. „Oznacza to, że jeżeli cudzoziemiec otrzymał zezwolenie na pobyt czasowy i pracę, w którym widnieje powołanie na art. 22 ustawy specjalnej o pomocy obywatelom Ukrainy (dotyczący powiadomienia), pracodawca bezwzględnie powinien wysłać powiadomienie do właściwego urzędu pracy”²⁵⁷.

Obywatele Ukrainy, którzy korzystają w Polsce z ochrony czasowej, określonej w dedykowanej im ustawie mogą pracować wyłącznie na podstawie powiadomienia. Inne formy legalizacji zatrudnienia, tj. zezwolenie na pracę, oświadczenie o powierzeniu wykonywania pracy cudzoziemcowi, dotyczą tych obywateli Ukrainy, którzy przebywają w Polsce na podstawie wizy, karcie pobytu lub w ramach ruchu bezwizowego.

Zgodnie z art. 22 ust. 6 specustawy obywatel Ukrainy legalnie przebywający na terytorium RP może zarejestrować się oraz zostać uznany jako osoba bezrobotna albo poszukująca pracy²⁵⁸.

Specustawa podejmuje również problematykę podejmowania i prowadzenia przez obywateli Ukrainy działalności gospodarczej. Jeżeli pobyt obywateli Ukrainy uznany jest za legalny na podstawie specustawy lub ustawy z dnia 12 grudnia 2013 roku o cudzoziemcach, mogą oni podejmować i wykonywać działalność gospodarczą terytorium RP na takich samych zasadach jak obywatele polscy. Jedynym warunkiem jest tego uprawnienia jest uzyskanie numeru PESEL²⁵⁹.

Pomoc finansowa i pozafinansowa

Zgodnie z art. 26 ustawy o pomocy obywatelowi Ukrainy przybywającemu na terytorium RP, którego pobyt uznany jest za legalny przysługuje prawo do:

- świadczeń rodzinnych,
- świadczenia wychowawczego,
- świadczenia na dobry start,
- rodzinnego kapitału opiekuńczego,
- dofinansowania obniżenia opłaty rodzica za pobyt dziecka w żłobku, klubie dziecięcym lub u dziennego opiekuna,

jeśli zamieszkuje z dziećmi na terytorium RP. Prawo do świadczeń przysługuje również opiekunowi tymczasowemu osoby małoletniej. Świadczenia te obowiązują na takich samych

²⁵⁶ Ustawa z dnia 13 stycznia 2023 r. o zmianie ustawy o pomocy obywatelom Ukrainy w związku z konfliktem zbrojnym na terytorium tego państwa oraz niektórych innych ustaw, Dz. U. 2023 poz. 187.

²⁵⁷ Ustawy z dnia 12 marca 2022 r. o pomocy..., op. cit.

²⁵⁸ Ibidem.

²⁵⁹ Art. 23 Ustawy z dnia 12 marca 2022 r. o pomocy..., op. cit.

zasadach jak w przypadku obywateli polskich, chyba że ustawa o pomocy dla obywateli z Ukrainy stanowi inaczej. Wnioski o przyznanie wymienionych świadczeń powinny zawierać nr PESEL.

Obywatele Ukrainy, którzy legalnie przebywają na terytorium RP i uzyskali nr PESEL mogą otrzymać jednorazowe świadczenie finansowe w wysokości 300 zł na osobę. W celu uzyskania omawianego świadczenia osoba zainteresowana zobowiązana jest złożyć wniosek w ośrodku pomocy społecznej właściwym ze względu na miejsce pobytu²⁶⁰.

Również ustawa z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej jest również podstawą normatywną dla przyznania i wypłaty świadczeń pieniężnych oraz niepieniężnych dla obywateli Ukrainy którzy na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej przebywają legalnie na innej niż powyżej omówiona podstawie prawnej a których członek rodziny powrócił na terytorium Ukrainy²⁶¹. Podobnie jak w przypadku obywateli polskich w oby omówionych przypadkach prawo do konkretnych świadczeń determinowane jest sytuacją materialną w jakiej znajduje się cudzoziemiec.

Gdy uprawniony wyjedzie z terytorium RP wypłata świadczeń może zostać wstrzymana.²⁶² „Tym samym obywatel Ukrainy przebywający w Polsce legalnie na podstawie „specustawy”, który wyjedzie z Polski na ponad jeden miesiąc, traci legalny pobyt w Polsce przyznany na mocy tej ustawy. Nie przysługuje mu zatem już prawo do opieki medycznej oraz świadczeń i pomocy społecznej, które są powiązane z tym pobytom. Ma on jednak nadal prawo do pracy w Polsce, jeśli jego pobyt w Polsce jest zgodny z przepisami (legalny)”²⁶³. Ponowny wjazd, powrót do Polski oraz spełnienie wymaganych prawem warunków gwarantuje przywrócenie prawa do świadczeń i mogą być one wypłacone od miesiąca, w którym zostały wstrzymane ze względu na opuszczenie RP. W takiej sytuacji wjazd powinien być udokumentowany lub zarejestrowany w rejestrze obywateli Ukrainy, którzy przyjechali do RP w związku z działaniami wojennymi na terytorium Ukrainy, który prowadzony jest przez Komendanta Głównego Straży Granicznej. Zgodnie z regulacją powołanego art. 11 ust. 2 „specustawy” opuszczenie Polski na okres powyżej 30 dni dotyczy jednorazowego wyjazdu Polski niezależnie od tego, dokąd wyjechał obywatel Ukrainy. W związku z powyższym

²⁶⁰ Ibidem, art.31.

²⁶¹ Ibidem, art. 30.

²⁶² Ibidem, art. 11 ust. 2.

²⁶³ <https://ukraina.interwencjaprawna.pl/wedlug-specustawy-wyjazd-obywatela-ukrainy-z-polski-na-okres-powyzej-1-miesiaca-pozbawia-go-uprawnien-czy-moge-wyjechac-do-ukrainy-lub-ue-tylko-na-30-dni-w-okresie-18-miesiocy-czy-w-przypadku-przekr/>, [dostęp: 12.09.2023 r.].

opuszczenie RP przez obywatela Ukrainy, który korzysta z uprawnień do świadczeń socjalnych, opieki medycznej itp. nie może trwać dłużej niż jeden miesiąc.

Rozwiązania normatywne gwarantują również obywatelom Ukrainy, którzy przyjechali do Polski po 24 lutego 2022 r., obok świadczeń z opieki społecznej pomoc, m.in. w zakwaterowaniu, wyżywieniu oraz bezpłatna pomoc psychologiczną²⁶⁴. Uchwalona w dniu 13 stycznia 2023 r. nowelizacja ustawy z dnia 12 marca 2022 r. o pomocy obywatelom Ukrainy w związku z konfliktem zbrojnym na terytorium tego państwa²⁶⁵, przyjęła rozwiązanie zgodnie z którym obywatele Ukrainy zobowiązani są do partycypowania w kosztach wyżywienia i mieszkania w ramach zbiorowego zakwaterowania. Ustawa uzależnia możliwość korzystania z powyższego uprawnienia w okresie dłuższym niż 120 dni a przed upływem 180 dnia od dnia wjazdu na terytorium RP, od posiadania numeru PESEL. Po upływie 120 dni od dnia pierwszego wjazdu obywatela Ukrainy do Polski ma on partycypować w 50 procentach kosztów zakwaterowania i wyżywienia zbiorowego, a nie więcej niż 40 zł za osobę dziennie. Natomiast po upływie 180 dni od dnia pierwszego wjazdu partycypacja wynosi już do 75% kosztów udzielanej pomocy, nie więcej niż 60 zł za osobę dziennie²⁶⁶.

Ustawa w art. 12 ust 17c wskazuje jednocześnie katalog osób, do których nie będą miały zastosowania te zasady, tj.:

- mające orzeczenia o niepełnosprawności lub stopniu niepełnosprawności;
- sprawujące opiekę nad osobą niepełnosprawną posiadającą polskie orzeczenie o niepełnosprawności lub stopniu niepełnosprawności;
- które ukończyły 60. roku życia - w przypadku kobiet bądź 65. roku życia - w przypadku mężczyzn;
- kobiety w ciąży i wychowujący dziecko do 12. miesiąca życia;
- samotnie sprawujące opiekę nad trojgiem i więcej dzieci;
- małoletni;

²⁶⁴ Art. 12 Ustawy z dnia 12 marca 2022 r. o pomocy..., op. cit.

²⁶⁵ Ustawa z dnia 13 stycznia 2023 r. o zmianie ustawy o pomocy obywatelom Ukrainy w związku z konfliktem zbrojnym na terytorium tego państwa oraz niektórych innych ustaw, Dz. U. 2023 poz. 185.

²⁶⁶ Art. 1 ust. 1 pkt. 8b ustawy z dnia 13 stycznia 2023 r. o zmianie ustawy o pomocy obywatelom Ukrainy w związku..., op. cit.; Art. 12 ust. 17, 17a-17g ustawy z dnia 12 marca 2023 r. o pomocy obywatelom..., op. cit.; Zob. *Uchodźca wypełni ankietę, by z powodów humanitarnych nie płacić za nocleg i jedzenie*, <https://www.prawo.pl/samorzad/zakwaterowanie-ukraincow-od-1-marca-zmiana-zasad,520118.html>, [dostęp: 12.09.2023 r.]; *Ważne zmiany w ustawie o pomocy obywatelom Ukrainy!*, <https://www.pomocprawna.org/wazne-zmiany-w-ustawie-o-pomocy-obywatelom-ukrainy%21>, [dostęp: 12.09.2023 r.].

- będący opiekunem tymczasowym ustanowionym dla ma dla małoletniego, o którym mowa w art. 25a ust. 1 ustawy o pomocy obywatelom Ukrainy.
- które znajdują się w trudnej sytuacji życiowej, uniemożliwiającej ich udział w kosztach pomocy²⁶⁷.

Przepisy ustawy określają, że wojewoda oraz samorządy i NGO, które prowadzą takie miejsca zbiorowego zakwaterowania, oceniają możliwość partycypacji w kosztach pomocy osób, które znajdują się w trudnej sytuacji życiowej, kierując się względami humanitarnymi.

Dostęp do opieki zdrowotnej

„Obywatel Ukrainy, którego pobyt na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej jest uznawany za legalny na podstawie art. 2 ust. 1, jest uprawniony do opieki medycznej udzielanej na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej obejmującej świadczenia opieki zdrowotnej na zasadach i w zakresie, w jakim osobom objętym obowiązkowym lub dobrowolnym ubezpieczeniem zdrowotnym przysługuje prawo do świadczeń na podstawie ustawy z dnia 27 sierpnia 2004 r. o świadczeniach opieki zdrowotnej finansowanych ze środków publicznych (...), z wyłączeniem leczenia uzdrowiskowego i rehabilitacji uzdrowiskowej, a także podania produktów leczniczych wydawanych świadczeniobiorcom w ramach programów polityki zdrowotnej ministra właściwego do spraw zdrowia”²⁶⁸.

Jak wynika z powołanej wyżej podstawy prawnej obywatel Ukrainy, który przybył do Polski od dnia 24 lutego 2022 ma prawo do korzystania ze świadczeń zdrowotnych w systemie publicznego ubezpieczenia zdrowotnego na takich samych zasadach i w takim samym zakresie, jak świadczeniobiorcy Polacy²⁶⁹. W zapisie art. 37 „specustawy” ujęty został również wyjątek dotyczący wyłączenia z pakietu bezpłatnych usług medycznych leczenia i rehabilitacji uzdrowiskowej. W praktyce oznacza to, że cudzoziemcy mogą korzystać z usług lekarzy rodzinnych w przychodniach, lekarzy specjalistów, szpitali, refundacji leków itd. w niemal takim samym zakresie jak obywatele Polscy objęci ubezpieczeniem NFZ²⁷⁰. Małgorzata Paszkowska²⁷¹ wskazuje na zakres usług z jakich mogą korzystać obywatele Ukrainy. Są to:

- podstawowa opieka zdrowotna,
- ambulatoryjna opieka specjalistyczna,

²⁶⁷ Ustawa z dnia 12 marca 2023 r. o pomocy obywatelom..., op. cit.

²⁶⁸ Art. 37 ustawy z dnia 12 marca 2023 r. o pomocy obywatelom..., op. cit.

²⁶⁹ Zob. M. Paszkowska, *Prawo obywateli Ukrainy do świadczeń medycznych w Polsce*, <https://wsiz.edu.pl/blog-naukowy/prawo-obywateli-ukrainy-do-swiadczen-medycznych-w-polsce/>, [dostęp: 12.09.2023 r.].

²⁷⁰ *Ustawa o obywatelom Ukrainy*, <https://ukraina.interwencjaprawna.pl/ustawa-o-pomocy-obywatelom-ukrainy/>, [dostęp: 12.09.2023 r.].

²⁷¹ M. Paszkowska, *Prawo obywateli Ukrainy...* op. cit.

- leczenie szpitalne,
- opieka psychiatryczna i leczenie uzależnień,
- rehabilitacja lecznicza,
- świadczenia pielęgnacyjne i opiekuńcze w ramach opieki długoterminowej,
- leczenie stomatologiczne,
- zaopatrzenie w wyroby medyczne,
- ratownictwo medyczne,
- opieka paliatywna i hospicyjna,
- świadczenia wysokospecjalistyczne,
- programy zdrowotne,
- leki, środki spożywcze specjalnego przeznaczenia żywieniowego i wyroby medyczne dostępne w aptece na receptę,
- świadczenia związane z przeciwdziałaniem chorobom zakaźnym (szczepienia COVID19).

Świadczenia dla obywateli Ukrainy udzielane są przez szpitale i przychodnie na podstawie łączących je z NFZ umowami na świadczenie opieki zdrowotnej. „Dlatego też Ukraińcy mogą korzystać bezpłatnie ze świadczeń tylko u tych podmiotów wykonujących działalność leczniczą, które mają status świadczeniodawcy systemu ubezpieczenia zdrowotnego, czyli mają umowę z NFZ”²⁷². Ze świadczeń komercyjnych podobnie jak obywatele polscy, mogą korzystać odpłatnie.

3. Społeczne aspekty przyjęcia uchodźców

Głównym Prawo międzynarodowe²⁷³ formułuje uprawnienie każdego człowieka „do stopy życiowej zapewniającej zdrowie i dobrobyt jego i jego rodziny, włączając w to wyżywienie, odzież, mieszkanie, oraz polepszanie warunków bytowych, opiekę lekarską i konieczne świadczenia socjalne, prawo do ubezpieczenia na wypadek bezrobocia, choroby, niezdolności do pracy, wdowieństwa, starości lub utraty środków do życia w inny sposób od niego niezależny”²⁷⁴. Każdy człowiek ma prawo do nauki, której celem jest pełny rozwój

²⁷² Ibidem.

²⁷³ Art. 22, 23, 25, 26, 27 Powszechnej Deklaracja Praw Człowieka, <http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/onz/1948.html>; art. 6, 7, 9, 11, 13, 15 Międzynarodowego paktu Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych, Dz. U. z 1997 r. nr 78, poz. 169.

²⁷⁴ K. Cenda-Miedzińska, *Prawne i społeczne aspekty...*, op. cit., s. 159.

osobowości, wiedzy, umiejętności i kompetencji społecznych, prawo do pracy i korzystania ze sprawiedliwych i korzystnych warunków pracy, prawo do ochrony zdrowia fizycznego i psychicznego, czy uczestniczenia w kulturze.

Analiza rozwiązań normatywnych obowiązujących w RP przed 24 lutego 2023 r. oraz przyjętych jako odpowiedź na napływ do Polski uchodźców z ogarniętej wojną Ukrainy, pozwala na wniosek, iż stworzone zostały odpowiednie warunki ochrony egzystencjalnych podstaw życia człowieka. „W pierwszym odruchu chodziło przede wszystkim o humanitarny aspekt integracji, czyli zapewnienie edukacji dzieciom czy miejsc pracy dla dorosłych”²⁷⁵.

Z chwilą wybuchy w Ukrainie wojny i otwarciem granic dla obywateli tego państwa uciekających przed wojną społeczeństwo polskie wykazało niezwykle otwartą postawę społeczną. Dzięki społecznej wrażliwości uruchomiono wsparcie humanitarne dla ze strony samorządów, organizacji pozarządowych, osób prywatnych oraz przedsiębiorców. Według badań opublikowanych 4 marca 2022 r. przeprowadzonych w ramach projektu „Barometr Polska – Niemcy 2022” zrealizowanych przez Instytut Spraw Publicznych oraz Niemiecki Instytut Spraw Polskich 79% respondentów wyraziło akceptację wobec przyjmowania uchodźców z Ukrainy. Jedyne co dziesiąty Polak sprzeciwiał się takim działaniom²⁷⁶. „Co warte podkreślenia, wobec istniejącej w Polsce wyraźnej polaryzacji politycznej, głosy poparcia dla społecznych działań pomocowych wyrazili wyborcy wszystkich sił politycznych. Ponadto aż 48% Polaków pozytywnie oceniło politykę rządu w okresie trwającego kryzysu”²⁷⁷. Sabina Grabowska i Anna Pięta – Szawara²⁷⁸ zwracają uwagę iż w opublikowanym w dniach 3-7 marca 2023 r. badaniach przeprowadzonych przez francuską Fundację Jean Jauresa we współpracy z Yalta European Strateg aż 92% badanych Polaków było zdania, że uchodźcom z Ukrainy należy pomagać. „Warto podkreślić, że aż 94% Polaków było przekonanych, że nasz kraj powinien przyjmować uchodźców – nigdy wcześniej stanowisko to nie było tak jednoznacznie pozytywne, o czym świadczą badania na temat polityki wobec azylantów prowadzone przez CBOS od 2015 r. Zdecydowana większość ankietowanych zadeklarowała

²⁷⁵ Ł. Baszczak, A. Wincewicz, R. Zyzik, *Polacy i Ukraińcy – wyzwania integracji uchodźców*, Warszawa 2023, s.11.

²⁷⁶ J. Kucharczyk, A. Łada-Konefał, *Jednym głosem Polacy i Niemcy o rosyjskiej agresji na Ukrainę*, Barometr Polska – Niemcy 2022 (wydanie specjalne), Warszawa 2022, s. 27; wzrosło o trzydzieści osiem punktów procentowych.

²⁷⁷ S. Grabowska, A. Pięta-Szawara, *Wsparcie Polski na rzecz uchodźców z Ukrainy w obliczu wojny w 2022 r. Wybrane aspekty*, Journal of Modern Science 2023, tom 1/30, s. 391.

²⁷⁸ Ibidem.

także swoje poparcie dla różnych działań społeczności międzynarodowej, mających na celu pomoc Ukrainie”²⁷⁹.

Kluczowym warunkiem skutecznej integracji jest akceptacja ze strony społeczeństwa przyjmującego. Nie da się skutecznie wdrożyć omówionych powyżej rozwiązań bez chęci współpracy i otwartości ze strony społeczeństwa przyjmującego. Akceptacja nie jest wartością stałą i może zmieniać się wraz z upływem czasu²⁸⁰. „Trzeba pamiętać, że pomoc udzielana potrzebującym z odruchu serca, ze zwyczajnego ludzkiego współczucia, empatii czy chrześcijańskiego miłosierdzia jest nie tylko potrzebna, ale także przynosi wymierne korzyści. Przybyło do nas kilka milionów osób wykształconych, z doświadczeniem zawodowym, w których edukację trzeba inwestować, które chętnie podejmują pracę, nie czekając tylko i wyłącznie na pomoc ze strony naszego państwa”²⁸¹.

Według Dawida Sztandera²⁸² uchodźcy pozytywnie wkomponowali się w życie społeczne Polski i czynnie biorą w nim udział. Skutecznie według powołanego autora adaptują się do warunków funkcjonowania w państwie. Z opublikowanych w dniu 28 czerwca 2022 r. przez Ministerstwo Rodziny i Polityki Społecznej danych wynika, iż 260 tys. obywateli Ukrainy – uchodźców podjęło w Polsce pracę. Według MRiPS²⁸³ szacunkowy wskaźnik zatrudnienia wśród uchodźców z Ukrainy w Polsce po pierwszych 5 miesiącach od wybuchu wojny wyniósł 30%. W raporcie Narodowego Banku Polskiego z badania ankietowego pt. Sytuacja życiowa i ekonomiczna migrantów z Ukrainy w Polsce – wpływ pandemii i wojny na charakter migracji w Polsce²⁸⁴ czytamy, iż ok. 65% uchodźców z Ukrainy pracuje, około 24% poszukuje odpowiedniej pracy (bezrobotni), a jedynie 11% stanowią osoby nieaktywne zawodowo.

²⁷⁹ Ibidem, s. 392.

²⁸⁰ Ł. Baszczak, A. Wincewicz, R. Zyzik, *Polacy i Ukraińcy...*, op. cit., s. 13.

²⁸¹ I. Rycerska, *Pomoc Ukraińcom w zapewnieniu godnego pobytu, bezpieczeństwa w Polsce przez jednostki samorządu terytorialnego w regulacjach prawnych*, *Studia i Analizy Nauk o Polityce* 2022, nr 2, s. 81.

²⁸² D. Sztander, *Konflikt zbrojny na Ukrainie a bezpieczeństwo społeczne państwa polskiego*, *Systemy Bezpieczeństwa Narodowego* 2022, nr 25, s. 51.

²⁸³ *Uchodźcy a rynek pracy w Polsce. Integracja na rynku pracy kluczowa dla uchodźców z Ukrainy*, <https://www2.deloitte.com/pl/pl/pages/risk/articles/Uchodzcy-a-rynek-pracy-w-Polsce.html>, [dostęp: 12.09.2023 r.]; dane MRiPS, powiadomienia o powierzeniu pracy obywatelom Ukrainy o których mowa w art. 2 ust. 1 ustawy z dnia 2 marca 2022 r. o pomocy obywatelom Ukrainy w związku z konfliktem zbrojnym na terytorium tego państwa, Dz. 2022, poz. 583.

²⁸⁴ I. Chmielewska-Kalińska, B. Dudek, P. Strzelecki, *Sytuacja życiowa i ekonomiczna migrantów z Ukrainy w Polsce – wpływ pandemii i wojny na charakter migracji w Polsce. Raport z badania ankietowego*, Warszawa 2023, s. 14.

Czynnikami, które pozytywnie oddziaływały na sprawny przebieg integracji zdaniem autorów powołanego raportu, były:

- polityka rządu, tj. szybkie otwarcie rynku pracy,
- sytuacja na polskim rynku pracy, tj. niskie bezrobocie oraz starzenie się społeczeństwa polskiego,
- charakterystyka uchodźców, tj. dobre wykształcenie, bliskość kulturowa i liczna diaspora sprzed wojny²⁸⁵.

„Każdego dnia zatrudnienie znajduje kolejne kilka tysięcy obywateli Ukrainy, którzy dzięki temu zyskują źródło utrzymania i mają szansę na samodzielne życie w naszym kraju. Osoby te wykonują głównie proste prace w branżach, w których pracodawcy zgłaszają braki kadrowe. Najwięcej obywateli Ukrainy znalazło pracę w województwach: mazowieckim, dolnośląskim i wielkopolskim. Sytuacja na rynku pracy w Polsce jest sprzyjająca zatrudnieniu cudzoziemców, a pracodawcy cały czas szukają nowych pracowników”²⁸⁶. Według danych podanych przez Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej w podział na płeć, zatrudniony zostało 75% kobiet i 25% mężczyzn. W wymienionych rodzajach pracy wyodrębnić można:

- pracę prostą, która nie wymaga kwalifikacji wykonuje 49,4 tys. osób,
- pracę biurową, techniczną i inną adekwatną dla średniego personelu wykonuje 17,7 tys. osób,
- pracę w przemyśle i rzemieślniczą 14,2 tys. osób,
- pracę w usługach i sprzedaży wykonuje 10,7 tys. osób,
- pracę operatorów i monterów maszyn 10 tys. osób.

Niestety ok. 46% uchodźców pracuje poniżej swoich kwalifikacji.

W raporcie przygotowanym przez NBP autorzy wskazują, iż relatywnie krótki okres jaki upłynął od przyjazdu do Polski determinuje formy zatrudnienia, które są mniej stabilne w relacji do form zatrudnienia innych uchodźców i obywateli Polski. Tylko ok. 38% respondentów zdefiniowało swoją pracę jako najemną pracę stałą, 14% pracowało dorywczo lub sezonowo, 7% było zatrudnionych w inny sposób, 4% pracowało zdalnie będąc zatrudnionymi poza Polską a 2% założyło swoją działalność gospodarczą²⁸⁷. Uchodźczynie najczęściej trafiały do sektora hotelarskiego i do gastronomii. Wiele z nich zadeklarowało

²⁸⁵ Zob. *Uchodźcy a rynek pracy w Polsce...*, op. cit.

²⁸⁶ *Zatrudnienie w Polsce znalazło już 102 tys. obywateli Ukrainy*, Ministerstwo Rodziny i Polityki Społecznej, <https://www.gov.pl/web/rodzina/zatrudnienie-w-polsce-znalazlo-juz-102-tys-obywateli-ukrainy>, [dostęp: 12.09.2023 r.].

²⁸⁷ I. Chmielewska-Kalińska, B. Dudek, P. Strzelecki, *Sytuacja życiowa i ekonomiczna...*, op. cit., s. 14-15.

realizację usług osobistych, które świadczone były częściej bezpośrednio gospodarstwom domowym. Mimo iż znaczny odsetek uchodźców z Ukrainy pracuje poniżej swoich kwalifikacji, nieco wyższym był udział uchodźców z Ukrainy pracujących w Polsce w zawodach wymagających kwalifikacji związanych z wyższym wykształceniem, tj. ochrona zdrowia, edukacja, kultura i sztuka²⁸⁸

Uchodźcy wojenni według raportu NBP „szybko adoptowali się do realiów polskiego rynku pracy” czego dowodem jest wzrost aktywności zawodowej stwierdzony na podstawie przeprowadzony badań w maju 2022 r. i listopadzie 2022r. Większość uchodźców, którzy pozostali w RP znalazła pracę, tj. 65% - w maju było to 28%. Spadł też odsetek poszukujących pracy na stałe z 30% do 12%, a na część etatu z 20% do 12%.

„Integracja przebiega sprawnie. Sprzyjają jej działania rządu, sytuacja na rynku pracy i cechy uchodźców. Skuteczna integracja jest korzystna zarówno dla uchodźców jak i rodzimych pracowników. Wyzwaniem pozostaje lepsze wykorzystanie potencjału, w tym praca zgodna z kwalifikacjami przybyłych do Polski osób i zapewnienie im dostępu do opieki nad dziećmi. Potencjał uchodźców może zostać lepiej zagospodarowany dzięki wsparciu w przekwalifikowaniu czy nauce języka. Wyzwaniem będzie dopasowanie oferty Publicznych Służb Zatrudnienia tak by mogły skutecznie asystować w tym procesie”²⁸⁹.

Sieci migracyjne pozytywnie determinowały wybór przez uchodźców miejsca zamieszkania, co ułatwiało odnalezienie się ich w rzeczywistości społecznej. Funkcjonowanie diaspory ukraińskiej w Polsce przed wybuchem wojny ułatwiło uchodźcom „start” na polskim rynku pracy. Przedsiębiorcy i kadra zarządzająca nabyła kompetencje zarządzania zespołem pracowników różnej narodowości. Zatrudnienie i adaptację pracowników z Ukrainy usprawniła także znajomość przez Polaków języka rosyjskiego.

Zdaniem Izabeli Rycerskiej Uchodźcy szukają mieszkań do wynajęcia, za które gotowi są płacić. „Ukraińscy uchodźcy mają mentalność podobną do naszej, bo większość z nas, kiedy znajdzie się za granicą w celach ekonomicznych, chce pracować i zarabiać pieniądze, tak jak większość przybyłych do nas ukraińskich uchodźców”²⁹⁰. W związku z powyższym coraz mniej osób korzysta ze zbiorowego zakwaterowania na rzecz wynajętych mieszkań lub pokoi. Taki stan rzeczy sprzyja usamodzielnieniu i integracji.

²⁸⁸ Ibidem, s. 16-17.

²⁸⁹ Ibidem, s. 14-15.

²⁹⁰ I. Rycerska, *Pomoc Ukraińcom w zapewnieniu...*, s. 82.

Jesienią 2022 r. zmieniła się sytuacja akceptacji poparcia dla uchodźców z Ukrainy. Polacy w dalszym ciągu zdecydowanie wspierają uchodźców wojennych z Ukrainy, choć ich determinacja zaczyna słabnąć. Można już zaobserwować pewne problemy związane ze zmęczeniem wojną i wyzwaniem, jakie niesie ze sobą migracja, której jesteśmy świadkami. Po wybuchu wojny ok. 81% Polaków uważało, iż są oni niezbędnie na rynku pracy. Jesienią odsetek respondentów pozytywnie oceniających konieczność wyniósł 63%²⁹¹. W innym badaniu zapytano Polaków „czy spodziewają się konfliktów między Polakami a Ukraińcami?”. Twierdząco odpowiedziało 56%²⁹² respondentów, co znalazło odzwierciedlenie w rzeczywistości społecznej. „Wraz z upływem czasu oraz opadnięciem pierwszych emocji społecznych, bazujących na współczuciu i międzyludzkiej solidarności, zaczęły się bowiem pojawiać w polskim społeczeństwie pierwsze symptomy zmiany przyjaznej i zaangażowanej postawy wobec migrantów”²⁹³. Dalsze kształtowanie się procesu pomocowego wobec uchodźców oraz postaw Polaków w stosunku do nich będziemy mogli obserwować w kolejnych, nadchodzących miesiącach.

Podsumowanie

Na temat procesu integracji, jej wymiarów oraz społecznego przyjęcia uchodźców z Ukrainy należy spojrzeć wieloaspektowo, zarówno przez pryzmat polityki państwa, ale także działań podejmowanych przez organizacje pozarządowe i społeczeństwo. „W Polsce, jednym z większych krajów Unii Europejskiej, problematyka integracji staje się coraz bardziej istotą, w państwie napływu w ostatnich latach imigrantów z Ukrainy, a wśród nich kobiet w wieku produkcyjnym”²⁹⁴.

Mimo braku doświadczenia jako kraj przyjmujący, Polska podjęła działania, których celem było wsparcie obywateli Ukrainy. Obowiązujące rozwiązania prawne w zakresie legalnego pobytu, dostępu do świadczeń socjalnych, opieki zdrowotnej, edukacji itp., uzupełnione zostały regulacjami dedykowanymi obywatelom Ukrainy w związku z ich bezprecedensowym napływem determinowanym wojną w tym kraju. Dzięki przyjętym przepisom osoby uciekające przed wojną otrzymują wsparcie instytucjonalne, pomoc finansową i bytową. Wsparcie humanitarne będące pierwszą reakcją na przyjazd do Polski

²⁹¹ Ł. Baszczak, A. Wincewicz, R. Zyzik, *Polacy i Ukraińcy...*, op. cit., s. 26.

²⁹² S. Grabowska, A. Pięta-Szawara, *Wsparcie Polski na rzecz uchodźców ...*, s. 392.

²⁹³ Ibidem.

²⁹⁴ J. Stepaniuk, *Wymiary i mechanizmy procesu...*, s. 115.

imigrantów udzielane było przez różne podmioty. Zdaniem Sabiny Grabowskiej oraz Anny Pięta-Szawary zasadniczym elementem systemu pomocy dla uchodźców były usługi organizacji pozarządowych i osób indywidualnych współorganizowane przez władze państwowe i samorządowe. „Przedłużająca się wojna w Ukrainie wymusiła wprowadzenie szeregu rozwiązań systemowych, które umożliwiają z jednej strony udzielanie niezbędnej pomocy uchodźcom, z drugiej zaś włączają ich w aktywne funkcjonowanie w społeczeństwie, odciążając równocześnie pojedynczych obywateli Polski z konieczności ponoszenia pełnych kosztów wsparcia imigrantów”²⁹⁵.

W kontekście dynamiki zdarzeń oraz sytuacji geopolitycznej warunkujących migrację i tym samym coraz liczniejszą obecność cudzoziemców w Polsce, kwestia integracji nabiera strategicznego znaczenia. Wymaga to podjęcia konkretnych długofalowych działań w zakresie określenia formalnej polityki integracyjnej na poziomie centralnym i samorządowym. Zdefiniowanie warunków przyjęcia w obszarze społecznym, tożsamościowym i kulturowym to niezbędne działania po zapewnieniu bezpieczeństwa egzystencji. „(...) W kolejnym kroku należy przedsięwziąć inicjatywy, których celem jest usunięcie przeszkód i barier pozwalających na korzystanie z instytucjonalnie otwartych możliwości”²⁹⁶. Problemem, który ma podstawowe znaczenie dla udanej integracji jest aprobatą społeczeństwa przyjmującego, dlatego konieczne jest skoncentrowanie uwagi na dynamice zmian postaw społecznych w stosunku do uchodźców wojennych.

Streszczenie:

W związku z egzystencjalnym zagrożeniem miliony ludzi zmuszone zostały do opuszczenia miejsca zamieszkania i szukania bezpiecznego schronienia. Spontaniczny napływ uchodźców z Ukrainy sprowokował reakcję państwa, organizacji pozarządowych i obywateli. W pierwszym odruchu chodziło przede wszystkim o humanitarny aspekt integracji, dalej konieczne było stworzenie rozwiązań systemowych w zakresie warunków włączenia uchodźców.

Przedmiotem niniejszego artykułu jest analiza polityki integracyjnej w Polsce wobec cudzoziemców posiadających ochronę międzynarodową, próba oceny charakteru i zakresu pomocy udzielanej im w ramach procesu integracyjnego i ich znaczenia dla bezpieczeństwa społecznego.

²⁹⁵ S. Grabowska, A. Pięta-Szawara, *Wsparcie Polski na rzecz uchodźców...*, op. cit.

²⁹⁶ Ł. Błaszczak, A. Wincewicz, R. Zyzlik, *Polacy i Ukraińcy...*, op. cit. 30.

Słowa klucze:

Polityka integracji, integracja, wymiary integracji, bezpieczeństwo społeczne

Key words:

Integration policy, integration, dimensions of integration, social security

Bibliografia:

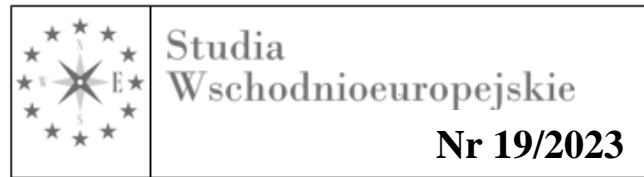
1. Baszczak Ł., Wincewicz A., Zyzik R., Polacy i Ukraińcy – wyzwania integracji uchodźców, Warszawa 2023.
2. Bosswick W., Heckemann F., Integration of Immigrants. Contribution of Local and Regional Authorities, Dublin 2006, cyt. za: A. Grzymała-Kazłowska, Integracja Imigrantów, [w:] Transformacje. Przewodnik po zmianach społeczno-ekonomicznych w Polsce, red. A. Górny, P. Kaczmarczyk, M. Lesińska, Warszawa 2016.
3. Cenda-Miedzińska K., Prawne i społeczne aspekty bezpieczeństwa uchodźców, Colloquium Wydziału Nauk Humanistycznych i Społecznych 2012, nr III.
4. Chmielewska-Kalińska I., Dudek B., Strzelecki P., Sytuacja życiowa i ekonomiczna migrantów z Ukrainy w Polsce – wpływ pandemii i wojny na charakter migracji w Polsce. Raport z badania ankietowego, Warszawa 2023.
5. Grabowska S., Pięta-Szawara A., Wsparcie Polski na rzecz uchodźców z Ukrainy w obliczu wojny w 2022 r. Wybrane aspekty, Journal of Modern Science 2023, tom 1/30.
6. Hammar T., Dual Citizenship and Political integration, „International Migration Review” 1985, vol. 19, nr 3, s. 19.
7. <https://ukraina.interwencjaprawna.pl/wedlug-specustawy-wyjazd-obywatela-ukrainy-z-polski-na-okres-powyzej-1-miesiaca-pozbawia-go-uprawnien-czy-moge-wyjechac-do-ukrainy-lub-ue-tylko-na-30-dni-w-okresie-18-miesiecy-czy-w-przypadku-przekr/>.
8. Kucharczyk J., Łada-Konefał A., Jednym głosem Polacy i Niemcy o rosyjskiej agresji na Ukrainę, Barometr Polska – Niemcy 2022 (wydanie specjalne), Warszawa 2022.
9. Międzynarodowy pakt Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych, Dz. U. z 1997 r. nr 78, poz. 169.
10. Paszkowska M., Prawo obywateli Ukrainy do świadczeń medycznych w Polsce, <https://wsiz.edu.pl/blog-naukowy/prawo-obywateli-ukrainy-do-swiadczen-medycznych-w-polsce/>.
11. Piepiora E., Integracja cudzoziemców posiadających ochronę międzynarodową w Polsce na przykładzie województwa zachodniopomorskiego, Studia Orientalne 2015, nr 1 (7).
12. Planowane zmiany w specustawie – maj 2023, <https://ukraina.interwencjaprawna.pl/planowane-zmiany-w-specustawie-maj-2023/>.
13. Podgórska K., Trevena P., Wykład 16. Polityka integracyjna: teoria i praktyka, [w:] 25 wykładów o migracjach, red. M. Lesińska, M. Okólski, Warszawa 2018.
14. Powszechna Deklaracja Praw Człowieka, <http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/onz/1948.html>.

15. Propozycje działań w celu stworzenia kompleksowej polityki integracji cudzoziemców w Polsce, http://ec.europa.eu/ewsi/UDRW/images/items/docl_14679_95376699.pdf.
16. Rycerska I., Pomoc Ukraińcom w zapewnieniu godnego pobytu, bezpieczeństwa w Polsce przez jednostki samorządu terytorialnego w regulacjach prawnych, *Studia i Analizy Nauk o Polityce* 2022, nr 2.
17. Stefańska R., Między multikulturalizmem a asymilacją. Polityki integracyjne w Europie, [w:] *Problemy integracji imigrantów. Koncepcje, badania, polityki*, red. A. Dąbrowska-Korzus, Warszawa 2008.
18. Stepaniuk J., Wymiary i mechanizmy procesu integracji ukraińskich migrantek ze społeczeństwem polskim, *Spółeczeństwo i Polityka* 2020, nr 1 (62).
19. Sztander D., Konflikt zbrojny na Ukrainie a bezpieczeństwo społeczne państwa polskiego, *Systemy Bezpieczeństwa Narodowego* 2022, nr 25.
20. Tutak G., Polityka integracyjna cudzoziemców w Polsce – znaczenie, aspekty prawne, instrumenty, *Transformacje* 2023, nr 1 (116).
21. Uchodźcy a rynek pracy w Polsce. Integracja na rynku pracy kluczowa dla uchodźców z Ukrainy, <https://www2.deloitte.com/pl/pl/pages/risk/articles/Uchodzcy-a-rynek-pracy-w-Polsce.html>.
22. Uchodźca wypełni ankietę, by z powodów humanitarnych nie płacić za nocleg i jedzenie, <https://www.prawo.pl/samorzad/zakwaterowanie-ukraincow-od-1-marca-zmiana-zasad,520118.html>.
23. Ustawa o pomocy obywatelom Ukrainy 2023, <https://zielonalinia.gov.pl/-/ustawa-o-pomocy-obywatelom-ukrainy-20-1>.
24. Ustawa o pomocy obywatelom Ukrainy, <https://ukraina.interwencjaprawna.pl/ustawa-o-pomocy-obywatelom-ukrainy/>.
25. Ustawy z dnia 12 grudnia 2013 r. o cudzoziemcach, *Dz. U.* 2013 poz. 1650.
26. Ustawa z dnia 12 marca 2022 r. o pomocy obywatelom Ukrainy w związku z konfliktem zbrojnym na terytorium tego państwa, *Dz. U.* 2022 poz. 583 z późn. zm.
27. Ustawa z dnia 13 stycznia 2023 r. o zmianie ustawy o pomocy obywatelom Ukrainy w związku z konfliktem zbrojnym na terytorium tego państwa oraz niektórych innych ustaw, *Dz. U.* 2023 poz. 185.
28. Ustawa z dnia 14 kwietnia 2023 r. o zmianie nazw uczelni służb państwowych nadzorowanych przez ministra właściwego do spraw wewnętrznych, o zmianie ustawy o Policji, ustawy o Straży granicznej, ustawy o Państwowej Straży Pożarnej oraz niektórych innych ustaw, *Dz. U.* 2023 poz. 1088.
29. Ustawy z dnia 20 kwietnia 2004 r. o promocji zdrowia i instytucjach rynku pracy, *Dz. U.* z 2004 r. Nr 99, poz. 1001.
30. Ważne zmiany w ustawie o pomocy obywatelom Ukrainy! <https://www.pomocprawna.org/wazne-zmiany-w-ustawie-o-pomocy-obywatelom-ukrainy%21>.
31. Weinar A., Europeizacja polskiej polityki wobec cudzoziemców 1990–2003, Warszawa 2006, s. 222. 17, [za:] J. Stepaniuk, Integracja i polityka integracyjna wobec imigrantów: analiza dokumentów Unii Europejskiej i polskiego ustawodawstwa, *Spółeczeństwo i Polityka* 2019, nr 3(60).

-
32. Zatrudnienie w Polsce znalazło już 102 tys. obywateli Ukrainy, Ministerstwo Rodziny i Polityki Społecznej, <https://www.gov.pl/web/rodzina/zatrudnienie-w-polsce-znalazlo-juz-102-tys-obywateli-ukrainy>.

Andrzej Pieczywok

Uniwersytet Kazimierza Wielkiego
w Bydgoszczy

Contemporary threats and human existence

I – Introduction

The modern human being, who has to fulfil numerous social, professional, and educational roles, exists in various spaces and often adapts to new circumstances and takes multiple decisions in conditions of uncertainty and risk. Threats and conflicts are part and parcel of human lives and of the functioning of organisations, states, and communities.

Humans need both a place and a space. (...) a place is security; space is freedom. We are attached to the one and long for the other²⁹⁷.

Safety is a fundamental need of every human being and the necessary condition for our survival and development, and every person has the right to safety. This is connected to every aspect of our lives. One may discuss safety not only in the geopolitical sense, but also in its economic, financial, digital, and individual aspects.

K. Drabik emphasised that one may care about human security only if we take care of the person as a whole.

“The conditions of security, whose nature is mainly individual and specific, are interpreted from the individual’s point of view. We may then talk about security through the lens of the subject’s holistic physical, mental, spiritual, intuitive condition. This is where the sense of security is derived as a subjective perception of the configuration of the individual’s living conditions that he or she considers in the categories of the certainty of existence (security) or threat”²⁹⁸.

²⁹⁷ Yi-Fu Tuan, *Przestrzeń i miejsce*, PIW, Warsaw 1987, p.75.

²⁹⁸ K. Drabik, *Bezpieczeństwo personalne i strukturalne w perspektywie filozoficznej*, [in:] *Natura bezpieczeństwa w perspektywie personalnej i strukturalne*, K. Drabik (ed.), AON, Warsaw 2013, pp.35-47.

Contemporary threats and conflicts are mainly of a “hybrid” nature; they take place on various planes, and the traditional military dimension is only one of them. Other dimensions, for which the non-military defence structures of the state are fundamental, are becoming increasingly important²⁹⁹.

Here, it is worth referencing the views of A. Toffler: the scientific and information revolution that is currently sweeping the world has completely changed the most important goals of conflict. The focus of competition has shifted from fighting for material resources to the fight for the intellectual and the spiritual. The main game focuses on human awareness. This is a war without front lines. The human mind has become the battlefield³⁰⁰. As a result, when we think about the future, we have to break free from “fixed” stereotypes, otherwise we will not be able to overcome the challenges of modern times.

The aim of this study is to point to the main threats to human existence in the space where people exist (the social environment, school, family, workplace, places of leisure, etc.), while defining the methods and dimensions of education for security.

The author has posed the following main hypothesis: properly conducted education for security, both in its individual and institutional aspects, has considerable influence on the security of citizens in all areas of their lives.

The thesis was verified with the use of theoretical research methods: content analysis and synthesis, comparison and generalisation, which proved useful in studying research that discusses both the nature of threats and education for security.

The author is convinced that this subject deserves more attention, because the concept of shaping a sense of security is becoming one of the major challenges of our times, particularly in the context of growing spatial disparities and existential threats to humans.

The multi-dimensional nature of the threats to human existence

Aby In research, a threat is not interpreted in an unambiguous way. The narrow definition of a threat explains this concept by referring to the category of difficult situations³⁰¹. According to this definition, a threat exists when “...a fear of losing highly appreciated values, first of all one’s own life, arises in the human mind”³⁰².

²⁹⁹ M. Kuliczkowski, *Pozamilitarne przygotowania obronne w Polsce. Próba systematyzacji procesualnych oraz funkcjonalnych aspektów przygotowań*, AON, Warsaw 2016, p.10.

³⁰⁰ A. Toffler, *Trzecia fala*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warsaw 1985, pp. 501-504.

³⁰¹ T. Tomaszewski, *Wstęp do psychologii*, PWN, Warsaw 1971, pp. 124-138.

³⁰² B. Hołyst, *Wiktymologia*, Wydawnictwo Prawnicze PWN, Warsaw 1997, pp.64-65.

In this context, a threat is understood as a situation of which the subject is aware³⁰³. However, in a wider interpretation, "... threats also include situations that the subject is not aware of"³⁰⁴.

As a result of constant civilisational development and progressing industrialisation and urbanisation, the number of factors that may cause direct threats to human life and health, as well as pose a danger to the environmental and cultural environment, has increased significantly. Human beings, in their attempts to control natural reality, have caused, on the one hand, spiritual degradation, and on the other, their own enslavement by artificial products created with the use of technology. In this artificial, man-made world, people are no longer safe; they are beyond any kind of order and not only natural laws, but also any transcendence. One may state that, in the search for security, people have fallen into a trap that they had unintentionally created with their own hands³⁰⁵.

Contemporary living conditions carry multiple threats for the mental health of individuals, especially in their interactions with others. This has resulted in the dynamic development of various types of psychological therapies, including interpersonal training, that has become the area of interest for many psychologists.

Social life also carries risks for human health. The interdependence between numerous factors that regulate the life of individuals in society and are often contradictory or mutually exclusive, require people to make decisions that enable them to lead a successful life, so that the individual is happy and lives in compliance with social values.

The rapid development of modern technologies, including genetic engineering, has led to an unprecedented rate of transformation in modern civilisation. This constantly accelerating pace also contributes to the homogenisation and unification of behaviour, although only indirectly. An increasing number of material and immaterial goods are desired by members of society, but the distribution market is characterised by growing diversity. A new phenomenon is the growing gap between the most affluent and the poorest, which refers both to countries and to social groups that represent national structures. Social inequality is also on the rise. The labour market has witnessed multiple trends and manifestations of repetitive behaviour that are proof of the deep dehumanisation of human nature³⁰⁶.

³⁰³ Ibidem, p. 65.

³⁰⁴ Ibidem, p. 439

³⁰⁵ A. Peccei, *Przyszłość jest w naszych rękach*, PWN, Warsaw 1987, p.24.

³⁰⁶ A. Radziejewicz-Winnicki, *Spółeczeństwo w trakcie zmiany. Rozważania z zakresu pedagogiki społecznej i socjologii transformacji*, Wydawnictwo GWP, Gdańsk 2005, p. 8.

Social disparities, injustice, and the emergence of egotism are notions that inevitably lead to marginalisation. This refers to the existence of relatively permanent groups and social circles that have either accepted or inherited their status of inequality and their absence from the main stream of public life and who treat this as an insurmountable or normal status. These groups limit their activity to exchanging their unequal status for benefits from public charity or the distribution of aid from state institutions³⁰⁷.

It is worth noting that marginalisation is a multi-dimensional phenomenon, and as such, it may be analysed as a facet of the status of the boundaries and the capacity to act of individuals or groups, and their participation in the distribution of goods, in culture, public affairs, and in education. Social marginalisation may also manifest itself in attitudes, beliefs, the assessment of one's living conditions, as well as the chance and possibility to effectively participate in social life.

One of the factors that often contributes to marginalisation and exclusion is helplessness. The notion is not easy to describe or analyse. It is an emotional phenomenon that threatens the proper functioning of the individual. Helplessness is often accompanied by low self-esteem, lack of self-confidence, and perceiving one's position as inferior or unequal. It emerges in conditions of poverty, which is often hereditary.

One of the most dangerous among many threats and challenges of modern civilisation are the environmental dangers that are related to the consumer lifestyle, excessive exploitation of natural resources, environmental pollution, deteriorating biodiversity, and, finally, global climate changes.

Failure to cope with one's own emotions contributes to personality disorders, which are yet another threat to human existence. Some examples are the emotionally unstable personality of the impulsive type, or the so-called borderline personality, anxious personality or dependent personality.

Our everyday life is full of increasingly popular attitudes of social passivity and apathy and decreasing involvement in public matters, even on the lowest, social and local community levels.

Contemporary human life is characterised by a longing for unity, depth, and a community. However, people do not find these either in themselves or in existing cultural institutions. Currently, the rational mind has distanced people from nature, their neighbours,

³⁰⁷ E. Marynowicz-Hetka, *Pedagogika społeczna. Podręcznik akademicki*, Vol. 2, PWN, Warsaw 2009, pp. 102-103.

and the sphere of sacred. Technological progress has replaced traditional culture together with the values embedded in it³⁰⁸. Thanks to rational intelligence, people are healthier and live longer, but they do not know how to make sense of it all. An ever greater number of people are moving from one extreme to another, from excessive or unproductive activity (workaholism and other addictions, neurotic states) to complete passivity (alienation or depression). However, developing one's own spirituality may help³⁰⁹.

Another emerging threat to human existence is connected with the pathology of exercising power by the state. In the most general terms, it is referred to as a phenomenon and a process that exists in the functioning of institutions of the state and the behaviour of people who hold the power, which creates a threat to the social and political order in the given social structure and on a given scale. This may refer, for example, to denying or disregarding the accepted social and civil values or violating the standards of public life, which may be considered as an indicator of a non-democratic form of public order (e.g., quasi-democracy, façade democracy or even an authoritarian state)³¹⁰.

The negative consequences of the pathology of power include, among others: decreasing social trust in authority, loss of public support and a decreased turnout at elections, the loosening of social ties between the authorities and the society, the functioning and development of negative patterns of civic attitudes that violate the legal and cultural social order with the approval of the authorities.

One should also note contact (especially by children and adolescents) with IT technologies (regular, long-term contact with the Internet, mobile phone or Facebook), which poses an increasingly serious threat to optimal development and comprehensive activity. This has resulted in impairment of the mental sphere, and impaired social, emotional, and volitional development.

Some other threats to humans include the cultural crisis and a feeling of confusion, which result from the lack of balance between the uneven development of the sphere of the cognitive and the surrounding technical and technological progress. The development of modern technologies has not been accompanied by a growing cultural awareness. This leads to

³⁰⁸ Ch. Taylor, *Etyka autentyczności*, Wydawnictwo Znak, Kraków 1996.

³⁰⁹ M. Kapała, T. Frąckowiak, *Duchowy rozwój człowieka-między biernością a aktywnością*, [in:] *Bierność społeczna. Studia interdyscyplinarne*, A. Keplinger (ed.), Wydawnictwo Psychologii i Kultury, Warsaw 2008, p. 89.

³¹⁰ A. Olubiński, *Aktywność i działanie jako forma edukacji do samorealizacji czy zniewolenia? W świetle założeń edukacji humanistycznej i krytyczno-emancypacyjnej*, Wydawnictwo Impuls, Kraków 2018 pp. 97-98.

an ironic paradox, where people are unable to catch up with their own inventions, as if they have not matured enough to use these inventions properly yet³¹¹.

III The educational space for shaping human security

The presence of people in a particular domain has become active participation, characterised by cognitive subjectivity. This was expressed by the famous Polish sociologist and philosopher, Florian Znaniecki, who claimed that:

“Humans do not experience an objective, quality-free, unlimited space, but various qualitative spaces that are limited, assessed in a negative or positive way, located in (...) a specific position in reference to any person, that usually have a specific value for people”³¹².

In the field of psychological thought, education is perceived as the sphere of human activity where the process of education takes place. S. Juszczuk defines it as: “the area, in which the individuals acquire permanent elements of knowledge, ways of acting and thinking, shape their attitudes and beliefs, in mutual interactions”³¹³.

An important element of this are mutual social interactions within education, which were noted by I. Surina, who defined educational space as: “a relatively rational, uniform structure of order of social life and social activity based on the subjective and objective perception of social reality, which is founded on the basis of the educational system and educational activity, whose main aim is to form personality”³¹⁴.

The educational space for shaping human security is connected with people’s activity in the environment where they exist. A specific trait of human activity is participation in changing the natural, social, and cultural environment to suit human needs, goals, and ideals, as well as shaping a sense of security.

³¹¹ A. Pieczywok, *Działania społeczne w sferze bezpieczeństwa wewnętrznego*, Wydawnictwo Naukowe Wyższej Szkoły Ekonomii i Innowacji, Lublin 2018, p. 109.

³¹² F. Znaniecki, *Socjologiczne podstawy ekologii ludzkiej*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1938, Vol. 1.

³¹³ S. Juszczuk, *Dydaktyka informatyki i technologii informacyjnej*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2004, p.16.

³¹⁴ Surina I., *Rozważania o przestrzeni edukacyjnej - od teorii do praktyki edukacyjnej*, [in:] *Przestrzeń edukacyjna wobec wyzwań i oczekiwań społecznych*, I. Surina (ed.), Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2010, p.14.

The educational aspect of human security may be analysed in terms of multiple social groups and locations. Education on every level has always had a spatial and temporal dimension: it takes place in a certain place and at a certain time. This place and time are the main organisational, formal, and substantive conditions for the designed solutions that may be introduced in various institutions and groups.

The space that is created in the pedagogical perspective is linked to the specific environment of human upbringing.

This space created in pedagogical terms will be mainly related to the environment of children and school pupils. Because of this, the physical and natural, social, and cultural aspects of education should be taken into consideration. As far as institutions that develop and create security are concerned, we may distinguish: the family environment, peer groups, school, the local community, and the workplace.

Recent years have brought the awareness that the time has come for a form of education that will focus on humans once again and help them establish new bonds with others. The shift towards people and their problems and the shift of focus from the universe to the sphere of values is something new after the era of positivist paradigms and opens new space for reflection. No wonder that there is a growing interest in *paideia* and humanism, which has served the formation of human consciousness well³¹⁵.

Education is expected to be a vehicle for progress and to stimulate change. Hence, a need emerges for a more radical search and implementation of a creative and flexible model of human upbringing to face the challenges of the information society.

The education of individuals, and thus also of society, has gained a new dimension recently. It is becoming the essence of the meaning of human life and a condition for shaping a cognitive, knowledge-based society, so that people have the opportunity to become actual subjects that consciously decide their own *status quo*. Educators, who are responsible for the dissemination of educational ideas (on the European scale), are seeking to give education a new status, which is referred to as lifelong learning, that enables education in three dimensions: the vertical, horizontal and in-depth dimension. This gives individuals the chance to acquire

³¹⁵ Jaeger W., *Paideia. Formowanie człowieka greckiego*, Wydawnictwo Fundacja Alethei, Warsaw 2001.

education on the following stages: from preschool through school to university and postgraduate studies, and, at the same time, the possibility to learn about various areas of life, knowledge, and widely understood culture and to shape the attitude based on intellectual openness, self-learning and the ability to skilfully combine free time with various forms of activity³¹⁶.

Modern education is more than just communicating scientific achievements. It also involves, maybe even first and foremost, teaching the ability to select knowledge and apply it in practice. The social and economic changes caused by the development of modern ICT technologies, in particular the Internet and mobile technologies, have resulted in the need to remodel education³¹⁷.

A particularly important aspect of modern education is to prepare young people to develop their personalities and prepare for their lives as adult citizens, not only to prepare them to meet the requirements that result from the objectives and tasks of teaching specific school subjects. It is not by chance that contemporary problems of education and upbringing remain closely related to a reflection on people and their functioning. They also involve the tendency to respect the continuity of change in education. Because of this, a great deal of attention has been devoted to universal values in upbringing as well as to the methodological procedures of defining the objectives and selecting educational content.

There is a high demand for a comprehensive development of human personality. The model of education for security, that is based only on transferring knowledge (teaching), has to be replaced by a comprehensive education model, as knowledge alone, even if it is perfect and combined with skills and competences, is no longer sufficient.

As a result of contemporary threats, a trend has arisen that has been described by T. Borowska, who refers to the need to educate individuals to be able to cope with various threats, mainly by developing their ability to create their own existence. This author claims that creative

³¹⁶ A. Frąckowiak, J. Pólturzycki, *Tendencje rozwojowe edukacji dorosłych*, [in:] *Edukacja dorosłych w wybranych krajach*, A. Frąckowiak, J. Pólturzycki (ed.), Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warsaw 2010, pp.47-48.

³¹⁷ K. Borawska-Kalbarczyk, *Kompetencje informacyjne uczniów w perspektywie zmian szkolnego środowiska uczenia się*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warsaw 2015.

power may lie in the moral, cognitive, and emotional resources that *homo construens* may acquire thanks to education³¹⁸.

Confronted with the need to take risks and minimise human insecurity, education should evolve mainly towards making the right decisions. These problems are studied in decision-making theory, which analyses the rational actions of people that lead them towards achieving positive, beneficial results.

The thoughts of Zygmunt Bauman are also part of the social context of education that involves building a proper dialogue and social consensus. This author believes that one of the main challenges for modern education in this aspect is [...] building and reconstructing interpersonal relationships, creating a friendly environment that fosters the cooperation of all people in their attempts to strengthen their self-value, developing individual possibilities, and the proper use of the possessed skills³¹⁹.

IV. Conclusion

For security and education, it is extremely important to educate young people and raise them to be responsible, first in the family environment, later in schools and educational and care institutions, at universities, and through mass media, the activities of politicians and culture. Here, one should be aware that, apart from education that transfers ready knowledge, it is possible and necessary to learn through experience, and that these two types of learning should be combined skilfully.

It should be concluded that the research objective was fulfilled, and the formulated hypothesis was confirmed. The presented deliberations, on the one hand, showed a rather complex view of the threats that are connected with the space in which people exist, and on the other hand, emphasised the important role of education for security. Moreover, an analysis of the relationship between the person and the place and uncertainty and threats must become an interdisciplinary task, as the space and place, as well as their connection with shaping a sense of security, are of interest to multiple academic disciplines.

³¹⁸ T. Borowska, "*Homo construens*" – człowiek budujący. Edukacyjne przygotowanie do radzenia sobie z różnymi zagrożeniami, [in:] *Pedagogika i edukacja wobec nadziei i zagrożeń współczesności. Materiały z III Ogólnopolskiego Zjazdu Pedagogicznego*, J. Gnitecki, J. Rutkowiak (ed.), Wydawnictwo Uniwersytetu Adama Mickiewicza, Warsaw-Poznań 1999, p. 351.

³¹⁹ Raport Z. Bauman, *Płynne czasy. Życie w epoce niepewności*, Wydawnictwo Sic!, Warsaw 2007, p. 197.

It was also found that the multi-dimensional nature of social threats remains incomplete, because every type of security involves a rather large group of threats. Apart from that, in every area of human life people are exposed to crisis situations, which generate threats permanently.

The field of education for security should enable people to acquire important practical competences related to counteracting threats. An important part of this education should involve courses in the form of classes and workshops, during which the citizens (children, young people, and adults) would acquire the practical skills necessary for self-defence through case studies that describe real problem situations, strategic games, and simulations.

There is a need to provide society with security education and environmental education. It is also necessary to systematically raise awareness of potential threats and to prepare people both for predictable and extraordinary, unpredictable situations. Therefore, it seems necessary to maintain a well-developed, efficient system of civil defence as an important element of security for all circumstances. Considering the national nature of such defence, it should be noted that even today, it is based on the coordinated activities and resources of all ministries, local public and self-government authorities, and other organisational units that were established specially for this purpose.

Streszczenie:

Obecne czasy przyniosły wiele różnorodnych wydarzeń, gdyż XXI wiek to era wielkich przemian i postępu we wszystkich sferach życia człowieka. W wyniku pojawiających się zagrożeń pogarsza się poczucie bezpieczeństwa obywateli. Dlatego kształtowanie świadomości i edukowanie ludzi może znacząco pomóc w przeciwdziałaniu takim zagrożeniom. Artykuł składa się z czterech części: wstępu, rozdziału poświęconego wielowymiarowości zagrożeń egzystencji człowieka, kolejnej części opisującej edukację kształtującą bezpieczeństwo człowieka oraz zakończenia.

Słowa kluczowe:

Przestrzeń, zagrożenia, egzystencja człowieka, świadomość, edukacja

Keywords:

Space, threats, human existence, awareness, education

Bibliografia:

1. Raport Bauman Z., (2007), *Płynne czasy. Życie w epoce niepewności*, Wydawnictwo Sic!, Warsaw, p. 197.
2. Borawska-Kalbarczyk K., (2015), *Kompetencje informacyjne uczniów w perspektywie zmian szkolnego środowiska uczenia się*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warsaw.
3. Borowska T., (1999), “*Homo construens*” – człowiek budujący. *Edukacyjne przygotowanie do radzenia sobie z różnymi zagrożeniami*, [in:] *Pedagogika i edukacja wobec nadziei i zagrożeń współczesności. Materiały z III Ogólnopolskiego Zjazdu Pedagogicznego*, J. Gnitecki, J. Rutkowiak (ed.), Wydawnictwo Uniwersytetu Adama Mickiewicza, Warsaw-Poznań, p. 351.
4. Drabik K., (2003), *Bezpieczeństwo personalne i strukturalne w perspektywie filozoficznej*, [in:] *Natura bezpieczeństwa w perspektywie personalnej i strukturalnej*, K. Drabik (ed.), AON, Warsaw, pp.35-47.
5. Frąckowiak A., Pólturzycki J., (2010), *Tendencje rozwojowe edukacji dorosłych*, [in:] *Edukacja dorosłych w wybranych krajach*, A. Frąckowiak, J. Pólturzycki (ed.), Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warsaw, pp.47-48.
6. Hołyst B., (1997), *Wiktymologia*, Wydawnictwo Prawnicze PWN, Warsaw, pp.64-65.
7. Jaeger W., (2001), *Paideia. Formowanie człowieka greckiego*, Wydawnictwo Fundacja Alethei, Warsaw.
8. Juszczak S., (2004), *Dydaktyka informatyki i technologii informacyjnej*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń, p.16.
9. Kapała M., Frąckowiak T., (2008), *Duchowy rozwój człowieka-między biernością a aktywnością*, [in:] *Bierność społeczna. Studia interdyscyplinarne*, A. Keplinger (ed.), Wydawnictwo Psychologii i Kultury, Warsaw 2008, p. 89.
10. Kuliczkowski M., (2016), *Pozamilitarne przygotowania obronne w Polsce. Próba systematyzacji procesualnych oraz funkcjonalnych aspektów przygotowań*, AON, Warsaw, p.10.
11. Marynowicz-Hetka E., (2009), *Pedagogika społeczna. Podręcznik akademicki*, Vol. 2, PWN, Warsaw, pp. 102-103.
12. Olubiński A., (2018), *Aktywność i działanie jako forma edukacji do samorealizacji czy zniewolenia? W świetle założeń edukacji humanistycznej i krytyczno-emancypacyjnej*, Wydawnictwo Impuls, Kraków pp. 97-98.
13. Peccei A., (1987), *Przyszłość jest w naszych rękach*, PWN, Warsaw, p.24.
14. Pieczywok A., (2018), *Działania społeczne w sferze bezpieczeństwa wewnętrznego*, Wydawnictwo Naukowe Wyższej Szkoły Ekonomii i Innowacji, Lublin, p. 109.
15. Radziewicz-Winnicki A., (2005), *Społeczeństwo w trakcie zmiany. Rozważania z zakresu pedagogiki społecznej i socjologii transformacji*, Wydawnictwo GWP, Gdańsk, p. 8.
16. Surina I., (2010), *Rozważania o przestrzeni edukacyjnej - od teorii do praktyki edukacyjnej*, [in:] *Przestrzeń edukacyjna wobec wyzwań i oczekiwań społecznych*, I. Surina (ed.), Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków, p.14.
17. Taylor Ch., (1996), *Etyka autentyczności*, Wydawnictwo Znak, Kraków.

-
18. Toffler A., (1985), *Trzecia fala*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warsaw, pp. 501-504.
 19. Tomaszewski T., (1971), *Wstęp do psychologii*, PWN, Warsaw, pp. 124-138.
 20. Tuan Yi-Fu, (1987), *Przestrzeń i miejsce*, PIW, Warsaw 1987, p.75.
 21. Znaniecki F., (1938), *Socjologiczne podstawy ekologii ludzkiej*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1938, Vol. 1.

Jerzy Zalewski

Wojskowa Akademia Techniczna
im. Jarosława Dąbrowskiego

Social resilience: a forgotten mechanism supporting the prevention of security threats

Introduction

For more than a decade, Europe has been struggling with an increasing social anxiety because of the effects of inflation, social disparities, climate threats, the inflow of war refugees and economic migrants, deficit of political credibility, energy and food shortages, the pandemic, and, finally, since February 24, 2022, the full-scale war in Ukraine. The possibilities to compensate these problems with use of monetary and fiscal distribution to provide aid and support for growing social groups that feel endangered by multi-faceted security threats are becoming limited³²⁰. The emerging insecurity reinforces the sense of a loss of stability, while, at the same time, inducing a lack of autonomous resilience that is necessary to protect one's own body against dangers, and, first of all, to protect oneself against fear, anxiety, and panic, i.e., the evolutionary values that perform a warning role in maintaining one's own "self" in the assessment of risk of the threats. The war narration that fills the public space is dominated by various symbols that refer to situational awareness, including the prognosed decomposition of the regional and global security order. In response, people are searching for mechanisms of a resilient response to the recognised threats. Each poorly planned informational campaign may

³²⁰ The wave of crises started in 2008 because of the destabilisation of the global financial order, which caused many years of global economic recession. In 2012 the scale of debt and loss of monetary trust brought the European Union (EU) to the verge of a structural crisis and a fall of the euro currency zone. In 2014 Russia incorporated the Crimean Peninsula and started the military conflict in eastern Ukraine. Since 2015, the EU has been struggling with the refugee crisis that resulted from the wars in the Middle East and in Africa. Later, in 2020 r. the lockdowns introduced in most of the states in response to the global Covid-19 pandemic, led to a deep social and economic depression. When the pandemic had finally slowed down and the international community was hoping for an economic recovery, Russia started a new military aggression in Ukraine, launching actions with the aim to: (1) review the *status quo* of security in Central Europe on terms dictated by Russia, (2) accept the takeover of the incorporated territories, (3) permanently blackmail the West, including threats of using the re-escalation doctrine that assumes, among others, the use of nuclear warfare.

cause new risks and increase the destruction instead of forming social resilience. Western countries have long delayed the return to shaping a systemic resilience response of the society, which is an integral defence component that was well-developed in the years of cold war 1.0. In this aspect, Russia has been systematically gaining advantage since 2014, by claiming that it is the liberal values that pose an existential threat to the “Russian world” and that the military operations of the NATO in the post-Soviet areas will be an assault on Russian territory. At the same time, annexation was non-negotiable.

The overlapping threats and challenges for security, in particular the fears concerning the escalation of Russian military aggression (the fascistic state of special services) require quick reaction that will include, among others, trans-systemic shaping of the resilience response of the society on the level of programming and organisational actions. This situational requirement results from the observed deterioration of the *animal symbolicum* ability in the average information consumer, which leads to a distorted understanding of the complex dynamics of actions (hybrid ones), where the evil is linked to falsifying the meaning of words, and deception, violence, and destruction are concealed behind the lies. The degree of distortion in the methods of communicating/informing (media evoke the feeling of fear, then the fears are exaggerated, in order to inform alarmingly a while later about how much people are afraid) unwillingly results in selective verbalisation of concrete³²¹, limiting the ability for abstract thought in *homo videns*: “reverse the progression from sensible to intelligible, returning to the pure and simple act of seeing”³²², and being subjected to “fate” under the influence of growing destruction.

Since the year 2019, “social resilience” has existed not only as a part of medical programmes and announcements aimed at neutralising the effects of the Sars-CoV-2 pandemic³²³, but also as an aim of political activity. On January 20, 2021, the President of the US, Joseph Biden referred to the role of “resilience” of the American Constitution³²⁴; Emmanuel Macron advocates the return to “resilience scenarios” that shape the “spirit of resilience”. The tasks of shaping “social resilience” are articulated in the programme, organisational, legal, and technical

³²¹ This problem was noticed, among others, by Ayn Rand in the early 1960s. In analysing the role of American media in shaping social behaviour, she pointed to the threats to social order that result from using “*twists of undefined verbiage, the words with rubber meanings, the terms left floating in midstream*” which reduce the rationality of thinking. A. Rand, *Atlas Shrugged*, Rand, Ayn. Atlas Shrugged. Penguin Books, 2007.

³²² G. Sartori, *Homo videns*. Penguin Random House 2007, p. 12.

³²³ Sanitary and hygienic campaigns that highlighted the understanding of adaptive/specific immunity and non-specific/innate immunity, with the participation of representatives of the healthcare sector, media, and politicians.

³²⁴ Reference to overcoming the systemic crisis after, on the 6th of January 2021 the premises of the Capitol building were occupied by supporters of the former president Donald Trump who contested the result of the presidential election of the 5th of November 2020.

concepts, such as doctrines and strategies of national security, as well as sector strategies, such as: anti-terrorist, social and economic, informational, energetic, fiscal, health, ICT, educational, climate, and cultural strategies.

Assigning special importance to the notion of “resilience” reflects the nature of: (1) threats to the internal and external security environment of the state, the need to prevent (counteract) destruction, to reduce risk and use the opportunities to protect and defend own potential; (2) redefining crisis management tasks (on the national and extra-national levels); (3) preparing social and professional groups to perform specific duties in extraordinary situations (natural disasters, technological failures, state of emergency, or martial law). The external and internal functional and organisational conditions of the process of shaping social capital in extraordinary situations point our attention to the multi-faceted role of “resilience”³²⁵ – as a psychological and social value that is shaped by means of systemic and *ad hoc* activities, in particular educational ones (e.g. self-learning), informational and explanatory ones, in particular: active defence against disinformation in order to acquire the ability to recognise, monitor, and analyse the “critical uncertainties”³²⁶, i.e., important factors that influence human beliefs and behaviour (elements of situational awareness) in the situation of destabilised security order, through the following channels of influence: kinetic, informational, information and communication technologies, and the diplomatic channel

“Critical uncertainties” are driving forces that are vital for the nature, scope, and reach of social resilience, i.e., the protection and defence mechanisms that enable quick adaptation to the changes in the security environment and responding quickly to unpredicted crisis situations. They are closely linked to the degree of uncertainty that is provided in the sets of prevention scenarios. These scenarios take into consideration: (1) the trends in social behaviour; (2) the actual access to modern technologies (in particular ICT) and ensuring a specific level of their use by social and professional groups; (3) the ability to utilise the existing economic and environmental resources (including striving

³²⁵ Psychological resistance is defined as the ability to adequately perceive the scale of the difficulties and the situation, to choose own strategy and then implement it and overcome the difficulty in practice. The term “resilience” has been a common term since the 1940. It was used, among others, in military literature, instructions, rules, and guidelines for soldiers, e.g.: *Psychological Warfare in Combat Operations* (FM 33-5): *The Army Field Manual*, Department of The Army, August 1949; *The Soldier's Guide*, Department Of The Army, June 1942, United States Government Printing Office, Washington 1952.

³²⁶ “Critical uncertainties” are driving forces that are of vital importance for the nature, scope, and reach of the destruction. The degree of uncertainty plays an important role in selecting the scenarios of counteracting, the analysis of trends in social behaviour, using the existing economic, military, technological, and natural resources, and the political system in making decisions.

for synergy of the public-private partnership in forming resilience); (4) the alignment of the educational model with the informational and explanatory and cultural policy; (5) the degree of social acceptance for the political system and the model of rule of law; (6) the need to implement the standards of extra-national organisations in terms of building the resilience that will be adapted to the dynamically changing security environment.

The product of multiplication of the probability of occurrence of an uncertainty/event and the assessment of its consequences (if it occurs), allows us to determine the so-called “expected value of uncertainty” (the assumed value of relevance and its actual result). Uncertainties with major consequences are referred to as events that are subject to long distribution risks, which are usually situated in the end part of this distribution, not in the central part where the expected results lie. David Omand in his study *How Spies Think. 10 Lessons in Intelligence* points to an important thing, namely that while assessing “uncertainties”, during the analyses, judgments tend to appear due to reasons that are not fully conscious and that urge us to act. Namely, intuition (hunches, beyond reason)³²⁷ comes to play and evokes spontaneous impulses or tendencies (illuminations, becoming aware of an invisible truth)³²⁸ in assuming that the likelihood of the occurrence of an uncertainty (event) may as well be higher than the average (median), or lower, as a result of the fact that large-scale social processes including social resilience, are usually subject to the so-called normal, symmetrical distribution of probability in form of the characteristic bell curve³²⁹.

The relations of “critical uncertainties” in the process of shaping social resilience are accompanied by variable equations of risk that provide an assessment of the total loss or gain. Subject literature usually references the equation that is used in the British strategy of combating terrorist – CONTEST³³⁰, where:

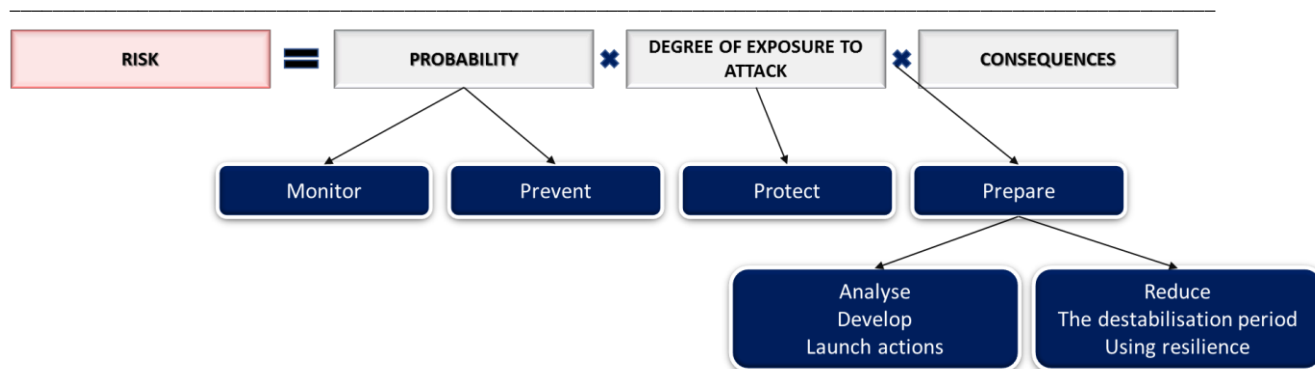
³²⁷ Among many interesting definitions of intuition in the general meaning, an interesting one is presented by David

G. Myers: “our capacity for direct knowledge, for immediate insight without observation or reason”. D.G. Myers, *Intuition: its Powers and Perils*, Yale Nota Bene, 2004.

³²⁸ More on the transdisciplinary nature of “intuition” – “what it is and how it works” – study by A. Kołodziejczyk, G. Fuchs, *Intuicja. Czynniki bezpieczeństwa w jednostce penitencjarnej*, FANCE, Poznań 2022.

³²⁹ D. Omand, *How Spies Think: 10 Lessons in Intelligence*, Viking, 2020.

³³⁰ D. Omand, *What Should be the Limits of Western Counter-Terrorism Policy?*, in: R. English (eds.), *Illusion of Terrorism and Counter-Terrorism*, British Academy Scholarship Online, London 2016; A. Franks, *Lines of Defence? Layers of Protection in the COMAH Context*, HSE, London 2017, <https://www.hse.gov.uk> (accessed: 23.08.2022).

This equation refers to the model of probable layered defence that consists in the fact that some part of the identified threat may be removed on each component layer so that the resultant probability of the “critical uncertainties”/threats (the probability product) on each layer may be kept on the acceptable lowest level.

The reflections on social resilience may take the reconstructive-cognitive and prognostic form by analysing the place and role of: public institutions (administration bodies, the armed forces, security and public order services, education, and culture), non-state agencies (in particular non-military organisations and associations and sports associations), research and science centres, churches and religious congregations, i.e. the whole institutional spectrum that participates in the political and spiritual life of a nation and at the same time is responsible for shaping the “resilience” of individuals as well as social and professional groups against the recognised threats to national security. Adopting such assumption seems fully reasonable and it would be best discussed in a wide monograph, but not in a short review article.

The deliberations on the subject may also have a different nature, e.g., focused on the problem-based approach. The main aim of such assumption may be the analysis of the notions and claims, determining and arranging the issues that are the most important from the point of view of shaping “resilience” as a specific social potential in the situation of the threat of manipulating information (fragmentation, immediateness, high rate of information flow with use of the forms and means of digital control). The analyses of social resilience may be complemented by the presentation and interpretation of the results of social polls concerning the perception of social resilience in the context of the defence duties of Polish citizens after Russia has expanded its aggression in Ukraine³³¹.

³³¹ The war in Ukraine does not apply only to the country affected, but it constitutes a specific referendum on the future of the world, in which the choice is between the readiness to accept the authoritarian project that manifests itself in form of Russian military and bureaucratic imperialism, and the world of imperfect, yet still valuable liberal democracy.

1. Social resilience – an integral element that supports protection and defence

From the point of view of social needs, the aim of shaping social resilience is to form an important mechanism to support the beliefs and behaviour of individuals and social and professional groups in pursuing the fundamental goals of national security policy and alliance commitments. The axis of the programme and organisational educational, informational, and explanatory procedures is the assumption that own weaknesses may be successfully transformed into a driving power that improves the efficiency of the performance of duties which are characteristic for extraordinary situations, with the participation of actions that serve: “reconstructing”, “reinventing”, supporting “change drivers” and overcoming identified and interpreted destruction.

New cognitive and utilitarian impulses connected to the role of “resilience” (French: *la resilience*, German *Widerstand*, Latin *resistentia*, Greek *antistasi*) were provided, among others, by the research and publications by Boris Cyrulnik (French psychiatrist) in the first decade of the 21st century. Analysing the conditions that serve the shaping of resilience, he points to the following issues: (1) the subjective aspect, i.e. individual traits of temper and personality that influence psychological resilience and the ability to act in extraordinary situations, the level of intelligence: general and technical knowledge, the sense of national identity, and motivations considering the specific social and professional needs; (2) educational, cultural, and informational and explanatory factors, including the programme and organisational models that create systems to improve the professional skills of teaching personnel and to adapt the communication concept to the pluralist needs of the recipients; (3) the environmental factor, i.e. social background, gender, age, education, interests, the characteristics of interpersonal relations, the *raison d’etat* and the distribution of support among the public, the perception of the defence duties. According to Cyrulnik, the “resilience” of an individual are the shaped abilities/potentials aimed at achieving success, positive life, and development in a socially acceptable manner, despite stress or adversities (such as security threats) that usually imply a serious risk of failure³³². The tendency to violent reactions and mood swings that results, among others, from traumatic experiences, points to the need to maintain organisational consistency, order, to gather “under the flag” (the belief in the

³³² E. Pieiller, *Odporność wszędzie, oporu brak*, „Le Monde diplomatique” (Polish edition), May/June 2021, p. 4. In Poland, the works by B. Cyrulnik were published in the years 2009-2014 by Wydawnictwo Czarna Owca: *Anatomia uczuć (Les Nourritures Affectives)* (2009), *Rozmowy o miłości, na skraju przepaści (Talking of Love on the Edge of a Precipice)* (2011), *O ciele i duszy (De chaire at d’ame)* (2012), *Ratuj się, życie wzywa (Sauve-toi, la vie t’appelle)* (2014).

capability of at least technocratic leadership) and to obtain reliable information. The most dangerous think is the lack of knowledge that provides ground for lies, disinformation, half-truths, and omissions.

The goal-and-task-based model of shaping “resilience” adopted by Cyrulnik found numerous followers, but it also has a group of opponents. The most well-known person in the latter group is Thierry Ribault (Doctor of Economics, a French analyst who conducts research on the sensitivity of security, social policy of knowledge and ignorance, who cooperates with the International Laboratory for the protection of humans and responding to disasters). In his study entitled *Contra la résilience. À Fukushima et ailleurs*, he pointed out the adaptive and autonomous issues connected to the role of resilience in public life, highlighting the occurrence of the phenomenon of instrumentalisation (here appropriation) of the functional values of “resilience” by political forces and to the fact that the “resilience” model developed by Cyrulnik lacks the elements of relevance of the probabilistic dynamics of threats to the external and internal security environment.

For Ribault, including the task to shape social resilience in the current political games that strives to satisfy interests (characteristic of the autocratic mentality that leads to conflicts), denies the idea of servitude understood as a sensitive common good. Social resilience in its essence should remain a strategic and operational good in terms of the adaptation skills and human protective abilities, the sense of stability that allows us to overcome helplessness and to cope with reality. The adaptation capacity of resilience should be manifested, among others, in the mechanisms of effective management of security structures and systems, in particular the protection of critical infrastructure (CI). The factor that determines the quality of such protection, apart from the organisational and technological elements, is building resistance against various types of destruction caused by external and internal factors, at the same time ensuring the transformation of these systems to enable them to function in modified conditions.

Ribault assumes that ideologized resilience loses its natural, common driving power so that it is necessary to reject the “resilience ideology” that discriminates the responsibility in the face of challenges and threats to security. He opposes Cyrulnik, pointing to the ambiguity of the use of psychological resources that obscure the sustainability of an individual's adaptation without the need to challenge the new circumstances in which they find themselves. This results from the fact that the etymology of the term “resilience” reveals its connections to human adaptive capacity, to certain forms of “soft eugenics”³³³.

³³³ The study by T. Ribault *Contra la résilience. À Fukushima et ailleurs* (L'Échappée, Paris 2021) was published during the first wave of the Covid19 pandemic and it was considered as an important intellectual contribution to

The value of the analyses by T. Ribault lies in distinguishing the issue of “overcoming/recovering from a crisis” by an individual or professional group to survive in the “saved world”, e.g., after an armed conflict or natural disaster. According to him, such “saved world” is *de facto* a “false world” that has been reduced, among others, in terms of the previously perceived and practiced freedoms, a world that is “different” from the accepted one, transitioning into a “closed/exclusive world” with the properties of a state of emergency. In order to survive in the new, distorted functional environment, e.g., in the situation of helplessness faced with the imposed political and legal solutions or models of behaviour, one has to embrace the state of the accepted (conscious) loss of freedom, but also to abide by the rigour of the new rules of conduct that result from the extraordinary reality and the binding regimen of crisis management.

As an example of human functioning in extraordinary situations, Ribault refers to the failure of the Japanese nuclear power plant in Fukushima in 2011, which was caused by a series of system failures following the earthquake at the coast of the Honshu Island. As a result, over ten thousand people were evacuated from the area that might be exposed to radiation. They were subjected to onerous rigour of post-radiation assimilation. Ribault defines the arbitrary mode of forming resilience in new existential conditions as a “technological necessity of consent” that serves to accept the existing reality, regardless of the burdens that it causes. In practice, this means being subordinated to the regulations of an extraordinary situation that includes, among others, the ban on protesting, and the imposed obligation to participate in controlling the mandatory attitudes and behaviour. Rigorous solutions result in a synergy of confirming the ability to manifest conscious resilience without showing “opposing defiance”³³⁴.

Ribault emphasises that resilience in the “world in a state of emergency” may be an effective instrument that supports the “control by fear of fear”, which makes it easier to accept living in the conditions of “rebuilding stability”³³⁵. Describing fear as an irrational fact (a factor that cannot be subjected to predictions, has no tangible reasons, and results from human psychology) that is counterproductive, but also convinces people to overcome it, Ribault emphasises that public authorities may intentionally deny the fears that are evoked, for example, by toxic or radiation threats. At the same time, these authorities consider that emotions that

the organisation of actions to prevent the spread of the pandemic and to build resistance. According to security analysts, the reflections provided in *Contra la résilience. À Fukushima et ailleurs* may also be used to construct a concept of counteracting the effects of global warming and industrial pollution and in social, economic, and military issues.

³³⁴ Ibidem, p. 31.

³³⁵ Ibidem, p. 155.

control behaviour may improve the understanding of the nature of the threats e.g., ecological fears connected to radiation and the need to address them (all that exists is inside us), instead of only pointing to the objective reasons of the existing situation³³⁶. Other important characteristics of social resilience are the ability to recognize the nature and effects of security threats and the understanding of the need for individuals to “reinvent themselves on the ruins of the reality lost”, to be able to leave the deformed world and become ready to confront the destruction³³⁷. Turbulences or disturbances are usually accompanied by exposure to suffering. This means that it is necessary to define the individualisation of risk and to understand its subjectivity. Most people are not sufficiently prepared to perceive risks in the world of economic and military instability, especially as *ad hoc* solutions (submitting to the culture of immediateness, the obsession of speed) are appropriate in multiple areas of public life³³⁸.

One of the authors who analyse the importance of the balance between reason and emotions in reference to the tasks and goals of social resilience is Eric Singler (an analyst of the BVA³³⁹ Nudge Unit³⁴⁰). As one of the authors of the monograph *Nudge management: Applying Behavioural Science to boost wellbeing and performance*³⁴¹ he highlights the role of resilience and the frames into which the method of “fabricating permission” fits. The method is responsible for launching the counteraction mechanisms/techniques (good practices) in order to influence the motivations and decisions made in the following situations: (1) public discontent with the destruction against people, the violation of the *status quo* of interpersonal relations, among others, common good and public interest; (2) defence against the

³³⁶ Ibidem, p. 255.

³³⁷ The view of Ribault refers to the description of a human, whose actions lead to destruction. Such vision was presented, among others, by A. Rand, who used the term “savage” to describe a man who believes that “physical objects are endowed with a mysterious volition, moved by causeless, unpredictable whims”. A. Rand, *Atlas Shrugged*, p. 1646.

³³⁸ Ibidem, p. 256.

³³⁹ BVA Group is a French analytical and consulting company that develops projections to understand the motivations of individuals and the formation of habits, to predict their main moves and of methods of communication that enable building, stimulating, and converting thanks to the power of ideas, imagination, and creativity. E. Pieiller, *Odporność wszędzie, oporu brak*, ibidem, p. 4.

³⁴⁰ The BVA Nudge Unit (a subsidiary of the BVA Group in France) employs consultants who focus on knowledge about the application of behavioural sciences in business and the challenges of public policy, in particular change management, *leadership coaching*, sector research, designing, communication, and trainings. During the first and second wave of the coronavirus pandemic, the BVA Nudge Unit advised the French government on managing the pandemic.

³⁴¹ E. Singler, C.R. Sunstein, P. Chandon, *Nudge management: Applying Behavioural Science to boost wellbeing and performance*, Pearson Education, 2019.

disintegration of functionality and increasing control over unstable reality³⁴²; (3) apathy and loss of human natural creative abilities (denying behaviours of “copycats”, “recyclers”, “mental parasites”).

Singler points to the problems that occur in the practice of shaping social resilience. As an example, he discusses downplaying the fact that “informing and convincing an individual who does not behave in a rational way with use of rational elements does not result in the modification of their behaviour”. In such situation, the “nudge” method does not lead to an actual change in human behaviour, e.g., accepting the restrictions of freedom that are necessary to improve the situation of the person and the community. Creating specific motivations, e.g., rationalism, altruism and perceiving these values in the context of the interests and goals should involve the transition from verbal announcements to specific, practical informational, explanatory, and educational actions that form the professional and social competences³⁴³.

2. Social resilience in the projections of the Council of Europe, the North Atlantic Treaty Organisation and the national security strategy of Poland

Social resilience as a mechanism for coping with threats and, at the same time, an ability to adapt to a potentially long-term change in the civilian and military sphere in an evolutionary (and sometimes rapid) way is becoming an increasingly important element of the programming and organisational and legal solutions in the European Union, and in the projections signed by the agencies of the North Atlantic Treaty Organisation (NATO). The destabilisation of the European security environment that results from the manifestations of the military aggressiveness of the Russian Federation and its multidimensional hybrid actions against the Western civilisation has directed our attention to the need for systemic shaping of resilience in individuals, social groups, and the institutional potential of the state. An example are the activities of the EU that are aimed at coordinating programmes to support both the resilience of state agencies and populations to terrorist threats, the risk of hybrid and cyber-attacks, climate and energy threats, and risks related to refugees, migrations, and the pandemic. Among others, since December 2019, the European Union has accelerated the conceptual works on the

³⁴² Protecting the rights of individuals remains the essence of the rule of law in a democratic state. The adopted legislative solutions have to be objective and be justified objectively, i.e., people must know how they are allowed to function by the law.

³⁴³ E. Singler, C.R. Sunstein, P. Chandon *Nudge management: Applying Behavioral Science to boost wellbeing and performance*, op. cit. Barbara Stiegler (French philosopher) in her study *Il faut s'adapter": Sur un nouvel impératif politique* (Published by Gallimard, Paris 2019) states that resilience is shaped with the participation of mechanisms that influence the “subconsciousness of human behaviour”.

“societal resilience” and implementing the model: “the more resilient the neighbours, the safer the Union” (the result of the “Joint Declaration on EU-NATO Cooperation on the cooperation in counteracting threats for security” adopted in July 2018). In 2020, after a year’s debate, the European Commission presented an agenda of supporting Member States in predicting, preventing, protection, and responding to terrorist threats. One of the main priorities is building resistance to terrorist attacks on critical infrastructure³⁴⁴.

NATO took too long to return to its historical experiences of shaping societal resilience of the Western world with the participation of its own agencies and Member States. The directional activities in this issue were formulated only during the NATO summits in Newport (2014) and Warsaw (2016). The Organisation acknowledged the need to improve resilience understood as continuous development of the individual and collective ability to repel the potential attack (the fundamental objectives of the Washington Treaty) and an integral element of supporting policy of deterrence and defence against any form of destruction. This means the coordination of efforts with the aim to seek actions that force the enemy to abandon the attack by convincing it that the intended destruction will not allow it to achieve the planned goals and that it may be too costly. In general terms, the objectives of NATO will include improving resilience to support the allied military forces in the European operating theatre, contribute to the deterrence and the proper functioning of the state and to protect the population. The tasks were assigned to the Civil Emergency Planning Committee of the NATO (CEPC) and the Civil Protection Group (CPG). Such approach to resilience assumes the cooperation between the military and non-military systems, from the planning stage to reconstruction³⁴⁵. This approach foresees the need to improve: (1) communication with the community – ensuring a high level of trust between the authorities and citizens, in particular in situations of hybrid threats; (2)

³⁴⁴ In order to invest in the resilience of Critical Infrastructure, the European Commission, considering the experiences of the *EU Protective Security Advisors (PSE)*, proposed to establish expert missions to support the Member States in analysing risks. To improve the resilience of European cities that may be the targets of terrorist attacks, the Commission proposed: (1) the *PACTESUR (Protecting Allied Cities Against Terrorism by Securing Urban Areas) programme*; (2) establishing the *EU Knowledge Hub*; (3) instruments of financial support as part of the Internal Security Fund. The issues of resilience and protection of critical infrastructure were placed among the priority tasks for the years 2021-2024 (among others, all critical entities identified pursuant to the Directive on the Resilience of Critical Entities would be subject to obligations related to cyber-resilience. A. Gasztold, P. Gasztold, *The Polish Counterterrorism System and Hybrid Warfare Threats*, „Terrorism and Political Violence” 2020; *Security Union: A Counter-Terrorism Agenda and stronger Europol to boost the EU’s resilience Brussels*, 9 December 2020, www.europa.eu (access of the 12.09.2022).

³⁴⁵ The concept of developing works on resilience distinguishes three main modules together with the need to achieve synergy of: (1) the public sector (including civilian-military cooperation on issues related to strengthening security); (2) *public-private cooperation* focused on the use of civilian resources by the Alliance; (3) the community, i.e. raising awareness of potential threats, shaping skills and competences of adequate response in counteracting dangerous phenomena or tendencies of a hybrid nature, mainly, disinformation, economic, and cultural phenomena.

expanding education – understanding the nature of the dangerous event/phenomenon by providing knowledge on how to minimise the risk of threat or how to cope if it occurs (3) self-organisation of citizens in areas that are the subject of common interests³⁴⁶.

NATO assumes that there are at least two interconnected challenges in the sphere of social resilience: ensuring the ability to move the necessary military units and equipment to the operating area in the event of a threat or attack (including full, undisturbed access to functional infrastructure) and monitoring, analysing, and counteracting hybrid attacks to minimise their destructive influence on the social, political, and military consistency of the Organisation. Additionally, as part of civil preparedness, the Member States are obliged to ensure the cyber protection of critical IT networks, those cooperating with NATO, to be capable of solving problems resulting from uncontrolled mobility of people in an effective way, to possess adequately protected food and water reserves and to solve problems resulting from a large number of casualties, as well as to ensure resistant communication and transport systems. Another, equally important sphere of building the resilience capacity, is the strategy of responding to hybrid warfare, assessing the related risks with use of early warning indicators that launch the appropriate options of responding to crisis.

In Poland, the issues of shaping social resilience are addressed in the Cybersecurity Doctrine of the Republic of Poland of 2015, the National Anti-terrorist Programme for the years 2015-2019 (Monitor Polski of December 24, 2014, item 1218) and the Strategy of National Security of the Republic of Poland of 2020 (Chapter 4. *National Resilience and Common Defence*). The “Strategy”, taking into account security threats that are divided into five categories: natural, civilizational, military, terrorist to the occurrence of a crisis situation and cyber threats³⁴⁷ - *expressis verbis emphasises the necessity to improve the resilience of the state to threats by means of creating a common defence system that is based on the effort of the whole nation and building understanding of the development of defence and the defence capacities of the Republic of Poland, with the participation of: (1) a system of common defence that will fully use the potential of public and self-government institutions, educational system and academic entities, local communities, business entities, non-governmental organisations, as well as citizens, and that will constitute the comprehensive defence of the state to military and non-military threats, including those of hybrid nature; (2) a common nature of civil defence and*

³⁴⁶ J. Shea, *Odporność: kluczowy element obrony zbiorowej*, “NATO Rewiew”, March 30 2016.

³⁴⁷ A similar taxonomy of threats was accepted by the Council of Ministers in the Resolution 34/2021 of March 11, 2021 (fifth edition of the *Report on threats to national security* for the purposes of the National Crisis Management Plan) that also distinguishes the National Plan of the Protection of Critical Infrastructure.

population protection as well as gathering and maintaining the capacity to recreate the necessary resources; (3) the knowledge and understanding of the essence of national security, the role of public authorities, including self-government bodies, units that create the educational, academic, and scientific systems, the economy, non-governmental organisations, and citizens in adapting to the changing needs in connection with promoting patriotic attitudes, civil duties, and pro-social behaviour as elements of the social capital that is created as part of the cooperation in the network of social organisations; (4) the system of civil defence and population protection that will involve improving the resistance to the threats to the continuity of the governance and functioning of the state, energy supplies, uncontrolled migration and relocation of people, collecting, protecting, and managing food and water resources, the ability to act in the event of mass accidents, providing resistant telecommunication and IT networks, warning and information systems, and a reliable transport system; (5) new solutions to protect critical infrastructure, human resource management systems, including the management of staff reserves for the needs of national security, prevention and responding to terrorist threats and combating organised crime, including criminal activity in cyberspace³⁴⁸.

The planned programming and organisational solutions for shaping resilience should be adopted and implemented in a fast track, under a cross-party agreement, e.g., by processing the Act on the Defence of Homeland in March 2022. The analysis of social resilience in the context of civil duty, which was conducted in form of a survey, points to the existing insufficient understanding of the needs concerning the anticipated threats to security³⁴⁹.

3. Selected issues of “social resilience” in the context of defence duties according to the survey conducted by the Centre for Public Opinion Research (CBOS)

One of the specific criteria for assessing the perception and state of social resilience in Poland is the attitude of Polish citizens to military conscription. On February 11, 2009, obligatory military service was suspended, and in January 2010 the process of full professionalization of the Polish Army was completed. Pursuant to the Act on Homeland

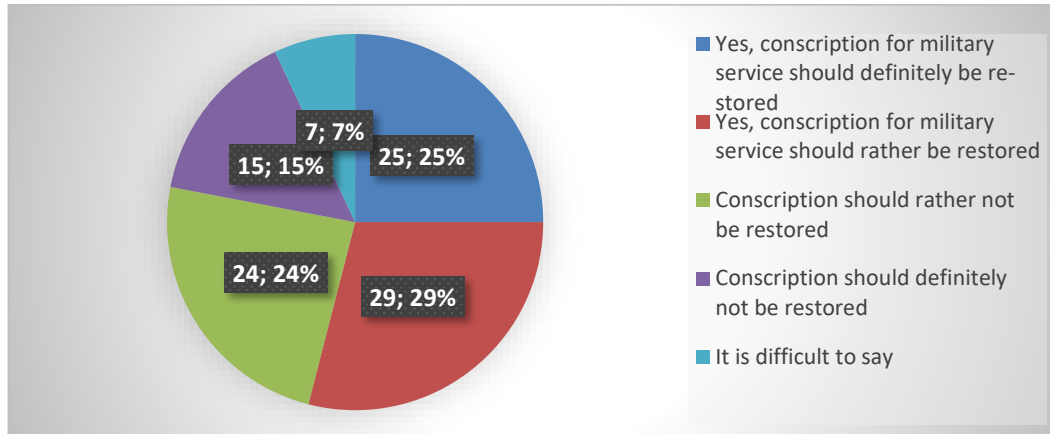
³⁴⁸ *Strategy of National security of the Republic of Poland*, Warsaw2020, <https://www.bbn.gov.pl> (accessed: 12.09.2022); *National Crisis Management Plan*, <https://rcb.gov.pl> (accessed: 12.09.2022); *National Plan of Protection of Critical Infrastructure*, <https://rcb.gov.pl> (accessed: 12.09.2022).

³⁴⁹ Human needs and their practice, including the understanding of the interest of the state, are usually discussed in relation to the system of socially and individually approved values (common awareness and theoretical awareness) (part of the reflections on the scientific ideology of social programmes, and strategies of an institutionalised nature).

Defence of March 11, 2022 (Journal of Laws item 655)³⁵⁰ basic military service is voluntary in the conditions of peace (compulsory service exists in the situation of the threat of war). The analysis of the results of surveys on national defence conducted by CBOS in the years 2008-2022 revealed some interesting trends. Data from the survey “Polish citizens on military service” of February 2008 considered the stabilised situation of the security environment and the mixed composition of the Armed Forces of the Republic of Poland (including almost 60 thousand of soldiers in compulsory military service). Moreover, there was no planned date of suspending this type of service. The problem research of August 2014 showed, in the light of the incorporation of the Crimea by Russia and the start of conflict in eastern Ukraine, a change in the attitudes of Poles to the performance of the obligatory military service.

In May 2022 (i.e., in the third month of the full-scale war in Ukraine) 45 per cent of respondents stated that the majority of the Polish Army should consist of professional soldiers. At the same time, respondents pointed out the possibility and need to maintain conscription³⁵¹.

Diagram 1. Distribution of answers to the question: Do you think that, in times of peace, Poland should return to common conscription to basic military service and that all persons who can perform such service should be enlisted?

Own study based on CBOS Announcement No. 79, *On state security and issues related to defence, June 2022*

³⁵⁰ The details are provided in the Ordinance of the Minister of National defence of April 28 2022 r. on assigning and directing persons to perform compulsory military service (Journal of Laws of 2022, item 951). The Armed Forces of the Republic of Poland need to be supplemented in the event of threats to the national security, supplementation of personnel reserves for the purposes of active military service performed in mobilisation is announced and to obtain new qualifications or improve educational or professional qualifications or training in competences that are useful for military service.

³⁵¹ Announcement of the CBOS (prepared by B. Badora), *On national security and issues related to defence, June 2022*.

A fully professional military force (based on a voluntary contract) was supported by 39 per cent of respondents. In total, more than half of all respondents accepted the possibility of common conscription, compared to 35 per cent in 2008. Thus, over half of the respondents would be willing to support the return to obligatory military service in Poland, justifying it by situational necessity. 29 per cent stated that military service should rather be restored, while 39 per cent were against this solution, including 15 per cent who were strongly opposed to the possibility of restoring compulsory service. 7 per cent of respondents preferred not to answer this question. The opinions on lifting the suspension of the duty to perform military service in form of conscription depend, among others, on the declared political views.

Figure 1. Distribution of the answers concerning restoring the common conscription for compulsory military service in times of peace and enlisting all those who are capable to perform such service (per cent)

Options	What party did you vote for in the parliamentary election in 2019?				
	Wide right-wing and conservative coalition: PiS, Solidarna Polska, Partia Republikańska	Koalicja Platforma Obywatelska, Nowoczesna, Inicjatywa Poland, Zieloni	Nowa Lewica, Razem	Konfederacja, WiN, Korwin, Ruch Narodowy	Polska 2050
Yes, conscription for military service should definitely be restored	35	21	20	21	18
Yes, conscription for military service should rather be restored	33	24	15	40	16
Conscription should rather not be restored	20	32	41	13	25
Conscription should definitely not be restored	8	20	20	22	28
It is difficult to say	4	3	3	5	12

Own study based on CBOS Announcement *On national security...* (*ibidem*)

The most supporters of restoring common conscription during peace (total of 59 per cent, including 27 per cent strongly supporting the idea) were found among people who identified with the political right wing. On the other hand, left-wing supporters were opposed to this form of service (22 per cent). In the light of declared political party preferences, research revealed that the most supporters of common conscription are found among persons who vote for PiS – 68 per cent, followed by voters of Konfederacja and WiN (61 per cent). In the groups of potential voters for the Koalicja Obywatelska and Polska 2050 most respondents were moderate opponents of compulsory military service – 52 and 53 per cent, respectively.

Considering the analysed sociodemographic variables in the surveyed group, it seems remarkable that more men (18 per cent) than women (13 per cent) are opponents of the idea of returning to compulsory military service. The total share of strong and moderate opponents of common conscription is higher among men than among women, respectively: 43 and 37 per cent. At the same time, women avoid taking a position on this issue more often: 9 and 4 per cent. The attitude to restoring common conscription also differs depending on the level of education. The higher the education of respondents, the lower the support for obligatory service (per cent): higher education: 15%, primary school and gymnasium graduates – 33%. As far as the age of respondents is concerned, the necessity to restore compulsory service is emphasised by respondents aged 55 and over, while respondents aged 18-34 are strongly against it. The need to return to common conscription is more often expressed by residents of villages and small towns than by respondents who live in large cities with a population of more than 50 thousand residents.

The answers to the question: How long should compulsory military service last if it were restored? are distributed as follows:

Number of months	Support (%)
24	13
18	8
12/9	35
6	8
Less than 6 months	18
It is difficult to say	19

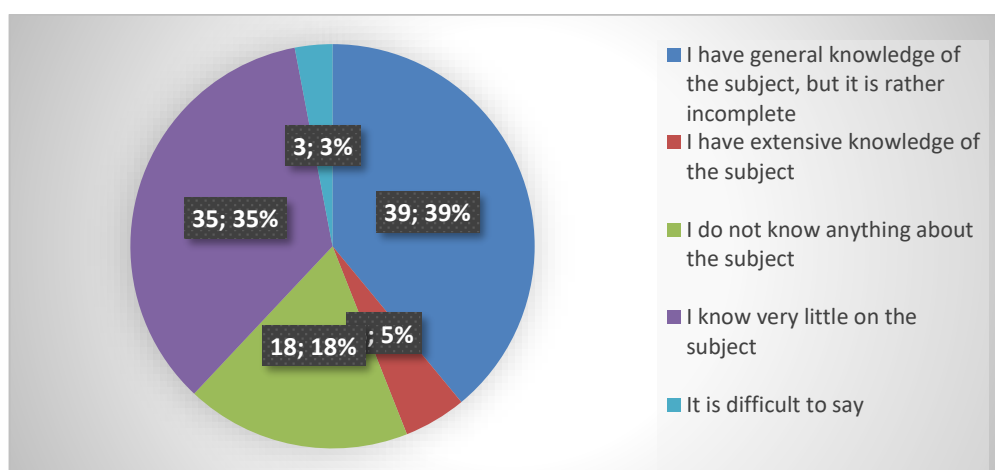
Own study based on CBOS Announcement No. 79. *On national security...* (*ibidem*)

The largest group of respondents (35%) stated that compulsory service should last one year, and 18 per cent considered six months' service as a good solution. The preferences concerning the duration of the hypothetically reactivated military service differed significantly

depending on the age of respondents. Persons aged 25-35 preferred the shortest duration. On the other hand, respondents aged over 65 stated that it is justified for compulsory service to last more than one year, while women believed that the maximum duration of service should be 6 months.

An important element of the CBOS surveys analysing the perception of defence in Poland in terms of the preparedness for performing defence duties are the data about the related knowledge and experience of respondents. After the suspension of compulsory military service in 2008 and the full professionalization of the army, the percentage share of persons who had the appropriate experience in performing service and military training changed significantly. In the survey of May 2022, only 24 per cent of the respondents stated that they had performed or were currently performing military service or training. In the CBOS survey of 1999, nearly 39% of respondents declared that they had such experiences. Altogether, including the respondents who declared any experience in defence or protection, the group of Poles who had any knowledge or experience that might be useful during a war accounted for 1/3 of the participants of the survey of May 2022. The answers to the questions where respondents were asked to assess their knowledge and military or defence abilities in a situation when their place of residence was directly threatened by the actions of an aggressor reveal the scale of the problem concerning the hypothetical behaviour in an extraordinary situation.

Diagram 2. Assessment of own knowledge and abilities related to national defence in case of military aggression and the actions in the event of direct threat to their place of residence caused by military actions.

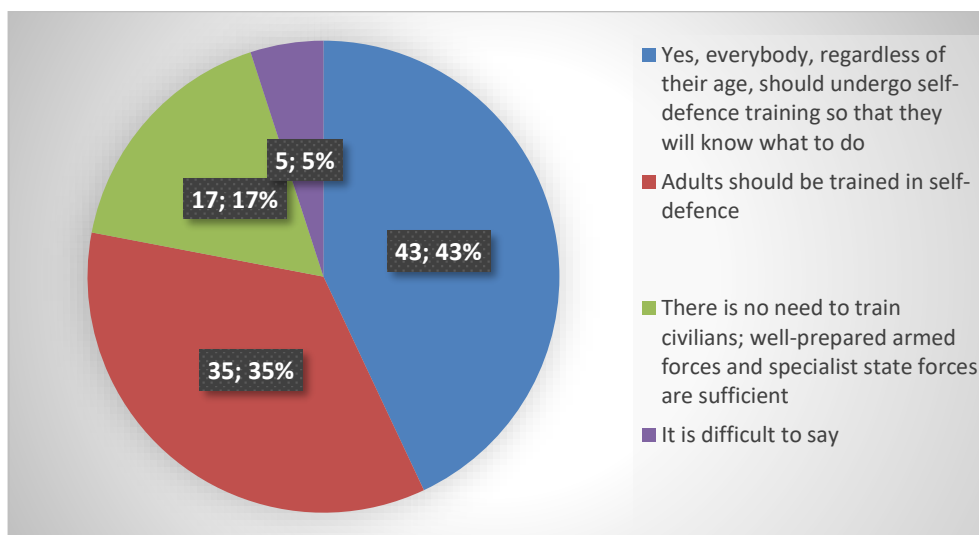

Own study based on CBOS Announcement *On national security...* (*ibidem*)

Only 5 per cent of the respondent stated that they were prepared to act appropriately in the event of identified threats, while 39 per cent declared that they had some general knowledge but noticed the theoretical and practical deficits. Over 35 per cent stated that they possessed knowledge about pro-defence behaviour. Three out of a hundred refused to assess their knowledge about defending the country in the case of military aggression. The declarations vary depending on the gender. 59 per cent of men believe that they know how to behave and act in the event if their place of residence is directly threatened by the actions of an aggressor. Every tenth respondent believes that he has proper knowledge in this area. On the other hand, 64 per cent of women declare that they know little on the subject (41 per cent) or know nothing at all (23 per cent). Only 2 per cent declared that they had good knowledge and practical skills. The declarations of women differed depending on the level of education. 35 per cent of men aged 35 and over declared that they had general knowledge and pro-defence skills. The worst results were noted in the group of men aged 25-24. 18 per cent of them stated that they had absolutely no knowledge or skills related to defence, and only 1 per cent believed that they knew how to behave and act correctly in the event of direct threat to national security.

The answers to the question how ordinary citizens should be trained in defence skills (knowledge + skills) in case of aggression are as follows (per cent):

Diagram 3. Distribution of the opinions of respondents about training ordinary citizens in defence skills in case of military aggression in Poland (per cent)

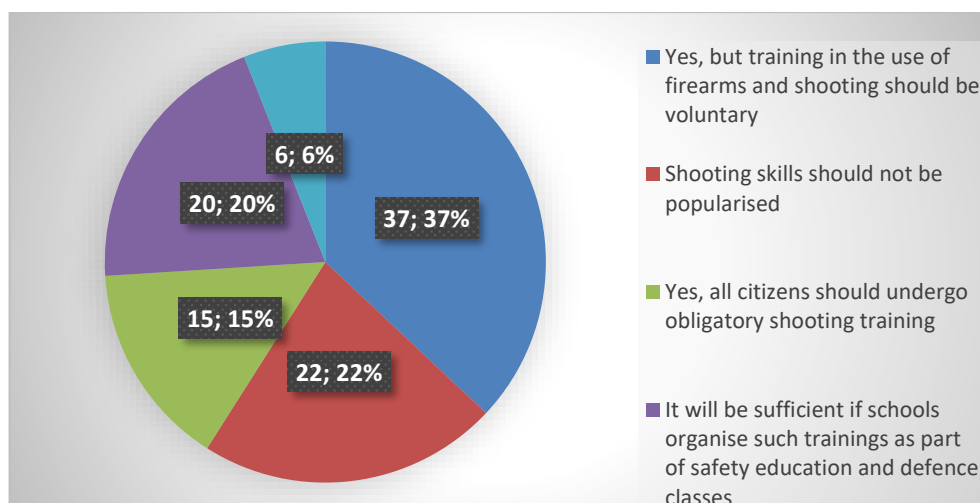
Own study, based on CBOS Announcement *On national security...* (*ibidem*)

78 per cent of the respondents are in favour of organising military training, including 45 per cent who support obligatory training. 35 per cent declared that only adults should undergo

this form of training. According to 17 per cent of the respondents, there is no need to conduct military trainings for all civilians and that defence duties should be performed only by the armed forces and specialised state services. Considering the political preferences, it is worth noting that voters of Konfederacja and WiN (57 per cent) and PiS (49 per cent) support general training regardless of their age, while, in the opinion of left-wing supporters, only adults should undergo defence training. The highest support (88%) for conducting defence trainings for citizens in case of aggression was noted in the 18-24 age group. Moreover, 53 per cent of the youngest respondents declare that all citizens should participate in such training. The idea of educating ordinary citizens in defence meets relatively lower support among residents of the largest cities, who place higher trust in the professionalism and equipment of the armed forces and specialist services that are responsible for protecting national security.

Asking about the possibilities to develop the package of actions that would contribute to improving the security and defence of Poland, the CBOS asked the respondents to express their opinions on the ability to use firearms and to shoot. The answers differed depending on the declared political views, age, and gender of the respondents. The more to the left the participants placed themselves on the right wing – left wing axis, the more often they were opposed to the use of firearms by all citizens.

Diagram 4. Should the defence training include learning how to use and shoot firearms?

Own study based on CBOS Announcement *On national security...* (*ibidem*)

The groups that most often supported obligatory firearms training included right-wing and ultra-right-wing supporters (30%), including Law and Justice (PiS) – 32% and Konfederacja WiN – 27%. Lower support was noted among the voters of Koalicja

Obywatelska, left-wing parties and Polska 2050, respectively: 24, 22 and 20 per cent. The survey also contained a question about the right to possess firearms in Poland. The results are shown in the illustration below.

**Figure 2. How widespread or limited should the right to own firearms be in Poland?
Which of the statements best describes your views on this issue?**

Characteristics of the view/opinion	Data (%)
Every citizen should have the right to own firearms, unless he or she is explicitly forbidden to do so by the court; access to firearms should be rationed, but a larger number of persons should own firearms in Poland	23
The current regulations on access to firearms and the number of persons who own firearms are completely sufficient.	35
The current regulations on access to firearms in Poland are too liberal so too many people in Poland own firearms. This right should be limited, so that nobody except for the officers of uniformed services will have the right to own firearms.	35
It is difficult to say/Answer not provided	7

Source: Own study based on CBOS Announcement *On national security...* (*ibidem*)

Both voters of PiS and Konfederacja WiN belong to the strongest advocates of improving access to firearms in Poland. Respondents with centrist views support maintaining the *status quo*, while left-wing groups were in favour of restricting access. The survey of CBOS allows us to estimate the sensitivity threshold, i.e., the conditions that are necessary to shape resilience in terms of security and defence. Moreover, it is believed that the forming system should be based mainly on professional services organised in adequate structures in times of peace and expanded to the required size in extraordinary situations.

4. Conclusion

The belief that it is necessary to pay appropriate attention to preparing the population to counteract extraordinary threats, and to mitigate their effects with the use of self-defence shaped through mechanisms of social resilience is becoming increasingly popular. Modern self-defence must consider the needs to recuperate the forms of shaping this resilience, considering:

- the need to prevent chaos and to maintain the ability of abstract thinking and synthesis of the essence of the identified threats³⁵² and to shape the understanding of “sacrifice”

³⁵² In principle, practical decisions of humans should be preceded by reflection to be considered as rational decisions, especially in extraordinary situations.

which is an important mechanism of functioning of the community, related, among others, to “ensuring the adequate level of armed preparedness” as an integral element of guaranteeing the sovereignty and territorial integrity of the state

- ensuring the protection of human rights³⁵³ – including the right to: self-defence (no man should withdraw from combating evil), maintaining the integrity of collective interest and *raison d’etat* (understanding the balance between egoistic interests and goals of individuals and the common interest³⁵⁴), developing the ability to prevent the loss of functionality and to control situations related to security threats as a result of emerging social or military conflict or the occurrence of technological failures and natural disasters
- defence against controlled destruction³⁵⁵ aimed against others, the desired sub-regional, regional and global security order and other rational values³⁵⁶, including a security policy that is based on categorical mechanisms that combine collective standards that limit the destructive manifestations of egoism, in other words understanding that negativity or evil require the absence of knowledge, effectiveness, or consensus concerning the fundamental principles
- Monitoring, diagnosing/identifying an interpreting the overlapping crises: the geopolitical crisis (including the new nuclear threat), financial and economic recession, climate and energy crisis, and, finally, the refugee and migration crisis.

Streszczenie

Odporność, wartość transdyscyplinarna, obejmująca funkcje orientujące przekonania i zachowania: (uczucia, myślenie, percepcję i intuicję), ma do spełnienia szczególną rolę w utrzymywaniu równowagi społecznej i co za tym idzie sprawności systemów bezpieczeństwa i

³⁵³ Human rights may be violated using physical force or informational violence. In this way, one person may kill other people, imprison them, rob, prevent them from pursuing their own goals, or force them to act contrary to their own reasonable judgment. A special consequence of the human right to live is the right to self-defence. In the civilised world force may be used only to defend oneself from those who used it first.

³⁵⁴ Ensuring the integration of opinions of most of the population, who may even support the policy of the government, but show passive/silent loyalty and lack of strong support for the participation in the war.

³⁵⁵ Manifestations of destruction may include falsified hate, passiveness, laziness, a sense of meaninglessness in life, discouragement, or sadness.

³⁵⁶ Value, understood as something that is pursued (“to achieve it”, not values *sui generis*), or that is obtained/achieved; something that is valuable, important, and valid; properties - material/object and action/activity.

obronności. Chaos i ryzyko zwracają uwagę na konieczność rozpoznawania przestrzeni konfrontacji, diagnozowania, przeciwdziałania i unikania strat w stopniu, którego można osiągnąć. Chodzi m.in. o tworzenie wyjątkowego mechanizmu kształtującego przekonania o posiadaniu sił i środków, które w odczuciu człowieka służą skutecznemu utrzymywaniu równowagi. Odporność zwiększa poczucie daremności poczynań agresora/destruktora, wzmacnia świadomość sytuacyjną, czyli zrozumienie, co się dzieje i jak należy się zachowywać.

Słowa kluczowe:

Bezpieczeństwo narodowe, odporność, świadomość sytuacyjna,
przeciwdziałanie zagrożeniom

Key words:

National security, resilience, situational awareness, threat prevention

Bibliografia

1. Cyrulnik B., *O ciele i duszy*, Czarna Owca, Warsaw 2012),
2. Cyrulnik B., *Ratuj się, życie wzywa*, Czarna Owca, Warsaw 2014.
3. The Cybersecurity Doctrine of the Republic of Poland of 2015, Warsaw 2015.
4. Franks A., *Lines of Defence? Layers of Protection in the COMAH Context*, HSE, London 2017, <https://www.hse.gov.uk>
5. Gasztold A., Gasztold P., *The Polish Counterterrorism System and Hybrid Warfare Threats*, "Terrorism and Political Violence" 2020; *Security Union: A Counter-Terrorism Agenda and stronger Europol to boost the EU's resilience Brussels*, 9 December 2020, www.europa.eu
6. Kołodziejczyk A., Fuchs G., *Intuicja. Czynniki bezpieczeństwa w jednostce penitencjarnej*, FANCE, Poznań 2022.
7. CBOS Announcement No. 79, (prepared by B. Badora), *On state security and issues related to defence*, Warsaw June 2022.
8. CBOS Announcement No. 103, *Once more about defence*, Warsaw, August 2022.
9. Myers G.D, *Intuition: its Powers and Perils*, Yale Nota Bene, 2004.
10. National Antiterrorist Programme for the years 2015-2019, Monitor Polski of December 24 2014, item 1218.
11. Omand D., *How Spies Think: 10 Lessons in Intelligence*, Viking, 2020.
12. Omand D., *What Should be the Limits of Western Counter-Terrorism Policy?*, in: R. English (eds.), *Illusion of Terrorism and Counter-Terrorism*, British Academy Scholarship Online, London 2016.
13. Pieiller E., *Odporność wszędzie, oporu brak*, *Le Monde diplomatique* (Polish edition), May/June 2021.
14. *Psychological Warfare in Combat Operations (FM 33-5): The Army Field Manual*, Department of the Army, August 1949.
15. Rand A., *Atlas Shrugged*, Penguin Books 2007.
16. Ribault T. *Contra la résilience. Á Fukushima et ailleurs*, L'Échappée, Paris 202.)
17. Sartori G., *Homo videns.*, Penguin Random House 2007.

-
18. Shea J., *Odporność: kluczowy element obrony zbiorowej*, „NATO Review”, March 30 2016.
 19. Singler E., Sunstein R.C., Chandon P., *Nudge management: Applying Behavioral Science to boost wellbeing and performance*, Pearson Education, 2019.
 20. Stiegler B., *“Il faut s'adapter”: Sur un nouvel impératif politique*, Published by Gallimard, Paris 2019.
 21. National Security Strategy of the Republic of Poland of 2020, Warsaw 2020.
 22. *The Soldier`s Guide*, Department Of The Army, June 1942, United States Government Printing Office, Washington 1952.
 23. Resolution 34/2021 of the Council of Ministers of March 11, 2021 (fifth edition of the *Report on the Threats to National Security* for the purposes of the National Crisis Management Plan).

Szymon Mitkow

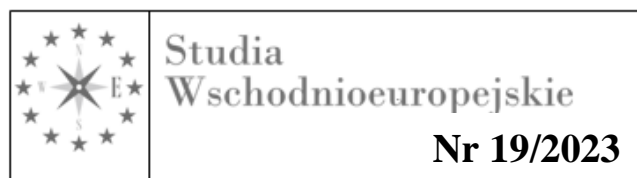
Wojskowa Akademia Techniczna
im. Jarosława Dąbrowskiego

Joanna Antczak

Wojskowa Akademia Techniczna
im. Jarosława Dąbrowskiego

Mateusz Roszkiewicz

Wojskowa Akademia Techniczna
im. Jarosława Dąbrowskiego

**Zarządzanie innowacjami w przemyśle zbrojeniowym
przy współpracy startupu jako istotny element
budowy bezpieczeństwa w dobie zagrożenia ze Wschodu**

Wprowadzenie

Współczesny przemysł zbrojeniowy podlega intensywnym zmianom technologicznym mającym wpływ na kształt obecnego pola walki. Powiązany z wieloma gałęziami gospodarki stał się w XXI wieku przemysłem globalnym³⁵⁷. Procesy produkcji broni i zaawansowanych technologii militarnych zostały rozłożone na wiele państw i przedsiębiorstw z różnych zakątków świata. Współpraca międzynarodowa i transfer technologii stały się powszechne, co umożliwia ciągłe udoskonalanie istniejących systemów, a także tworzenie nowych rozwiązań poprzez łączenie unikalnych kompetencji różnych krajów i dziedzin przemysłu.

Jeszcze trzy dekady temu przemysł zbrojeniowy niechętnie korzystał z innych dziedzin gospodarki. Był głównym stymulatorem rozwoju technologicznego i znakomita większość innowacji technologicznych była właściwością właśnie tego obszaru. Początek lat dziewięćdziesiątych, na który przypada koniec Zimnej Wojny zmienił jednak paradygmat relacji pomiędzy technologiami militarnymi i cywilnymi. Pojawił się nowy paradygmat

³⁵⁷ P. Skulski, *Miejsce przemysłu obronnego w gospodarce – wybrane problemy*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu”, nr 452/2016, s. 242–257.

podwójnego zastosowania (dual use), który stopniowo zastępował poprzedni, gdzie cywilne zastosowanie nowych technologii rozwijało się jako efekt i pochodna rozwiązań militarnych.

Efektom tego jest zmiana relacji pomiędzy obszarami rozwoju nowych technologii. Lawinowy rozwój i upowszechnienie się technologii cyfrowych, opartych o dostęp do Internetu jeszcze umacnia ten trend. Technologie dual-use to produkty, które mogą być zastosowane na rynku cywilnym, jak i wojskowym – zarówno do produkcji broni, jak i innych zastosowań związanych z funkcjonowaniem armii – to może być bardzo szeroki wachlarz rozwiązań, związanych np. z chemią, biotechnologiami, telekomunikacją, transportem, monitoringiem czy paliwami. Wśród konkretnych produktów można wymienić choćby, pojazdy bezzałogowe (w tym drony) i autonomiczne, technologie kosmiczne (np. łączność i rozpoznanie satelitarne), alternatywne paliwa czy technologie medyczne, które znajdują zastosowanie na polu walki³⁵⁸. Te technologie są istotnym elementem współczesnej gospodarki i przemysłu, a ich zastosowania mogą mieć zarówno pozytywne, jak i negatywne konsekwencje. Często technologie tzw. cywilne pojawiały się, żeby ułatwić ludziom życie np. leczyć ich, ratować im życie. Później nawet wbrew etyce (moralnemu przyzwoleniu) były wykorzystywane jako broń, do zabijania ludzi. Z drugiej strony takie technologie jak system nawigacyjny GPS, który opracowano na zlecenie Departamentu Obrony USA, miały spowodować, że pociski raketowe wystrzelone z niezależnych platform, naprowadzane za pomocą odpowiedniego systemu, mają trafić w cel z dużą dokładnością (do 5 m) oraz Internet, którego historia sięga czasów zimnej wojny i miał stać się skutecznym narzędziem do łączności i przesyłania danych na wypadek konfliktu zbrojnego, stały się niezwykle użyteczne w wielu obszarach życia cywilnego. Obecnie mało kto z nas wyobraża sobie świat bez systemów nawigacyjnych i Internetu. Rozwój naukowo-technologiczny prowadzony w obu obszarach (cywilnym i wojskowym) to swoisty wyścig pomiędzy coraz potężniejszymi tzn. posiadającymi niespotykane do tej pory zdolności, technologiami a mądrością ludzi w ich wykorzystaniu³⁵⁹.

Przeprowadzone obserwacje rynku pozwalają stwierdzić, że proces zarządzania organizacją, biorąc pod uwagę innowacyjne czynniki rozwoju startupów opracowujących nowe technologie

³⁵⁸ Czytaj więcej: Technologie dual-use. Co to jest i jak mogą na tym polu działać start-upy? <https://startup.pfr.pl/pl/aktualnosci/technologie-dual-use-co-jest-i-jak-moga-na-tym-polu-dzialac-start-upy/> (dostęp: 26.07.2023)

³⁵⁹ Sz. Mitkow, *Bezpieczeństwo militarne Polski w realiach XXI wieku. Wybrane aspekty*, Difin, Warszawa 2023, s. 114.

podwójnego zastosowania potrzebuje współpracy z branżą zbrojeniową a organizacje branży zbrojeniowej dla realizacji swoich celów potrzebują współpracę ze startupami.

Celem artykułu było przedstawienie i ocena istoty współpracy startupów z branżą zbrojeniową w kontekście innowacji oraz wykazanie, że współpraca startupów z branżą zbrojeniową w obszarze nowych technologii ma istotne znaczenie dla zapewnienia bezpieczeństwa państwa.

Rozwiązania zostały opracowane na podstawie następujących metod badawczych: analizy literatury przedmiotu, analizę dokumentów, porównanie i wnioskowanie.

W pierwszej kolejności przedstawiono pojęcie i istotę zarządzania innowacjami, definicję innowacji wskazano zależność między innowacjami i innowacyjnością. W celu analizy rzeczywistej sytuacji scharakteryzowano wybrane przykłady innowacji oraz wskazano i omówiono programy NATO: DIANA – dedykowany do współpracy startupów z branżą zbrojeniową oraz Fundusz Innowacji skierowany do startupów opracowujących nowe technologie podwójnego zastosowania w priorytetowych obszarach dla zapewnienia bezpieczeństwa NATO.

W literaturze można spotkać niewiele wyników badań, które wskazywałyby, w jaki sposób ma przebiegać współpraca startupów z branżą zbrojeniową w zakresie innowacji. Badania literatury jedynie wskazują, że problematyka innowacji czy też zarządzania innowacjami³⁶⁰ jest często opisywana. Można również znaleźć publikacje na temat startupów czy przemysłu zbrojeniowego .

1. Zarządzanie innowacjami (pojęcie, istota)

W XXI wieku rozwija się podejście otwarte w zarządzaniu innowacjami (open innovation), gdzie do drugiej połowy XX wieku dominowało podejście zamknięte, w którym uważano, że proces innowacyjny jest oparty wyłącznie na własnych zasobach organizacji, jest

³⁶⁰ T. Bal-Woźniak, *Zarządzanie innowacjami w ujęciu podmiotowym*, PWN, Warszawa 2020; M. Brzeziński (red.), *Zarządzanie innowacjami technicznymi i organizacyjnymi*, Difin, Warszawa 2001; P.F Drucker, *Innowacja i przedsiębiorczość. Praktyka i zasady*, PWE, Warszawa 1992; J. Dyer, H. Gregersen, C.M. Christensen, *DNA Innowatora. Zostań mistrzem we wdrażaniu innowacji*, Harvard Business Review Polska, Warszawa 2012; Ch. Freeman, *The Economics of Industrial Innovation*, Pinter, London 1982; W. Janasz (red.), *Innowacje w działalności przedsiębiorstw w integracji z Unią Europejską*, Difin, Warszawa 2005; M. Karlik, *Zarządzanie innowacjami w przedsiębiorstwie*, Poltext, Warszawa 2012; A. Sopińska, P. Dziurski, *Otwarte innowacje. Perspektywa współpracy i zarządzania wiedzą*, Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa 2018; W. Gierulski, K. Santarek, J. Wiśniewska, *Komercjalizacja i transfer technologii*, PWE, Warszawa 2020; E.M. Rogers, *Diffusion of Innovations*, Free Press, New York 2003;

silnie chroniony przed konkurencją, kontroluje działalność innowacyjną, wymaga dużych nakładów na badania oraz rozwój, przez co jest dostępny i zarazem wdrażany tylko przez duże podmioty gospodarcze.

Najważniejszym punktem koncepcji open innovation jest to, że w świecie szeroko rozpowszechnianej i dostępnej wiedzy, firmy nie mogą wyłącznie polegać na swoich własnych badaniach, ale powinny dzielić się wiedzą oraz nabywać rozwiązania od innych firm. Ponadto firmy powinny udostępniać swoje rozwiązania, których nie wykorzystują innym podmiotom na zasadzie sprzedaży licencji czy tworzenia firm typu spin-off. Przesłanie otwartego modelu jest takie, że skoro nie da się zatrzymać zmian na rynku, to trzeba nauczyć się czerpać z niego korzyści³⁶¹.

Chesbrough H.W. zdefiniował koncepcje otwartych innowacji jako paradygmat, w którym firmy mogą i powinny wykorzystywać zarówno zewnętrzne, jak i wewnętrzne pomysły w swoich procesach innowacyjnych oraz wewnętrzne, jak i zewnętrzne ścieżki wprowadzania innowacji na rynek³⁶². Z kolei J. West and S. Gallagher twierdzą, że podejście open innovation oznacza systematyczne dopingowanie i badanie wewnętrznych i zewnętrznych źródeł dla innowacji, co integruje badania z możliwościami i zasobami firmy³⁶³. Natomiast K. Laursen i A. Salter uważają, że otwartość rozumiana jest jako liczba różnych zewnętrznych źródeł aktywności innowacyjnej firmy³⁶⁴. Biorąc pod uwagę takie podejście to, im większa liczba zewnętrznych źródeł, tym większa otwartość organizacji.

Współczesne innowacje oparte są na koncepcji zrównoważonego rozwoju. Idea zrównoważonego rozwoju to proces, który łączy obszary gospodarcze i społeczne, a także uwzględnia ochronę środowiska i politykę ekologiczną. Koncepcja ta jest odpowiedzią na zespół zagrożeń, które w latach 60. XX wieku postrzegano w wysokim wzroście demograficznym, szybkim zużyciu zasobów naturalnych, narastającym zanieczyszczeniu środowiska, niezaspokajaniu podstawowych potrzeb coraz większych grup ludzi, a także

³⁶¹ H.W. Chesbrough, *Graceful Exits and Foregone Opportunities: Xerox's Management of its Technology Spin-off Companies*, „Business History Review”, nr 4, 2002

³⁶² H.W. Chesbrough, *Open Innovation. The New Imperative for Creating and Profiting from Technology*, Harvard Business School Press, Boston 2003.

³⁶³ J. West, S. Gallagher, *Challenges of Open Innovation: The Paradox of Firm' Investment on Open-Source Software*, R&D Management, vol. 36, No 3, 2006, s. 319-331.

³⁶⁴ K. Laursen, A. Salter, *Searching high and low: what types of firms use universities as a source of innovation?* „Research Policy”, nr 33, 2004, s. 1201-1215.

w głębokiej destabilizacji systemów przyrodniczych³⁶⁵. Współczesne innowacje są: lepsze, tańsze, szybsze, skalowalne, łatwe w użyciu (rysunek 1).

lepsze	<ul style="list-style-type: none"> •zapewniają bardziej efektywne rozwiązanie problemu, pozwalające na efektywniejsze wykorzystanie zasobów naturalnych i ludzkich
tańsze	<ul style="list-style-type: none"> •koszty technologii, np. układów scalonych, paneli fotowoltaicznych obniżają się, a jednocześnie stają się coraz bardziej wydajne;
szybsze	<ul style="list-style-type: none"> •rozpowszechniają się coraz szybciej, w dużej mierze dzięki sieci Internet;
skalowalne	<ul style="list-style-type: none"> •często są to oferty szyte na miarę, produkowane w małej skali, które można szybko zwiększyć, aby zaspokoić potrzeby w zakresie energii, żywności, edukacji;
łatwe w użyciu	<ul style="list-style-type: none"> •pozwalają na analizę złożonych danych, będąc coraz bardziej przejrzyste dla użytkowników;

Rysunek 1. Cechy innowacji

Źródło: opracowanie własne na podstawie: T. Bał-Woźniak, *Zarządzanie innowacjami w ujęciu podmiotowym*, PWN, Warszawa 2020, s. 89.

W literaturze przedmiotu oraz w potocznym rozumieniu często pojęcia innowacji i innowacyjności są traktowane jako synonimy. E. Stawasz, definiuje innowacyjność jako „zdolność do poszukiwania i komercyjnego wykorzystania wyników badań naukowych, nowych koncepcji, pomysłów i wynalazków, prowadzących do wzrostu poziomu nowoczesności i wzmocnienia pozycji konkurencyjnej”³⁶⁶. Z kolei według B. Pichlaka można wyodrębnić trzy wymiary innowacyjności organizacyjnej:

- 1) skłonność do generowania (adaptacji) innowacji;
- 2) zdolność do generowania innowacji;

³⁶⁵ E. Gwarda-Gruszczyńska, *Współczesne koncepcje innowacji*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2020, s. 71.

³⁶⁶ E. Stawasz, *Charakterystyka i potrzeby firm wysoko innowacyjnych z sektora MŚP w regionie łódzkim* [w:] *Konkurencyjność firm regionu łódzkiego na rynkach międzynarodowych*, L. Lewandowska (red.), Wyd. Polskiego Towarzystwa Ekonomicznego, Łódź 2006, s. 43.

- 3) gotowość do podjęcia ryzyka związanego z wdrażaniem innowacji³⁶⁷.

Autorzy niniejszego artykułu przyjęli, że między innowacyjnością a innowacjami występuje związek o charakterze przyczynowo-skutkowym, z którego wynika, że aby powstała innowacja, potrzebna jest zdolność do jej urzeczywistnienia, do poszukiwania oraz komercyjnego wykorzystania wyników badań naukowych, nowych koncepcji, pomysłów czy też wynalazków, prowadzących do wzrostu poziomu nowoczesności, tj. innowacyjności. Nie ma więc uzasadnienia do utożsamiania tych pojęć i zamiennego stosowania³⁶⁸.

J. Schumpeter, definiuje innowacje jako „pojęcie ekonomiczne i czynnik rozwoju gospodarczego”³⁶⁹. Określił on pięć momentów występowania innowacji:

- 1) wprowadzenie nowego produktu,
- 2) wprowadzenie nowej metody produkcji,
- 3) otwarcie nowego rynku,
- 4) zdobycie nowego źródła surowców lub półfabrykatów,
- 5) wprowadzenie nowej struktury organizacji jakiegoś przemysłu.

Ch. Phreemana definiuje innowacje jako „pierwsze handlowe wprowadzenie nowego produktu, procesu, systemu lub urządzenia”³⁷⁰. Z kolei Ph. Kotler definiuje innowacje jako „jakikolwiek dobro, usługę lub pomysł, który jest postrzegany przez kogoś jako nowy”³⁷¹. Według L. Białonia innowacja stanowi rezultat procesu innowacyjnego, określanego jako kolejno po sobie następujące fazy, począwszy od powstania idei innowacyjnej poprzez jej wdrożenie, aż po jej komercjalizację³⁷². Natomiast R. W. Griffin uważa, że „innowacja jest skierowanym wysiłkiem organizacji na rzecz opanowania nowych produktów i usług bądź też nowych zastosowań istniejących produktów i usług. Innowacja jest również formą kontroli w tym sensie, że pomaga organizacji dotrzymać kroku konkurencji”³⁷³. P. McGovan, uważał, że „innowacja to działalność twórcza, w której kładzie się większy nacisk na wdrożenie twórczego

³⁶⁷ M. Pichlak, *Uwarunkowania innowacyjności organizacji. Studium teoretyczne i wyniki badań*, Difin Warszawa 2012, s. 36.

³⁶⁸ T. Bal-Woźniak, *Zarządzanie innowacjami w ujęciu podmiotowym*, op. cit., s. 42.

³⁶⁹ J.A. Schumpeter, *Teoria rozwoju gospodarczego*, PWE, Warszawa 1960, s. 131.

³⁷⁰ Ch. Freeman, *The Economics of Industrial Innovation*, Printer, London 1982, s. 169.

³⁷¹ Ph. Kotler, *Marketing*, Wyd. Gebethner i S-ka, Warszawa 1994, s. 322.

³⁷² L. Białoń (red.), *Zarządzanie działalnością innowacyjną*, Wyd. Placet, Warszawa 2010, s. 27.

³⁷³ R.W. Griffin, *Podstawy zarządzania organizacjami*, PWN, Warszawa 1996, s. 646.

pomysłu. Jak się wydaje, jest to nieustanny proces, który rozpoczyna się od dostrzeżenia okazji, potrzeby do zaspokojenia lub problemu do rozwiązania”³⁷⁴. Z kolei R.A. Weber innowacje definiuje jako „modyfikacje wyrobu, usługi, procesu produkcyjnego lub technologii”³⁷⁵.

P.F. Drucker wskazuje źródła innowacji, do których zalicza:

- nieoczekiwane zdarzenia;
- niezgodność między rzeczywistością a wyobrażeniem;
- potrzebę wprowadzenia nowego procesu;
- zmiany w strukturze przemysłu lub rynku;
- demografię;
- zmiany w sposobach postrzegania;
- zmiany w nastrojach i wartościach;
- nową wiedzę³⁷⁶.

Rysunek 2. Działania przedsiębiorstwa innowacyjnego

Źródło: opracowanie własne na podstawie: K. Poznańska, Czynniki sukcesu małych przedsiębiorstw w Polsce, „*Ekonomika i Organizacja Przedsiębiorstwa*”, numer specjalny, maj 2006, s. 91.

Przedsiębiorstwo innowacyjne (rysunek 2) można określić jako zdolne i skłonne do ustawicznego poszukiwania i wykorzystywania w praktyce wyników badań naukowych, nowych koncepcji, pomysłów, wynalazków. Innowacyjne przedsiębiorstwo tworzy, absorbuje

³⁷⁴ P. McGowan, *Innowacja i przedsiębiorczość wewnętrzna* [w:] *Praktyka kierowania*, D.M. Stewart (red.), PWE, Warszawa 1994, s. 580–582.

³⁷⁵ R. Webber, *Zasady zarządzania organizacjami*, PWE, Warszawa 1996, s. 468.

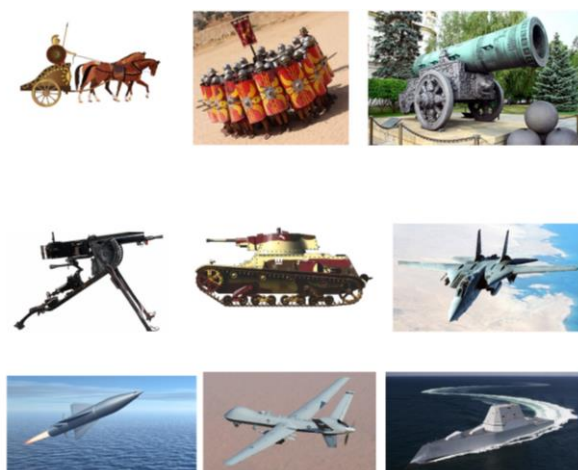
³⁷⁶ P.F. Drucker, *Innowacja i przedsiębiorczość. Praktyka i zasady*, PWE, Warszawa 1992, s. 40–45.

i wykorzystuje nowe produkty, a także jest przygotowane do ciągłego adaptowania się do zmian zachodzących w otoczeniu³⁷⁷.

2. Historyczne tło innowacji w przykładach

Człowiek używał rozmaitych przedmiotów mających ułatwić mu funkcjonowanie, w tym broni, od bardzo wczesnych etapów swojego istnienia. Już w czasach prehistorycznych, kiedy ludzie byli myśliwymi i zbieraczami, zaczęli tworzyć proste narzędzia, które mogły służyć do obrony przed drapieżnikami, do polowania na zwierzęta czy zbierania i przemieszczania tego co znaleźli. Pierwsze narzędzia wykonywane były z dostępnych materiałów, takich jak kamienie, gałęzie czy kości. Szczegółowe omawianie ewolucji przedmiotów tworzonych przez naszych przodków, z punktu widzenia celów tego artykułu nie jest zasadne. Podkreślić jednak należy, że proces udoskonalania rozumiany jako wprowadzanie innowacji i zmian na lepsze jest zjawiskiem naturalnym.

Od starożytności w każdej epoce historycznej rozwój technologiczny i jest nierozłącznym elementem środowiska bezpieczeństwa. Odzwierciedla charakter zagrożeń i środków zaradczych w danym czasie. Technologie obronne są często używane jako znaki identyfikujące daną epokę historyczną³⁷⁸ (rysunek 3).

Rysunek 3. Technologie obronne jako znak rozpoznawczy epoki historycznej

Źródło: opracowanie własne na podstawie: <https://www.istockphoto.com/pl>;
<https://wiadomosci.wp.pl>; <https://www.youtube.com>; <https://www.rp.pl/historia>;

³⁷⁷ K. Poznańska, *Czynniki sukcesu małych przedsiębiorstw w Polsce*, Ekonomika i Organizacja przedsiębiorstwa, numer specjalny, maj 2006, s. 91.

³⁷⁸ Sz. Mitkow, *Pozyskiwanie sprzętu wojskowego a potencjał obronny Polski*, Wyd. FNCE, Poznań 2019, s. 93.

<https://www.konflikty.pl>; <https://www.smartage.pl>; <https://www.komputerswiat.pl> (dostęp: 10.09.2023).

Z historycznego punktu widzenia należy natomiast wspomnieć Leonardo da Vinci. Ten renesansowy artysta, naukowiec i wynalazca, był zafascynowany technologią i mechaniką, w tym także zastosowaniami militarystycznymi. Jego liczne rysunki i projekty przedstawiają różnorodne urządzenia, które miały być wykorzystywane w celach wojskowych. Niektóre z tych projektów były innowacyjne jak na swoje czasy. Do najświetniejszych projektów da Vinci należy m.in. wojenna machina latająca. Przypominała ona współczesny helikopter, który miało się napędzać za pomocą ludzkich mięśni. Innym interesującym pomysłem był ruchomy most obrotowy, który mógłby być używany jako most obronny w czasie oblężenia miast. Z punktu widzenia branży zbrojeniowej istotnym pomysłem był czołg autorstwa da Vinci, który miałby być wykorzystywany do penetrowania obronnych linii przeciwnika. Da Vinci interesował się różnymi rodzajami broni palnej i przedstawił projekty takich urządzeń, jak wielostrzałowa broń palna czy karabin. Większość z projektów da Vinci pozostała na papierze i nie została zrealizowana za jego życia. Jednak Leonardo da Vinci był jednym z pierwszych inżynierów i myślicieli, którzy tak kreatywnie rozważali wykorzystanie technologii w celach militarnych. Jego wynalazki i projekty stanowią fascynującą część historii technologii i wojskowości, a także ukazują jego niezwykle zainteresowanie eksploracją różnych aspektów ludzkiego umysłu i wyobraźni³⁷⁹.

Od lat 70. XIX wieku na świecie trwał okres względnego pokoju. W tym czasie nastąpił gwałtowny rozwój gospodarczy (tzw. rewolucja przemysłowa). Był to czas intensywnego rozwoju gospodarczego i naukowego, który miał ogromny wpływ na zmiany w społeczeństwach na całym świecie. Rozwój przemysłu był częściowo napędzany przez dokonywanie w tym okresie licznych odkryć naukowych z zakresu wielu dziedzin, każdy nowy wynalazek umożliwiał z kolei dalszy rozwój poszczególnych działów przemysłu. Wzrost gospodarczy był napędzany rewolucją przemysłową, która rozpoczęła się w XVIII wieku. Rozwój maszyn, nowych technologii, a także wykorzystanie masowej produkcji zmieniły sposób wytwarzania dóbr i wpłynęły na strukturę gospodarki. W 1876 r. Aleksander Bell wynalazł telefon. W 1878 r. wynaleziono i wprowadzono do masowego użycia żarówkę. W 1884 r. obracać zaczęła się turbina parowa. Benz i Daimler w 1885 r. pierwszy raz zamontowali swój silnik spalinowy w samochodzie. W 1893 r. ich rodak skonstruował pierwszą

³⁷⁹ W. Isaacson, *Leonardo Da Vinci*, Insignis, 2017, s. 269-284.

wysokoprężną wersję tego silnika. W 1902 r. do Ameryki dotarł pierwszy radiowy telegram z Europy. Od 1896 r. Henry Ford stale wprowadzał unowocześnienia w produkcji oraz konstruowaniu samochodów – dzięki niemu w 1907 r. zaczęto je produkować taśmowo. Dokonywano też odkryć z zakresu chemii, zarówno medycznej jak i przemysłowej, m.in. poprzez opracowywanie materiałów sztucznych (guma, plastik) czy paliwowych (destylacja ropy naftowej)³⁸⁰. Wymienione powyżej wynalazki i innowacje takie jak telefon, żarówka, turbina parowa czy silnik spalinowy, przyczyniły się do realnej transformacji społeczeństw. Telefon umożliwił szybszą komunikację, żarówka pozwoliła na oświetlenie wnętrz i przedłużenie czasu aktywności, a silniki spalinowe dały początek rewolucji w przemyśle motoryzacyjnym, co wpłynęło na mobilność społeczeństw. Dzięki unowocześnieniom wprowadzanym przez Henry'ego Forda, produkcja samochodów na taśmie montażowej stała się bardziej efektywna i opłacalna. To przyczyniło się do powszechnej dostępności samochodów, co z kolei wpłynęło na transport, urbanizację i sposób życia.

Odkrycia z zakresu chemii miały z kolei szeroki wpływ na rozwój przemysłu i medycyny. Wytworzenie nowych materiałów sztucznych, takich jak guma i plastik, rozszerzyło możliwości produkcji i zastosowania różnych produktów. Destylacja ropy naftowej pozwoliła na wydobycie i wykorzystanie paliw, co miało ogromne znaczenie dla rozwoju przemysłu i transportu. Postęp w komunikacji, transporcie i handlu spowodował rozwój relacji międzynarodowych i globalizację gospodarki. Firmy zaczęły działać na międzynarodowym rynku, co miało wpływ na wymianę kulturową i technologiczną między krajami. W sumie okres ten był czasem zmian w wielu dziedzinach, które w znaczący sposób ukształtowały współczesne społeczeństwa i gospodarki. Wynalazki i postęp naukowy odegrały kluczową rolę w tych przemianach, przyczyniając się do wydajniejszej produkcji, lepszego komfortu życia, umożliwiając rozwój nowych gałęzi przemysłu i technologii.

Przemysł zbrojeniowy także odegrał ważną rolę w postępie technologicznym i miał wpływ na zmiany w światowym krajobrazie politycznym i militarystycznym. Przede wszystkim dynamit opatentowany przez Alfreda Nobla w 1867 r. Jego pojawienie się przyspieszyło prace i poprawiło bezpieczeństwo użytkowania materiałów wybuchowych. Kolejnym przykładem może być trotyl wynaleziony w 1863 r. przez Juliusa Wilbranda. Początkowo używany jako materiał kruszący podczas prac wiertniczych, został zaadaptowany

³⁸⁰ Czytaj więcej: <https://histmag.org/Innowacje-w-technice-wojskowej-na-przelomie-XIXXX-wieku-16185> (dostęp: 21.07.2023).

na potrzeby wojskowe. Inny przykład to wynalazek Richard Gatling, który w 1861 r. zaprezentował nową, zdecydowanie bardziej zaawansowaną konstrukcję broni strzeleckiej, która posiadała realną szybkostrzelność na poziomie 200 pocisków na minutę, co stanowiło ogromny krok naprzód. Mimo, że z technicznego punktu widzenia Gatling nie skonstruował karabinu maszynowego – system był napędzany ręcznie, nieautomatycznie – to konstrukcja ta była jego bezpośrednim przodkiem. W 1883 roku Hiram Maxim skonstruował ciężki karabin maszynowy.

Istotną rolę odegrały też wynalazki związane z lotnictwem i powstawaniem udanych konstrukcji samolotów. Pierwszy kwalifikowany lot odbył w 1903 r. samolot skonstruowany przez braci Wright. Samolotem Wrightów zainteresowała się armia Stanów Zjednoczonych, która zawarła kontrakt na dostawę nowych maszyn w 1909 r. Skok technologiczny przeżywała także motoryzacja. Pierwszy samochód opancerzony, wyposażony w karabiny maszynowe i zdolny do spełniania swojej przyszłej roli został zaprojektowany przez Fredericka Simmsa i zaprezentowany w 1902 r. w Londynie³⁸¹. Te wynalazki nie tylko miały wpływ na przemysł zbrojeniowy i militarystyczny, ale także wpłynęły na technologiczny postęp w innych dziedzinach. Wykorzystanie materiałów wybuchowych w konstrukcjach cywilnych, takich jak budowa tuneli czy mostów, znacznie przyspieszyło rozwój infrastruktury. Ponadto, automatyzacja i rozwój broni strzeleckiej przyczyniły się do zmian w sposobach prowadzenia wojen i wpłynęły na taktykę i strategię militarną. Rozwój technologiczny i wynalazki związane z przemysłem zbrojeniowym miały zarówno pozytywne, jak i negatywne skutki. Pomimo korzyści wynikających z nowych technologii, jak zwiększenie efektywności w pracy czy rozwój transportu, intensyfikacja wojen i wykorzystywanie tych technologii w celach destrukcyjnych przyniosło również wiele trudnych wyzwań dla społeczeństw na całym świecie.

Wiek XX przyniósł wiele innych znaczących wynalazków, które miały ogromny wpływ na codzienne życie człowieka a miało początki w militariach. Przykłady takich wynalazków, jak Internet, kuchenka mikrofalowa, teflon czy GPS, dobrze ilustrują, jak innowacje militarno-technologiczne znalazły swoje zastosowanie w społeczeństwie i przyczyniły się do postępu technologicznego.

³⁸¹ Czytaj więcej: <https://histmag.org/Innowacje-w-technice-wojskowej-na-przelomie-XIXXX-wieku-16185> (dostęp: 21.07.2023); W. Weir, *50 broni, które zmieniły sposób prowadzenia wojen*, Wydawnictwo Amber, 2017, s. 185-192.

Jedno z największych wynalazków ludzkości – Internet - powstało z inicjatywy Amerykańskich Sił Zbrojnych. Historia Internetu sięga 1969 r., kiedy to na Uniwersytecie Kalifornijskim w Los Angeles zainstalowano pierwsze węzły sieci ARPANET – przodka dzisiejszego Internetu. Ówczesna sieć miała umożliwiać niezależną od centrum komunikację na wypadek ataku nuklearnego ze strony ZSRR. Na uwagę zasługuje też GPS (Global Positioning System) został stworzony w 1959 r. przez Departament Obrony Stanów Zjednoczonych. Zadaniem GPS-u jest dostarczenie użytkownikowi informacji o jego położeniu oraz ułatwienie nawigacji po terenie. System składa się z trzech segmentów: kosmicznego - 31 satelitów orbitujących wokół Ziemi na średniej orbicie okołoziemskiej; naziemnego - stacji kontrolnych i monitorujących na ziemi oraz użytkownika - odbiorcy sygnału. GPS jest powszechnie wykorzystywany przez kierowców³⁸². Te przykłady pokazują, jak zaawansowane badania i innowacje wojskowe, początkowo skoncentrowane na potrzebach obronnych, zostały dostosowane i wykorzystane w społeczeństwie cywilnym, co miało ogromny wpływ na nasz sposób życia i technologiczny postęp.

W tym miejscu należy wskazać, że Polska myśl technologiczna miała także istotny wpływ na kształt współczesnego świata technologii. W przypadku polskich dokonań innowacyjnych, które wpłynęły na losy współczesnego świata z pewnością wielki wpływ mieli kryptolodzy, którzy złamali szyfry bolszewickie w 1920 r., a w latach 30 - kod legendarnej Enigmy. Słynna na cały świat była też polska husaria określana czasem mianem najlepszej kawaleryjskiej szabli świata. Do polskich osiągnięć z pewnością należy jednak dodać kamizelkę kuloodporną. Jej ojcem jest Kazimierz Żegleń – polski ksiądz, który wykorzystał tkaniny jedwabiu, które układane warstwami miały zamortyzować pocisk wystrzelony z rewolweru. Prace ukończył w 1897 roku, wtedy też opatentował swój wynalazek. Z biegiem czasu wynalazek był udoskonalany. Pierwszym klientem była policja w Chicago, która złożyła zamówienie na 250 sztuk i jako pierwsza na świecie posiadała kamizelki kuloodporne. Innym przykładem jest polski wykrywacz min. Początki wynalazku to zasługa kpt. inż. Tadeusza Lisickiego z Biura Badań Technicznych Wojsk Łączności, który opracował prototyp takiego urządzenia. Rozwinął je por. inż. Józef Kosacki. Konstrukcja nie była wcale skomplikowana³⁸³. Składała się ze słuchawek, skrzynki metalowej z generatorem fal, plecaka, drzewca

³⁸² Czytaj więcej: <https://forsal.pl/galeria/815625,wojna-matka-wynalazkow-zobacz-jakie-technologie-zawdzieczamy-wojsku.html> (dostęp: 24.07.2023).

³⁸³ Czytaj więcej: Berbatowicz R., *Trzy polskie wynalazki, dzięki którym Hitler przegrał wojnę. Nie znasz żadnego z nich!* <https://geekweek.interia.pl/raport-technika-ii-wojny-swiatowej/news-trzy-polskie-wynalazki-dzieki-ktorym-hitler-przegral-wojne-n,nId,6274768> (dostęp 25.07.2023).

bambusowego, skrzynki wykrywającej – talerza z cewkami oraz skrzyni regulacyjnej. Zasada działania urządzenia oparta była na wykorzystaniu mostka elektrycznego, którego równowaga jest zakłócana, gdy urządzenie zbliżane jest do metalowego przedmiotu. Gdy żołnierz zbliżył talerz do metalowego przedmiotu nastąpiło zakłócenie równowagi pola magnetycznego cewek i w słuchawkach pojawił się sygnał akustyczny. Po repatriacji do powojennej Polski por. Kosacki powrócił do pracy w Państwowym Instytucie Telekomunikacji, w którym pracował do wybuchu wojny. Ostatecznie swoją karierę naukową zakończył z tytułem profesora nadzwyczajnego w Wojskowej Akademii Technicznej. Innym niezwykle ważnym wynalazkiem był polski średni bombowiec dwusilnikowego PZL 37 Łoś, zaprojektowany przez Jerzego Dąbrowskiego. Jako pierwszy na świecie Dąbrowski zastosował skrzydła laminarne, które charakteryzowały się niskim oporem aerodynamicznym, były cieńsze niż skrzydła o klasycznym profilu, krawędź natarcia była bardziej zaostrzona, a górne i dolne powierzchnie skrzydeł były zazwyczaj symetryczne. Konstrukcja ta okazała się prawdziwym przełomem, a alianci masowo zaczęli wprowadzać ją do swoich samolotów. Po wojnie Jerzy Dąbrowski pracował w Wielkiej Brytanii i w Stanach Zjednoczonych m.in. w fabryce samolotów Cessna oraz wytwórni firmy Boeing. Zajmował się tam konstrukcją kabiny statku kosmicznego w ramach programu „Gemini” – pierwszego amerykańskiego programu lotów kosmicznych, którego bezpośrednim następcą był słynny program „Apollo”. Walkie-talkie kojarzone dzisiaj przede wszystkim z zabawką z dzieciństwa zostało stworzone także na potrzeby wojska. Twórcą był polski inżynier Henryk Magnuski. W 1940 r. rozpoczął pracę w Galvin Manufacturing Corporation, dziś znanej jako Motorola, gdzie powierzono mu opracowanie nowoczesnej przenośnej radiostacji. Magnuski skonstruował tam mały jak na owe czasy radiotelefon (zwany przez niego handie-talkie), ważący ok. 2 kg o kodzie SCR 536. Jego zasięg wynosił od 1,6 do 4,8 km. Radiostacja umożliwiała łatwą i bezpieczną komunikację na szczeblu plutonu i kompani. Była łatwa w obsłudze i odporna na trudne warunki pogodowe. Wynalazek był wielokrotnie udoskonalany aż udało się stworzyć radiostacje o dużym zasięgu i niedużej wadze. Z tej racji Magnuski nowemu urządzeniu nadał nazwę „walkie-talkie”³⁸⁴. Wszystkie te wynalazki i innowacje polskich naukowców i wynalazców miały znaczący wpływ na rozwój technologiczny i odegrały ważną rolę w obronie kraju i bezpieczeństwa, a także miały pozytywny wpływ na rozwój innych dziedzin życia i technologii na świecie.

³⁸⁴ Czytaj więcej: <https://klubjagiellonski.pl/2016/08/15/polacy-zmieniaja-historie-wojskowosci/> (dostęp: 25.07.2023).

Wiele wynalazków i rozwiązań technologicznych, które obecnie są powszechnie używane w cywilnym życiu, swoje początki także miały w zastosowaniach militarnych. Jednym z nich jest długopis. Wynalazek węgierskiego dziennikarza László Bíró został wykorzystany przez amerykański Departament Stanu jako rozwiązanie dla pilotów bombowców, którzy mieli problem z atramentem w rozrzedzonym powietrzu na dużych wysokościach. Długopis z gęstym tuszem okazał się niezawodny i zyskał popularność na całym świecie. Innym przykładem jest szara taśma klejąca. Początkowo używana do oklejania pudełek z amunicją, aby nie przemakały, znalazła swoje zastosowanie w cywilnych remontach i pracach budowlanych po II wojnie światowej, podbijając rynek jako wszechstronny produkt. Swoją historię związaną z branżą zbrojeniową ma także herbata w torebkach. Idea pakowanej herbaty w torebkach została wykorzystana przez firmę Teekanne podczas I wojny światowej dla żołnierzy na frontach, a później zyskała popularność na całym świecie, umożliwiając szybkie i wygodne zaparzenie herbaty. Popularny współcześnie klej cyjanoakrylowy znany jako super glue, opracowany został w czasie II wojny światowej jako substancja do produkcji celowników optycznych. Wtedy okazał się wprawdzie niezbyt przydatny ze względu na właściwości szybkiego zespajania, ale ostatecznie został wykorzystany jako klej szybkiego zastosowania. Kolejnym wojskowym wynalazkiem znanym we współczesnych domach jest folia spożywcza. Początkowo używana jako zielony gęsty płyn do zabezpieczania maszyn wojskowych przed wilgocią, przekształciła się w jednorazowe foliowe torebki i folię spożywczą, zastępując tradycyjny woskowany papier do pakowania żywności³⁸⁵.

Inny wynalazek to kuchenka mikrofalowa. Pomysł pochodzi z wojskowego laboratorium. Za wynalazcę mikrofalni uważa się amerykańskiego inżyniera Percy'ego Spencera, który pracował nad wytwarzaniem fal elektromagnetycznych, stosowanych w urządzeniach radarowych. W trakcie testów odkrył, że mikrofałe roztopiły batonik w jego kieszeni, co skłoniło go do prowadzenia prac w zupełnie innym kierunku. Interesująca jest także historia tefalu, który przez długi okres był używany jedynie przez wojsko. Tworzywo to ma niski współczynnik tarcia, przez co jest niezwykle śliskie. Jest, poza tym odporne na wysokie i niskie temperatury, jest również dobrym izolatorem i substancją chemicznie obojętną. Pierwsza patelnia teflonowa została wyprodukowana w połowie lat 50-tych. przez francuskiego inżyniera Marca Gregoire. Odkrycie doprowadziło do powstania firmy Tefal³⁸⁶. Takich przykładów

³⁸⁵ <https://www.newsweek.pl/historia/wojna-matka-wynalazku-galeria/ywpmnze> (dostęp: 25.07.2023).

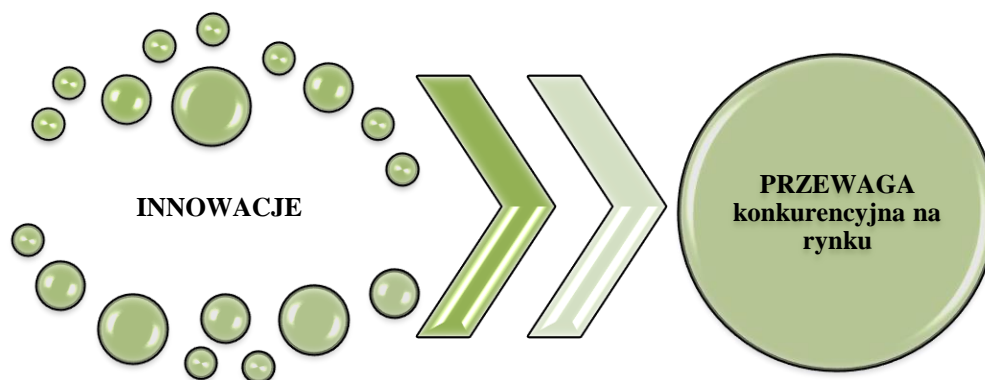
³⁸⁶ Czytaj więcej: <https://forsal.pl/galeria/815625,wojna-matka-wynalazkow-zobacz-jakie-technologie-zawdzieczamy-wojsku.html> (dostęp: 24.07.2023).

można znaleźć oczywiście znacznie więcej. Pokazują one, że innowacje i wynalazki, które początkowo były stosowane w celach militarnych, znalazły swoje miejsce w codziennym życiu i branżach cywilnych, przyczyniając się do ułatwienia i usprawnienia wielu działań oraz znacznie wpływając na współczesną rzeczywistość.

3. Innowacje jako determinanta konkurencyjności

Innowacje mogą przynieść przewagę konkurencyjną (rysunek 4) zarówno na poziomie indywidualnych firm, jak i na szczeblu gospodarki narodowej. Pozwalają firmom wprowadzać na rynek nowe produkty lub usługi, które spełniają zmieniające się potrzeby klientów lub rozwiązują konkretne problemy. Mogą poprawiać procesy produkcyjne lub działalność firmy, co prowadzi do większej efektywności, oszczędności i zwiększenia zysków. Mogą także nadać firmie unikalność i odróżnić ją od konkurencji. To może pomóc w budowaniu lojalności klientów i zdobywaniu nowych rynków. Innowacje pozwalają także firmom dostosować się do zmieniających się warunków, trendów i wymagań rynkowych. Z punktu widzenia kadrowego firmy innowacyjnej są postrzegane jako atrakcyjniejsze dla pracowników, gdyż umożliwiają ich rozwój. Współczesna gospodarka coraz bardziej opiera się więc na innowacjach, które napędzają postęp technologiczny, społeczny i ekonomiczny. Organizacje koncentrują się na zwiększaniu swojej innowacyjności licząc, że zwiększa to ich szanse na osiągnięcie przewagi konkurencyjnej i utrzymanie swojej pozycji na rynku. Współczesne innowacje i przewaga technologiczna mają zatem też kluczowe znaczenie dla NATO i jego zdolności obronnych. Chcąc pozostawać na czele rozwoju technologicznego, aby być skutecznym w działaniach militarnych i utrzymać bezpieczeństwo NATO szczególną uwagę przykładają do dwóch zagadnień. Pierwsze to intensyfikacja tempa rozwoju technologicznego. Współczesne technologie przełomowe, takie jak robotyka, analityka, sensory i inne, odgrywają kluczową rolę w nowoczesnych systemach obronnych. Rozwój tych technologii często jest stymulowany przez sektor prywatny, a NATO musi śledzić i wykorzystywać najnowsze osiągnięcia w tych dziedzinach, aby utrzymać przewagę technologiczną nad potencjalnymi przeciwnikami. Drugi to zagrożenie stabilności światowego bezpieczeństwa. Rywalizacja z państwami takimi jak Rosja i Chiny, które również inwestują w rozwój technologiczny, stanowi istotne wyzwanie dla NATO. Wyścig technologiczny między tymi krajami może wpływać na globalne równowagi sił, co podkreśla potrzebę ciągłego inwestowania w badania i rozwój, aby zapewnić konkurencyjność i zdolności obronne. Aby NATO pozostało zaawansowane technologicznie, musi promować współpracę pomiędzy krajami członkowskimi, zachęcać do inwestycji w badania naukowe i rozwój, a także współpracować z sektorem prywatnym i uczelniami w celu

wykorzystania wiedzy i innowacji. W dzisiejszym środowisku bezpieczeństwa globalnego, zdolność do szybkiego reagowania i wykorzystania nowoczesnych technologii jest kluczowe dla utrzymania potencjału obronnego NATO i zabezpieczenia interesów swoich państw członkowskich³⁸⁷.

Rysunek 4 Innowacje a konkurencja

Źródło: opracowanie własne.

W przypadku polskiego rynku wciąż niewiele rozwiązań powstaje z założeniem, że trafi do armii. Polskie zakłady zbrojeniowe w obszarze badawczo-rozwojowym współpracują głównie z uczelniami i instytutami badawczymi. Biorąc pod uwagę jednak fakt, że NATO rozpoczęło dwa programy dedykowane współpracy start-upów z branżą zbrojeniową należy oczekiwać, że sytuacja ta będzie ulegać zmianie. Pierwszym to akcelerator DIANA. Wraz z jego rozpoczęciem powołanych zostało 11 centrów akceleracyjnych w całej Europie i 71 centrów testów technologii. W Polsce umiejscowiono 7 centrów testów technologii. Mają się one zajmować sztuczną inteligencją, przetwarzaniem danych, energią nuklearną, cyberbezpieczeństwem, komputerami kwantowymi, autonomicznymi pojazdami oraz technologiami komunikacyjnymi. Drugim z programów NATO przeznaczonym dla start-upów to Fundusz Innowacji NATO. Ma on wspierać start-upy na wczesnym etapie rozwoju, które działają w kluczowych dla NATO obszarach. Za kluczowe obszary uznano sztuczną inteligencję, przetwarzanie big data, technologie kwantowe, pojazdy autonomiczne,

³⁸⁷ S. Clement, Strengthening Alliance S&T Resilience, 20.11.2022., <https://www.nato-pa.int/download-file?filename=/sites/default/files/2022-11/023%20STC%2022%20E%20rev.%201%20fin%20-%20ST%20RESILIENCE%20-%20REPORT%20CLEMENT.pdf>, (dostęp: 18.07.2023).

biotechnologia i ulepszanie człowieka, nowe materiały, nowe źródła energii oraz technologie kosmiczne. Wśród państw finansujących Fundusz jest Polska³⁸⁸.

3.1. DIANA – Odpowiedź na zagrożenia dla innowacji

Akcelerator DIANA, a być odpowiedzią na potrzebę wzrostu publicznego finansowania dla sektora przełomowych technologii dual use i stwarza perspektywę dla rozwoju kompetencji w sektorze Nauka i Technologia, zwłaszcza dla nowych inicjatyw, które wskutek braku wsparcia finansowego w początkowym etapie często nie są rozwijane do wyższych poziomów technologicznych. Innymi słowy DIANA jest szansą na „budowę mostu przez projektową dolinę śmierci”, dolinę pomiędzy laboratorium a gotowym do produkcji rozwiązaniem. NATO zwiększa inwestycje w wyłaniające się technologie krytyczne (cyberbezpieczeństwo, technologie kwantowe lub satelitarne). Sposobem na osiągnięcie tego jest pielęgnacja i doinwestowanie prywatnych startupów i współpraca z globalnymi partnerami. Po drugie NATO podnosi poziom świadomości o zależności od innych producentów uzbrojenia. W tym kontekście wspomnieć należy rzadkie pierwiastki kopalne, gdzie Chiny dominują. Po trzecie rozwój technologii w ramach DIANA będzie przyczyniać się na rzecz aktywności NATO w procesie rozwoju wspólnych normy i standardów dla wyłaniających się technologii przełomowych. Jednym z celów DIANY jest skrócenie cyklu rozwoju technologii zwłaszcza w obszarze sztucznej inteligencji, technologii kwantowych i oprogramowania. Akcelerator DIANA to połączenie wysiłków startupów, instytucji badawczych i przemysłu w badaniach nad zdefiniowanymi obszarami technologiami podwójnego zastosowania w celu użycia do przeciwdziałania zagrożeniom dla systemu obrony i bezpieczeństwa.

Rozwijanie kompleksowych rozwiązań w obszarze przełomowych technologii kosmicznych za pomocą narodowych zasobów jest niemożliwe do realizacji ze względu na ograniczone środki. Wyjątkiem są USA czy Chiny. Z uwagi na tempo wdrażania i rozbicie ponoszonych kosztów w zakresie innych przełomowych technologii o wiele bardziej służy współpraca międzynarodowa. Akcelerator DIANA jest elementem systemu zabezpieczenia obszaru, w którym następuje konkurencja. DIANA ma pomóc w dostosowaniu cywilnych technologii przełomowych do militarnych zastosowań i stąd przyjmowana jest też optyka wspomnianego wcześniej paradygmatu dual use. Jednocześnie ten mechanizm ma potencjał

³⁸⁸ Czytaj więcej: <https://startup.pfr.pl/pl/aktualnosci/technologie-dual-use-co-jest-i-jak-moga-na-tym-poludzialac-start-upy/> (dostęp: 28.07.2023).

zrekompensować ograniczenia zasobów poszczególnych państw w kontekście np. Chin lub w współpracy w zakresie szerokiego spectrum projektów i programów. Pozyskiwanie środków na programy zbrojeniowe w Europie Zach. uległo zmianie wskutek radykalnej transformacji relacji pomiędzy militarnymi a cywilnymi technologiami. Tak stało się nie tylko poprzez zmniejszenie wydatków na obronność i produkcję w latach minionych. Przede wszystkim procesy optymalizacji spowodowały rozwój zainteresowania, gdzie ulokować środki przeznaczone na obronność. Lawinowy rozwój technologii przyniósł niespotykane dotąd tempo rozwoju biznesu w sektorze cywilnym. W obszarach cyfrowych, przełomowych technologii często mamy do czynienia ze zjawiskiem, że rozwiązanie, które było najlepsze na dany moment w przeciągu roku może być zastąpione lepszą wersją. DIANA jest instrumentem, który pozwoli na monitorowanie świata cywilnych technologii i kontrolę oraz przejęcie najlepszych rozwiązań do celów militarnych. Wspólnota państw NATO antycypując bezprecedensowy rozwój technologii przewiduje, że skala zapotrzebowania technologicznego w przyszłości może przekroczyć definiowane obecnie potrzeby i możliwości technologiczne. Tutaj przykładem mogą być technologie kwantowe, gdzie analiza danych będzie następować np. nie w czterech czy pięciu aspektach, jak w systemach binarnych, ale np. w sześćdziesięciu, co generuje nieprzewidywalne możliwości i efekty³⁸⁹.

3.2. Fundusz Innowacji NATO

W 2021 r przywódcy NATO uzgodnili ustanowienie Funduszu Innowacji NATO. Celem tego funduszu venture capital o wartości 1 miliarda euro jest zapewnienie inwestycji w przedsiębiorstwa typu start-up opracowujące nowe i przełomowe technologie podwójnego zastosowania w obszarach krytycznych dla bezpieczeństwa NATO. Fundusz będzie pierwszym na świecie multi-suwerennym funduszem venture capital. U podstaw powołania tego funduszu leżało przekonanie, że wiele start-upów zajmujących się technologiami przełomowymi ma trudności z przyciągnięciem inwestorów ze względu na długie terminy wprowadzenia na rynek produktów i rozwiązań przy jednoczesnym wysokiej ich kapitałochłonności. Fundusz Innowacji NATO ma być odpowiedzią na ten problem wykorzystując swoją unikalną pozycję. Ma skupiać się wczesnym etapie inwestycji zapewniając kapitał start-upom. Inicjatywą tą ma wspierać NATO w poszukiwaniu najnowocześniejszych rozwiązań technologicznych. Na

³⁸⁹ Czytaj więcej: Clement, Strengthening Alliance S&T Resilience, 20.11.2022., <https://www.nato-pa.int/download-file?filename=/sites/default/files/2022-11/023%20STC%2022%20E%20rev.%201%20fin%20-%20ST%20RESILIENCE%20-%20REPORT%20CLEMENT.pdf>, (dostęp: 18.07.2023), <https://pfrsa.pl/technologiedlaobronnosci.html> (dostęp: 28.07.2023).

szczycie NATO w Madrycie w 2022 r. 22 członków Sojuszu potwierdziło wolę uczestnictwa w tej inicjatywie. Wśród państw, które zgłosiły swój akces są: Belgia, Bułgaria, Czechy, Dania, Estonia, Niemcy, Grecja, Węgry, Islandia, Włochy, Łotwa, Litwa, Luksemburg, Holandia, Norwegia, Polska, Portugalia, Rumunia, Słowacja, Hiszpania, Turcja i Wielka Brytania³⁹⁰.

4. Zagrożenia dla innowacji

Raport *Consideration of the Preliminary Draft General Report on Strengthening Alliance S&T Resilience* wskazuje trzy obszary, gdzie technologiczny rozwój NATO może być zagrożony. System generowania innowacji państw NATO musi sprostać wyzwaniom: ekonomiczne i techniczne szpiegostwo, konkurencja w dostępie do rzadkich surowców i minerałów oraz standardy i normy kręgu kultury europejskiej (północnoatlantyckiej) które są obce dla państw autorytarnych (eksperymenty na ludziach, szacunek dla życia ludzkiego). Te wyzwania są potrzebą dla wypracowania trwałej adaptującej się do zmiany warunków odporności systemu generującego rozwój Nauka i Technologia. Aby to osiągać potrzeba wzrostu publicznego finansowania w naukę i technologię, promowanie zainteresowania w obszarze edukacji STEM (nauka, technologia, inżynieria i matematyka) wśród młodych, aby rozwijać przewagę technologiczną w nadchodzących dziesięcioleciach³⁹¹.

Przedsiębiorstwa stoją dziś więc przed wyzwaniami, jakie niesie ze sobą rosnąca integracja technologii cyfrowych technologii. Bezpieczeństwo cybernetyczne, duże zbiory danych, przetwarzanie w chmurze i sztuczna inteligencja to technologie, które wymagają od nich ponownego przemyślenia swojego modelu biznesowego we wszystkich sektorach biznesowych. Ta cyfrowa transformacja może doprowadzić do radykalnych zmian w sposobie organizacji pracy i zarządzania innowacyjność (produkty i technologie) i istotnie wpływają na ich możliwości biznesowe, w szczególności. Zmiany te dotyczą również otoczenia biznesowego, z redefinicją łańcuchów wartości i ekosystemów oraz pojawienie się nowych konkurentów o różnych profilach. Historyczne firmy obronne nie unikają tych fundamentalnych trendów.

³⁹⁰ Czytaj więcej: NATO - Topic: Emerging and disruptive technologies, https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_184303.htm (dostęp: 28.07.2023).

³⁹¹ EU should become a full stakeholder in defence innovation, w: Pushing limits. Defence innovation in a high-tech world, European Defence Agency, 2021, <https://eda.europa.eu/docs/default-source/eda-magazine/edm22singleweb.pdf>, s. 12-13 (dostęp: 28.07.2023).

Ciekawy wątek w tym zakresie przedstawia raport *Polskie Startupy 2022*. Zaprezentowane tam zostały najtrudniejsze do pokonania bariery i wyzwania dla startupów w Polsce. Wyniki, poparte są badaniem zrealizowanym przez twórców raportu dowodzą, że podstawowym wyzwaniem jest pozyskiwanie pracowników przy jednoczesnym szybkim wzroście kosztów zatrudnienia. Dla ponad połowy badanych startupów, problemem jest znalezienie odpowiednich pracowników, którzy pomogą w rozwoju firmy, jednocześnie utrzymując koszty zatrudnienia na akceptowalnym poziomie. Kolejną niezwykle istotną kwestią jest pozyskiwanie finansowania w kolejnych fazach rozwoju. 42% badanych firm wskazało na trudności z pozyskiwaniem środków finansowych na dalszy rozwój swojej działalności. Kolejne miejsce, na tym niechlubnym podium, zajmuje biurokracja przy prowadzeniu działalności operacyjnej. Co trzeci startup skarżył się na zbyt dużą liczbę biurokratycznych procedur, które utrudniają prowadzenie działalności. Do tego dochodzą częste zmiany przepisów prawnych, które wpływają na funkcjonowanie biznesu. Istotnym obszarem, na który wskazywały firmy są też trudności z realizacją ekspansji zagranicznej. Co czwarta z badanych firm wskazywała, że boryka się z wyzwaniem ekspansji na rynki zagraniczne. Brak odpowiednich zachęt inwestycyjnych, brak ulg podatkowych oraz odpowiednich zachęt do inwestowania w ich branżę to kwestie, które postrzegane są jako istotne przeszkody³⁹². Te bariery i wyzwania są typowe dla ekosystemu startupów w wielu krajach i wymagają odpowiednich strategii i wsparcia ze strony rządu, organizacji branżowych oraz innych instytucji, aby pomóc startupom w przekraczaniu tych przeszkód i rozwijaniu się na rynku.

Biorąc pod uwagę powyższe nie ulega wątpliwości, że ekosystem innowacji dla obronności powinien obejmować kilka kluczowych elementów. Przede wszystkim przemysł obronny musi pracować razem z rządem, aby zapewnić najnowsze technologie i rozwiązania dla wojska. Ta współpraca może obejmować różnego rodzaju inicjatywy, takie jak programy badawcze, finansowanie badań i rozwoju, a także współpraca przy komercjalizacji nowych technologii. Ważnym elementem tego systemu są uniwersytety i instytuty badawcze. Ich zadaniem jest dostarczanie nowych pomysłów i prowadzenie zaawansowanych badań. Powinny być więc aktywnie zaangażowane w rozwijanie nowych technologii obronnych. Kolejnym elementem jest budowa kultury innowacji. Ekosystem innowacji musi promować kulturę, która nagradza twórcze myślenie i ryzyko. To obejmuje otwarte podejście do badań i rozwoju, zachęcanie do eksperymentowania i błędu jako części procesu uczenia się. Żeby tak

³⁹² W. Dziewit, *Polskie Startupy 2022*, Startup Poland, Warszawa 2022, s. 81-93.

to funkcjonowało istotnym jest, aby czynione były inwestycje w badania i rozwój. Bezpieczeństwo to sektor, który wymaga ciągłych inwestycji w badania i rozwój, by zapewnić najnowocześniejsze technologie i rozwiązania. To wymaga solidnego finansowania, zarówno ze strony rządu, jak i sektora prywatnego. Rząd musi więc tworzyć ramy regulacyjne, które promują innowacje w przemyśle obronnym. Może to obejmować różne formy wsparcia, takie jak ulgi podatkowe dla firm prowadzących badania i rozwój, lub regulacje, które ułatwiają współpracę między sektorem prywatnym a publicznym. Jest to konieczne, aby w ekosystemie innowacji kluczowe zapewnić, że nowe technologie są szybko i efektywnie przenoszone do praktycznego zastosowania. To może wymagać mechanizmów, które ułatwiają współpracę między różnymi sektorami i instytucjami. Z punktu widzenia sektora obronnego kluczowe będzie także zapewnienie bezpieczeństwa informacji. Muszą być stworzone odpowiednie mechanizmy ochrony danych i technologii, aby zapobiec ich kradzieży lub wykorzystaniu przez potencjalnych wrogów³⁹³.

5. Rozpowszechnienie komercyjnych technologii bezzałogowych w wojnie na Ukrainie

Obecna wojna pomiędzy Rosją a Ukrainą oznacza pierwszy pełnoskalowy konflikt o charakterze symetrycznym, w którym intensywnie korzysta się z dronów bezzałogowych. Obie strony ciągle doskonalą swoje umiejętności zarówno w dziedzinie latających platform, jak i metod ich unieszkodliwiania. Tempo tego wyścigu zbrojeń jest wyjątkowo szybkie, co skłoniło obie strony do sięgania po dostępne komercyjne rozwiązania w celu utrzymania kroku. Analiza dostępnych źródeł wskazuje na tendencję, że o ile strona ukraińska jest lepiej rozwinięta w obszarze wykorzystania dronów, to Rosja posiada większy potencjał do ich neutralizacji. Według Royal United Services Institute (RUSI), Ukraińcy tracą miesięcznie około 10 tysięcy bezzałogowców³⁹⁴, głównie komercyjnych. Mimo dużych strat, wykorzystanie tanich dronów na froncie nie maleje, a dostosowuje się do nowych warunków.

Komercyjne drony są używane przez żołnierzy ukraińskich już od 2014 roku. Wykorzystywane były one w celu rozpoznania pozycji przeciwnika m.in. podczas walk o lotnisko w Doniecku. Po wybuchu pełnoskalowej wojny, za sprawą aktywności rosyjskich sił podjęto działania mające na celu usystematyzowanie wykorzystania tanich bezzałogowców na

³⁹³ <https://pfrsa.pl/technologiedlaobronnosci.html> (dostęp: 28.07.2023)

³⁹⁴ J. Watling, N. Reynolds N., *Meatgrinder: Russian Tactics in the Second Year of Its Invasion of Ukraine*, London 2023, s. 18, <https://static.rusi.org/403-SR-Russian-Tactics-web-final.pdf>. (dostęp: 08.09.2023).

froncie. Obecnie na Ukrainie funkcjonuje kilka organizacji pozarządowych, które koordynują szkolenie, wsparcie techniczne oraz zaopatrzenie w drony. Wyznaczają one standardy wykorzystania dronów oraz szkolenia ich pilotów. W swoich działaniach czerpią wzorce ze świata cywilnego, stosując nowoczesne metody nauczania oraz e-learning³⁹⁵. Znaczną część pilotów dronów stanowią cywilni wolontariusze.

Opracowanie zamkniętego katalogu dronów komercyjnych i samoróbek stosowanych na froncie ukraińskim jest obecnie niemożliwe. Oprócz popularnych na rynku cywilnym konstrukcji oraz samoróbek, dzięki wsparciu zagranicznemu pojawiają się tam różne nietypowe konstrukcje, jak na przykład amunicja krążąca z tektury³⁹⁶. Dobór rodzaju drona zależy od charakteru misji. Pierwszym rodzajem, najczęściej realizowanym są misje rozpoznawcze, polegające na prowadzeniu z powietrza obserwacji pozycji przeciwnika. Nieco podobne są misje polegające na kierowaniu ogniem artylerii – wówczas obsługa drona podaje artylerzystom koordynaty celu oraz koryguje prowadzony ogień³⁹⁷. Trzecim rodzajem misji są misje uderzeniowe – można je podzielić na misje zrzutowe oraz samobójcze. W pierwszym przypadku, do drona mocowany jest mechanizm zrzutowy wraz z ładunkiem wybuchowym (granaty, rzadziej pociski artyleryjskie). W drugim wykorzystuje się wyścigowe drony FPV obciążone materiałami wybuchowymi w charakterze amunicji krążącej do niszczenia pojazdów lub pozycji przeciwnika. Niektóre misje dronowe odbiegają od utartych schematów. Znany jest m.in. przypadek kradzieży rosyjskiej radiostacji przy użyciu bezzałogowca³⁹⁸.

Z kolei według najnowszej metodologii US Army można rozróżnić 6 rodzajów misji bezzałogowych statków powietrznych (BSP), które mogą być realizowane nawet w trakcie jednego lotu: misje polegające na rozpoznaniu pozycji przeciwnika, zapewniające świadomość operacyjną oddziału (np. sprawdzenie co się dzieje za wzgórzem), stosowanie dronów do przedłużania zasięgu komunikacji pomiędzy oddziałami operującymi na lądzie, misje bojowe (np. jako amunicja krążąca, zrzuty), kierowanie ogniem oraz wykorzystanie w charakterze

³⁹⁵ <https://jablunia.org/projekt-victory-drones-b735156369f24f639a79713eafcaa7cc?fbclid=IwAR3LZzeRINcm9nrNAUoAautJePOWHTm5TWEIEm6Mz2UAiqL2mcPi-gBnXRY> (dostęp: 08.09.2023).

³⁹⁶ <https://defence24.pl/wojna-na-ukrainie-raport-specjalny-defence24/kartonowe-drony-kamikaze-ukrainskim-sposobem-na-rosjan> (dostęp: 08.09.2023).

³⁹⁷ <https://www.youtube.com/watch?v=J5gRyoevqkk> (dostęp: 08.09.2023).

³⁹⁸ <https://www.businessinsider.com/ukraine-says-stole-russian-radio-drone-could-hear-enemy-plans-2023-1?IR=T> (dostęp: 08.09.2023).

broni psychologicznej (sianie popłochu wśród żołnierzy nieprzyjaciela)³⁹⁹. Poza wykorzystaniem dronów do wsparcia komunikacji, nie ma większych różnic między obiema metodologiami, stąd ze względu na charakter pracy związany z wojną na Ukrainie, dalsza część będzie opierać się na praktykach ukraińskich.

Tak jak siły ukraińskie wyznaczają w obecnym konflikcie trendy w zakresie wykorzystania tanich rozwiązań bezzałogowych, tak Rosjanie mają znaczną przewagę w obszarze ich neutralizacji. Wynika ona z nasycenia frontu siłami rosyjskimi, które w samym Donbasie obecne są już od 2015 roku. Wśród wyposażenia rosyjskich wojsk walki elektronicznej należy wymienić systemy walki radioelektronicznej, których celem jest zakłócanie sygnałów GPS, GSM, częstotliwości oraz transmisji danych. Według szacunków RUSI występują w zagęszczeniu co najmniej jednego systemu na każde 10 kilometrów frontu⁴⁰⁰. Ponadto, Rosjanie używają systemów DJI Aeroscope pozwalających na identyfikację i lokalizację dronów tej firmy a nawet ich pilotów⁴⁰¹. Rosyjskie siły zwalczają ukraińskie BSP także na inne sposoby. Kolejnym wykorzystywanym jest zakłócanie sygnału GPS i łączności między pilotem a dronem. Utrudnia to (w przypadku zakłócenia GPS) lub wręcz uniemożliwia (w przypadku zakłócania łączności z dronem) realizację misji przez komercyjne BSP. Rosjanie nauczyli się także fałszować sygnał GPS, co często doprowadza do rozbicia dronów⁴⁰².

O ile strony konfliktu są w stanie ponieść koszty z zakupem lub zbudowaniem nowego taniego bezzałogowca, to wyszkolenie nowego operatora jest długotrwałe. Dlatego najpopularniejszym sposobem zwalczania dronów jest lokalizowanie pilotów oraz ich fizyczna eliminacja. Do znalezienia ich wykorzystywane są głównie trzy metody. Pierwsza to lokalizowanie sygnału kontrolera metodą triangulacji, druga to wykorzystanie wspomnianego już systemu Aeroscope (działa tylko wobec dronów firmy DJI). Trzecią metodą jest kontr obserwacja dronem. Zlokalizowane stanowiska pilotów są ostrzeliwane artylerią. Na poziomie kompanii, Rosjanie wykorzystują doraźnie bron strzelecką i maszynową do zestrzelenia dronów, rzadziej małe zagłuszarki. Aby wcześniej wykryć zbliżający się bezzałogowiec,

³⁹⁹ Headquarters, Department of Army, Counter-Unmanned Aircraft System (C-UAS), s. 9, <https://irp.fas.org/doddir/army/atp3-01-81.pdf> (dostęp: 08.09.2023).

⁴⁰⁰ J. Watling, N. Reynolds, Meatgrinder: *Russian Tactics in the Second Year of Its Invasion of Ukraine*, London 2023, s. 18, <https://static.rusi.org/403-SR-Russian-Tactics-web-final.pdf>. (dostęp: 08.09.2023).

⁴⁰¹ <https://www.theverge.com/22985101/dji-aeroscope-ukraine-russia-drone-tracking>, (dostęp: 08.09.2023).

⁴⁰² https://defence-ua.com/army_and_war/jak_u_rashistiv_zminjujetsja_vikoristannja_droniv_ta_zasobi_protidiji_vid_elektromagnitnoji_zbroji_do_stvorennja_svojih_moskitnih_flotiv-11484.html, (dostęp: 08.09.2023).

tworzone są improwizowane wykrywacze, często oparte na chińskich podzespołach. Jeden z nich, PAK Masterok-3, potrafi wykryć drona DJI Mavic 3 z odległości 1500 metrów⁴⁰³

Wnioski

Zmiana podejścia do innowacji w XXI wieku, przechodząc od modelu zamkniętego do otwartego stała się faktem. Przekonanie, że innowacje opierają się na wewnętrznych zasobach organizacji, są chronione przed konkurencją i realizowane przez duże firmy musiało zostać zastąpione nowym podejściem. Koncepcja "open innovation" stawia na współdzielenie wiedzy i nabywanie rozwiązań z zewnątrz. W centrum tej idei leży przekonanie, że korzyści można czerpać z otoczenia rynkowego. Współczesne innowacje opierają się na zrównoważonym rozwoju, łącząc aspekty ekonomiczne, społeczne oraz ekologiczne.

Nie ulega wątpliwości, że ewolucja technologii militarnych oraz ich wpływ na rozwój cywilny przyczyniły się do intensywnego rozwoju gospodarczego i naukowego, a liczne wynalazki zmieniły społeczeństwa. Polska miała również swój wkład w technologiczny postęp świata, m.in. poprzez złamanie szyfrów Enigmy, opracowanie kamizelki kuloodpornej czy konstrukcję skrzydeł laminarnych. Innowacje stały się tym samym kluczowym elementem przynoszącym przewagę konkurencyjną dla firm oraz dla gospodarki narodowej jako całości. Umożliwiają firmom wprowadzenie nowych produktów i usług, doskonalenie procesów, zwiększenie efektywności, oszczędności i zysków, a także budowanie unikalności i lojalności klientów. Współczesna gospodarka opiera się na innowacjach, które napędzają postęp technologiczny, społeczny i ekonomiczny.

W kontekście NATO innowacje i przewaga technologiczna odgrywają kluczową rolę w utrzymaniu zdolności obronnych i bezpieczeństwa. Dwa główne aspekty są warte podkreślenia: to intensyfikacja tempa rozwoju technologicznego i zagrożenia dla stabilności światowego bezpieczeństwa. Konieczne jest więc śledzenie i wykorzystywanie najnowszych osiągnięć w dziedzinie technologii, aby utrzymać przewagę technologiczną nad potencjalnymi przeciwnikami. Współpraca między krajami członkowskimi NATO, inwestycje w badania i

403

https://sprotyvg7.com.ua/wp-content/uploads/2023/03/%D0%9C%D0%B5%D1%82%D0%BE%D0%B4%D0%B8%D1%87%D0%BA%D0%B0_%D0%90%D0%BD%D1%82%D0%B8%D0%B1%D0%BF%D0%BB%D0%B0_V7.pdf, (dostęp: 08.09.2023).

rozwój, a także współpraca z sektorem prywatnym i uczelniami są kluczowe dla utrzymania zaawansowanego potencjału obronnego. W polskim kontekście, choć niewiele innowacji jest kierowanych do sektora zbrojeniowego, programy NATO takie jak akcelerator DIANA i Fundusz Innowacji NATO otwierają perspektywy dla współpracy start-upów z sektorem zbrojeniowym. W celu przeciwdziałania zagrożeniom, NATO powinno rozwijać trwałe strategie adaptacji systemu generującego innowacje w obszarze Nauki i Technologii. Kluczowymi elementami takiego ekosystemu innowacji są współpraca między przemysłem obronnym a rządem, współpraca z uniwersytetami i instytutami badawczymi, promowanie kultury innowacji oraz zapewnienie odpowiednich ram regulacyjnych. Finansowanie badań i rozwoju, inwestycje w edukację oraz promowanie bezpieczeństwa informacji są kluczowe dla zapewnienia technologicznej przewagi i odporności NATO.

Trwający w tle konflikt na Ukrainie jest dowodem na to, że przenikanie świata cywilnego i zbrojeniowego ma już miejsce. Obie strony konfliktu, Ukraina i Rosja, coraz bardziej polegają na tym technologiach dual-use. Ukraińcy stosują drony do rozpoznania, kierowania ogniem i atakowania celów. Rosja z kolei skoncentrowała się na neutralizacji dronów ukraińskich poprzez walkę elektroniczną, zakłócanie sygnałów GPS i innych metod. Przy tym, Rosjanie wykorzystują również systemy do identyfikacji i lokalizacji dronów, a także fizyczną eliminację pilotów. Należy się więc spodziewać, że trend dyfuzji technologii cywilnych i militarnych będzie tylko postępował.

Streszczenie:

Przemysł zbrojeniowy podlega intensywnym zmianom technologicznym które mają wpływ na kształt pola walki. Przeprowadzone obserwacje rynku pozwalają stwierdzić, że proces zarządzania organizacją, biorąc pod uwagę innowacyjne czynniki rozwoju startupów opracowujących nowe technologie podwójnego zastosowania potrzebuje współpracy z branżą zbrojeniową a organizacje branży zbrojeniowej dla realizacji swoich celów potrzebują współpracy ze startupami. Celem artykułu było przedstawienie i ocena istoty współpracy startupów z branżą zbrojeniową w kontekście innowacji oraz wykazanie, że współpraca startupów z branżą zbrojeniową w obszarze nowych technologii ma istotne znaczenie dla zapewnienia bezpieczeństwa państwa. Ewolucja technologii militarnych oraz ich wpływ na rozwój cywilny przyczyniły się do intensywnego rozwoju gospodarczego i naukowego, a liczne wynalazki zmieniły społeczeństwa.

Słowa kluczowe:

Innowacje, przemysł zbrojeniowy, startupy

Keywords:

Innovations, arms industry, startups

Bibliografia:

1. Audretsch D., Colombelli A., Grilli L., Minola T., Rasmussen E., Innovative start-ups and policy initiatives, *Research Policy*, 49(10), 104027, 2020.
2. Azeem M., Khanna A., A systematic literature review of startup survival and future research agenda, *Journal of Research in Marketing and Entrepreneurship*, 2023.
3. Bal-Woźniak T., Zarządzanie innowacjami w ujęciu podmiotowym, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa 2020.
4. Berbatowicz R., Trzy polskie wynalazki, dzięki którym Hitler przegrał wojnę. Nie znasz żadnego z nich! <https://geekweek.interia.pl/raport-technika-ii-wojny-swiatowej/news-trzy-polskie-wynalazki-dzieki-ktorym-hitler-przegral-wojne-n,nId,6274768>.
5. Białoń L. (red.), Zarządzanie działalnością innowacyjną, Wyd. Placet, Warszawa 2010.
6. Brzeziński M.(red.), Zarządzanie innowacjami technicznymi i organizacyjnymi, Wyd. Difin, Warszawa 2001.
7. Chesbrough H.W., Graceful Exits and Foregone Opportunities: Xerox's Management of its Technology Spin-off Companies, „Business History Review” 2002, nr 4.
8. Chesbrough H.W., Open Innovation. The New Imperative for Creating and Profiting from Technology, Harvard Business School Press, Boston 2003.
9. Clement S., Strengthening Alliance S&T Resilience, 20.11.2022. <https://www.nato-pa.int/download-file?filename=/sites/default/files/2022-11/023%20STC%202022%20E%20rev.%201%20fin%20-%20ST%20RESILIENCE%20-%20REPORT%20CLEMENT.pdf>
10. Daradkeh M., Mansoor W., The impact of network orientation and entrepreneurial orientation on startup innovation and performance in emerging economies: The moderating role of strategic flexibility, *Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity* 9 (2023) 100004, 2023.
11. Drucker P.F, Innowacja i przedsiębiorczość. Praktyka i zasady. PWE, Warszawa 1992.
12. Dyer J., Gregersen H., Christensen C.M., DNA Innowatora. Zostań mistrzem we wdrażaniu innowacji, Harvard Business Review Polska, Warszawa 2012.
13. Dziemianko Z., Przemysł zbrojeniowy w COP, Wyd. Adam Marszałek, Toruń 2004.
14. Kamiński Ł., Nowy wspaniały żołnierz. Rewolucja biotechnologiczna i wojna w XXI wieku, Wyd. Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2014.
15. Dziewit W., Polskie Startupy 2022, Startup Poland, Warszawa 2022.
16. EU should become a full stakeholder in defence innovation, w: Pushing limits. Defence innovation in a high-tech world, European Defence Agency, 2021 <https://eda.europa.eu/docs/default-source/eda-magazine/edm22singleweb.pdf>
17. Freeman Ch., The Economics of Industrial Innovation, Pinter, London 1982.
18. Gierulski W., Santarek K., Wiśniewska J., Komercjalizacja i transfer technologii, PWE, Warszawa 2020.
19. Griffin R.W., Podstawy zarządzania organizacjami, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa 1996.

20. Gwarda-Gruszczyńska E., Współczesne koncepcje innowacji, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2020.
21. Headquarters, Department of Army, Counter-Unmanned Aircraft System (C-UAS), <https://irp.fas.org/doddir/army/atp3-01-81.pdf>
22. <https://defence24.pl/wojna-na-ukrainie-raport-specjalny-defence24/kartonowe-drony-kamikaze-ukrainskim-sposobem-na-rosjan>
23. https://defence-ua.com/army_and_war/jak_u_rashistiv_zminjujetsja_vikoristannja_droniv_ta_zasobi_protidiji_vid_elektromagnitnoji_zbroji_do_stvorennja_svojih_moskitnih_flotiv-11484.html
24. <https://forsal.pl/galeria/815625,wojna-matka-wynalazkow-zobacz-jakie-technologie-zawdzieczamy-wojsku.html>
25. <https://histmag.org/Innowacje-w-technice-wojskowej-na-przelomie-XIXXX-wieku-16185>
26. <https://jablunia.org/projekt-victory-drones-b735156369f24f639a79713eafcaa7cc?fbclid=IwAR3LZzeRINCm9nrNAUoAautJePOWHTm5TWEIEm6Mz2UAiqL2mcPi-gBnXRY>
27. <https://klubjagiellonski.pl/2016/08/15/polacy-zmieniaja-historie-wojskowosci/>
28. <https://pfrsa.pl/technologie dla obronności.html>
29. https://sprotyvg7.com.ua/wp-content/uploads/2023/03/%D0%9C%D0%B5%D1%82%D0%BE%D0%B4%D0%B8%D1%87%D0%BA%D0%B0_%D0%90%D0%BD%D1%82%D0%B8%D0%B1%D0%BF%D0%BB%D0%B0_V7.pdf
30. <https://startup.pfr.pl/pl/aktualnosci/technologie-dual-use-co-jest-i-jak-moga-na-tym-polu-dzialac-start-upy>
31. <https://wiadomosci.wp.pl>;
32. <https://www.businessinsider.com/ukraine-says-stole-russian-radio-drone-could-hear-enemy-plans-2023-1?IR=T>
33. <https://www.businessinsider.com/ukraine-says-stole-russian-radio-drone-could-hear-enemy-plans-2023-1?IR=T>
34. <https://www.istockphoto.com/pl>;
35. <https://www.komputerswiat.pl>
36. <https://www.konflikty.pl>;
37. https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_184303.htm
38. <https://www.newsweek.pl/historia/wojna-matka-wynalazku-galeria/ywpmsze>
39. <https://www.rp.pl/historia>;
40. <https://www.smartage.pl>;
41. <https://www.theverge.com/22985101/dji-aeroscope-ukraine-russia-drone-tracking>
42. <https://www.youtube.com/watch?v=J5gRyoevqkk>
43. Isaacson W., Leonardo Da Vinci, Insignis 2017.
44. Janasz W (red.). Innowacje w działalności przedsiębiorstw w integracji z Unią Europejską, Wyd. Difin, Warszawa 2005.
45. Karlik M., Zarządzanie innowacjami w przedsiębiorstwie, Wyd. Poltext, Warszawa 2012.

46. Katz Y., Bohbot A., Czarodzieje broni. Izrael – tajne laboratorium technologii militarnych, Wyd. Rebis, Poznań 2018.
47. Kotler Ph., Marketing, Wyd. Gebethner i S-ka, Warszawa 1994.
48. Laursen K., Salter A., Searching high and low: what types of firms use universities as a source of innovation? „Research Policy”, nr 33, 2004.
49. Laursen K., Salter A., Searching high and low: what types of firms use universities as a source of innovation? „Research Policy”, nr 33, 2004.
50. McGowan P., Innowacja i przedsiębiorczość wewnętrzna [w:] Praktyka kierowania, D.M. Stewart (red.), PWE, Warszawa 1994.
51. Mitkow Sz., Bezpieczeństwo militarne Polski w realiach XXI wieku. Wybrane aspekty, Wyd. Difin, Warszawa 2023.
52. Mitkow Sz., Pozyskiwanie sprzętu wojskowego a potencjał obronny Polski, Wyd. FNCE, Poznań 2019.
53. Nowakowska-Krystman A., Sieci biznesowe i uwarunkowania ich tworzenia w przemyśle zbrojeniowym. Wybrane problemy, Wyd. Akademii Sztuki Wojennej, Warszawa 2018.
54. Pichlak M., Uwarunkowania innowacyjności organizacji. Studium teoretyczne i wyniki badań, Wyd. Difin Warszawa 2012.
55. Pollman E., Startup Governance, University of Pennsylvania Law Review, 2019.
56. Poznańska K., Czynniki sukcesu małych przedsiębiorstw w Polsce, *Ekonomika i Organizacja przedsiębiorstwa*, numer specjalny, maj 2006.
57. Rogers E.M., Diffusion of Innovations, Free Press, New York 2003.
58. Schumpeter J.A., Teoria rozwoju gospodarczego, PWE, Warszawa 1960.
59. Skulski P., Miejsce przemysłu obronnego w gospodarce – wybrane problemy, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu”, nr 452/2016.
60. Smith R., Military Economics. The interaction of power and money, Palgrave Macmillan, New York 2009.
61. Sopińska A., Dziurski P., Otwarte innowacje. Perspektywa współpracy i zarządzania wiedzą, Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa 2018.
62. Stawasz E., Charakterystyka i potrzeby firm wysoko innowacyjnych z sektora MŚP w regionie łódzkim [w:] Konkurencyjność firm regionu łódzkiego na rynkach międzynarodowych, L. Lewandowska (red.), Wyd. Polskiego Towarzystwa Ekonomicznego, Łódź 2006.
63. Watling J., Reynolds N., Meatgrinder: Russian Tactics in the Second Year of Its Invasion of Ukraine, London 2023. <https://static.rusi.org/403-SR-Russian-Tactics-web-final.pdf>.
64. Webber R., Zasady zarządzania organizacjami, PWE, Warszawa 1996.
65. Weir W., 50 broni, które zmieniły sposób prowadzenia wojen, Wydawnictwo Amber, 2017.
66. West J., Gallagher S., Challenges of Open Innovation: The Paradox of Firm’ Investment on Open-Source Software, *R&D Management*, vol. 36, No 3, 2006.
67. White L., Davis C.D., Lean Startup Theory. SAGE Publications, Inc., 2023.

Jakub Adamkiewicz

Wojskowa Akademia Techniczna
im. Jarosława Dąbrowskiego

Patrycja Bryczek-Wróbel

Wojskowa Akademia Techniczna
im. Jarosława Dąbrowskiego

Marzena Walkowiak

Wojskowa Akademia Techniczna
im. Jarosława Dąbrowskiego

The Challenges for Polish Territorial Defence in the Face of Hybrid Threats from the Russian Federation

Introduction

In the light of neo-imperialist ambitions of Russia to recover its influence in the area dominated by the former Soviet Union, the security environment of Poland and of other countries in the region has become unstable, which requires taking strong remedial actions. The current threats are of a hybrid nature. An increasing number of these threats emerges outside the traditional scope of military activities, and a country may lose its sovereignty and territorial integrity also as a result of non-military or paramilitary operations. This is proven by the military conflict in Eastern Ukraine, which was presented on part of Russia as an internal dispute between separatist regions and the Ukrainian government. However, in fact it is a form of hybrid aggression conducted by Russia, which supported the separatists from the Donetsk and Lugansk regions both by providing equipment and technologies, and by human forces. Ukrainian media and government have frequently informed about the so-called “green men”, i.e., unidentified soldiers of Russian troops who crossed the Russian border to fight on the side of the separatists. At the same time, this was accompanied, both officially, and unofficially, by informational, financial, and political support provided by Russia for the rebellious part of the Ukrainian population who supported Russia. The unconventional formula of the military operations conducted in the territory of Ukraine required defining a new category of conflict, which was named the hybrid war. Ultimately, this war transformed into a classical military

conflict between two countries. The actions of the Russian Federation in the territory of Ukraine pointed to the need to build strong territorial defence forces that would be able both to counteract hybrid activities and to move to active resistance in the event of open conflict, including irregular operations, such as guerilla warfare, in the occupied territory.

Research methodology

The main research problem is the question: *What are the challenges for Polish Territorial Defence Forces that result from the neo-imperialist policy of the Russian Federation that takes hybrid actions against the countries of the former Eastern Block?* The research was conducted as part of the project *Functioning of Territorial Defence Forces in the institutional and social aspects*. The analysed material was obtained from five interviews with high-rank officers of the Armed Forces of the Republic of Poland and ten interviews with security experts employed at self-government authorities in three voivodeships. The research was conducted by experienced professional interviewers and scientists from the Military University of Technology. In total, nearly 14 hours of recordings and over three hundred pages of transcriptions were analysed. This article also uses information obtained from representatives of the armed forces that describes various aspects of the functioning of the Territorial Defence Force. The authors of this study received a large amount of information about the conflict between Russia and Ukraine from Mr Dariusz Materniak, who has a PhD degree in security sciences and at the same time works as a journalist and observer of the conflict. The reports of the Geopolitical Intelligence Services were a valuable supplement to the current knowledge about the war between Russia and Ukraine. The whole research process focused on verifying the adopted hypothesis, which was as follows: *The territorial defence forces of countries that are facing the threat of hybrid operations on part of the Russian Federation, including the Polish Territorial Defence Forces, should not only be excellently prepared to perform unconventional actions in their areas of responsibility, but also identify with the problems of the local community, which may be supported by the institutional and functional integration of the military structures with local government and self-government administration*. The empirical research was supported by desk research, in particular specialist and academic publications on the organisation of territorial defence in Poland. The scope of the analysed data included the aims and objectives of the formation of the new type of troops, the methodology of training and preparation of the soldiers of these forces, as well as theoretical aspects of territorial defence. In this respect, the authors referred to the publications of Ryszard Jakubczak, who is considered to be one of the most important territorial defence researchers in Poland. In

particular, the authors referenced his monographs: *Współczesne Wojska Obrony Terytorialnej (Contemporary Territorial Defence Forces) (2014)* and *Współczesna obrona narodowa (Contemporary National Security) (2020)*. The authors also used the knowledge obtained from Professor and General Tadeusz Szczurek, who is an expert in the scientific recognition of unconventional forms of combat and the scientific editor of the monograph *Asymetryczne zagrożenia bezpieczeństwa narodowego XXI wieku (Asymmetric Threats to the National Security in the 21st Century) (2014)*.

Hybrid operations of the Russian federation against Ukraine

The leading example of hybrid war has become the annexation of the Crimean Peninsula which had belonged to Ukraine by the Russian Federation in February 2014. The direct impulse that led to the intensification of the Russian operations in the Crimea was the loss of power by the president of Ukraine who supported Russia, Viktor Yanukovich⁴⁰⁴. The response of Russia to these events, and, at the same time, the first stage of the conflict with Ukraine, were the actions taken in the territory of the Autonomous Republic of Crimea. In the initial stage of the operation, these actions consisted in introducing own military units without signs that would define their national affiliation, and which were officially presented as alleged representatives of “local self-defence”. In the information circulation, they were identified as the “green men”. The operations of these troops consisted mainly in taking over control of the most important infrastructure objects and authorities, and in blocking the soldiers of Ukrainian troops in their bases. At the same time, the Russian Federation concentrated its forces along the Ukrainian border⁴⁰⁵.

At that stage, no combat between the units of the Ukrainian armed forces and Russian troops took place. According to some experts, the lack of armed response on the part of Ukraine resulted from the need to secure the border between Russia and Ukraine by transferring the units of the Ukrainian Armed Forces that were mostly permanently stationed in the western and central part of the country to the east. This manoeuvre allowed to build troop groupings along the prognosed routes of potential Russian attack (i.e., in the vicinity of Kiev and Chernihiv, Kharkiv, Donbas, as well as Kherson and Odessa). As a result, the potential open Russian intervention in eastern Ukraine became less likely, due to the potential high costs (both military

⁴⁰⁴ H. Kuromiya, *The War in the Donbas in Historical Perspective*, “Soviet and Post Soviet Review” 2019, vol. 46/3, pp. 245-62.

⁴⁰⁵ T. Ambrosio, *The Rhetoric of Irredentism: The Russian Federation's Perception Management Campaign and the Annexation of Crimea*, “Small Wars and Insurgencies” 2016, vol. 27/ 3, pp. 467-90.

losses and political and economic risks, in particular in the international aspects) for the Russian part⁴⁰⁶.

However, withdrawing from open invasion on the territory of Ukraine did not mean that the Russian Federation completely gave up its attempts to subordinate the eastern and southern regions of Ukraine to its rule. This became clear in mid-April 2014, after the towns locating in the Donetsk Oblast: Sloviansk and Kramatorsk were seized by armed groups that were composed both of representatives of local circles of Russian supporters and mercenaries and agents of Russian special services. A large part of them penetrated Ukraine between March and April, being officially identified as tourists, economic migrants, or travellers⁴⁰⁷. Their actions resulted in seizing the premises of authorities, Police and Ukrainian Security Service stations, and other strategic objects in the Donetsk and Lugansk Oblasts and with time, after occupying larger territories, the proclamation of establishing the Donetsk People's Republic and the Lugansk People's Republic⁴⁰⁸. The seriousness of this threat is confirmed by the words of NATO's Supreme Allied Commander in Europe, General Philip M. Breedlove, who said that "it's of utmost importance that NATO be ready for so-called 'little green men.' Armed military personnel without sovereign insignia, who create unrest, occupy government buildings, incite local populations (...). Once the green men are there, a revolution happens quickly". He added that, "What we see in Russia now in this hybrid approach to war, is the use of all the tools that they have to reach into a nation and cause instability"⁴⁰⁹.

Another, parallel element of Russian involvement in the conflict were weapon supplies for the groups of so-called separatists. Initially these were small supplies, comprising mainly light small arms, anti-tank and anti-aircraft weapons, over time - as the capacity to transport armaments increased after the militants captured several border crossings - also including armoured personnel carriers, tanks and artillery, including rockets, as well as mobile anti-aircraft kits. A result of the last action was the shooting down of the Boeing 777 airplane of the

⁴⁰⁶ D. Materniak, *Plan Putina załamał się po Krymie: wyszło nie tak jak chciała Rosja*, „Defence24.pl” http://www.defence24.pl/wywiad_plan-putina-zalamal-sie-po-krymie-wyszlo-nie-tak-jak-chciala-rosja/, (access of: January 15 2016).

⁴⁰⁷ M. Galeotti, *Hybrid, Ambiguous, and Non-Linear? How New Is Russia's 'New Way of War'?*, "Small Wars and Insurgencie" 2016, vol. 27/ 2, pp. 282-301.

⁴⁰⁸ E. Giuliano, *Who Supported Separatism in Donbas? Ethnicity and Popular Opinion at the Start of the Ukraine Crisis*, "Post-Soviet Affairs" 2018, vol. 34/ 2-3, pp. 158-78.

⁴⁰⁹ J.R. Haines, *How, 'Why, and When Russia Will Deploy Little Green Men – and Why the US Cannot'*, Foreign Policy Research Institute, <http://www.fpri.org/article/2016/03/how-why-and-when-russia-will-deploy-little-green-men-and-why-the-us-cannot/>, (access of: January 14 2021).

Malaysian Airlines (most likely by mistake), with 298 passengers and crew members on board, of whom no one survived⁴¹⁰.

Although the Russian part was not officially involved in the conflict in eastern Ukraine, shelling of units of the Ukrainian Armed Forces taking part in operations against members of illegal armed groups - mainly using large-calibre barrel artillery and rockets - was regularly conducted from its territory as early as the summer of 2014. Also, some aircraft of the Ukrainian Air Force were shot down by air-to-air missiles that were fired by Russian combat aircraft in the airspace of the Russian Federation. In August 2014, regular units of the Russian Army entered the territory of Ukraine, allegedly by mistake, as a result of navigation errors during the manoeuvres. With time, the participation of Russian soldiers in combat has become a standard: at the turn of January and February 2015, during the fights in the town of Debaltsevo, their number reached, according to various sources, from 10 to 15 thousand soldiers, mainly those who dealt with logistics, operating radar stations, communications systems, artillery and armoured vehicles, and in form of the presence of soldiers of Russian special units, who were mainly performing reconnaissance and diversion operations⁴¹¹.

Until the military aggression of the military forces of the Russian Federation in Ukraine on the 24th of February 2022, the nature of the conflict in eastern Ukraine was definitely hybrid.

This is a form of conflict that involves a dynamic combination of conventional military forces and irregulars, terrorists and criminals, or all of them at once, aimed at achieving a common political purpose in order to achieve the set benefits or goals⁴¹²

Moreover, it does not exclude combining various types of adversary actions, not only military ones (i.e., the use or threat to use the armed forces) but also actions in other areas (diplomatic, economic, informational, etc.). In order to exert pressure on the enemy and to achieve the intended goals⁴¹³. According to Yevhen Magda, the Ukrainian political scientist, hybrid war is an attempt of one country to impose its will on another, in the spheres of politics, economy, information policy, and in other areas, which is realised without proclaiming the state of war and in compliance with the standards of international law. Hybrid war does not require

⁴¹⁰ S. Kuipers, E. Verolme, E. Muller, *Lessons from the Mh17 Transboundary Disaster Investigation*, "Journal of Contingencies and Crisis Management" 2020, vol. 28/2, pp. 131-40.

⁴¹¹ Ł. Nadolski, *Kampania zimowa w 2015 roku na Ukrainie*, Bydgoszcz 2017.

⁴¹² J. R. Davis, *Continued evolution of hybrid threats*, "Three Swords Magazine" 2015, vol. 28, p. 20.

⁴¹³ T. Szczurek, *Asymetryczne zagrożenia bezpieczeństwa narodowego w XXI wieku*, Warsaw 2014, p. 13.

the occupation of the enemy's territory, as it strives to destroy the power structures from within and to break the will to resist in the society. In his opinion, the factors that contributed to Ukraine being involved in this kind of conflict were the large territory that is difficult to control, the corruptibility of the political and business groups (including central administration), no membership in military alliances and the multinational and multiethnic nature of the state. Hybrid war is a complex of actions that are conducted simultaneously in the military, diplomatic, economic, and informational spheres. The military factor does not necessarily have to be dominant, as, for example, the informational or intelligence and diversion factors may be not less important⁴¹⁴.

The crisis in Ukraine demonstrated that an important element in the spectrum of security threats (both to public security and to the security of state on the strategic scale) are crises and conflicts below the threshold of war (one of the forms of such conflict may be hybrid war). These are situations when the attacked state is unable to determine with all certainty whether it has become a target of external aggression that would justify launching the international mechanisms of allied support. The key elements in the neutralisation of such threats are not only the armed forces (which are in principle designated to respond to external aggression, which, as it has been mentioned, may be difficult to diagnose), but first of all, the territorial defence forces. In this case, they should support internal security organs, whose task is to handle the negative phenomena that occur internally, regardless of whether the source of these phenomena are internal threats or whether they are caused by external intervention that is conducted with the use of means that hinder or even completely prevent the identification of the entity that is responsible for the emerging threat. A potential enemy in such conflict may be not only members of armed groups, terrorists or criminals, but also hostile groups of civilians, who are usually unarmed and act with use of so-called "passive resistance" methods⁴¹⁵. They may be capable of affecting the capacity of state authorities and of the competent services who are responsible for restoring security and public order to function properly (such situations, with the participation of groups of civilian population, frequently occurred in the initial phase of the conflict in Donbas)⁴¹⁶. In such event, well trained Territorial Defence Forces that originate from the local population and at the same time identify with the state and represent national interest

⁴¹⁴ J. Magda, *Wojna hybrydowa – przeżyć i zwyciężyć*, Charków 2015, pp. 27-29.

⁴¹⁵ D. J. Kilcullen, *Counterinsurgency*, New York 2010, p. 200.

⁴¹⁶ M. Iwanik, A. Alijew, *Ukrainie potrzebna jest strategia wobec Krymu*, „Portal Polsko-Ukraiński polukr.net” <http://www.polukr.net/blog/2015/04/alim-alijew-ukrainie-potrzebna-jest-strateg-wobec-krymu/>, (access of: February 15 2021).

may counter the new type of threats, while at the same time being an important pillar of national security. Another argument that supports the formation of territorial defence forces is their ability to conduct irregular operations in the areas occupied by the enemy. We are currently dealing with such potential situation in the territory of Ukraine. Such possibility was mentioned, among others, in the Geopolitical Intelligence Services report: stating that “The importance of unconventional conflicts continues to be underestimated by the Russian military leadership, which has learned little from the operations in Afghanistan, Chechnya and Syria. Those experiences were not adequately institutionalized through a doctrine capable of addressing the tactical differences between a conventional and irregular war, or handling conventional and unconventional war simultaneously, as will almost certainly be the case. It is therefore extremely plausible that, should the conflict become irregular, the insufficiently prepared Russian contingent will face a crushing defeat”⁴¹⁷.

The seven-year (2014-2021) hybrid conflict between Russia and Ukraine, which had all the characteristic properties of war, demonstrates clearly, that the strategic aim of the Russian Federation was not the annexation of the Crimea. Rather than physically taking over the territory of Donbas or other eastern borderlands of Ukraine, the Russian Federation strives to permanently destabilise the region. In this way, Moscow intends, first of all, to prevent Ukraine from getting closer to the European Union, although this had already become real after signing and ratifying the Association Agreement, even if it is assumed that the country might become a Member State in a very long-term perspective (even after 15 or 20 years, or even later). Paradoxically, the Russian aggression accelerated the decision of the European Commission to grant Ukraine the status of a candidate to the European Union, though it is only the beginning of a long road to full membership.

In the political sphere, the uncontrolled military and political conflict on the eastern border, which threatens to escalate, puts a big question mark over the possibility of Ukraine's integration into both the European Union and NATO. In the economic sphere, the state of permanent conflict and the prospects of full-scale Russian aggression forces, among others, increased expenditures on armament. This additionally damages the poor economic condition of Ukraine, leading to public discontent and evoking the desires for political and social stabilisation, which used to be identified with the protectorate of the former Soviet Union. Apart

⁴¹⁷ F. Saini Fasanotti, *Will Ukraine shift to an irregular war?* Geopolitical Intelligence Services AG 2022, <https://www.gisreportsonline.com/?p=34792> Report published: May 19, 2022.

from problems in the social sphere, one should also add humanitarian problems in the war operations zone, the growing number of casualties among soldiers and civilians, the unclear scope of responsibility for civilian victims and the whole informational sphere of the conflict in the media. According to the previously cited political scientist, Yevhen Magda, the aim of Russia is to fully subordinate Ukraine, but without conquering it formally, while maintaining the appearances of formal independence⁴¹⁸. What is important, the Russian Federation may achieve these goals with relatively little effort and resources, which also applies to constant denial of any links to the armed groups that operate in Donbas. The resulting situation will be in many aspects very similar to that of Georgia, where the separatists' republics of South Ossetia and Abkhazia have also been functioning since the early 1990s. They also play the role of a destabilising factor and are a potential hot spot for conflict with Russia, which could be noticed very clearly in 2008. This situation was perfectly summarised by Polish journalist and analyst Witold Jurasz, who pointed to the threats that are related to the current conflict in Donbas: "It does not matter that [Russia] does not gain mass support, and those who fight in Donbas are mercenaries and local bandits. The goal has been achieved. Ukraine has become an area of combat, people are dying, and the West has received a clear and legible signal: The price for Kiev's European ambitions is war"⁴¹⁹. Such situation is a very desirable development for Moscow, and its existence may be considered to be a strategic defeat of the European Union, not only due to geopolitical reasons, but also, or even mainly due to the fact that Russia was actually allowed to participate in deciding about the expansion of the territory of the Union.

The crisis in Ukraine demonstrated how fragile the international security guarantees are, if the country does not have sufficient own means to respond to the aggression. It is worth reminding that the Russian Federation was one of the four states that signed the Budapest memorandum on Security Guarantees for Ukraine in 1994⁴²⁰. The lack of adequate national capacity to defend the country led to the loss of control of Ukraine over its territory. At the same time, the imperialist ambitions of Russia, which manifest in the attempts to recreate the zones of influence that were lost after the fall of the Soviet Union, were demonstrated⁴²¹. In

⁴¹⁸J. Magda, *Wojna hybrydowa...*, op. cit., p. 13.

⁴¹⁹ W. Jurasz, *Rosja nie oszalała*, "Forbes.pl", <http://www.forbes.pl/witold-jurasz-lepiej-juz-bylo,artykuly,181169,1,1.html>, (access of: January 16 2021)

⁴²⁰ *Budapest Memorandums on Security Assurances*, Published December 5, 1994 (ang.). The Council on Foreign Relations (CFR), 1994-12-05. (access of: March 25 2021).

⁴²¹ V. N. Konyshov, R. V. Parfenov, *Hybrid Wars - between Myth and Reality*, "Mirovaya Ekonomika I Mezhdunarodnye Otnosheniya" 2019, vol. 63/12, pp. 56-66.

the opinion of many experts, Ukraine is not the last victim of hybrid war. The potential list of further targets includes central and Eastern European and Caucasian states. The main factor that supports the realisation of the scenarios is first of all the presence of large groups of the Russian minority. As a result, the most endangered are those states and regions, where the first “green men” can easily hide among local groups that speak Russian and have a pro-Russian attitude⁴²², as well as circles that are vulnerable to the actions of political forces and organisations as well as media that support Russia. What is important, the activities that are part of hybrid war do not have to engage most of the potential of the aggressor state but they may still effectively influence the political and economic situation of the victim state, also in the international aspect (as may clearly be seen in Ukraine) by creating further “frozen” conflicts⁴²³, similar to that in Donbas⁴²⁴. Moreover, for at least several years, Russia has been conducting active policy to counteract so-called “coloured revolutions”⁴²⁵ (which, outside Ukraine, also took place in Georgia and Kirgizstan). The main aim of this policy is to maintain its influence in former Soviet Union states or, at least, to prevent them from getting closer to the West⁴²⁶. At the same time, it should be emphasised that one of these countries is Poland, who has had experience in resisting to Russian occupation dating back to the 18th century⁴²⁷.

Challenges for the Territorial Defence Forces of the Republic of Poland

The countries of the Central and Eastern Europe region that used to be under the domination of the Soviet Union are currently in very similar situation. The imperialist attempts of the Russian Federation to restore its former zone of influence may evoke fears and should motivate the countries of the region to strengthen their defensive capacity. One of the directions of such actions may be building strong territorial defence forces.

The Territorial Defence Force was established in a way in response to the hybrid conflict in Ukraine, supported by the fear of potential threats coming from Russia. This is proven by the

⁴²² J. R. Haines, *How, Why, and When Russia...*, op. cit..

⁴²³ J. Dziuba, *Gra mniejszości rosyjską*, „Portal Spraw Zagranicznych”, <http://www.psz.pl/117-polityka/joanna-dziuba-gra-mniejszoscia-rosyjska>, (access of: March 11 2021).

⁴²⁴ В. Кравченко, *Микола Замкула, Гібридна війна: як передбачити Росію?*, „Portal Polsko-Ukraiński polukr.net”, <http://www.polukr.net/uk/blog/2016/02/hibrydnavijna/>, (access of: January 30 2021).

⁴²⁵ A. Eberhardt, *Rewolucja, której nie było. Bilans pięciolecia „pomarańczowej” Ukrainy*, „Ośrodek Studiów Wschodnich”, <http://archive.is/va3r#selection-479.1-479.71>, (access of: March 11.2021).

⁴²⁶ В. Гусаров, *Россия усиленно осваивает тайные военные операции гибридного характера. Аналитика группы «ИС»*, „sprotyv.info”, <http://sprotyv.info/ru/news/kirov/rossiya-usilenno-osvaivaet-taynye-voennye-operacii-gibridnogo-haraktera-analitika-gruppy>, (access of: March 20 2021).

⁴²⁷ R. Jakubczak, *Współczesna obrona narodowa*, Warsaw 2020, pp. 37-42.

timeline of events related to the creation of these forces. The concept of establishing a certain type of troops arose in 2015, i.e., one year after the annexation of the Crimea. Then, in 2016, the idea to create territorial defence forces along with the legislation establishing the new formation emerged. The first unit was formed in the beginning of 2017. During that period, the idea of Territorial Defence Forces was improved based on the conclusions drawn from the observed conflict in eastern Ukraine.

The key was the constatation that a state may effectively seize the territory of another country without introducing operational forces to the area. Destabilisation activities, such as disinformation and propaganda that may wake dormant ethnic conflicts and worldview disputes, are sufficient. Such atypical form of attack requires developing unconventional ways of defence. The Territorial Defence Forces are one of the concepts of responding to potential aggression of this kind in Poland. It seems to be justified by arguments. First of all, the TDF units are composed of soldiers who are emotionally tied to the territory that they defend, i.e., residents of the area. This builds a strong motivation to fight for their families and homes, which are threatened in the face of hostile intervention. Being driven by emotions may, in this situation, strengthen the morale of whose soldiers. In the past, such motivation brought victories in many a battle that was apparently impossible to be won. Moreover, the local roots of these soldiers give them a better knowledge of the area where operational activities are conducted. Hence, properly trained soldiers are able to use the advantages of the battlefield and find hideouts that will allow them to conduct an effective guerilla war. Apart from that, as alert observers of the life of the local community, they may notice any potential diversion activities, such as destabilisation, incitement, or disinformation attempts, and respond to them appropriately. Thus, soldiers of Territorial Defence Forces become an element of the intelligence system, which gives the services that are responsible for the internal defence of the state to respond quickly to any attempts to disintegrate it.

The hybrid operations of the Russian Federation towards Ukraine revealed several main tasks that should be performed by territorial defence forces. These include, among others: Monitoring threats and responding immediately to the emergence of foreign entities, in particular if they conduct an activity with the aim to weaken the bonds between the local community and the state, and, as the activities of the enemy intensify, defending the territory and local population in a decisive manner, using the social support for these activities. If the territory is seized by the enemy, the Territorial Defence Forces should conduct irregular operations, with the aim to successively destroy the live force and combat assets of the enemy

and to disorganise its activities and prevent it from conducting an organised occupation of the territory. If the hybrid conflict develops into an open armed conflict, the task of the territorial defence force should be to create the appropriate conditions for the introduction of operational troops and to closely cooperate with the units that conduct regular military operations. On the other hand, if national or allied support is received, the forces should ensure the proper conditions for taking over control of the given territory and to reconstruct the critical infrastructure of the state⁴²⁸, including central and local government administration.

Conclusion

The success of the hybrid operations conducted by the Russian federation and the defeat of the Ukrainian forces in the eastern part of their country resulted from the poor preparation of the Ukrainian forces and the fact that the defence system was not adapted to the new formula of hybrid conflict. One of the main sources of the defeat was the participation of the local community on the side of Russia. At the same time, the most effective element of Ukrainian response were the units of volunteers who originated from pro-defensive (but nationalist) groups. One may be tempted to state that the hybrid conflict takes place in the fields of “will power” and loyalty to one of the fighting parties. The combat is based rather on the morale of the participants than on the technical resources. This is, in a way, a return to the origins of the art of war, when the victory in the battlefield often depended precisely on the motivation of soldiers.

The concept of the Territorial Defence Forces in Poland was developed after the Ukrainian crisis and the annexation of the Crimea by the Russian Federation. These events had a major influence on the assumptions and objectives adopted for creating a new type of troops, as it was assumed that the most effective element of resistance against a similar type of attack will be to use soldiers who are assigned to fight in the area where they live and where their homes are situated. This was a reference to the idea of guerilla combat at the times of World War II, when units composed of volunteers were able to resist the occupant’s forces for years, using their excellent knowledge of the area and outstanding will to fight. Initially, this assumption caused quite a stir and evoked some doubts (not to mention controversy) among the experts in the fields of security and defence. However, with time, it slowly turned out that the

⁴²⁸ M. Walkowiak, T. Szczurek, *Critical infrastructure in view of the challenges to national security*, Warsaw 2021, pp. 52-54.

new type of forces may to a certain extent foster building defence against asymmetric forms of military aggression. Although, fortunately, these assumptions have not been tested in practice, there are some theoretical grounds to believe that the Territorial Defence Forces will fulfil at least part of their mission. The correctness of the adopted assumptions was doubtlessly confirmed by the conclusions from the course of the conflict between Russia and Ukraine, which point to the real possibility of the conflict transforming into a guerilla war.

As a result, it seems that Territorial Defence Forces may indeed be a response to the threat of hybrid conflict. In the face of the presence of this kind of forces, the enemy will find it difficult to use the erosion of the local population's sense of identification with the state and to strengthen the separatist movements. Moreover, although the military competences of Territorial Defence Forces will not allow them to oppose the regular armed forces of the enemy in open combat, they may significantly hinder conducting the attack in the territory of the Republic of Poland. Forst of all however, territorial defence uses the human capital of the civil society, where citizens engage in matters of security not because of material reasons, but as a result of their bonds with the country and their homeland. Territorial Defence Forces strengthen the defensive potential of Poland, although the scope of this support is slightly different than it was assumed at the initial stage of preparing those armed forces.

Streszczenie:

Działania hybrydowe Federacji Rosyjskiej wobec Ukrainy, które rozpoczęły się aneksją Krymu w 2014 roku, miały zasadniczy wpływ na zmianę postrzegania bezpieczeństwa w innych państwach Europy Środkowo-Wschodniej, w tym w Polsce. W poszukiwaniu możliwości przeciwdziałania tego typu zagrożeniom, podjęto decyzję o utworzeniu nowego rodzaju wojsk – Obrony Terytorialnej w Siłach Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej. W świetle późniejszych wydarzeń, tj. otwartej agresji zbrojnej Federacji Rosyjskiej na Ukrainę oraz prób wywołania kryzysu migracyjnego na granicy białorusko-polskiej, decyzja ta wydaje się jak najbardziej uzasadniona. Niemniej warto poddać naukowej refleksji rolę i miejsce formacji obrony terytorialnej wobec wyzwań, jakie pojawiły się w nowej sytuacji geopolitycznej w Europie Środkowej i Wschodniej, ze szczególnym uwzględnieniem wielkomocarstwowej polityki Federacji Rosyjskiej wobec państw tego regionu.

Słowa kluczowe:

Bezpieczeństwo, działania hybrydowe, obrona terytorialna, Federacja Rosyjska, Półwysep Krymski.

Keywords:

Security, hybrid operations, territorial defence, Russian Federation, the Crimean Peninsula

Bibliografia:

1. Ambrosio T., *The Rhetoric of Irredentism: The Russian Federation's Perception Management Campaign and the Annexation of Crimea*, "Small Wars and Insurgencies" 2016, vol. 27/ 3.
2. *Budapest Memorandums on Security Assurances*, Published December 5, 1994 (ang.). The Council on Foreign Relations (CFR), 1994-12-05. (access of: March 25 2021).
3. Davis J. R., *Continued evolution of hybrid threats*, "Three Swords Magazine" 2015, vol. 28.
4. Dziuba J., *Gra mniejszością rosyjską*, „Portal Spraw Zagranicznych”, <http://www.psz.pl/117-polityka/joanna-dziuba-gra-mniejszoscia-rosyjska>, (access of: March 11 2021).
5. Eberhardt A., *Rewolucja, której nie było. Bilans pięciolecia „pomarańczowej” Ukrainy*, „Ośrodek Studiów Wschodnich”, <http://archive.is/va3r#selection-479.1-479.71>, (access of: March 11.2021).
6. Galeotti M., *Hybrid, Ambiguous, and Non-Linear? How New Is Russia's 'New Way of War'?*, "Small Wars and Insurgencies" 2016, vol. 27/ 2.
7. Giuliano E., *Who Supported Separatism in Donbas? Ethnicity and Popular Opinion at the Start of the Ukraine Crisis*, "Post-Soviet Affairs" 2018, vol. 34/ 2-3.
8. Haines J.R., *How, 'Why, and When Russia Will Deploy Little Green Men – and Why the US Cannot'*, Foreign Policy Research Institute, <http://www.fpri.org/article/2016/03/how-why-and-when-russia-will-deploy-little-green-men-and-why-the-us-cannot/>, (access of: January 14 2021).
9. Iwanik M., Alijew A., *Ukrainie potrzebna jest strategia wobec Krymu*, „Portal Polsko-Ukraiński polukr.net” <http://www.polukr.net/blog/2015/04/alim-alijew-ukrainie-potrzebna-jest-strateg-wobec-krymu/>, (access of: February 15. 2021)
10. Jakubczak R., *Współczesna obrona narodowa*, Warsaw 2020.
11. Jurasz W., *Rosja nie oszalała*, "Forbes.pl", <http://www.forbes.pl/witold-jurasz-lepiej-juz-bylo,artykuly,181169,1,1.html>, (access of: January 16 2021)
12. Kilcullen D. J., *Counterinsurgency*, New York 2010.
13. Konyshv V. N., Parfenov R. V., *Hybrid Wars - between Myth and Reality*, "Mirovaya Ekonomika I Mezhdunarodnye Otnosheniya" 2019, vol. 63/12.
14. Kuipers S., Verolme E., Muller E., *Lessons from the Mh17 Transboundary Disaster Investigation*, "Journal of Contingencies and Crisis Management" 2020, vol. 28/2.
15. Kuromiya H., *The War in the Donbas in Historical Perspective*, "Soviet and Post Soviet Review" 2019, vol. 46/3.
16. Magda J., *Wojna hybrydowa – przeżyć i zwyciężyć*, Charków 2015.
17. Materniak D., *Plan Putina załamał się po Krymie: wyszło nie tak jak chciała Rosja*, „Defence24.pl” http://www.defence24.pl/wywiad_plan-putina-zalamal-sie-po-krymie-wyszlo-nie-tak-jak-chciala-rosja/, (access of: January 15 2016).

18. Nadolski Ł., *Kampania zimowa w 2015 roku na Ukrainie*, Bydgoszcz 2017.
19. Saini Fasanotti F., *Will Ukraine shift to an irregular war?* Geopolitical Intelligence Services AG 2022, <https://www.gisreportsonline.com/?p=34792> Report published: May 19, 2022
20. Szczurek T., *Asymetryczne zagrożenia bezpieczeństwa narodowego w XXI wieku*, Warsaw 2014.
21. Walkowiak M., Szczurek T., *Critical infrastructure in view of the challenges to national security*, Warsaw 2021.
22. Гусаров В., *Россия усиленно осваивает тайные военные операции гибридного характера. Аналитика группы «ИС»*, „sprotyv.info”, <http://sprotyv.info/ru/news/kyiv/rossiya-usilenno-osvaivaet-taynye-voennye-operacii-gibridnogo-haraktera-analitika-gruppy>, (access of: March 20 2021).
23. Кравченко В., *Микола Замукула, Гібридна війна: як передбачити Росію?*, „Portal Polsko-Ukraiński polukr.net”, <http://www.polukr.net/uk/blog/2016/02/hibrydnawijna/>, (access of: January 30 2021).

The issue of autonomy of Nakhchivan in Heydar Aliyev's legacy

Introduction

Heydar Alirza oglu Aliyev is the most famous and outstanding statesman of modern Azerbaijan. He headed the Azerbaijan Soviet Republic for 13 years (1969-1982), and in the 1982-1987 years, while working as the First Deputy Chairman of the Soviet of Ministers of the USSR, as a member of the supreme governing body of this super state - the Political Bureau of the Central Committee of the Communist Party, with his extraordinary leadership ability he had gained great reputation all over the world. On the eve of the collapse of the USSR, Heydar Aliyev, who was forced to return to his native land - the Nakhchivan Autonomous Republic due to political persecution, played an exceptional role in the defense of this exclave area of Azerbaijan. Heydar Aliyev, who was re-elected as the political leader of Azerbaijan in 1993, in the course of his 10-years presidency, did great work in strengthening the legal basis of the autonomous status of Nakhchivan and improving the socio-economic situation of the region.

Nakhchivan autonomy is one of the unique forms of government in the world. Unlike most autonomous formations, which are based on ethno-national factors, the political and legal status of Nakhchivan is determined by the state-territorial features of this region. On the other hand, the Nakhchivan autonomy for its origin also differs significantly from other autonomies, since Nakhchivan acquired its autonomous status not as a result of the settlement of relations between the territorial subject and the central government of the country, but as a result of the international legal agreements of four states (the RSFSR, Turkey, the Azerbaijan SSR and the Armenian SSR, fixed in the Moscow and Kars treaties of 1921. Thus, the Nakhchivan autonomy has not only an internal, but also an international character.

The article deals with the geopolitical peculiarities of the Nakhchivan Autonomous Republic, illuminates the activity and role of Heydar Aliyev in expanding the status of the autonomous region.

Main part:

The Nakhchivan Autonomous Republic, being an integral part of Azerbaijan, went through a complex and difficult path of development in the 20th century, played an active and significant role in the struggle of the Azerbaijani people for national liberation and state independence.

Nakhchivan, as a region of great geopolitical and strategic importance, was at the center of attention of neighboring states at all historical stages, and was included in the circle of interests of big powers.

The socio-political processes that took place at early 20th century, in particular the collapse of the Russian Empire, the formation of independent states in the South Caucasus, the results of the First World War, left a deep mark on the fate of Azerbaijan and its constituent part - the Nakhichevan territory. According to a number of specific features, Nakhchivan has become one of the main centers of socio-political changes taking place in the South Caucasus.

After the establishment of Soviet power in Nakhchivan, Armenia opposed the idea of independence of Nakhchivan. But on December 28, 1920, in its statement, the Revolutionary Committee of Armenia recognized Nakhchivan as an independent Soviet Republic. In fact, the recognition of the region not as part of Azerbaijan but as an independent republic, was a well-thought-out step that serves the further plans of Armenia.

However, the persistent struggle of the Azerbaijani population of Nakhchivan and the military-political, diplomatic efforts of Turkey, its resolute support for the position of Azerbaijan destroyed all the plans of the Armenians to tear away this territory from Azerbaijan.

In a survey conducted by representatives of the Azerbaijan SSR, the Armenian SSR and the RSFSR at early 1921, in connection with the attitude of the population of the Nakhchivan region to the statements of the Revolutionary Committees of Azerbaijan and Armenia, 90 percent voted to leave the Nakhchivan Autonomous Republic within Azerbaijan as autonomy.

Having failed to subjugate Nakhchivan, Armenia achieved its other goal - with the help of the Soviet government, it annexed another primordially Azerbaijani territory - Zangazur. As a result, the Republic of Nakhchivan was territorially separated from Azerbaijan and fell into an enclave position, which determined its autonomy.

On the whole, the announcement of Nakhchivan's autonomy is a unique event in history. Unlike other autonomous entities, Nakhchivan's autonomy is not national, but territorial. The Nakhchivan Autonomous Republic (NAR) was formed as a geopolitical factor, as an enclave territory remote from Azerbaijan.

As Russian researcher Oleg Kuznetsov notes, in the specific historical conditions of the early 1920s, the autonomization of Nakhchivan became an original for its time (and unique in the history of international relations) form of international legal protection of the national and political rights and interests of one ethnic group in the face of aggression from the side of the other at the moment these two peoples acquire their national (in the sense of state-legal) identity⁴²⁹.

One of the important features of the Nakhchivan autonomy is not only that it is enshrined in the national legislation of Azerbaijan and Nakhchivan. The autonomous status of Nakhchivan was also confirmed by international treaties - the Moscow Treaty of March 16, 1921, concluded between the RSFSR and Turkey, and the Kars Treaty of October 19, 1921, concluded between Turkey and the Transcaucasian republics - the Azerbaijan SSR, the Armenia SSR and the Georgia SSR. According to these treaties, Nakhchivan was recognized as an integral part of Azerbaijan with the rights of an autonomous unit. Thus, Nakhchivan received an international legal guarantee of its autonomous status⁴³⁰.

Thus, Article 3 of the Moscow Treaty established that the Nakhchivan region is an autonomous territory under the protectorate of Azerbaijan, which cannot cede this protectorate to a third state.

Article 5 of the Kars Treaty and the 3rd addition to it confirmed the territorial belonging of Nakhchivan to Azerbaijan and categorically defined its borders.

However, in accordance with these treaties, although Nakhchivan remained within Azerbaijan and was administered as an autonomous part of it, its status has not yet been legalized by constitutional means.

The autonomous status of Nakhchivan went through several stages: from March 16, 1921 to June 16, 1923, the region was called the Nakhchivan Soviet Socialist Republic, then for a short period it was called the Nakhchivan Territory, and from February 9, 1924 it was renamed the Nakhchivan Autonomous Soviet Socialist Republic (Nakhchivan ASSR). On November 17, 1990, at the initiative of Heydar Aliyev, at a meeting of the Ali Majlis (Supreme

⁴²⁹ O. Kuznetsov Significance of international legal treaties in the institutionalization of the political and legal status of the Nakhchivan Autonomy within Azerbaijan (on the occasion of the 90th anniversary of the proclamation of the Nakhchivan Autonomous Soviet Socialist Republic), *Caucasus and Globalization*, Volume 8, Issue 1-2, 2014, p. 172.

⁴³⁰ Full text of the Moscow and Kars treaties of 1921: Collection of legalizations and orders of the Workers' and Peasants' Government of the RSFSR, December 12, 1921, No. 73. p. 731-735; Documents of foreign policy of the USSR. T. IV. Moscow: International relations, 1960. p. 420-429.

Assembly) of the Nakhchivan Autonomous Republic, the words “Soviet Socialist” was removed from the name of the republic, and it became known as the Nakhchivan Autonomous Republic⁴³¹.

The formation of the legal base of the Nakhchivan autonomy began with the adoption of the Regulations on the Nakhchivan Autonomous Soviet Socialist Republic, approved by the Central Executive Committee of Azerbaijan in April 1924⁴³².

The regulation was the main legislative act regulating the legal status and social and political life of the Autonomous Republic. Thus, Nakhchivan turned into an autonomous unit with its own legislative and executive bodies. This was also legally enshrined in the first Constitution of the Nakhchivan ASSR adopted on April 18, 1926.

These documents, as well as the second (1937) and third (1978) Constitutions of Nakhchivan also confirmed its status as an autonomous republic within the Azerbaijan SSR.

Further strengthening of the autonomous status of Nakhchivan is connected with the name and activities of the outstanding political figure, the national leader of the Azerbaijani people, Heydar Aliyev.

Heydar Aliyev, who headed the autonomous republic, in the difficult period for Nakhchivan in 1990-1993, had managed not only to protect the region from Armenian occupation, but also to defend its autonomous status.

The leaders of the Popular Front, who were in power in Azerbaijan at that time, tried in every possible way to reduce the status of the Nakhchivan autonomy, if possible, to eliminate it. Besides, they motivated their position by the fact that Azerbaijan, according to the constitution, is a unitary state, and there can be no autonomous units in a unitary state. It was during such a difficult period that the firm will and endurance of Heydar Aliyev manifested itself. Resolutely rejecting all attempts by some state and party leaders of Azerbaijan to cancel the status of an autonomous republic, the great politician firmly stated that “all attempts aimed at changing the status of Nakhchivan and encroaching on its territory will be resolutely stopped” [3, 720]. In fact, such a position of these forces was determined not by their desire to get Nakhchivan out of the most difficult situation in which it found itself, and not by the need to implement radical political and administrative reforms. Their only goal was in every possible way to limit the political activities of Heydar Aliyev, who at that time had great authority among the people.

⁴³¹ Scientific works of Nakhchivan State University. 1999, No. 4, p.88.

⁴³² Ibidem, p.89.

Thus, in 1991-1993, during the period of anarchy, chaos and lawlessness in Azerbaijan, only thanks to the titanic efforts of Heydar Aliyev, it was possible not only to maintain but also to strengthen the internationally legally fixed autonomous status of Nakhchivan.

After Heydar Aliyev returned to political power in Azerbaijan in 1993, radical economic, political and legal reforms were carried out in the country under his leadership, thanks to which it was managed to stabilize the socio-political life in the country and stop the economic decline. After the truce concluded with the Armenians in the Karabakh front, positive changes in all areas of life became irreversible.

The 1995-1999 years became significant in terms of the legal strengthening of the autonomous status of Nakhchivan. On the initiative and under the direction of Heydar Aliyev, the Constitution of the Independent Republic of Azerbaijan (AR) was developed and adopted by national voting on November 12, 1995, which forever determined the status of the Nakhchivan Autonomous Republic within the Republic of Azerbaijan. H. Aliyev was the Chairman of the Commission that developed the Constitution of the Republic of Azerbaijan.

Section XVIII of this constitution is completely devoted to the Nakhchivan Autonomous Republic. Under Article 134 of the Constitution, the Nakhchivan Autonomous Republic is an autonomous state within the Republic of Azerbaijan. The Nakhchivan Autonomous Republic is an integral part of the Republic of Azerbaijan. The Constitution, laws of the Republic of Azerbaijan, decrees of the President of the AR, resolutions of the Cabinet of Ministers are obligatory on the territory of the Nakhchivan AR.

The Constitution and laws of the Nakhchivan AR adopted by the Ali Majlis of the Nakhchivan AR, correspondingly should not contradict the Constitution and laws of the AR, and the resolutions adopted by the Cabinet of Ministers of the Nakhchivan AR - the Constitution and laws of the AR, decrees of the President of the AR, resolutions of the Cabinet of Ministers of the AR.

Under article 135 of the Constitution of the Republic of Azerbaijan, the legislative power in the Nakhchivan Autonomous Republic is exercised by the Ali Mejlis (Supreme Assembly) of the Autonomous Republic, the executive power is the Cabinet of Ministers of the NAR, and the judicial power is the courts of the NAR. Ali Majlis consists of 45 deputies. Under article 136, the Supreme official of the Nakhchivan Autonomous Republic is the Chairman of Ali Majlis, who is elected at the general meeting of the AM from among its deputies.

The Prime Minister of the NAR is appointed by the Ali Majlis, on the proposal of the President of the AR, and the heads of local executive authorities of the NAR, on the proposal of the Chairman of the AM of the NAR, are appointed by the President of the AR⁴³³.

It should be noted that in the history of its autonomous existence, Nakhchivan had never had such a high status. According to the Constitution of the Republic of Azerbaijan, Nakhchivan has all the rights of an autonomous state.

The development and adoption under the direction of Heydar Aliyev of the new Constitution of the Nakhchivan Autonomous Republic gave a new impetus to the democratic, legal state building processes in the autonomous republic. Work on the draft of the new constitution of the NAR began in November 1995, with the adoption of the first constitution of the AR. By decision of the Ali Majlis on November 23, 1995, a Commission was formed to draft a new Constitution; The Commission, having developed a draft of a new constitution, in September 1997 submitted it for consideration to the Constitutional Commission of the Republic of Azerbaijan.

The draft of the new constitution was discussed several times in the Constitutional Commission of the Republic of Azerbaijan with the participation of the President of Azerbaijan Heydar Aliyev. On his instruction, the draft of the Constitution was translated into Russian, English and French and submitted to four authoritative international organizations - the Council of Europe, the European Commission, the Venice Commission of the OSCE and the International Institute of State Administration of France for positive report.

On October 8, 1997, President of Azerbaijan Heydar Aliyev addressed a letter to Commissioner of the European Commission Van Der Broek. It stated that, taking into account the policy of Azerbaijan's integration into Europe, European experts should consider the draft constitution of the Nakhchivan Autonomous Republic and express their opinion. It was noted that Azerbaijan wants if possible, to take into account the experience in matters of the legal status of Nakhchivan, and in this regard, the opinions of European experts would be important⁴³⁴.

It should be noted that the most famous European scientists and experts in the field of constitutional law studied this project, gave their opinions and suggestions, comparing it with other autonomies available on the territory of developed countries, including such as the Aland

⁴³³ Constitution of the Republic of Azerbaijan dated November 12, 1995 (amended and supplemented from July 25, 2016) https://continent-online.com/Document/?doc_id=30420395.

⁴³⁴ "Azerbaijan" (newspaper in Azerbaijani) 1998, January 16.

Islands in Finland, the Swiss cantons, Catalonia in Spain, etc. It was discussed in the most authoritative international organizations. The experts noted that the project, in accordance with the geopolitical positions of Nakhchivan, fully meets the democratic principles of the state-administrative structure, creates the ground for the status of high autonomy and provides a weighty basis for determining the autonomy of Nakhchivan.

The proposals and recommendations of European experts were carefully studied by the working group, and a number of them were reflected in the draft Constitution.

Finally, at the meeting of the Constitutional Commission of the Azerbaijan Republic on January 14, 1998, under the chairmanship of the President of the Republic of Azerbaijan Heydar Aliyev, the improved draft Constitution of the Nakhchivan Autonomous Republic was again comprehensively and openly discussed, all proposals and recommendations were considered.

At this meeting, Heydar Aliyev, making a brief excursion into the history of Nakhchivan and its autonomous status, noted: "It can be regretted that part of the lands of Nakhchivan in some cases passed into the hands of Armenians, but in general Nakhchivan defended and preserved its territory. If at one time Azerbaijani lands - the Zangazur territory, separating Nakhchivan from Azerbaijan had not been transferred to Armenia then Nakhchivan would not even need autonomy. Azerbaijan was a country that had an integral whole territory"⁴³⁵.

Thus, Heydar Aliyev focused on the fact that the autonomous status of Nakhchivan is connected not with national-territorial, but with historical, geopolitical factors. Pointing to the importance of the Moscow and Kars treaties in strengthening the autonomous status of Nakhchivan, he noted: "It is no coincidence that the status of the Nakhchivan Autonomous Republic was determined by two international treaties. We must think why is the status of Nakhchivan determined by international treaties? At that time many people yearned to possess Nakhchivan. Precisely, in order to once again prove its being an integral part of Azerbaijan this was reflected in such international treaties"⁴³⁶.

Logically summing up the course of historical processes, Heydar Aliyev pointed out that the autonomy of Nakhchivan is our historical achievement; we must protect and preserve it. The autonomy of Nakhchivan is a serious factor that can help the return of other lost lands of Nakhchivan, serving this purpose. We must protect and preserve this factor⁴³⁷.

⁴³⁵ Aliyev H.A. Speech at a meeting of the Constitutional Commission of the Azerbaijan SSR. January 14, 1998

⁴³⁶ Ibidem.

⁴³⁷ "Azerbaijan" (newspaper in Azerbaijani) 1998, January 23.

By order of Heydar Aliyev, the last draft of the Constitution of the Nakhchivan AR was submitted for discussion in the Ali Majlis of the NAR⁴³⁸.

For public discussion, the project was also published in the central body of the NAR - the newspaper "Sherg Gapisi" (Gate of the East). Ali Majlis of the NAR at its meeting on April 28, 1998 discussed and approved the Constitution Draft. It was decided to send the Constitution Draft to the Milli Majlis (National Assembly) of the Republic of Azerbaijan for approval. After the first (June 30, 1998) and second readings (December 29, 1998), the Milli Majlis of the Republic of Azerbaijan came into legal force.

However, even after the adoption of the Constitution of the Nakhchivan Autonomous Republic, certain opposition circles in Azerbaijan, expressing opinions far from reality on the status of the autonomous republic, tried to mislead the public of the country. They argued that Azerbaijan, as a unitary state, should not have autonomous units that the autonomy of Nakhchivan should be liquidated, and its individual districts should be directly subordinated to Azerbaijan. Putting forward the thesis about the alleged contradiction between the autonomous status of Nakhchivan and the unitary state system of Azerbaijan, opponents of Heydar Aliyev argued that the leadership of Azerbaijan would thereby grant the same status to Nagorno-Karabakh in the future. Responding to their inventions, Heydar Aliyev noted that the autonomy of Nakhchivan is a historical event, the result of a long struggle, a condition for its existence and development in the future. He identified the position of the opponents of the autonomy of Nakhchivan with the position of the enemies of Azerbaijan, who put forward unfounded claims to Nakhchivan and other Azerbaijani territories⁴³⁹.

Contrary to the assertions of the opponents of the Nakhchivan autonomy, already in the first section of its Constitution is clearly stated that the Nakhchivan Autonomous State is a democratic, legal, Soviet autonomous state within the Republic of Azerbaijan; the status of the Nakhchivan Autonomous Republic is determined by the Constitution of the Republic of Azerbaijan, the Moscow Treaty of March 16, 1921 and the Treaty of Kars of October 13, 1921⁴⁴⁰.

As we can see, the foundations of Nakhchivan's autonomy within unitary Azerbaijan are explained by the fact that its status was determined by international treaties, and that Nakhchivan is territorially separated from Azerbaijan. These two factors predetermine the need

⁴³⁸ "Azerbaijan" (newspaper in Azerbaijani) 1998, April 15.

⁴³⁹ "Azerbaijan" (newspaper in Azerbaijani) 1999, February 11.

⁴⁴⁰ Constitution of the Nakhchivan Autonomous Republic of the Azerbaijan Republic. Baku, 1999.

to preserve the Nakhchivan autonomy. On the other hand, in the current difficult geopolitical conditions, the autonomous status of Nakhchivan serves as an additional factor in ensuring its security, a factor that can help return its lost lands in the future.

Thanks to the historical merits of Heydar Aliyev, all these features are reflected in the Constitutions of the Republic of Azerbaijan and the Nakhchivan Autonomous Republic. It should be noted that not a single article of the constitution of the Nakhchivan Autonomous Republic contradicts the principle of unitarity of the Azerbaijani state. On the contrary, fully in line with the geopolitical position and democratic principles, it defines and strengthens it as an inseparable territory of the country.

Summary:

Thus, the adoption of the democratic constitution of the Nakhchivan Autonomous Republic, the preservation and strengthening of its autonomous status, the provision and protection of its natural rights are directly related to the titanic activity of Heydar Aliyev.

The existence of the Nakhchivan territory as an autonomous state within Azerbaijan has a unique significance. Autonomous statehood is an important form of ensuring the territorial unity of the Azerbaijani state, when, due to unfair historical circumstances, part of its territory is separated from the main territory.

Streszczenie

W prezentowanym artykule przeanalizowano działania Gejdara Alijewa w kształtowaniu autonomicznego statusu Nachiczewanu.

W artykule naświetlono historię powstania i umocnienia Nachiczewańskiej Republiki Autonomicznej, jej status i charakterystykę w Azerbejdżanie. Szczegółowo przeanalizowano czynniki geopolityczne i historyczne, które doprowadziły do powstania autonomii Nachiczewanu. Podkreśla się, że w przeciwieństwie do innych jednostek autonomicznych Nachiczewan ma charakter terytorialny, a nie narodowy, a status ten znajduje odzwierciedlenie nie tylko w ustawodawstwie krajowym Azerbejdżanu, ale także w międzynarodowych traktatach moskiewskim i karskim z 1921 r.

Zaznacza się, że dalsze umacnianie autonomicznego statusu Nachiczewana jest bezpośrednio związane z działalnością Hejdara Alijewa. Sporządzona pod jego kierownictwem Konstytucja Azerbejdżańskiej SRR z 1978 roku szczegółowo regulowała wszystkie kompetencje Nachiczewańskiej SRR.

W trudnym okresie 1991-1993 Gejdar Alijew, kierując autonomiczną republiką, był w stanie uchronić republikę autonomiczną przed agresją ormiańską i zachować jej status autonomiczny.

Podczas jego prezydentury, w latach 1995-1999, podjęto kroki prawne w celu wzmocnienia autonomicznego statusu Nachiczewanu. Rozdział VIII Konstytucji niepodległej Republiki Azerbejdżanu, uchwalonej w 1995 roku, bezpośrednio reguluje wszystkie kwestie związane ze statusem Nachiczewańskiej Republiki Autonomicznej. Zgodnie z konstytucją Nachiczewan ma wszelkie prawa jako autonomiczne państwo w Republice Azerbejdżanu.

Przygotowano i przyjęto nową konstytucję Autonomicznej Republiki Nachiczewańskiej pod bezpośrednim kierownictwem Gejdara Alijewa.

Artykuł zawiera również dużą liczbę materiałów świadczących o wielkim wkładzie Hejdara Alijewa w zapewnienie bezpieczeństwa i rozwoju Nachiczewańskiej Republiki Autonomicznej.

Zwrócono uwagę, że utrwalenie autonomicznego statusu Nachiczewana w całości jest związane z działalnością Hejdara Alijewa.

Słowa kluczowe:

Gejdar Alijew, Republika Azerbejdżanu, Nachiczewańska Republika Autonomiczna, konstytucja, autonomia

Key words:

Heydar Aliyev, Republic of Azerbaijan, Nakhchivan Autonomous Republic, constitution, autonomous status

Bibliografia

1. "Azerbaijan" (newspaper in Azerbaijani).
2. Aliyev H.A. Speech at a meeting of the Constitutional Commission of the Azerbaijan SSR. January 14, 1998
3. Return. 1990-1993. Collection of documents and materials. Baku, 1996 (in Azerbaijani).
4. Scientific works of Nakhchivan State University. 1999, No. 4.
5. Constitution of the Republic of Azerbaijan dated November 12, 1995 (amended and supplemented from July 25, 2016) https://continent-online.com/Document/?doc_id=30420395.
6. Constitution of the Nakhchivan Autonomous Republic of the Azerbaijan Republic. Baku, 1999.
7. Kuznetsov O. Significance of international legal treaties in the institutionalization of the political and legal status of the Nakhchivan Autonomy within Azerbaijan (on the occasion of the 90th anniversary of the proclamation of the Nakhchivan Autonomous

Soviet Socialist Republic), *Caucasus and Globalization*, Volume 8, Issue 1-2, 2014, p. 171-184.

8. Full text of the Moscow and Kars treaties of 1921: Collection of legalizations and orders of the Workers' and Peasants' Government of the RSFSR, December 12, 1921, No. 73. p. 731-735; Documents of foreign policy of the USSR. T. IV. Moscow: International relations, 1960. p. 420-429.
9. Constitutional-legal and political foundations of the Nakhchivan autonomy <https://www.academia.edu>

**The local operational risk reduction in the process of humanitarian aid
during the Russian-Ukrainian conflict in 2022
and the safety culture of the community - a case study**

Introduction

Humanitarian aid is a multi-faceted process of helping people experiencing the effects of various types of disasters, both at the place of the crisis and in places of forced resettlement of the population. Humanitarian aid concerns a large group of people, is usually short-term and aims to return the same to the standard of living before the disaster or armed conflict⁴⁴¹.

Humanitarian aid (humanitarian assistance, humanitarian relief, relief aid, relief assistance) is considered to be a type of material and logistical support that must be provided relatively quickly, almost immediately after the occurrence of a disaster, in response to its first effects. The objective of humanitarian aid is to save human life, reduce suffering, preserve human dignity, and thus facilitate the return to normal existence⁴⁴².

The aim of the article is to show the practical dimension of the safety culture of the local community in the face of a crisis situation, as well as to present the factors determining the phenomenon of operational risk reduction during the migration crisis caused by the Ukrainian-Russian war using the example of providing humanitarian aid as part of the Help Center for Ukraine in Lomianki near Warsaw.

⁴⁴¹ S. Żulewska, Ł. Bartosik, *Pomoc humanitarna. Jak daleko sięga Twoja chęć pomocy*. Polska Akcja Humanitarna, 2020. www.unic.un.org.pl/pomoc_humanitarna/ocha.php (07.07.2022).

⁴⁴² P. Grzebyk, E. Mikos-Skuza (ed.), *Pomoc humanitarna w świetle prawa i praktyki*. Warszawa 2016: Scholar, p. 9.

Achieving the research goal was possible after obtaining an answer to the research problem formulated in the form of two questions: To what extent does a high level of safety culture reduce operational risk in the face of a crisis? and What factors determined the phenomenon of operational risk reduction when providing humanitarian aid?

The main research methods included literature overview, case studies, and interviews with volunteers and coordinators of key task forces of the Help Centre. The overview of the literature indicates the correlations that occur between the theory and practice of the discussed problem. The case study showed the essence of the problematic situation. Through the interviews the potential of the volunteers was noticed. The atmosphere in the Center was captured, as well as the phenomenon of efficient and effective organization, especially in the first weeks of the Centre's operation. The qualitative research, lasted 4 months (March-June 2022). They were carried out on the basis of 4 face-to-face individual interviews, partially structured due to the circumstances - the amount of work of volunteers and 1 free and unstructured telephone interview.

When carrying out face-to-face individual interviews, part of the interview consisted in collecting answers to 5 questions in the area of operational risk reduction, included in the interview questionnaire. On the other hand, part of the interview was in the form of free dialogue, and sometimes even listening to the volunteers. The purpose of the interviews was also to learn about emotions, tensions or satisfaction, but also to learn about the operational risk factors intuitively identified by the volunteers.

Interviews were conducted once a month so as not to disturb the volunteers' work, but also to be able to see whether the decreasing enthusiasm for helping affects the quality of the assistance provided, whether it reduces operational risks or generates new ones. It was assumed that conducting interviews with 4 key volunteer coordinators, who are the pillars of the phenomenon of effective operation of this Center, is sufficient. The coordinators were asked about the greatest organizational challenges, but also about the main success factors of the phenomenon of the efficiency of humanitarian aid at the Centre. They were also asked about what helped to overcome the operational risk (related to the lack of people, equipment, necessary articles and assortments, etc.). They were also asked about the key social competences of the leader/initiator of the creation of the Help Center for Ukraine in Lomianki and about the key skills, character traits, competences of coordinators that overcome the crisis situation they bravely faced.

These 4 key people were able to convey the essence of the phenomenon of humanitarian aid provided at the Help Center for Ukraine in Lomianki. The evidence of which are the answers obtained during the interviews. All the answers were convergent and coincided with the literature overview. Detailed descriptions of the obtained results of the interviews are described later in the article.

Of course, in the first weeks of the war, a total of over 100 volunteers served in the Center at various times, according to a fixed work schedule, under the watchful eye of shift coordinators. The key people - 4 amazing women - thanks to their planning and organizational skills, developed relationship marketing, mutual respect and trust, openness and commitment, were able to create "something out of nothing" within a week. They were able to gather a huge number of volunteers around them, efficiently divide the work and, despite fatigue, stress, constant uncertainty, provide help to those in need, while improving the organization of volunteers' safety and comfort of work. Without a formalized organizational structure, a reliable staff or a professional warehouse base, they were able to create an efficient and effective service company.

1 free telephone interview was also conducted with a volunteer who helped at the reception point in Medyka. He went for a group of refugees, but while waiting for a group of war refugees, he provided help in accordance with the guidelines of local volunteers in Medyka. More on that later in the article.

The case study was carried out in accordance with the adopted research methodology (introduction, development and conclusion), making a chronological description of the phenomenon of providing humanitarian aid. The introduction of the case study describes who and when initiated the idea of "big help". The main part describes the stages of organizing and developing the Help Center for Ukraine in Lomianki, in order to be able to present the most important comments of volunteers in the final part, which, in the author's opinion, is cognitively valuable material and a set of good practices in the context of efficient organization of humanitarian aid, along with a description of ways to reduce operational risk in crisis situations.

The most important was the information obtained in the first weeks of providing humanitarian aid. At that time, the strength and importance of social capital in a crisis situation and the high level of safety culture in the organizational, spiritual and material dimensions were noted. Research has shown how the practical dimension of the safety culture of a given local community supports the process of reducing operational risk in the face of a crisis of various

types of threats. The interviews were conducted once a month so as not to disturb the volunteers' work, but also to be able to see whether the decreasing enthusiasm for helping affects the quality of the assistance provided, whether it reduces operational risks or generates new ones. The completed research showed that the scale of efficient organization and multifaceted support provided to war refugees did not lose quality, quite the opposite. Over time, methods were implemented to optimize the work of volunteers, which created space for the implementation of further ideas related to adaptation and integration activities of refugees trying to find themselves in a new reality, after the stage of trauma and total breakdown. As a result, the undertaken activities supported the operational risk reduction process.

Providing humanitarian aid is part of a complex disaster risk reduction process. In the face of the Ukrainian-Russian military conflict, which resulted in a humanitarian catastrophe, the effects turned out to be far-reaching and long-term. The realities of the Ukrainian-Russian military conflict have shown that humanitarian assistance is not always possible on the spot (e.g. due to blocking of humanitarian crossings, shelling of convoys or bombing of civilian facilities). The situation forced Ukrainian citizens (especially women with children and the elderly) to migrate. Poland turned out to be a natural destination, where war refugees were generously received and cared for. In the face of such a great migration crisis, an important role was played by local civic initiatives distinguished by a high level of safety culture in the spiritual, organizational and material dimensions. The effective situational leadership of local leaders and the generosity of Poles amazed not only locally but also globally.

The essence of helping in the face of high operational risk

Every day, somewhere in the world, various types of armed conflicts and natural disasters take place, resulting in humanitarian crises. In most cases, those affected appear to us as distant and unknown. The situation changed in the face of the Ukrainian-Russian conflict, when the forces and resources within Ukraine's national security system became insufficient for the independent defense of its state. Polish society felt the effects of this conflict tangibly. In the face of the escalation of the conflict and the growing scale of threats among the civilian population, Ukrainian citizens, especially women with children and seniors, were forced into exile. Unfortunately, it is true that military disasters have the potential to “overwhelm the ability of natural and human systems to recover from disruption⁴⁴³. Humanitarian aid, with a special

⁴⁴³ G. Moutsinas, W. Guo, *Node-Level Resilience Loss in Dynamic Complex Networks*, Scientific Reports 10 (3599), 2020.

emphasis on human needs, not only physical but also psychosocial, is therefore extremely important. A study on humanitarian aid says it straightforwardly: “Humanitarian aid is for human beings - they are at the center of everything that happens around them. Human dignity, i.e. a sense of self-worth and self-respect, as well as respect from other people, is particularly important when all material things are taken away from us, and a lack of control over the situation disturbs the sense of security”⁴⁴⁴.

Most members of society feel a natural need to help family and people from the closest environment, because helping has a positive effect on our well-being. However, the scale of aid in a situation of a humanitarian crisis takes on a slightly different dimension. The scale of needs in the first weeks of the Ukrainian-Russian conflict exceeded the current abilities of providing assistance. Helping in the face of the initial chaos, language barrier and fear of people coming to Poland was not an easy task. Both sides of the equation were shocked and often helpless. “In the case of the current situation, the problem was the need to organize quickly and on a large scale: warm food, shelter, transport, emotional and psychological or medical support, resulting from hypothermia or dehydration. And most importantly, in the face of this confusion, it was necessary to simultaneously register the refugees in a reliable and safe manner in order to grant them the status of war refugees” - reported one of the volunteers working at the reception desk near the border crossing in Medyka during a telephone interview⁴⁴⁵.

Despite the scale of the numbers of war refugees, Polish society passed the test of empathy, openness, willingness to help, but above all, the efficiency and effectiveness of local “grassroots” initiatives that effectively reduced numerous operational risks in particular areas of its materialization. There were many areas of operational risk materialization, they concerned the external environment, basic processes, auxiliary processes and management processes⁴⁴⁶. There were no people/volunteers to help, there were no material reserves (blankets, sleeping bags, warm and clean clothes; warm food, hot drinks, medicines, etc.), there was no money to buy the primary necessities. Failure to keep up with the development of the situation alongside

⁴⁴⁴ S. Żulewska, Ł. Bartosik, *Pomoc humanitarna...* op.cit..

⁴⁴⁵ M. Wojakowska, *Lokalny kapitał społeczny w zarządzaniu bezpieczeństwem w kontekście pomocy humanitarnej udzielanej Ukrainie w 2022 r. - studium przypadku*, Athenaeum Polskie Studia Politologiczne, vol. 74 (2)/2022, p. 108.

⁴⁴⁶ M. Wojakowska, A. Woźniak, *Wybrane sposoby oceny ryzyka operacyjnego*, [in] Gromek P. (s.ed.), *Wprowadzenie do oceny ryzyka operacyjnego w funkcjonowaniu systemu bezpieczeństwa powszechnego*. Warszawa 2022: SGSP, pp. 98-99.

the lack of full information on the development of the conflict situation in Ukraine was a huge risk. Another serious risk was the lack of a formalized organizational potential. One could only rely on the potential of people of good will, who first reported themselves to the reception points, and then organized help as part of neighborhood groups or broader local initiatives.

Paweł Gromek claims that operational risk can be divided into:

- operational risk with internal determinants, including resource risk and operational risk related to the level of organization of human activity;
- risk occurring at the border of organizational activities and their environment, including operational risk related to active stakeholders, i.e. co-organizers of the security system, and passive stakeholders, i.e. recipients of the activities of security organizations, in this case we are talking about recipients of humanitarian aid, i.e. war refugees from Ukraine;
- operational risk with external determinants, including operational risk resulting from forces of nature (e.g. natural disasters) and operational risk resulting from human activity (including terrorism, sabotage or humanitarian disasters caused by war)⁴⁴⁷.

In the face of such a sudden and numerous influx of war refugees, humanitarian aid organizers and coordinators experienced the risk of losses resulting from inadequate internal processes (and sometimes their complete lack), the risk of lack of people, the risk of insufficient technical systems and the risk of external events - migration crisis with armed conflict in the background. Numerous local initiatives operated without built structures and procedures, without a permanent and reliable set of people who knew their roles and had appropriate technical, information and material resources. In terms of human resources, one could count on people of good will who were self-appointed volunteers. The same types of operational risks were also faced by the organizers of humanitarian aid within the framework of the Help Center for Ukraine in Lomianki. The volunteers, through their commitment and willingness to help, showing a high degree of self-discipline and determination, de facto created a management process during ongoing intervention activities. By sharing information in social media, they

⁴⁴⁷ P. Gromek, P. Kolmann (2022), *Ryzyko operacyjne*, [in] Gromek. P. (s. ed.), *Wprowadzenie do oceny ryzyka operacyjnego w funkcjonowaniu systemu bezpieczeństwa powszechnego*, Warszawa 2022: SGSP, p. 88.

created a network of contacts and bulletin boards about real needs. Commitment and openness made it possible to reduce operational risks escalated by the migration crisis on an ongoing basis.

Spontaneous local initiatives turned out to be invaluable help in the face of the humanitarian crisis caused by the Ukrainian-Russian conflict. The openness and involvement of civil society worked effectively and efficiently. It has become an invaluable support for rescue and law enforcement services operating in border zones. The situation at the reception points, especially near the border crossings in Medyka and Korczowa, required logistical, mental and organizational support. Efficiency and effectiveness of actions was possible only thanks to effective information management. "Information management is considered a key success factor in many fields. In rescue operations where resources are limited and often overwhelming the needs of those affected by the disaster, the process of data collection and use has been overseen for years⁴⁴⁸. Another author, in turn, states that "the ability to ensure appropriate deliveries to customers at the exact time, in the right number and place is a core organizational competency"⁴⁴⁹. And this is how most grassroots local initiatives functioned. Via social media, real needs were kept up-to-date and family, neighborhood and company collection points were organized. Ready and reliably described parcels were then transported to reception points, especially in Medyka and Korczowa, where there were the most refugees in the first days of March 2022. The above proves that there were plenty of grass-roots local initiatives. Various forms of help and support were organized in almost every major city. However, for the purposes of the current considerations, the Help Center for Ukraine in Lomianki was chosen, because this place intrigued the author of the article with the effectiveness and efficiency of actions literally from the first days of the conflict in Ukraine.

The Phenomenon of Helping Refugees from Ukraine on the Example of the Help Center for Ukraine in Lomianki

The local leader turned out to be the local parish priest, who on February 24, 2022, in the evening, called a group of parishioners, informing that a network of contacts should be

⁴⁴⁸ A. Charles, G. Bouleux, Ch. Cherifi, Understanding the situation at a glance: The powerful value added of complex networks to analyse humanitarian operations, "International Journal of Disaster Risk Reduction", Volume 75/2022.

⁴⁴⁹ T.E. Russell, *The Humanitarian Relief Supply Chain: Analysis of the 2004 South East Asia Earthquake and Tsunami*. Massachusetts Institute of Technology, 2005.

launched, and a crisis team should be appointed in order to prepare the local community for a great help action. During the meeting, tasks were divided and leaders of individual teams were appointed. A team for communication and media relations, a team for warehouse logistics, a team for fundraising, a team for transport logistics as well as a key team for coordinating the Center and leading the team of volunteers and archiving personal data were created. The very next day, electronic forms were created through which local community members were able to declare the form of help they could provide. Links to the forms were posted on the parish website and Facebook page, and sent to local networks. The inhabitants of Lomianki generously responded to the appeal. A database of contacts of families declaring their hospitality was quickly created, a database of contacts of people ready to transport refugees to Lomianki, people ready to work as volunteers at the Centre, people who can serve as translators, as well as psychological and legal support. Food, clothing and sanitary donations began to be collected, which were then segregated into appropriately labeled cardboard boxes (later, donations were placed on borrowed storage racks). All this took place in the basement of the church, which was completely at the disposal of the volunteers of the Help Center for Ukraine. Very quickly, both the premises and the Center's service (registration point, collection point, donation point) resembled a well-functioning company. Thanks to their organizational skills, the coordinators took care of every aspect of the comfort and sense of security of war refugees. In addition to storage rooms with food, clothes, sanitary articles and medicines, a playroom for children, a meeting room for Ukrainian women who needed a moment of silence and seclusion, but also for those who needed to talk about their feelings, was created. Center coordinators could also delegate their charges to the Cultural Center in Lomianki, where, thanks to the kindness of the Center's Director, one of the local councilors organized a professional support group for Ukrainian women and children. Later, meetings with lawyers and professional advisors were also organized there. The phenomenon and success of the effectiveness of actions was determined by the strength of local social capital and the charisma of local leaders who knew the potential of individuals and individual social groups (councilors, entrepreneurs, volunteer fire brigades, local activists, so-called community activists) constituting the foundation of this capital. Local leaders knew what is most important for an efficient organization: communication, trust, "targeting" needs and respect for other people. Thanks to the well-functioning relationship marketing, and numerous social initiatives organized locally, the group of the most committed volunteers reached new people through their network of contacts, who enthusiastically and with great joy engaged in further necessary activities. The first weeks, despite the great generosity of the inhabitants and the great commitment of people of good will,

were very difficult. They required great dedication, patience and commitment from the volunteers. New people in need of support kept appearing; and transports with gifts came constantly, mainly from Italy, thanks to contacts with Consolata Poland missionaries⁴⁵⁰.

In the second week of the war, 195 families were registered at the Help Center for Ukraine in Lomianki, mainly mothers with 2 or 3 children and elderly people - grandmothers (33.7% of mothers with 2 children, and 28.5% with 3 children), which shows that it should be multiplied by 3 on average. In the third week, the number of registered families already reached 567 families. The above data is presented graphically in Figures 1 and 2.

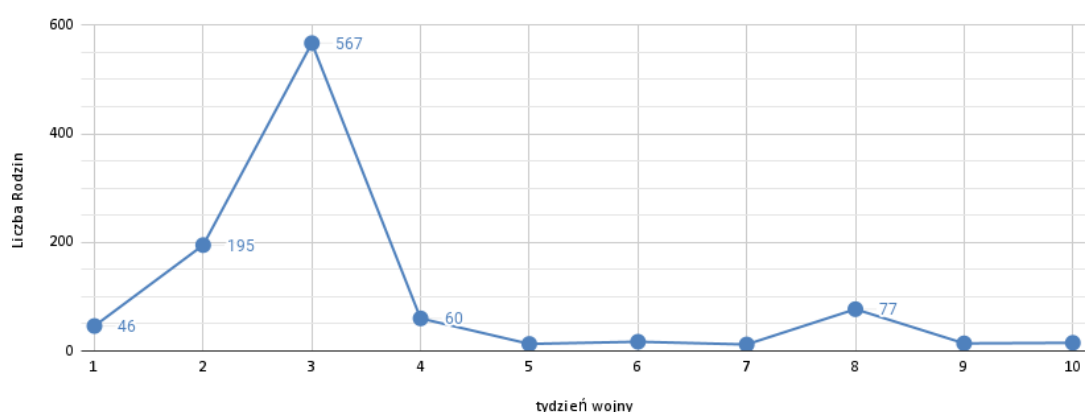

Fig. 1. The number of families admitted in the Center by week of the Russian-Ukrainian war

Source: Statistical data obtained from the Help Center for Ukraine in Lomianki

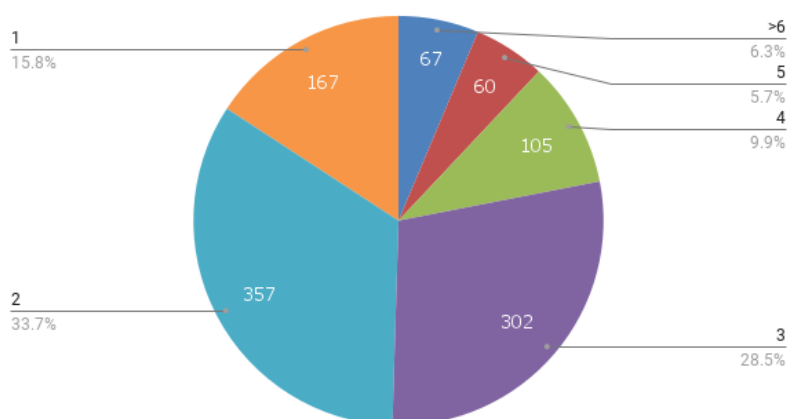

Fig. 2. The number of families admitted and served in the Help Center for Ukraine in Lomianki

Source: Statistical data obtained from the Help Center for Ukraine in Lomianki

⁴⁵⁰ M. Wojakowska, *Lokalny kapitał społeczny...*, op.cit., p. 110.

Alongside the great wave of goodness and the willingness to help, unfortunately, there were also misunderstandings resulting from cultural differences, different habits, simple annoyance caused by the emotional state of mothers and children uprooted from the current comfort of life, but also hosts who had to learn to live with strangers. The loss of a sense of security and stability, lack of certainty of tomorrow or constant dependence created numerous tensions between the refugee and the host family. This sometimes required changing the residence of the Ukrainian families and finding other hosts. This process was also coordinated by volunteers from the Help Center for Ukraine. The above case study describing the phenomenon of efficient and effective humanitarian aid proves the thesis that a high safety culture of local communities, based on trust, strong social bonds and responsibility for the common good, has a huge impact on reducing operational risk in crisis situations, and consequently has an impact on the quality of security management. Situational leadership supported by the involvement and activity of the local community played an important role in the process of providing humanitarian aid to refugees from Ukraine. It is notable that the Help Center Ukraine in Lomianki gathered people of different religious, political and ideological beliefs. The example of credibility and organizational efficiency of volunteers involved in the Center aroused respect and recognition among the local community. People willingly shared their ideas, talents and skills. Each inhabitant found his space to serve others.

The Local Phenomenon of Operational Risk Reduction in the Context of Creating Safety Culture of Local Communities

The motives for providing assistance and the forms of support provided vary, but they also strongly depend on the context and situation in which the need for assistance arises. Peter Singer points out that psychological factors have a decisive influence on helping⁴⁵¹. The above proves that helping requires a subjective approach. By providing help, our generosity increases when the object in need of help is more real, close and personalized. It is therefore easier to provide help when we are accompanied by emotions resulting from the situational context. With a subjective and individualized approach, it is easier to identify real needs for help, which are the easiest to learn during a dialogue. "Sometimes being able to talk honestly with another person can bring relief and solace. Other times it can be a gesture of a hug, a careful look or giving a 'glass of water'. Whatever the gesture, it requires empathy, attention and the ability to support others in difficult times. Can help in many ways. The simplest means, such as a simple

⁴⁵¹ P. Singer, *Życie, które możesz ocalić*. Warszawa 2011: Wydawnictwo Czarna Owca, p. 81.

conversation, a kind word spoken to a person during a nervous breakdown, and taking care of the minimum psychophysical comfort zone (as was the case during the first days of crisis interventions for war refugees) seem to be something great and heroic” - reported a volunteer from the Help Center for Ukraine in Lomianki. The above fragment of the statement shows the legitimacy and real added value of implementing the idea of safety culture in the spiritual, organizational and material aspects, that is, safety culture which developed a model of a subjective approach to human needs. Even in crisis situations, it allows you to remember to meet the individual needs of the injured person; needs that take into account deficiencies not only at the physical but also at the psychosocial level. This is in line with the approach of Marian Cieślarczyk, who claims that “safety culture is - generally speaking - the knowledge and ways of thinking about security characteristic of a given entity, but also the ways of feeling safety and the related ways of achieving security”⁴⁵². In another study, Cieślarczyk develops this idea, stating that "safety culture is a pattern of basic assumptions, values, norms, rules, symbols and beliefs characteristic of a given entity, influencing the way it perceives challenges, opportunities and (or) threats in the immediate and further environment, as well as the way of feeling and thinking about security, and the related way of behaving and acting (cooperating), in various ways "learned" by this entity and articulated in the processes of broadly understood education, including the natural processes of internal integration and external adaptation and other “regulatory” processes, as well as in the process of strengthening the broadly (not only militarily) understood defense, serving the relatively harmonious development of this entity and achieving by it the broadest security, to the benefit of itself, but also for the environment”⁴⁵³. A perfect complement to the comprehensive approach to safety culture is the definition of Janusz Piwowarski who claims that: “If culture is “the entirety of the material and spiritual achievements of humanity collected, consolidated and enriched over the course of its history, passed down from generation to generation (...)”⁴⁵⁴, and its components are the risk-reducing principles of social coexistence, cultural patterns and moral assumptions of behavior appropriate for a given social community, as a consequence, it influences the creation of social facts and artifacts belonging to this sub-area of culture, which is the safety culture⁴⁵⁵. Piwowarski proposes the following definition of safety culture: “Safety culture is the totality of

⁴⁵² Filipek A., *Poziom i charakter kultury bezpieczeństwa młodzieży akademickiej*, Siedlce 2008: UPH.

⁴⁵³ Cieślarczyk M., *Kultura bezpieczeństwa i obronności*, Siedlce 2006: UPH.

⁴⁵⁴ *Mała encyklopedia*, PWN, 1996, p.445.

⁴⁵⁵ J. Piwowarski. *Filary kultury bezpieczeństwa*, [in] Ł. Trzciński, J. Piwowarski, Z. Kuźniar (s.ed.) *Kultura bezpieczeństwa. Nauka -Praktyka-Refleksje*, Kraków 2018: WSBPil “Apeiron”, p.13.

material and non-material elements of the established human achievements, serving to cultivate, recover (when lost) and increase the level of security of specific entities. It can be considered in the individual - mental and spiritual dimension, the social dimension and the physical (material) dimension⁴⁵⁶.

In the face of the changing conditions of international security, care for state security at all its levels remains an unchanging issue. However, the most adequate level seems to be the local level, where diagnosing needs and developing local solutions seems to be the most realistic. Local social capital determined by the level of social trust, social ties and responsibility for the common good is a solid foundation and a starting point for building district, provincial and national systems.

Security, being the highest value and the primary social need, should be a priority objective of the state's activities. Grzegorz Sobolewski made a certain simplification and formulated an extremely interesting definition of state security. In one of his publications, he states that: "state security is the ability of the state and society to take up challenges, take advantage of opportunities and reduce risks as well as counteract threats"⁴⁵⁷. This extremely accurate approach shows the essence of the functioning of the security system based precisely on the structural and social potential. They can be implemented for the needs of the functioning of the security system of local communities. Structural potential - the capacity of a commune, district or provincial level - is determined by formal and legal regulations, the specificity of governmental and non-governmental institutions, the functioning of rescue systems and state support mechanisms. On the other hand, the social potential – the ability of society – is determined by the strength of social capital and social participation, the involvement of local safety leaders and the quality of local support mechanisms developed through the practical creation of a safety culture in the spiritual, material and organizational dimensions.

Threats identified during the provision of humanitarian aid are presented in tabular form below, along with the materialization of operational risk within the relevant pillars of the safety culture.

⁴⁵⁶ Ibidem.

⁴⁵⁷ G. Sobolewski, *Sily Zbrojne RP w systemie bezpieczeństwa państwa*. Warszawa 2020: SGSP, p. 51.

Table 1. Identified operational threats while providing humanitarian aid at the Help Center for Ukraine in Lomianki

No	Components of operational risk	Operational hazards identified during operations	Pillars/dimensions of the safety culture supporting the operational risk reduction process
1.	Resource operational risk	<ul style="list-style-type: none"> - lack of qualified personnel with management skills - lack of competent and trusted people to archive data, to serve customers, to handle logistics processes - lack of experience of cooperation in such a team composition - lack of established rules of cooperation; including communication rules - lack of financial stability (total reliance on local donors, later also on foreign donors) 	- educated and practiced activities in the mental-spiritual and organizational dimension
2.	Operational risk related to the organization of activities	- lack of a formal organizational structure and a permanent division of tasks and responsibilities (developed during the course of these actions) with a high risk of uncertainty)	- educated and practiced activities in the mental-spiritual and organizational dimension

		<ul style="list-style-type: none"> - no permanent staffing for the organizational process - lack of developed planning and control tools - uneven load in task sections, caused by lack of competence and relevant knowledge - information chaos and uncertainty - lack of similar organizational experience on such a large scale - no references to mistakes made in the past 	
3.	Operational risk related to active stakeholders	<ul style="list-style-type: none"> - uncertainty of supply of necessary goods - inadequacy of technical and logistical equipment - risk of error or accident at work due to overwork of permanent staff/volunteer coordinators - lack of developed forms of cooperation with external entities in the field of delivery of both food and material goods, such as blankets, clothes and even medicines) 	- educated and practiced activities in the material and organizational dimension

4.	Operational risk related to passive stakeholders	<ul style="list-style-type: none"> - panic and anxiety behavior among refugees, - language barrier - lack of trust - fraud and abuse of trust of volunteers - attempts at extortion and fraud (trading received gifts at nearby bazaars) 	- educated and practiced activities in the mental-spiritual and organizational dimension
5.	Operational risk resulting from human activity	<ul style="list-style-type: none"> - military threat - awareness of the damage and loss of refugee property 	- educated and practiced activities in the mental-spiritual, material and organizational dimension

Source: own elaboration based on research results and literature on the subject⁴⁵⁸

The above proves that the safety management system faces many challenges. This will be related to the need to radically change the way of thinking about managing safety, to the point of taking innovative actions. The use of a modern management style will be helpful in this process, namely by implementing the so-called 3W rule – based on the requirement (implementation of safety culture principles), support (subsidies and financial donations as well as the space for social dialogue) and tying of activities (cooperation of the commune, local entrepreneurs and NGOs). It seems crucial to combine activities that refer to the networking of social needs, networking of social capital, and as a result, networking of processes. This networking of processes in practice is expressed, among others, in the functioning of various types of mechanisms. An example of this is the international humanitarian aid mechanism, which performs its tasks through the United Nations Office for the Coordination of Humanitarian Affairs (OCHA). OCHA's mission is to mobilize the international community and organize humanitarian aid, as well as to coordinate the activities of many national and international actors in regions affected by natural disasters and armed conflicts. This

⁴⁵⁸ P. Gromek, P. Kolmann (2022), *Ryzyko operacyjne*, [in] Gromek. P. (s. ed.), *Wprowadzenie do oceny...*, op. cit.

mechanism is based on the cluster approach, i.e. the division of humanitarian aid into 11 thematic areas. Each of the clusters is coordinated by an organization, usually a UN agency, so that, for example, there is no duplication of activities in a given area, and help reaches all those in need (www.unic.un.org.pl). Shouldn't a similar approach be applied to the local support mechanism? The Help Center for Ukraine worked intuitively, using a cluster system, targeting needs and tying of processes through networking and a clear division of tasks. In this process, it becomes extremely valuable to promote the idea of building social capital, which can be a valuable component in the building of safety culture in local communities. Of course, it must not be forgotten that social capital is built by all actors of a given community, similarly to the culture of security, while planning and organizing security, the nature of this process, namely its complexity and long-term nature, should be taken into account. The experiences described in this study show that this is a process worth implementing and developing, especially since it also serves to reduce operational risk during crisis situations. The author of the article wishes to emphasize that "security culture should be perceived in two dimensions – individually and collectively. It is a derivative of two factors: the general attitude of local authorities to actively build social resilience and shaping appropriate behaviors, beliefs and attitudes of each citizen"⁴⁵⁹. Security is therefore a value that every citizen should care about individually and collectively. As in the case of building social capital, both the inhabitants of a given community and local decision-makers are responsible for the effectiveness of this process.

In the literature social capital is presented in many different ways. In the opinion of the author of the article, social capital is a strength that is difficult to grasp, but also difficult to measure the added value of society. However, it determines the uniqueness of the group and the incredible potential of teamwork, built thanks to trust, social ties and networks. This approach corresponds to the opinion of the authors of one of the scientific studies who state that social capital can be characterized as "a resource created in the course of mutual, interpersonal interactions and community activities, which, although intangible and difficult to grasp, helps the individuals and societies that possess it to more effectively act, in a more organized and efficient way, achieve the set goals and change the social reality, adapting it to current needs"⁴⁶⁰. James Coleman also aptly treats social capital. According to him, "the basic benefit of the

⁴⁵⁹ M. Wojakowska, *Budowanie odporności społecznej – szansa czy wyzwanie dla bezpieczeństwa społeczności lokalnych*. [in] M. Wojakowska, M. Gikiewicz (s. ed). *Kultura bezpieczeństwa społeczności lokalnych*. Warszawa 2020: SGSP, p. 7.

⁴⁶⁰ M. Potracki and others, *Rola kapitału społecznego w procesie integracji mieszkańców miejscowości przyłączonych do Opola w 2017 roku*. "Athenaeum. Polskie Studia Politologiczne" 70(2)/2021, p. 143.

presence of social capital is the ability of the community to achieve goals that no individual, acting alone, would be able to achieve. (...) Thanks to the trust created by relationships and ties, social capital reduces transaction costs and thus facilitates the performance of certain tasks (...). Thus, a group in which trust is high is able to achieve more than another group whose members lack this trust (...)”⁴⁶¹. It is not difficult to see the synergy effect in this approach, which makes the individual links of the system interact with each other, creating new values and, consequently, also a new quality. Thus, in the functioning of the system, integrating features and increasing efficiency are released⁴⁶². It is worth recalling here the long-promoted definition of Robert Putnam, who pointed out that social capital consists of “such features of social life as: networks, norms and trust that allow members of a given society to achieve common goals more effectively”⁴⁶³. Over time, in the opinion of the author of this article, he very accurately revised his view, pointing out that social capital has “(...) both an individual and a collective aspect - a private and a public face”⁴⁶⁴. The above, in turn, fits perfectly into the idea of state security management based on the capabilities of the state and citizens, which in turn fits into the network approach theory. The presentation of social capital in the perspective of network theories was undertaken by Przemysław Piechocki, distinguishing three approaches⁴⁶⁵. According to the author, the first of them indicates the role of ties that enable the flow of information and the mobilization of resources. The number of connections in the network determines the amount of information and resources obtained, and thus the appreciation of social capital. The measure of social capital in this approach is the number of connections held by an individual. The second approach shows the structure of the network and its density as an operator of social capital⁴⁶⁶. Its value is determined as the ratio of the number of existing connections to the number of potential connections⁴⁶⁷. The greater the group density, the higher the level of trust between its members, and thus the better the conditions for the

⁴⁶¹ Coleman J.C., *Social Capital in the Creation of Human Capital*, American Journal of Sociology (supplement) (94), 1988.

⁴⁶² M. Wojakowska, *W dążeniu do podnoszenia efektywności kierowania bezpieczeństwem*. [in] P. Gromek, M. Wojakowska (s. ed.). *Organizacja bezpieczeństwa. Od teorii do praktyki*, Warszawa 2021: SGSP, pp. 274-275.

⁴⁶³ R. D. Putnam, *Demokracja w działaniu: Tradycja obywatelskie we współczesnych Włoszech*. Kraków 1995: Społeczny Instytut Wydawniczy Znak, p. 258.

⁴⁶⁴ Putnam R. D., *Samotna gra w kręgle. Upadek i odrodzenie wspólnot lokalnych w Stanach Zjednoczonych*. Warszawa 2008: Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, p. 35.

⁴⁶⁵ P. Piechocki. *Kapitał społeczny w ujęciu sieciowym. Nowy sposób konceptualizacji oraz operacjonalizacji pojęcia*, [in] M. Gdula, A. Grzymała-Kazłowska, R. Włoch (ed.). *Nowe rzeczywistości społeczne. Nowe teorie socjologiczne. Dyskusje i interpretacje*, Warszawa 2012: Scholar, pp. 148-149.

⁴⁶⁶ P. Piechocki. *Kapitał społeczny...*, op. cit.

⁴⁶⁷ R. Praszkiel, A. Nowak, *Przedsiębiorczość społeczna. Teoria i praktyka*, Warszawa 2012: Wolter Kluwer, p. 125.

development of social capital. The third approach identifies social capital with the resources available in social networks⁴⁶⁸. For the purposes of this study, the focus was on the social capital of the inhabitants of a small local community in Lomianki. Its institutional potential was noticed as a number of institutions and enterprises operating in the city, including, above all, the role they can play in the process of ensuring the safety of war refugees. But a greater phenomenon turned out to be the human potential, which appears as a network of contacts and interpersonal relationships that create the - as it turned out - incredible strength of this town. The presented case study clearly demonstrated the legitimacy of taking into account the key determinants of social capital: interconnectedness, residents' trust and social activity. Mutual connections, built as part of relationship marketing, trust of residents, especially in local authorities, built through the power of authority and credibility of local safety leaders, who in turn are a “bridge” in the relationship between citizens and local decision-makers, and social activity determined by the strength of human capital expressed in commitment, sharing one's talents, skills or knowledge, etc. - has proven itself perfectly in the practice of the phenomenon of helping and network approach to reducing operational risk in providing humanitarian aid in 2022.

Conclusions

The described case study confirms that the local social capital built as part of numerous cultural and educational initiatives was a solid foundation for creating a network of potential (human, material and information) as well as a network of interregional and international contacts useful in organizing security in the face of the migration crisis. In addition, it was shown that comprehensive support provided to war refugees from Ukraine was possible thanks to commitment, social trust and efficient communication, which was inspired and supported by local leaders. Thanks to the high safety culture, local leaders were at the same time local safety leaders who indicated the right ways to reduce operational risk in the context of individual and collective security. It has also been proven that humanitarian aid requires a holistic approach. The activities undertaken within the Help Center for Ukraine in Lomianki were based on the model of situational leadership, which allowed for efficient planning of the necessary activities and preparing the local community for a completely new and unconventional situation. With respect for the dignity of a person in crisis, comprehensive assistance was provided both in terms of physiological and psychosocial needs.

⁴⁶⁸ P. Piechocki. *Kapitał społeczny...*, op. cit.

The source of success was certainly the huge commitment, trust and social ties existing among the inhabitants of the Lomianki community. In this extremely difficult time, the quality of social capital determined the pace of building new networks of contacts and efficient logistics - especially in the first days of the conflict - where the demand for help exceeded the supply. The right solution was the use of the aid “targeting” model, which was profiled mainly through social media. The efficiency of operation was determined by the sharing of posts with information about current needs in the Centre. The presented good practices of grassroots initiatives prove the potential of the social capital of local communities and the social capital of Poland in general. According to the author of the article, the presented case study - showing the phenomenon of the potential inherent in local communities in the context of operational risk reduction by means of the developed model of safety culture of local communities - should serve as a blueprint for implementing proven solutions in the practice of local population protection. The possibility of at least an attempt to formalize a local support mechanism or a local civil protection mechanism should also be considered.

Streszczenie:

Celem artykułu jest ukazanie praktycznego wymiaru kultury bezpieczeństwa społeczności w obliczu sytuacji kryzysowej, a także przedstawienie czynników determinujących zjawisko redukcji ryzyka operacyjnego w okresie kryzysu migracyjnego wywołanego wojną ukraińsko-rosyjską na przykładzie niesienia pomocy humanitarnej w ramach Centrum Pomocy Ukrainie w Łomiankach pod Warszawą. Tak zdefiniowany cel pozwolił odpowiedzieć na problem badawczy, który przyjął formę dwóch pytań: W jakim stopniu wysoki poziom kultury bezpieczeństwa ogranicza ryzyko operacyjne w obliczu kryzysu? oraz Jakie czynniki determinowały zjawisko redukcji ryzyka operacyjnego przy udzielaniu pomocy humanitarnej?

Metody badawcze obejmowały przegląd literatury, studium przypadku oraz wywiady (m.in 4 indywidualne wywiady bezpośrednie, częściowo ustrukturyzowane oraz 1 wywiad telefoniczny bezpłatny i nieustrukturyzowany) przeprowadzone z wolontariuszami Centrum Pomocy Ukrainie w Łomiankach.

W artykule wykazano, że lokalny kapitał społeczny, budowany poprzez liczne inicjatywy kulturalne i edukacyjne, dał solidne podstawy do stworzenia sieci potencjału (ludzkiego, materialnego i informacyjnego) oraz międzyregionalnych i międzynarodowych sieci kontaktów przydatnych do organizowania bezpieczeństwa w obliczu kryzysu migracyjnego. Ponadto wykazano, że wszechstronne wsparcie uchodźców wojennych z Ukrainy było możliwe dzięki zaangażowaniu, zaufaniu społecznemu i sprawnej komunikacji inspirowanej i podtrzymywanej przez lokalnych liderów. Dzięki wysokiej kulturze bezpieczeństwa lokalni liderzy byli także liderami bezpieczeństwa identyfikującymi

odpowiednie sposoby ograniczania ryzyka operacyjnego w kontekście bezpieczeństwa indywidualnego i zbiorowego.

Opisane zjawisko lokalnego mechanizmu redukcji ryzyka operacyjnego opartego na przywództwie sytuacyjnym jest realnym dowodem na to, że nawet w niezwykle trudnych warunkach, bez stabilnej struktury organizacyjnej, skuteczne przywództwo przynosi niezwykle rezultaty. Badania wykazały, że zaangażowanie społeczne w budowanie bezpiecznych społeczności opartych na zaufaniu, poczuciu więzi społecznych i odpowiedzialności za dobro wspólne w każdym wymiarze kultury bezpieczeństwa (organizacyjnym, materialnym czy duchowym) jest podstawą budowania odporności społecznej w przypadku sytuacji kryzysowych. Zebrany materiał może stanowić punkt wyjścia do dalszych prac badawczo-rozwojowych zmierzających do opracowania metodologii funkcjonowania lokalnych mechanizmów redukcji ryzyka operacyjnego w zarządzaniu bezpieczeństwem społeczności lokalnej.

Słowa kluczowe:

Ryzyko operacyjne, przywództwo w bezpieczeństwie, pomoc humanitarna, kultura bezpieczeństwa społeczności lokalnych, odporność społeczna

Keywords:

Operational risk, security leadership, humanitarian aid, safety culture of local communities, social resilience

Bibliografia:

1. Charles A., Bouleux G., Cherifi Ch., *Understanding the situation at a glance: The powerful value added of complex networks to analyse humanitarian operations*, "International Journal of Disaster Risk Reduction", Volume 75/2022.
2. Cieślarczyk M., *Kultura bezpieczeństwa i obronności*, Siedlce 2006: UPH
3. Coleman J.C., *Social Capital in the Creation of Human Capital*, American Journal of Sociology (supplement) (94), 1988.
4. Filipek A., *Poziom i charakter kultury bezpieczeństwa młodzieży akademickiej*, Siedlce 2008: UPH.
5. Gromek P., Kolmann P., *Ryzyko operacyjne*, [in] Gromek P. (s. ed.), *Wprowadzenie do oceny ryzyka operacyjnego w funkcjonowaniu systemu bezpieczeństwa powszechnego*, Warszawa 2022: SGSP.
6. Grzebyk P., Mikos-Skuza E. (ed.), *Pomoc humanitarna w świetle prawa i praktyki*. Warszawa 2016: Scholar
7. *Mała encyklopedia*, PWN, 1996.

8. Moutsinas G., Guo W., *Node-Level Resilience Loss in Dynamic Complex Networks*, Scientific Reports 10 (3599), 2020.
9. Piechocki P., *Kapitał społeczny w ujęciu sieciowym. Nowy sposób konceptualizacji oraz operacjonalizacji pojęcia*, [in] Gdula M., Grzymała-Kazłowska A., Włoch R. (ed.). *Nowe rzeczywistości społeczne. Nowe teorie socjologiczne. Dyskusje i interpretacje*, Warszawa 2012: Scholar.
10. Piwowarski J., *Filary kultury bezpieczeństwa*, [in] Ł. Trzciniński, J. Piwowarski, Z. Kuźniar (s.ed.) *Kultura bezpieczeństwa. Nauka -Praktyka-Refleksje*, Kraków 2018: WSBPiI "Apeiron"
11. Potracki M. and others, *Rola kapitału społecznego w procesie integracji mieszkańców miejscowości przyłączonych do Opola w 2017 roku*. "Athenaeum. Polskie Studia Politologiczne" 70(2)/2021.
12. Praszquier R., Nowak A., *Przedsiębiorczość społeczna. Teoria i praktyka*, Warszawa 2012: Wolter Kluwer.
13. Putnam R. D., *Demokracja w działaniu: Tradycja obywatelskie we współczesnych Włoszech*. Kraków 1995: Społeczny Instytut Wydawniczy Znak
14. Putnam R. D. (2008), *Samotna gra w kręgle. Upadek i odrodzenie wspólnot lokalnych w Stanach Zjednoczonych*. Warszawa: Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne.
15. Russell T.E., *The Humanitarian Relief Supply Chain: Analysis of the 2004 South East Asia Earthquake and Tsunami*. Massachusetts Institute of Technology, 2005.
16. Singer P., *Życie, które możesz ocalić*. Warszawa 2011: Wydawnictwo Czarna Owca
17. Sobolewski G., *Sily Zbrojne RP w systemie bezpieczeństwa państwa*. Warszawa 2020: SGSP
18. Wojakowska M., *Budowanie odporności społecznej – szansa czy wyzwanie dla bezpieczeństwa społeczności lokalnych*. [in] Wojakowska M., Gikiewicz M. (s. ed.) *Kultura bezpieczeństwa społeczności lokalnych*. Warszawa 2020: SGSP
19. Wojakowska M., *Lokalny kapitał społeczny w zarządzaniu bezpieczeństwem w kontekście pomocy humanitarnej udzielanej Ukrainie w 2022 r.- studium przypadku*, Athenaeum Polskie Studia Politologiczne, vol. 74 (2)/2022
20. Wojakowska M., *W dążeniu do podnoszenia efektywności kierowania bezpieczeństwem*. [in] Gromek P., Wojakowska M. (s. ed.). *Organizacja bezpieczeństwa. Od teorii do praktyki*, Warszawa 2021: SGSP
21. Wojakowska M., Woźniak A., *Wybrane sposoby oceny ryzyka operacyjnego*, [in] Gromek P. (s.ed.), *Wprowadzenie do oceny ryzyka operacyjnego w funkcjonowaniu systemu bezpieczeństwa powszechnego*. Warszawa 2022: SGSP
22. Żulewska S., Bartosik Ł., *Pomoc humanitarna. Jak daleko sięga Twoja chęć pomocy*. Polska Akcja Humanitarna, 2020. www.unic.un.org.pl/pomoc_humanitarna/ocha.php

The Weimar Triangle and its Role in the European Integration after the end of the Cold War

Introduction

Undoubtedly, before our very eyes, radical changes are taking place in Europe, the world and Poland, which can be compared to those that took place in 1989. Thanks to the anti-communist opposition in Poland and one of its leaders Professor Bronisław Geremek, a process known in history as the 1989 Autumn of Nations occurred. The process started in Poland with the Round Table Talks and free elections to the Sejm and Senate in 1989. It led to a political transformation in Poland and the fall of communism in the countries of Central and Eastern Europe, German reunification and the collapse of the Soviet Union in 1991⁴⁶⁹. As a result, the existing bipolar Yalta-Potsdam international order eroded, the Cold War ended and the process of developing a new democratic global order started. Poland, which could eventually conduct its sovereign foreign policy in conformity with the Polish national interests, took active part in it. The Weimar Triangle, established on 28-29 August 1991, became an important element of this policy, in fact a tool to carry out its tasks and achieve its objectives. Its main aim was to eliminate differences between the post-communist countries of Central and Eastern Europe and the states of Western Europe, and to accelerate the European integration process⁴⁷⁰. The former Polish foreign minister Radosław Sikorski writes in his book "Polska może być lepsza"

⁴⁶⁹ J. M. Fiszer, The 30th Anniversary of the Sejm and Senate Elections in 1989. Systemic Transformation in Poland and its Consequences for Europe and the World, "Myśl Ekonomiczna i Polityczna" 2019, no. 3(66), pp. 139-163; *ibid*: *Przesłanki wewnętrzne i międzynarodowe upadku Związku Radzieckiego w 1991 roku oraz jego konsekwencje geopolityczne dla polityki zagranicznej Polski*, "Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej" 2021, no. 19, Zeszyt no. 2, pp. 19-41.

⁴⁷⁰ J. M. Fiszer, M. Czasak, *Trójkąt Weimarski. Geneza i działalność na rzecz integracji Europy w latach 1991-2016*, Instytut Studiów Politycznych PAN, Polsko-Niemiecka Fundacja na rzecz Nauki, Warszawa 2019; B. Koszel, *Trójkąt Weimarski. Geneza. Działalność. Perspektywy współpracy*, Wydawnictwo Instytutu Zachodniego, Poznań 2006; K. H. Standke (ed.), *Trójkąt Weimarski w Europie. Das Weimarer Dreieck in Europa. Le Triangle de Weimar en Europe*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2009.

published in 2018 about the genesis and objectives of the Weimar Triangle: "It was founded in 1991 as a formula supporting our accession to the European Union when Poland was a post-communist bankrupt but also an inspiration"⁴⁷¹.

The opinion on the Weimar Triangle, which came into being thirty years ago in August 1991, presented in literature in Poland, Germany and France is divided and assessed differently. On the one hand, its major role in the process of Poland's accession to the Euro-Atlantic structures, i.e. NATO on 12 March 1999 and the European Union (EU) on 1 May 2004, is emphasised because thanks to that Poland strengthened its security and position on the international arena. On the other hand, its role in the re-orientation of Poland's foreign policy after 1989 is depreciated and it is emphasised that the Polish 'reason of state' has been subordinated to the interests of Germany and France. Politicians in Poland, as well as in Germany and France, especially those who use it in their current international policy, treated and keep treating the Weimar Triangle instrumentally⁴⁷².

However, as the latest surveys show, the majority of the respondents in Germany and Poland and almost half of the French ones believe that the cooperation within the Weimar Triangle is very important or rather important. On the other hand, only a small minority believe that such cooperation is absolutely unimportant for the European integration. What is significant, in all the three countries, the respondents who are interested in international and European politics are much more convinced that the cooperation within the Weimar Triangle is of considerable importance. Exactly, 27% of the French, 32% of the German and 45% of the Polish respondents who are interested in politics and international affairs believe that the cooperation within the Weimar Triangle is very important. However, the proportion of people who believe it is important is 79% in Poland, 78% in Germany and 69% in France. The perception of the importance of the cooperation within the Weimar Triangle also depends on the respondents' political affection. For example, unlike the supporters of the opposition party, Civic Platform (PO), the supporters of the ruling party in Poland, Law and Justice (PiS), less often believe that the cooperation is very important. At the same time, the absolute majority of the supporters of PiS state that the cooperation is very or rather important while the majority of the supporters of the opposition parties emphasise that the cooperation is very important. In Germany, all the

⁴⁷¹ R. Sikorski, *Polska może być lepsza*, Znak Horyzont, Kraków 2018, pp. 177-178..

⁴⁷² J. M. Fiszer, *Uwarunkowania i cele polityki zagranicznej Polski – aspekty teoretyczne i użyteczne*, [in:] A. Chojan (ed.), *Polityka zagraniczna Polski w latach 1989-2020*, Instytut Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk, Warszawa 2021, pp. 19-50.

political parties' supporters' backing for the cooperation within the Weimar Triangle is strong with the exception of the electorate of Alternative for Germany (AfD), who clearly appear less enthusiastic than others: one third of them believe that this cooperation is insignificant. In France, the supporters of *La République en Marche* are least enthusiastic while the electorate of the national Rally (RN) and the French Communist Party (PCF) is most sceptical⁴⁷³.

The topic of the article, which is also its aim, is to present the tasks and role of the Weimar Triangle in the processes of enlargement and development of the European Union (EU). Poland, which accessed the European Union on 1 May 2004, is also subject to those processes. At the same time, the main thesis statement is that without the Weimar Triangle, the European integration and the accompanying processes of the European Union enlargement and development in the period 1991-2016, especially in 1991-2009, would not have been so dynamic and efficient as it had actually been and the Polish way to the Euro-Atlantic strictures would have been much more difficult. Here, let me explain the choice of the period 1991-2016. It is due to the fact that in that past period of 25 years the Weimar Triangle functioned actively and considerably contributed to the European Union enlargement and development. On the other hand, as a result of the parliamentary elections in Poland in 2015, Law and Justice came to power and the Weimar Triangle's activities stopped in fact. There were various reasons for that, mainly increased tensions and clashes in the relations between Poland, Germany and France. The electoral victory of PiS paved the way to a complete change in Poland's foreign policy. Civic Platform's governing was based on the stable development of Poland's position in the world and Europe, which often deserved costly compromises. However, the government formed by PiS adopted the so-called "standing up from kneeling" policy and made the activities on the international arena dependent on the internal policy aiming at the strengthening of the party's position in public opinion polls. Before 2016 Poland was pointed out as a model of political and economic transformation. The strategy of cooperation adopted by the then government in Warsaw was based on the improvement of the relations with the most important states in the EU and aspiring to sit at the main negotiation table. Good opinions on Poland in the EU made it possible to implement the initiative of the Eastern Partnership and Warsaw's influence in Brussels also served active cooperation between the Weimar Triangle states in the field of the EU enlargement and strengthening. Disputes and clashes with the EU started almost

⁴⁷³ J. Kucharczyk, *Z szacunkiem dla przeszłości, z odwagą w przyszłość. Jak Polacy, Niemcy i Francuzi postrzegają Trójkąt Weimarski i jego rolę w UE*, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa 2021, p. 30.

straight after Peace and Justice came to power and led to the loss of Poland's reliability in Europe. Inefficient European policy caused by the lack of coordination in the government coalition superimposed on the court system crisis and unreasonable choice of partners in the EU. In 2016 the foreign affairs minister, Witold Waszczykowski, announced the wish to establish strategic partnership with the United Kingdom but half a year later there was a Brexit referendum in the UK. At the same time, Poland got into a dispute with the key partners so far: Germany and France. The main reason was the issue of the construction of Nord Stream 2 and breaking off negotiations with France concerning the purchase of multipurpose helicopters from Airbus. As a result, the Weimar Triangle's activities ceased and Poland, being in conflict with the EU, found itself in a difficult situation until the outbreak of the war in Ukraine⁴⁷⁴.

The cooperation within the Weimar Triangle was revived at the turn of 2022 in connection with its 30th anniversary and the murderous Russian aggression against sovereign Ukraine. Subsequent military actions undertaken by the Russian Federation from 24 February 2022 against Ukraine violate fundamental principles of international law laid down in the United Nations Charter and also binding as customary international law. They also undermine the essence of a legal order regulating relations in the contemporary international community. The outbreak of the war in Ukraine has diametrically changed the position of Poland on the international arena and France and Germany's attitude to it. The West has noticed that earlier warnings from Warsaw concerning Russia had not been a result of the painful treason in the past but of calculations based on real politics. For a long time, France and Germany have not seen any threats from close cooperation with Vladimir Putin because they have assessed it through the prism of their own interests, especially the commercial ones. That is why the Russian aggression against Ukraine was a total surprise for them and they found themselves completely unprepared. On the other hand, Poland noticed an opportunity to reshape the present image improvement into the stable strengthening of its position on the international arena, including the EU and the Weimar Triangle. Thanks to that Poland may also contribute to the revival of its activity in the interest of the EU enlargement and development. It can, inter alia, play an important role in the process of Ukraine's accession to the European Union.

⁴⁷⁴ R. Dutczak, *Teraz mamy złoty róg*, "Gazeta Wyborcza", 11.04.2022, p. 11.

1. Genesis of the Weimar Triangle as a specific entity in the contemporary international relations

With the collapse of communism in the states of Central and Eastern Europe and the end of the Cold War in the world, an idea of regional integration revived in international relations and, as a result, the Visegrád Group and the Weimar Triangle were established⁴⁷⁵. The latter was founded in a difficult moment for Poland and Europe, in particular for Central and Eastern Europe, because it was after the German reunification on 3 October 1990 but before the collapse of the Soviet Union, which had a negative attitude to the political transformation in its former allies and their Euro-Atlantic aspirations. The Soviet Union/Russian Federation had a tendency to ignore or disregard Poland's interests or position in Europe⁴⁷⁶. At the same time, the West led by the United States laid down conditions for Poland's membership in the Euro-Atlantic structures⁴⁷⁷. That is why at the initial stage of Poland's striving for membership in NATO and the European Communities/European Union the Weimar Triangle played a special role⁴⁷⁸. The main thesis statement here is that without the Weimar Triangle the post-Cold-War European integration, in particular in the period 1991-2009, would not have been so

⁴⁷⁵ J. Stańczyk, *Nowy regionalizm w Europie Środkowej*, „Wojsko i Wychowanie” 1999, no. 2, p. 94; Z. Czachór, *Regionalizm w stosunkach międzynarodowych*, [in:] W. Malendowski, Cz. Mojsiewicz (ed.), *Stosunki międzynarodowe*, Atla 2, Wrocław 1998, pp. 249-255; E. Cziomer, L.W. Zyblikiewicz, *Zarys współczesnych stosunków międzynarodowych*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2004, pp. 236-246; *Place and Role of the Visegrád Group Countries in the European Union*. Edited by Józef M. Fiszer, Adrian Chojan, Paweł Olszewski, Institute of Political Studies Polish Academy of Sciences, European Commission, Warsaw 2019.

⁴⁷⁶ K. Przybyła, *Rosyjska polityka wobec Zachodu – wybrane zagadnienia*, "Bezpieczeństwo Narodowe" 2013, no. 26, pp. 67-89; R. Jakimowicz, *Zarys stosunków polsko-rosyjskich w latach 1992-1999*, Polska Fundacja Spraw Międzynarodowych, Warszawa 2000; A.V. Kozhemiakin, R. E. Kanet, *Russia and Its Western Neighbours in the "Near Abroad"*, [in:] *The Foreign Policy of the Russian Federation*, Palgrave Macmillan, London 1997, pp. 35-26.

⁴⁷⁷ A. Hyde-Price, *Dryf kontynentalny? Polska a zmiany relacji euroatlantyckich*, [in:] O. Osica, M. Zaborowski (ed.), *Nowy członek „starego” Sojuszu. Polska jako nowy aktor w euroatlantyckiej polityce bezpieczeństwa*, Centrum Stosunków Międzynarodowych, Warszawa 2002; J. M. Fiszer, *Stanowisko Rosji wobec akcesji Polski do NATO i Unii Europejskiej*, "Myśl Ekonomiczna i Polityczna" 2016, no. 1(60), pp. 264-289.

⁴⁷⁸ There is abundant literature on the genesis and the activity of the Weimar Triangle but most of the publications were developed in the first decade of the 21st century and does not cover all its activities. Those that deserve special attention include: B. Koszel, *Trójkąt Weimarski. Geneza-działalność-perspektywy współpracy*, Instytut Zachodni, Poznań 2006; K. H. Standke (ed.), *Trójkąt Weimarski w Europie*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2009; H. Wyligąła, *Trójkąt Weimarski. Współpraca Polski, Francji i Niemiec w latach 1991-2004*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2010; S. Parzymies, *Trójkąt Weimarski w poszerzonej Unii Europejskiej*, "Sprawy Międzynarodowe" 2004, no. 2; H. Bogusławska, A. Konieczna (ed.), *Współpraca polityczno-wojskowa w ramach Trójkąta Weimarskiego i Trójkąta Polska-Niemcy-Dania*, Warszawa 1918; M. Bąk, *Trójkąt Weimarski w latach 1991-1999 i jego znaczenie dla bezpieczeństwa europejskiego*, "Przegląd Strategiczny" 2013, no. 2.

dynamic and efficient as it had been and Poland's way to the Euro-Atlantic structures would have been much more difficult⁴⁷⁹.

The Weimar Triangle was constituted in 1991 and there had been many complex prerequisites for it. In general, they can be divided into objective and subjective reasons, international and internal ones, and those determined by the contemporary international situation of Poland, France and Germany. In fact, all these countries had their reasons for founding the Weimar Triangle. Germany after the reunification, which Poland and France were afraid of, wanted to show that it did not pose a threat to their closest neighbours and Europe as a whole, and that it cared about the continuation of bilateral and multilateral cooperation in the field of integration and security of the Old Continent. On the other hand, France expected the Weimar Triangle to provide an opportunity to control foreign and internal policy of reunited Germany and a chance to strengthen its role of a superpower in Europe, which had weakened with the reunification of Germany and the end of the Cold War⁴⁸⁰. Close cooperation between France and Germany within the Weimar Triangle bore fruit: their joint initiative to create the European Union, which took place after the Treaty of Maastricht was signed on 7 February 1992. The European Union was to be a panacea for the French ambitions to continue playing a very important role in the post-Cold-War world⁴⁸¹.

The first summit meeting of foreign ministers of France, Germany and Poland, which started their trilateral cooperation, took place in Weimar on 28-29 August 1991, i.e. several months after the German reunification and nearly three months after the Polish-German Treaty of Good Neighbourship and Friendly Cooperation and four months after the Polish-French Treaty of Friendship and Solidarity had been signed. The then foreign minister of Germany, Hans-Dietrich Genscher, invited his counterparts in the countries that, as I mentioned above, were afraid of the German reunification and its foreign policy: Ronald Dumas of France and

⁴⁷⁹ B. Koszel, *Rola Francji i Niemiec w procesie integracji Polski z UE*, [in:] T. Wallas (ed.), *Polska w Europie w XXI wieku*, UAM, Poznań 2002, pp.121-147; M. Zaborowski (ed.), *Nowy członek „starego” Sojuszu. Polska jako nowy aktor w euroatlantyckiej polityce bezpieczeństwa*, Centrum Stosunków Międzynarodowych, Warszawa 2002; R. Raś, *Ewolucja polityki zagranicznej Rosji wobec Stanów Zjednoczonych i Europy Zachodniej w latach 1991-2001*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2005.

⁴⁸⁰ F. Bozo, "Winners" and "Losers": France, the United States, and the End of the Cold War, "Diplomatic History", Vol. 33, No.5, November 2009, pp. 926-928; V. Malingre, M. P. Subtil, *Entente cordiale contre l'Histoire*, "Le Monde", 12.09. 2009, p. 8; S. Parzymies, *Przyjaźń z rozsądku. Francja i Niemcy w nowej Europie*, PISM, Warszawa 1994, pp. 57-106.

⁴⁸¹ S. Parzymies, *Przyjaźń z rozsądku ...*, pp. 181-182; A. Szeptycki, *Czynnik niemiecki w polityce wschodniej V. Republiki (1958-1991)*, "Stosunki Międzynarodowe" 2000, no. 3-4 (vol. 22).

Krzysztof Skubiszewski of Poland to Weimar, Goethe and Schiller's town near Buchenwald. He did it under the pretext of celebrating Johann Wolfgang Goethe's 242nd birthday. During the meeting the three ministers discussed the international situation in Europe, which was determined by the collapsing Yalta-Potsdam order and the reunification of Germany and determined the directions of their mutual cooperation. They signed their first common declaration titled "France, Poland and Germany's responsibility for the future of Europe", in which the aims and tasks of the Weimar Triangle were laid down⁴⁸². It was emphasised, *inter alia*, that: "Europe finds itself at a turning point of its history. Its nations and states took a route to new forms of coexistence. We are aware that the Poles, Germans and French are particularly responsible for developing such forms of good neighbourhood in Europe that will prove themselves to be good in the future. (...) At the present moment the task is to tighten cooperation bonds that unite nations and states regardless of the former borders separating them, on all planes and in all spheres of life. We feel a need of a whole variety of European and regional links. In particular, regions' cross-border cooperation will let people realise that Europe is uniting. Such cooperation has become standard in the German-French relations and one between Germany and Poland is a key to future community of states and their citizens. The number of European confederate structures will be growing. (...) The strength of new Europe inheres in the vital diversity of its institutions. The European Community is their core. It must continue the process of integration. (...) The Poles, Germans and French with their partners, the CSCE members, created a great fundamental document, the Charter of Paris, based on which a new European peace order should develop. That is why the political treaties our countries have entered are especially important. It is in particular necessary to mention the treaties that Poland recently signed with France (the Treaty of Friendship and Solidarity of 9 April 1991) and Germany (the Treaty of Good Neighbourship and Friendly Cooperation of 17 June 1991). (...) France and Germany support all possible activities aimed at bringing Poland and other new democracies closer to the European Community. They insist on entering association agreements with the democracies of Central and Southeast Europe fast and support the political dialogue development. Opening the way to full membership for those new democracies is in conformity with the aims of European Community. (...) Together, we have to do everything in order to

⁴⁸² "Zbiór Dokumentów" 1992, no. 2, pp. 9-12.

create worthy living conditions for all people. This is the only way to save them the fate of refugees and avoid migration within and to Europe"⁴⁸³.

The above-quoted statements indicate that the main aim of the Weimar Triangle was to break the barriers between reunited Germany, France and Poland and to develop cooperation in order to confirm their attempts to overcome the division of the Old Continent, as well as to eliminate France's concerns over Germany's ambitions to be a superpower in Central Europe, and to balance its influence in Europe. This way, the then president François Mitterrand wanted to continue France's foreign policy following the motto of the founder of the Fifth Republic, general Charles de Gaulle: "France cannot be France without greatness"⁴⁸⁴.

Thus, the Weimar Triangle formula had a pertinent historic and geopolitical foundation. The meetings that were informal at first gradually changed into regular trilateral consultations. They aimed to improve and tighten cooperation between the three states and accelerate integration processes in post-communist Europe. In the successive years the Weimar cooperation was extended by meetings of ministers of defence (1997), justice (1997) and finance (2001), and to a parliamentary plane (from 1992). Raising the cooperation to the level of heads of state and governments was the biggest achievement (from 1998). The Weimar cooperation from the beginning meant not only political but also social contacts. Here it is necessary to mention youth cooperation and exchange, partnership of towns and regions, and cultural cooperation.

The superior aim of the cooperation between Poland, Germany and France within the Weimar Triangle, as I mentioned earlier, was to overcome the division of Europe and to introduce countries of Central and Eastern Europe, mainly including Poland, to the European Community states. Acknowledging that "the Poles, French and Germans are in particular responsible for working out such forms of good neighbourhood in Europe that will prove to function well in the future", the ministers decided to initiate the work of developing stable structures of cooperation. When the aim was achieved with Poland's accession to NATO and

⁴⁸³ Ibidem.

⁴⁸⁴ Ch. de Gaulle, *Mémoires de guerre et Mémoires d'espoir*, Plon, Paris 2016; K. M. Ujazdowski, *V Republika Francuska. Idee, konstytucja, interpretacje*, Ośrodek Myśli Politycznej, Kraków 2010, pp. 45-46; W. J. Szczepański, *Charles de Gaulle i Europa*, Editions BNW, Warszawa 2001; A. Szeptycki, *Dziedzictwo generała de Gaulle'a w polityce zagranicznej V Republiki*, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa 2005; S. Parzymies, *Le Triangle de Weimar a-t-il encore une raison d'être dans une Europe en voie d'unification?*, "Annuaire français de relations internationales" 2010, volume XI, pp. 515-530.

the EU, it was necessary to redefine the tasks of the Weimar cooperation. The Weimar Triangle within the EU started to play the role of a forum for consultation and development of common stances in the key European policy matters. The main tasks of the cooperation within the Triangle format included: strengthening Common Security and Defence Policy, the EU internal affairs, and particularly its Eastern policy. The above-mentioned social dimension and inter-parliamentary cooperation also played an important role in the strengthening of the trilateral cooperation. The first years of cooperation within the Weimar Triangle ennobled Poland on the international arena and confirmed its expectations connected with this formula, and in the next periods the routine contacts were interspersed with vivid dialogue and attempts to widen the trilateral relations⁴⁸⁵.

The Weimar Triangle, formally called the Committee for Supporting French-German-Polish Cooperation, became a permanent element of the European policy in the form of periodic summit meetings of the three foreign ministers as well as other initiatives joining Poland, Germany and France, including summits of the states' presidents. The trilateral cooperation within the Weimar Triangle went far beyond its boundaries and was of big importance for the integration of post-Cold-War Europe and the construction of a new international order in the world.

Summing up the discussion on the genesis of the Weimar Triangle, one can say, as I mentioned above, that its main aim was to eliminate differences between the poor post-communist countries of Central and Eastern Europe and the rich Western European countries, and to accelerate the European integration and strengthen the position of Poland on the international arena. As far as Poland is concerned, the aim was achieved to a great extent. However, the economic and social differences between the states of Central and Eastern Europe and the Western countries still maintain in the same way as the differences between the former GDR and the 'old Lands' in the FRG.

In relation to the above, I believe that the wide-ranging relations between Poland, Germany and France should keep developing and become an engine and brace clipping together post-communist Central and Eastern Europe, which still has to overcome economic, social and political consequences of the divisions created by the 'iron curtain' in the past decades. The

⁴⁸⁵ R. Kuźniar, *Droga do wolności. Polityka zagraniczna III Rzeczypospolitej*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2008, p. 60; W. Cimoszewicz, *Krajobraz za horyzontem. Polityka zagraniczna RP po wejściu do Unii Europejskiej*, "Sprawy Międzynarodowe" 2004, no. 2, pp. 35-49;

Weimar Triangle should again become an engine enlarging and developing the European Union, as well as an important element in the system of security in Europe⁴⁸⁶.

2. The Weimar Triangle's stance and role in the processes of enlargement and development of the European Union

The Weimar Triangle has had considerable success as well as failures and lost opportunities. It played a positive role in the process of Poland's 'return' to Europe after 1989. Many researchers and experts directly state that the Weimar Triangle founded on 28-29 August 1991 played a special role in the processes of NATO and the European Union enlargement, and Poland's attempts to join the Euro-Atlantic structures⁴⁸⁷. It became an important instrument for including Poland in the European policy and its integration with the Euro-Atlantic structures. It is necessary to draw attention to the Euro-Atlantic direction of the Polish-German-French cooperation, especially in the context of Polish aspirations and accession efforts. From 1991 German politicians together with France implemented most of the activities targeting Central and Eastern Europe. Both countries could also achieve their own aims and at the same time control one another. Reunited Germany stated that its Eastern policy took into account the stance of the European Union and its involvement in the region was not aimed at maintaining hegemony in Europe, which Poland, France and other countries were afraid of⁴⁸⁸.

On the other hand, France took a stance that a danger for its interests in entire Europe would be limited through common Eastern policy with Poland. However, the reason for the adoption of this strategy was not the willingness to recognise Poland as the most important partner and a leader in Central Europe but the necessity of forcing Germany to implement common European policy taking into account the interests of France. In practice, the common policy of Germany and France manifested itself in the activities consisting in successive inclusion of Poland in the

⁴⁸⁶ J. Holzer, *Próba bilansu i oceny stosunków polsko-niemieckich w latach 1989–1995*, [in:] J. Holzer, J. M. Fiszer (ed.), *Stosunki polsko-niemieckie w latach 1970-1995. Próba bilansu i perspektywy rozwoju*, Instytut Studiów Politycznych PAN, Warszawa 1998, p. 55.

⁴⁸⁷ J. M. Fiszer, *Przesłanki wewnętrzne i międzynarodowe upadku Związku Radzieckiego w 1991 roku oraz jego konsekwencje geopolityczne dla polityki zagranicznej Polski*, "Rocznik Europy Środkowo-Wschodniej" no. 19, zeszyt 2, 2021; *ibid*: *Stanowisko Rosji wobec akcesji Polski do NATO i Unii Europejskiej*, "Myśl Ekonomiczna i polityczna" no. 1(60), 2018.

⁴⁸⁸ J. M. Fiszer, *The Role of Reunified Germany in Poland's Accession to NATO and the European Union*, "Politeja" no. 6(75), 2021, pp. 51-74.

Euro-Atlantic system⁴⁸⁹. Without Germany and France's support in NATO and the EU accession negotiations, our membership might have been postponed and achieved on less favourable conditions⁴⁹⁰. Of course, as far as the membership of NATO is concerned, the keys to this alliance were in Washington but the support from Germany and France also played an important role because, without it, the idea of its Eastern enlargement would have met with stronger opposition from Russia than the one we experienced in the period 1991-1999. On the other hand, it was mainly the tandem of France and Germany, which decided about Poland's accession to the European Union⁴⁹¹.

The Weimar Triangle undoubtedly was one of the biggest successes of Poland's foreign policy, the main aim of which after 1989 was the above-mentioned 'return' to Europe and accession to the Euro-Atlantic structures in order to ensure sovereignty and security for the state. The Weimar Triangle fulfilled this task. Moreover, it contributed to the development of German-French cooperation in the field of European integration and strengthening the role and position of Poland in the post-communist world.

One must agree with the opinion that the foundation of the Weimar Triangle was an element of Poland's foreign policy skilfully conducted after the collapse of communism in 1989; by the way, the policy conducted in very difficult geopolitical and geo-economic conditions. Its foundation was possible thanks to Germany and France's friendly attitude towards Poland and their expectations (interests) involved. Many politicians and experts also saw strong driving power in the Weimar Triangle for integration processes in post-Cold-War Europe. They believed that the common economic, political, demographic and military potential of France, reunited Germany and democratic Poland would make Europe play an important role in the construction of post-communist, multipolar, democratic and peaceful international order in the world. However, the expectations did not materialise fully for objective reasons. The construction of a new multipolar and democratic order in the world was hampered by the

⁴⁸⁹ R. Asmus, *NATO – otwarcie drzwi*, MUZA SA, Warszawa 2002, pp. 279-290; S. Parzymies, *Unia Europejska a Europa Środkowa. Perspektywy współpracy w dziedzinie bezpieczeństwa*, "Sprawy Międzynarodowe" 1999, no. 3, pp. 83-111.

⁴⁹⁰ P. Mickiewicz, *Współpraca wojskowa Polski, Francji i Niemiec*, "Wojsko i Wychowanie" 2002, no. 2; S. Michałowski, *Nowa jakość w stosunkach z Niemcami*, [in:] R. Kuźniar, K. Szczepanik (ed.), *Polityka zagraniczna RP 1989–2002*, Wydawnictwo Askon, Warszawa 2002, pp. 145–147; S. Sulowski (ed.), *Polska–Niemcy – nadzieja i zaufanie*, Fundacja Politeja, Warszawa 2002.

⁴⁹¹ J. M. Fiszer, *Rosja wobec akcesji Polski do NATO i Unii Europejskiej*, "Myśl Ekonomiczna i Polityczna" 2018, no. 1(60), pp. 264-289; J. Kiwerska, *Partnerstwo w przywództwie? Stany Zjednoczone i Niemcy (1989-2016)*. *Perspektywa polska*, Instytut Zachodni, Poznań 2017.

quickly changing international situation and the return of Russia ruled by Vladimir Putin to aggressive international policy towards its neighbours, the European Union and NATO.

However, the Weimar Triangle undoubtedly accelerated the conclusion of the Treaty of Maastricht, which was signed on 7 February 1992 on France and German's initiative and entered into force on 1 November 1993. It established the European Union and accelerated the European integration. According to Jan Barcz, "It is rightly described as a quantum leap in the development of the European integration but first of all as a 'breakthrough' in the process. The conclusion of the work on the Treaty coincided with the first steps taken by independent Poland to get closer to the European Community: an association agreement (Europe Agreement) was signed on 16 December 1991 and entered into force on 1 February 1994 (the part liberalising trade in March 1992). In mid-June 1993, the Member States made a crucial decision giving, inter alia, Poland an opportunity to obtain membership of the Union"⁴⁹².

The Treaty of Maastricht, officially called the Treaty on European Union (TEU), is an indefinite-term international agreement initialled on 11 December 1991 and signed on 7 February 1992, which after its ratification entered into force on 1 November 1993. It was a quantum leap into the European integration initiated after the Second World War and became its accelerator when the Cold War ended. The Treaty of Maastricht founded the European Union (EU) defining it as "a new stage in the process of creating an ever closer union among the peoples of Europe, in which decisions are taken as closely as possible to the citizen" (Article A TEU). The task of the EU is to organise, in a manner demonstrating consistency and solidarity, relations between Member States and between their peoples⁴⁹³.

Contrary assessments of the condition, tasks, objectives and the future of the European Union dominate among researchers and politicians. On the one hand, there is a dominating opinion that the EU has already created a specific system of internal bonds, built up its own structures and original governing procedures, and its main bodies reflect a specific system of legislative, executive and judicial powers with limited enforcement possibilities. According to them, the Union signposts the most advantageous development of Europe as a whole. On the other hand, there are opinions that for years the European Union has been drifting in an unknown direction, which is a serious threat for it, that it needs further improvement of the Union structures and

⁴⁹² J. Barcz, *30 lat temu podpisany został Traktat z Maastricht*, "Monitor Konstytucyjny. Konstytucja. Państwo, Prawo", 5.02.2022, p. 1.

⁴⁹³ J. J. Węc, *Spór o kształt ustrojowy Wspólnot Europejskich i Unii Europejskiej w latach 1950-2010*, Księgarnia Akademicka Sp. z o.o., Kraków 2012, pp. 209-215.

new rules of cooperation and broader development of the European and global awareness among its Member States and their citizens.

However, the enlargement process, which resulted in the accession of ten new members on 1 May 2004, took many years. The admission of new members and the preceding institutional reforms of the European Union would not have been possible without the Weimar Triangle and the support from France and Germany. Of the two states, Germany was the one that showed more involvement and will to enlarge the European Union from the very beginning. In the period called 'Polish-German community of interests', i.e. the time when Helmut Kohl was in power, the German party was perceived as Poland's advocate in the process of the European integration. After 1998 the relations cooled considerably and the German policy rather resembled Realpolitik. As regards France, its stance was more difficult to understand and accept by the countries aspiring to the EU membership. France theoretically supported the European Union enlargement, however, in practice, it looked for ways of lengthening the negotiation period. Eventually, the aspiring countries succeeded in obtaining the two Member States' support and the biggest enlargement of the European Union was possible.

The specificity of cooperation within the Weimar Triangle, unlike in the multilateral relations and cooperation within a group of many states, e.g. in NATO or the European Union, results from the existence of a small number of decision-makers. As a result, the position of Poland in the Weimar Triangle has always resulted from current bilateral relations with France and Germany, and these have not been very good lately. The nature of these relations, their dynamics and efficiency that instilled optimism in the 1990s and the beginning of the 21st century, have recently led to the necessity of re-evaluating the usefulness and cooperation within the Weimar Triangle. Today, the difficulties in Warsaw-Paris and Warsaw-Berlin relations can be seen with the naked eye and not only at the diplomatic level. Poland differs from France and Germany about the vision of international security and the stance on the enlargement and development of the European Union, as well as the attitude to the United States, NATO and Russia. Germany and France, as I mentioned above, have strengthened cooperation with Russia and limited it with Poland for years. And Poland governed by Peace and Justice in fact has intensified a war on two fronts, i.e. the European Union and the United States, and has seen an enemy not only in Russia but also in Germany. It has not had good relations with France, either. What is more, since 2015 France and Germany, i.e. since the moment Peace and Justice came to power in Poland, have not recognised Poland as a fully democratic country. At the same time, many contemporary challenges, e.g. concerning security,

defence, combating terrorism, migration, or climate, have required cooperation of all the European states, especially the Weimar Triangle members, and a revival of its activity. Unfortunately, not all Polish, German and French decision-makers thought so, which was a serious mistake in the context of the growing imperial policy of the Russian Federation governed by Vladimir Putin, which has posed a growing threat to the security of Europe and the world.

I propose a few theses and hypotheses in this paper. I am also trying to answer some relevant questions, *inter alia*: Has the Weimar Triangle formula been already exhausted, as some politicians think, and why have its partners faced a crisis in their relations? Should the Weimar Triangle be revived, and how should it be done? Why did Poland stop being a desired partner of cooperation for France and Germany? Has the Polish government re-evaluated our alliances too radically? What are the reasons for that? Is the Weimar Triangle still necessary and why? It is not an easy task because the Weimar Triangle is composed of states with different interests, potential and possibilities of influencing the international environment and its evolution. In addition, there are many factors of internal and environmental nature that influence their behaviour and efficiency of their actions on the international arena. In the light of the theory of foreign policy, strong states that are commonly known as superpowers have greater possibilities and they conduct the most offensive foreign policy and create international reality, as well as decide on the development of international systems. France and Germany, unlike Poland, can be classified as such states, but in relation with the current international situation determined by the Russian war against Ukraine, they should not rival for leadership in the European Union and care about their particular national interests. They should tighten cooperation and together with Poland and other European Union Member States build a strong coalition around the Weimar Triangle in order to fight against Putin's international policy, which poses a threat to Europe and the whole world.

Conclusions

According to the latest surveys, the majority of the respondents in Germany and Poland and nearly half of the French ones believe that the cooperation between the countries of the Weimar Triangle is very important or rather important. On the other hand, only a small minority believe that such cooperation is unimportant for the European integration. Thus, one can say that the Poles, Germans and French are still for the maintenance and even strengthening of the cooperation within the Weimar Triangle.

Although many researchers and some politicians admit that the present level of cooperation within the Weimar Triangle leaves a lot to be desired, they present different opinions on how this cooperation should be continued in the future. The above-mentioned surveys show that very few Poles, Germans and French would like this cooperation to be limited or abandoned. Similar groups of respondents in Germany believe that the cooperation should be strengthened or maintained at the former level. The Poles are most enthusiastic and most of them would like this cooperation to be closer than it is at present. On the other hand, the French declare smaller support for closer Polish-French-German cooperation but this option is still more popular than others. All in all, one can state that all the three nations are decidedly for the maintenance and even strengthening of this cooperation and against abandoning it.

Unfortunately, the politicians in power in Poland, France and Germany do not take it into account and for various reasons ignore the cooperation within the Weimar Triangle. As a result, we have observed stagnation or even regression in the cooperation between Poland, France and Germany within the Weimar Triangle over the last years. From time to time it is officially mentioned in the three states that there is a need to revive its activity but in practice nothing happens. The recognition of the term 'the Weimar Triangle' is also decreasing. For example, over half of the respondents in France state that they have never heard the term although every fourth respondent knows the name or its meaning. On the other hand, most Poles and a considerable proportion of the Germans know the name. A question arises here: Why does this happen and what hampers the revival of the Weimar Triangle? As I mentioned above, all the three countries are guilty of that but the scale of their guilt differs. It results from re-nationalisation of their internal and foreign policy. However, I hope that the war in Ukraine and a threat of the Third World War will accelerate the revival of the Weimar Triangle and its activities for the enlargement and development of the European Union.

Summing up the above considerations, I state that the Weimar Triangle is still a necessary entity on the international arena and should keep playing a significant role not only in the strengthening of the trilateral Polish-German-French cooperation but also the integration processes in Europe and strengthening the position and role of the European Union in international relations. I also hope that after the elections to the Bundestag, which took place on 26 September 2021 and caused radical changes on the German political scene, and after the presidential election in France on 10 April 2022⁴⁹⁴, and probably after early parliamentary

⁴⁹⁴ For information on the electoral campaign in France see inter alia: Ostrowski M., *Cherchez la femme*, "Polityka", 1.01.-11.01.2022, pp. 69-71; Ch. Sente, T. Duverger, *Um die Chancen der französischen Linken bei*

elections in Poland, the revival of the Weimar Triangle will take place and broad cooperation between Poland, France and Germany will be strengthened and developed. I also hope that France and Germany will stop competing for hegemony in Europe, that they will start constructive cooperation for the benefit and security of Europe and for the enlargement and development of the European Union. In the face of the current threat to the peace and security of Europe and the world provoked by the Russia's aggression against Ukraine, France and Germany together with Poland should take steps to improve the European defence and not only speak about it⁴⁹⁵. The more so as the destabilising actions undertaken by Russia and attempts to force Europe and the United States to start negotiations with it are in fact an example of cracks in the structure of international security. They show that the Russian president Vladimir Putin has not given up his plan to break up the European Union, to divide its members. They also prove the weakness of the NATO's deterrence system.

In the present international situation, taking into account the war in Ukraine, France, Germany and Poland together should revive the Weimar Triangle, which should again become a 'flywheel' generating the European integration and help strengthen the position and role of the European Union on the international arena. In my opinion, the Weimar Triangle still has great potential, which should be used to enlarge and develop the European Union, and this way stop disintegration processes in Europe and strengthen its security.

Streszczenie:

Artykuł w syntetycznym ujęciu przedstawia genezę Trójkąta Weimarskiego i jego rolę w integracji Europy po zakończeniu zimnej wojny. Na temat Trójkąta Weimarskiego w literaturze przedmiotu w Polsce, Niemczech i Francji krążą sprzeczne oceny i opinie. Z jednej strony podkreśla się jego duże znaczenie w procesie tworzenia Unii Europejskiej (EU) oraz akcesji Polski do struktur euroatlantyckich, tj. do NATO i Unii Europejskiej, a z drugiej strony deprecjonuje się jego rolę w reorientacji polityki zagranicznej Polski po 1989 roku podkreślając, że racja stanu Polski została podporządkowana interesom Niemiec i Francji.

Zarówno w Polsce, jak i w Niemczech czy Francji Trójkąt Weimarski często był i jest nadal traktowany instrumentalnie, zwłaszcza przez polityków, którzy wykorzystują go do bieżącej polityki międzynarodowej. Tymczasem zaś nie ulega wątpliwości, że odegrał on dużą rolę nie tylko w procesie utworzenia UE, ale również determinował jej poszerzanie i

den Präsidentschaftswahlen im April steht es schlecht. Eine Wählerinitiative will das jetzt ändern. "International" International@fes.de, 28 January 2022.

⁴⁹⁵ R. Sikorski, *Rosja-Ukraina-Unia Europejska. Europo, pobudka! Awanturyczna polityka Putina to dzwonek alarmowy*, "Gazeta Wyborcza", 28.01.2022, p.16; M. Czarnecki, *Zachód mówi jednym głosem w sprawie Rosji*, "Gazeta Wyborcza", 21.01.2022, p. 12.

pogłębianie, choć jego potencjał i możliwości nie były w pełni wykorzystane. Jest to jedna z głównych tez niniejszego opracowania.

Co więcej, analiza działalności Trójkąta Weimarskiego, jego sukcesów i porażek pokazuje, że jest on wciąż niezbędnym podmiotem w stosunkach międzynarodowych i powinien nadal odgrywać istotną rolę w procesie integracji Europy. Nadal też powinien odgrywać zasadniczą rolę w umacnianiu trójstronnej polsko-niemiecko-francuskiej współpracy i wzmacnianiu pozycji Unii Europejskiej w stosunkach międzynarodowych. Renesans Trójkąta Weimarskiego jest nie tylko możliwy, ale wręcz niezbędny w obecnej sytuacji międzynarodowej w Europie i na świecie, którą determinuje agresja Rosji na Ukrainę w dniu 24 lutego 2022 roku oraz groźba wybuchu trzeciej wojny światowej.

Słowa kluczowe:

Trójkąt Weimarski, Polska, Francja, Niemcy, integracja, Unia Europejska, zimna wojna, Europa, bezpieczeństwo międzynarodowe.

Keywords:

Weimar Triangle, Poland, France, Germany, integration, European Union, Cold War, Europe, international security

Bibliografia:

1. Barcz Asmus R., *NATO – otwarcie drzwi*, MUZA SA, Warszawa 2002.
2. Barcz J., *30 lat temu podpisany został Traktat z Maastricht*, "Monitor Konstytucyjny. Konstytucja. Państwo, Prawo", 5.02.2022.
3. Bąk M., *Trójkąt Weimarski w latach 1991-1999 i jego znaczenie dla bezpieczeństwa europejskiego*, "Przegląd Strategiczny" 2013, no. 2.
4. Bogusławska H., Konieczna A. (ed.), *Współpraca polityczno-wojskowa w ramach Trójkąta Weimarskiego i Trójkąta Polska-Niemcy-Dania*, Warszawa 1918.
5. Bozo F., *"Winners" and "Losers": France, the United States, and the End of the Cold War*, "Diplomatic History", Vol. 33, No.5, November 2009
6. Cimoszewicz W., *Krajobraz za horyzontem. Polityka zagraniczna RP po wejściu do Unii Europejskiej*, "Sprawy Międzynarodowe" 2004, no. 2.
7. Czachór Z., *Regionalizm w stosunkach międzynarodowych*, [in:] W. Malendowski, Cz.
8. Mojsiewicz (ed.), *Stosunki międzynarodowe*, Atla 2, Wrocław 1998.
9. Czaputowicz J., *Teorie stosunków międzynarodowych. Krytyka i systematyzacja*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007.
10. Czarnecki M., *Zachód mówi jednym głosem w sprawie Rosji*, "Gazeta Wyborcza", 21.01.2022.

11. Cziomer E., L.W. Zyblikiewicz L.W., *Zarys współczesnych stosunków międzynarodowych*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2004.
12. De Gaulle Ch., *Mémoires de guerre et Mémoires d'espoir*, Plon, Paris 2016.
13. *Deklaracja Ministrów Spraw Zagranicznych Trójkąta Weimarskiego*, <https://pl.ambafrance.org/Wspolna-deklaracja-Ministrow-Spraw-Zagranicznych> [17.10.2020].
14. Dutczak R., *Teraz mamy złoty róg*, "Gazeta Wyborcza", 11.04.2022
15. Fiszer J.M., Czasak M., *Trójkąt Weimarski. Geneza i działalność na rzecz integracji Europy w latach 1991-2016*, Instytut Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk, Deutsch Polnische Wissenschafts Stiftung, Warszawa 2019.
16. Fiszer J.M., *Przesłanki wewnętrzne i międzynarodowe upadku Związku Radzieckiego w 1991 roku oraz jego konsekwencje geopolityczne dla polityki zagranicznej Polski*, „Rocznik Europy Środkowo-Wschodniej” 2021, no. 19, zeszyt 2.
17. Fiszer J.M., *Stanowisko Rosji wobec akcesji Polski do NATO i Unii Europejskiej*, „Myśl Ekonomiczna i Polityczna” no. 1(60), 2018.
18. Fiszer J.M., *The Role of Reunified Germany in Poland's Accession to NATO and the European Union*, "Politeja" no. 6(75), 2021.
19. Fiszer J.M., *Uwarunkowania i cele polityki zagranicznej Polski – aspekty teoretyczne i użyteczne*, [in:] A. Chojan (ed.), *Polityka zagraniczna Polski w latach 1989-2020*, Instytut Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk, Warszawa 2021.
20. Fiszer J.M., *The 30th Anniversary of the Sejm and Senate Elections in 1989. Systemic Transformation in Poland and its Consequences for Europe and the World*, "Myśl Ekonomiczna i Polityczna" 2019, no. 3(66), pp. 139-163. Fiszer J.M., *Przesłanki wewnętrzne i międzynarodowe upadku Związku Radzieckiego w 1991 roku oraz jego konsekwencje geopolityczne dla polityki zagranicznej Polski*, "Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej" 2021, no. 19, Zeszyt no. 2.
21. Fiszer J.M., *Rosja wobec akcesji Polski do NATO i Unii Europejskiej*, "Myśl Ekonomiczna i Polityczna" 2018, no. 1(60).
22. Fiszer J.M., *Stanowisko Rosji wobec akcesji Polski do NATO i Unii Europejskiej*, "Myśl Ekonomiczna i Polityczna" 2016, no. 1(60).
23. Holzer J., *Próba bilansu i oceny stosunków polsko-niemieckich w latach 1989–1995*, [in:] J. Holzer, J.M. Fiszer (ed.), *Stosunki polsko-niemieckie w latach 1970-1995. Próba bilansu i perspektywy rozwoju*, Instytut Studiów Politycznych PAN, Warszawa 1998.
24. Hyde-Price A., *Dryf kontynentalny? Polska a zmiany relacji euroatlantyckich*, [in:] O. Osica,
25. Jakimowicz R., *Zarys stosunków polsko-rosyjskich w latach 1992-1999*, Polska Fundacja Spraw Międzynarodowych, Warszawa 2000.
26. Kiwerska J., *Partnerstwo w przywództwie? Stany Zjednoczone i Niemcy (1989-2016). Perspektywa polska*, Instytut Zachodni, Poznań 2017.
27. Koszel B., *Trójkąt Weimarski. Geneza. Działalność. Perspektywy współpracy*, Wydawnictwo Instytutu Zachodniego, Poznań 2006.
28. Koszel B., *Rola Francji i Niemiec w procesie integracji Polski z UE*, [in:] T. Wallas (ed.), *Polska w Europie w XXI wieku*, UAM, Poznań 2002.

29. Kozhemiakin A.V., Kanet T.R.E., *Russia and Its Western Neighbours in the "Near Abroad"*, [in:] *The Foreign Policy of the Russian Federation*, Palgrave Macmillan, London 1997.
30. Kucharczyk J., *Z szacunkiem dla przeszłości, z odwagą w przyszłość. Jak Polacy, Niemcy i Francuzi postrzegają Trójkąt Weimarski i jego rolę w UE*, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa 2021.
31. Kuźniar R., *Droga do wolności. Polityka zagraniczna III Rzeczypospolitej*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2008.
32. Malingre V., Subtil M. P., *Entente cordiale contre l'Histoire*, "Le Monde", 12.09. 2009.
33. Michałowski S., *Nowa jakość w stosunkach z Niemcami*, [in:] R. Kuźniar, K. Szczepanik (ed.), *Polityka zagraniczna RP 1989–2002*, Wydawnictwo Askon, Warszawa 2002.
34. Mickiewicz P., *Współpraca wojskowa Polski, Francji i Niemiec*, "Wojsko i Wychowanie" 2002, no. 2.
35. Ostrowski M., *Cherchez la femme*, "Polityka", 1.01.-11.01.2022.
36. Parzymies S., *Le Triangle de Weimar a-t-il encore une raison d'être dans une Europe en voie d'unification?*, "Annuaire français de relations internationales" 2010, volume XI.
37. Parzymies S., *Przyjaźń z rozsądku. Francja i Niemcy w nowej Europie*, PISM, Warszawa 1994.
38. Parzymies S., *Trójkąt Weimarski w poszerzonej Unii Europejskiej*, "Sprawy Międzynarodowe" 2004, no. 2.
39. Parzymies S., *Unia Europejska a Europa Środkowa. Perspektywy współpracy w dziedzinie*
40. *bezpieczeństwa*, "Sprawy Międzynarodowe" 1999, nro.3.
41. *Place and Role of the Visegrád Group Countries in the European Union*. Edited by Józef M. Fiszer, Adrian Chojan, Paweł Olszewski, Institute of Political Studies of the Polish Academy of Sciences, European Commission, Warsaw 2019.
42. Przybyła K., *Rosyjska polityka wobec Zachodu – wybrane zagadnienia*, "Bezpieczeństwo Narodowe" 2013, no. 26.
43. Raś R., *Ewolucja polityki zagranicznej Rosji wobec Stanów Zjednoczonych i Europy Zachodniej w latach 1991-2001*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2005.
44. Sente Ch., Duverger T., *Um die Chancen der französischen Linken bei den Präsidentschaftswahlen im April steht es schlecht. Eine Wählerinitiative will das jetzt ändern*. "International" International@fes.de, 28. January 2022.
45. Sikorski R., *Rosja-Ukraina-Unia Europejska. Europo, pobudka! Awanturnicza polityka Putina to dzwonek alarmowy*, "Gazeta Wyborcza", 28.01.2022
46. Sikorski R., *Polska może być lepsza*, Znak Horyzont, Kraków 2018.
47. Stańczyk J., *Nowy regionalizm w Europie Środkowej*, "Wojsko i Wychowanie" 1999, no. 2.
48. Standke K.H. (ed.), *Trójkąt Weimarski w Europie. Das Weimarer Dreieck in Europa. Le Triangle de Weimar en Europe*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2009.
49. Szeptycki A., *Czynnik niemiecki w polityce wschodniej V. Republiki (1958-1991)*, "Stosunki Międzynarodowe" 2000, no. 3-4 (vol. 22).

-
50. Szeptycki A., *Dziedzictwo generała de Gaulle'a w polityce zagranicznej V Republiki*, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa 2005.
 51. Sulowski S. (ed.), *Polska–Niemcy – nadzieja i zaufanie*, Fundacja Politeja, Warszawa 2002.
 52. Szczepański W.J., *Charles de Gaulle i Europa*, Editions BNW, Warszawa 2001.
 53. Ujazdowski K.M., *V Republika Francuska. Idee, konstytucja, interpretacje*, Ośrodek Myśli Politycznej, Kraków 2010.
 54. Węc J.J., *Spór o kształt ustrojowy Wspólnot Europejskich i Unii Europejskiej w latach 1950-2010*, Księgarnia Akademicka Sp. z o.o., Kraków 2012.
 55. Wyligąła H., *Trójkąt Weimarski. Współpraca Polski, Francji i Niemiec w latach 1991-2004*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2010.
 56. Zaborowski M. (ed.), *Nowy członek „starego” Sojuszu. Polska jako nowy aktor w euroatlantyckiej polityce bezpieczeństwa*, Centrum Stosunków Międzynarodowych, Warszawa 2002.
 57. "Zbiór Dokumentów" 1992, no. 2.

Rafał Wiśniewski

Uniwersytet Kardynała

Stefana Wyszyńskiego

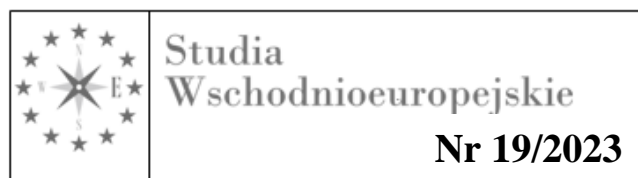
w Warszawie

Radosław Zenderowski

Uniwersytet Kardynała

Stefana Wyszyńskiego

w Warszawie

Unia Europejska wobec wyzwań kulturowych i cywilizacyjnych trzeciej dekady XXI wieku⁴⁹⁶

Wprowadzenie

Wydarzenia tzw. Jesieni Narodów (1989) zapoczątkowały całkowicie nowy rozdział w najnowszej historii Europy. Rozpoczął się trudny i skomplikowany proces reintegracji Starego Kontynentu, który w wyniku postanowień konferencji pokojowej w Jałcie został na ponad czterdzieści lat podzielony na dwa wrogo do siebie ustosunkowane bloki ideologiczne. Minione przeszło trzydzieści lat od upadku Muru Berlińskiego, który stał się symbolem początku procesu jednoczenia się Europy, stanowi doskonałą okazję do dokonania pewnego bilansu. W niniejszym artykule zamierzamy ograniczyć się do sfery procesów kulturowo-cywilizacyjnych w kontekście dokonującej się (re)integracji kontynentu europejskiego. Pod pojęciem procesu kulturowo-cywilizacyjnego kryje się szereg różnych przemian dokonujących się w sferze kultury materialnej, a zwłaszcza niematerialnej, które stanowią wyraz aktualnej i zmieniającej się kondycji duchowej i intelektualnej poszczególnych społeczności. Siłą rzeczy więc należy dokonać określonej selekcji i wskazać na te fenomeny kulturowe, które uznajemy za najbardziej znaczące i jednocześnie możliwe do uchwycenia w drodze analizy jakościowej i ilościowej. Za kluczowe dla naszych analiz uznaliśmy kwestie dotyczące **przemian tożsamości religijnej i etniczno-narodowej**. Te dwie bowiem tożsamości, w wielu przypadkach ściśle ze

⁴⁹⁶ Publikacja finansowana w ramach programu Ministra Edukacji i Nauki pod nazwą "DIALOG" w latach 2019-2023

sobą związane⁴⁹⁷, w istotny sposób kształtują oblicze poszczególnych cywilizacji, nadając im określony kształt oraz siłę oddziaływania na inne cywilizacje. Tym samym poza naszymi analizami pozostaną np. przemiany w zakresie edukacji, kształcenia, uprawiania nauki, wytwarzania oferty kulturalnej i społecznej partycypacji w wydarzeniach kulturalnych, przemiany dokonujące się w sztuce, literaturze, muzyce; zmiany w sposobach komunikowania się itd.

1. Religia, religijność i tożsamość religijna

Tożsamość religijna związana jest przede wszystkim z przynależnością do określonej organizacji kościelnej, stosunkiem do określonych praw i zasad religijnych, oraz ze świadomością wynikających z tego tytułu konsekwencji. Jest swoistym zmanifestowaniem swojego ja w odniesieniu do sfery *sacrum*, rozpoznaniem się i swojego miejsca w określonym ładzie aksjologicznym zdeterminowanym przez określoną deklarację wiary i przynależności, ale także bardzo często *last but not least* – wyrażeniem swojej tożsamości w odniesieniu do „znaczącego innego”, którym są wyznawcy innych religii, agnostycy lub ateści. Religia, pisze Samuel Huntington, stanowi rdzeń wszystkich bez wyjątku cywilizacji⁴⁹⁸. Jej przemiany zatem nie pozostają bez konsekwencji dla ich kondycji i trwałości. „Nie można mówić dziś o kulturze – pisze Hanna Schreiber, nie mówiąc o religii, a mówiąc o religii nie sposób nie użyć słowa ‘kultura’. Nieodłącznym elementem debaty kulturowej stała się dyskusja o roli religii jako podstawowego elementu kultury: religia postrzegana jest w ramach tego dyskursu jako ‘kultura w pigułce’ lub jako ‘soczewka kultury’”⁴⁹⁹.

W różnego rodzaju narracjach dotyczących tożsamości cywilizacyjnej Europy przyjęło się sądzić, że europejskość zasadza się u swych źródeł z jednej strony na dziedzictwie antyku grecko-rzymskiego, z drugiej na chrześcijaństwie (lub szerzej – tradycji judeochrześcijańskiej) jako religii i jako określonej filozofii odnoszącej się do człowieka i życia społecznego. Obydwa

⁴⁹⁷ Istotne powiązania między religią a etnicznością występują zarówno w przypadku tworzenia się narodów politycznych, jak i etnicznych. (...) W wypadku powstawania narodów politycznych powiązanie religii z tożsamością narodową odbywało się przez związki instytucjonalne, czasami wprost przez powstawanie lub przyjmowanie religii państwowej lub wprowadzanie tzw. *civireligion* (...) Narody etniczne, powstające w wyniku politycznej ewolucji wcześniej istniejącego etnosu, na skutek przyjęcia nowej religii musiały zmieniać znaczny zakres wewnętrznej struktury i treści swej etnicznej wspólnoty. G. Babiński, *Etniczność i religia – formy, płaszczyzny i poziomy powiązań*, w: A. Posern-Zieliński (red.), *Etniczność a religia*, Poznań 2003, s. 11-12.

⁴⁹⁸ S. P. Huntington, *Zderzenie cywilizacji i nowy kształt ładu światowego*, przeł. H. Jankowska, Warszawa 2005, s. 45-50.

⁴⁹⁹ H. Schreiber, *Religia jako element „zwrotu kulturowego” w stosunkach międzynarodowych*, w: A.M. Solarz, H. Schreiber (red.), *Religia w stosunkach międzynarodowych. 10-lecie współpracy Instytutu Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu Warszawskiego ze Zgromadzeniem Słowa Bożego (SVD)*, Warszawa 2012, s. 63.

komponenty nie tyle przy tym współlistnieją i niejako oddzielnie formują cywilizację europejską, ale wchodzą ze sobą w swoisty i twórczy dialog, który okazał się możliwy chociażby dzięki temu, że – jak pisze Franciszek Gołębowski – „w naturalny sposób chrześcijaństwo stało się depozytariuszem kultury antycznej, co ujawniło się w okresie wychodzenia Europy z zapaści, jaka miała miejsce po upadku Rzymu”⁵⁰⁰. Pierwiastek grecki – pisze Christian Meier – „połączył się w nadzwyczaj płodny sposób z rzymskim, zapewniając punkt wyjścia do kontynuacji i nowego ujęcia dokonanego przez chrześcijaństwo”⁵⁰¹. „Wyłącznie kulturalna i religijna historia Europy uzasadnia to, że nazywamy ją kontynentem”, stwierdza Wolfgang Huber i dodaje: „Dla tego charakteru kulturowego i religijnego najważniejsze są trzy nazwy: Ateny, Rzym i Jerozolima”⁵⁰². Z drugiej strony, w różnego rodzaju dyskusjach na temat tożsamości europejskiej coraz częściej kwestionuje się (najczęściej nie wprost) wkład myśli antycznej, ale przede wszystkim chrześcijaństwa. Było to szczególnie widoczne, bo i politycznie znaczące, w dyskusji na temat kształtu Konstytucji UE, w której ostatecznie mimo licznych apeli, nie znalazło się odniesienie do chrześcijaństwa jako siły formującej ducha europejskiego⁵⁰³.

Piotr Mazurkiewicz stwierdza, że antyczne **dziedzictwo grecko-rzymskie** rozpatrywać należy w perspektywie trzech idei przewodnich kształtujących myśl europejską. Są nimi: *logos*, *ethos* i *nomos*. Pierwsza z nich – *logos* pojawia się w kulturze greckiej w opozycji do *mythos*, będącego mityczną i nieracjonalną narracją odnoszącą się do świata. *Logos* staje się zatem opartą na rozumie i racjonalności próbą opisu świata. Mazurkiewicz stwierdza, że „W Grecji po raz pierwszy potraktowano rzeczywistość jako tekst przeznaczony do krytycznego odczytania, co dało początek racjonalnemu podejściu do świata”, i stwierdza jednocześnie, że owocem takiego myślenia jest teoria (*theoria*), której istota jest nie tylko systematyczność, ale także bezinteresowność i apragmatyzm. „Nauka – pisze Mazurkiewicz – uprawiana jest nie dlatego, że przynosi jakąkolwiek wymierną korzyść, ale z tego tytułu, że świat budzi w człowieku zdziwienie”⁵⁰⁴. Edmund Husserl zauważa, że to właśnie Grecy – a nie żaden z innych narodów świata antycznego – zaczęli stawiać pytanie o prawdę samą w sobie. Z perspektywy

⁵⁰⁰ F. Gołębowski, *Cywilizacja europejska*, Warszawa 2012, s. 63.

⁵⁰¹ Ch. Meier, *Tradycja grecko-rzymska*, w: H. Joas, K. Wiegandt (red.), *Kulturowe wartości Europy*, Warszawa 2012, s. 78.

⁵⁰² W. Huber, *Tradycja judeochrześcijańska*, w: H. Joas, K. Wiegandt (red.), op. cit., s. 57.

⁵⁰³ S. Tokarski, *Tożsamość Europy a kultury pozaeuropejskie. Podróże na wschód – w poszukiwaniu korzeni*, w: F. Gołębowski (red.), *Tożsamość europejska*, Warszawa 2005, s. 74-77.

⁵⁰⁴ P. Mazurkiewicz, *Europeizacja Europy. Tożsamość kulturowa Europy w kontekście procesów integracji*, Warszawa 2001, s. 118.

innych kultur takie czysto teoretyczne rozważania wydawały się być pozbawione sensu⁵⁰⁵. *Ethos* z kolei oznacza „pewną ogólną orientację danej kultury, jej ducha czy charakter” i wyraża się w obyczajach, określonych sposobach zachowania się i postępowania danej społeczności, w postawach człowieka zwłaszcza w stosunku do innych ludzi. W starożytnej Grecji obserwacje czynione odnośnie do przemian dokonujących się w sferze *ethosu* z czasem zaowocowały powstaniem etyki filozoficznej i pogłębionym namysłem nad moralnością – nad dobrem, cnotą czy sumieniem jako wewnętrznym uzdolnieniem do rozeznawania etycznego⁵⁰⁶. Wreszcie *nomos* – pojęcie odnoszące się do sfery prawodawstwa, silnie zakorzenione zarówno w greckiej, jak i rzymskiej kulturze antycznej, wspomnieć należy przede wszystkim w odniesieniu do ukształtowanego w obu kulturach niezwykle ważnego rozróżnienia na prawo naturalne i prawo stanowione, co rodziło istotne konsekwencje dla późniejszego rozwoju cywilizacji europejskiej⁵⁰⁷. Rzymowi zawdzięcza się stworzenie instytucji państwa, w granicach którego panują prawo i sprawiedliwość, w którym „wszystko jest określone przez właściwie wyważone ustawy oraz unormowane odpowiednimi regułami procedury. Rzymskie korzenie posiada koncepcja państwa, w którym despotyczny władca nie panuje już samowolnie, w którym nie jest już możliwy sąd skorupkowy zgromadzonego ludu, jak to miało miejsce w Atenach, lecz w którym każdy – niezależnie od pochodzenia i stanu – korzystać może ze swoich praw”⁵⁰⁸.

Wkładem chrześcijaństwa w rozwój cywilizacji europejskiej są również trzy idee: idea Boga jedyne i osobowe zarazem, personalistyczna wizja osoby ludzkiej oraz wynikająca z niej wizja życia społecznego, unikająca zarówno pokusy indywidualizmu, jak i kolektywizmu⁵⁰⁹. Chrześcijaństwo walenie przyczyniło się do desakralizacji świata, który w greckim i rzymskim antyku był pełen różnorodnych bogów. Zasługą chrześcijaństwa jest oddzielenie sfery *sacrum* od sfery *profanum*, dwóch zasadniczo różnych porządków, co stanowiło prawdziwe *novum* w myśleniu o świecie i nadal odróżnia np. cywilizację chrześcijańską od islamu, co w praktyce oznacza autonomię państwa i autonomię Kościoła. Tym, co radykalnie pozwoliło odróżnić cywilizację europejską od wszystkich pozostałych była chrześcijańska koncepcja człowieka jako osoby, to znaczy istoty stworzonej „na obraz i podobieństwo Boga”. Człowiek pozostaje

⁵⁰⁵ E. Husserl, *Kryzys europejskiego człowieczeństwa a filozofia*, Warszawa 1993, s. 37.

⁵⁰⁶ P. Mazurkiewicz, op. cit., s. 149-204.

⁵⁰⁷ Ibidem, s. 205-242.

⁵⁰⁸ N. Lobkowicz, *Europa jako rzeczywistość kulturowa. Założenia i problemy*, w: A. Dylus (red.), *Europa. Fundamenty jedności*, Warszawa 1999, s. 16-17.

⁵⁰⁹ P. Mazurkiewicz, op. cit., s. 20.

częścią wspólnoty, ale nie jest zredukowany do bycia li tylko jej częścią. Posiada bowiem przyrodzoną i niezbywalną godność oraz zachowuje swoją autonomię względem wspólnoty. Tego typu myślenie dało w późniejszym czasie początek prawom człowieka, których idea pojawiła się właśnie nie gdzie indziej, jak tylko w obrębie cywilizacji chrześcijańskiej⁵¹⁰. Chrześcijaństwo zachodnie, zauważa F. Braudel, „było i nadal jest podstawowym elementem myśli europejskiej, w tym jej nurtu racjonalistycznego, który kształtował się w opozycji do niego, a zarazem był w niej zakotwiczony”, gdyż jak stwierdza dalej: „W całych dziejach Zachodu chrześcijaństwo jest rdzeniem cywilizacji, która ożywia nawet wtedy, kiedy zmienia się pod jej wpływem i którą jednoczy, nawet wtedy, kiedy ona sama próbuje mu się wymknąć”⁵¹¹.

Zanim przyjrzymy się bliżej przemianom w zakresie religii i religijności społeczeństw europejskich po 1989 roku, warto uświadomić sobie szerszy kontekst, jakim jest tradycyjnie wysoki poziom lub nawet wzrost religijności w wielu regionach świata (zob. tabela poniżej), ale przede wszystkim **spektakularny powrót religii do sfery publicznej w skali globalnej**, z nielicznymi wyjątkami do których zaliczyć należy Europę, a zwłaszcza jej zachodnią część. Przedstawiciele nauk społecznych, którzy jeszcze w latach 60. i 70. XX wieku głosili „śmierć religii”, musieli w dwóch kolejnych dekadach stopniowo wycofywać się ze swoich poglądów uznając ich częściową lub całkowitą bezzasadność w obliczu powszechnego odrodzenia religijnego. Znany socjolog Peter Berger w 1968 roku obwieścił na łamach pisma „New York Times”, że „w XXI wieku osoby wierzące będzie można prawdopodobnie znaleźć tylko w niewielkich sektach, które współdziałając ze sobą będą próbowały stawić opór ogólnoświatowej świeckiej kulturze”. Ten sam naukowiec w roku 1999 uznał współczesny świat za „najbardziej wściekle religijny w swojej historii”⁵¹². Samuel Huntington, autor słynnej monografii dotyczącej „zderzenia cywilizacji” stwierdza, że „w ostatnich dziesięcioleciach XX wieku marsz ku sekularyzmowi został zawrócony. Rozpoczęło się niemal globalne odrodzenie religii, widoczne w prawie wszystkich regionach świata z wyjątkiem Europy Zachodniej”. Huntington podkreśla przy tym, że powrót do religii obserwowano nie u osób starszych, ale u młodych, nie u biednych wieśniaków, lecz w klasie średniej⁵¹³. Religia powraca do sfery publicznej, gdyż jej immanentna funkcja drogowskazu i narzędzia opisującego coraz bardziej

⁵¹⁰ Ibidem, s. 243-380.

⁵¹¹ F. Braudel, *Gramatyka cywilizacji*, Warszawa 2006, s. 359.

⁵¹² Cyt. za: T. S. Shah, D. Philpott, *The Fall and Rise of Religion in International Relations. History and Theory*, w: J. Snyder (red.), *Religion and International Relations Theory*, New York 2011, s. 24.

⁵¹³ S.P. Huntington, op. cit., s. 316-317.

złożony świat, tworzącego narracje i metanarracje, pozwala wielu współczesnym ludziom odnaleźć się we współczesnym, postoświeceniowym świecie, pełnym rozczarowań w związku choćby z klęską wielu ideologicznych (quasireligijnych) wielkich narracji⁵¹⁴.

Tab. 1. Religijność na świecie w 2009 roku

Kraj	Czy religia jest istotną częścią twojego życia?		Kraj	Czy religia jest istotną częścią twojego życia?	
	Tak	Nie		Tak	Nie
1. Bangladesz	99% +	0%	58. Rumunia	84%	12%
2. Niger	99% +	0%	59. Nikaragua	84%	15%
3. Jemen	99%	1%	60. Irak	84%	11%
4. Indonezja	99%	0%	61. Peru	84%	14%
5. Malawi	99%	1%	62. Salwador	83%	16%
6. Sri Lanka	99%	1%	63. Kolumbia	83%	16%
7. Somaliland	98%	2%	64. Ekwador	82%	17%
8. Dżibuti	98%	2%	65. Turcja	82%	15%
9. Mauretania	98%	2%	66. Gruzja	81%	16%
10. Burundi	98%	2%	67. Turkmenistan	80%	18%
11. Tajlandia	97%	2%	68. Kostaryka	79%	19%
12. Komory	97%	2%	69. Wenezuela	79%	21%

⁵¹⁴ M. Zachara, *Religia w globalnej wiosce*, w: A.M. Solarz, H. Schreiber (red.), *Religia w stosunkach międzynarodowych. 10-lecie współpracy Instytutu Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu Warszawskiego ze Zgromadzeniem Słowa Bożego (SVD)*, Warszawa 2012, s. 90. E. Kaufmann, A. Goujon, V. Skirbekk, *The End of Secularization in Europe?: A Socio-Demographic Perspective*, „Sociology of Religion” 2011, s. 5.

13. Egipt	97%	2%	70. Bośnia i Hercegowina	77%	21%
14. Maroko	97%	1%	71. Macedonia	76%	22%
15. Afganistan	97%	3%	72. Cypr	75%	24%
16. Senegal	96%	4%	73. Polska	75%	19%
17. Kambodża	96%	3%	74. Armenia	73%	25%
18. Kamerun	96%	4%	75. Meksyk	73%	25%
19. Malezja	96%	3%	76. Kirgistan	72%	25%
20. Nigeria	96%	3%	77. Mołdawia	72%	19%
21. Filipiny	96%	4%	78. Włochy	72%	25%
22. Mali	95%	4%	79. Grecja	71%	28%
23. Rwanda	95%	5%	80. Czarnogóra	71%	28%
24. Czad	95%	5%	81. Singapur	70%	29%
25. Algieria	95%	4%	82. Chile	70%	29%
26. Katar	95%	4%	83. Chorwacja	70%	28%
27. Zambia	95%	5%	84. Argentyna	66%	33%
28. Ghana	95%	5%	85. Stany Zjednoczone	65%	34%
29. Demokratyczna Republika Konga	94%	5%	86. Irlandia	54%	46%
30. Kenia	94%	6%	87. Serbia	54%	44%
31. Bahrajn	94%	4%	88. Izrael	51%	48%
32. Palestyna	93%	7%	89. Uzbekistan	51%	46%

33. Nepal	93%	6%	90. Azerbejdżan	50%	49%
34. Tunezja	93%	5%	91. Hiszpania	49%	50%
35. Arabia Saudyjska	93%	4%	92. Słowenia	47%	52%
36. Sudan	93%	7%	93. Ukraina	46%	48%
37. Uganda	93%	7%	94. Kazachstan	43%	48%
38. Pakistan	92%	6%	95. Korea Południowa	43%	56%
39. Paragwaj	92%	8%	96. Litwa	42%	49%
40. Kuwejt	91%	6%	97. Kanada	42%	57%
41. Zjednoczone Emiraty Arabskie	91%	8%	98. Szwajcaria	41%	57%
42. Indie	90%	9%	99. Urugwaj	41%	59%
43. Kosowo	90%	8%	100. Niemcy	40%	59%
44. Tanzania	89%	11%	101. Łotwa	39%	58%
45. Syria	89%	9%	102. Albania	39%	53%
46. Boliwia	89%	10%	103. Węgry	39%	58%
47. Zimbabwe	88%	12%	104. Luksemb urg	39%	59%
48. Gwatemala	88%	9%	105. Białoruś	34%	56%
49. Panama	88%	11%	106. Rosja	34%	60%
50. Wybrzeże Kości Słoniowej	88%	12%	107. Francja	30%	69%
51. Dominikana	87%	13%	108. Wietnam	30%	69%

52. Liban	87%	12%	109. Wielka Brytania	27%	73%
53. Brazylia	87%	13%	110. Hongkong	24%	74%
54. Malta	86%	10%	111. Japonia	24%	75%
55. RPA	85%	15%	112. Dania	19%	80%
56. Tadżykistan	85%	12%	113. Szwecja	17%	82%
57. Honduras	84%	15%	114. Estonia	16%	78%

Źródło: Gallup, *Religiosity Highest in World's Poorest Nations*, 2009,

<http://www.gallup.com/poll/142727/religiosity-highest-world-poorest-nations.aspx>
(30.08.2020).

Proces powrotu religii do polityki i życia publicznego szerszej publiczności „rzucił się w oczy” wraz ze spektakularnymi atakami na World Trade Center w 2001 roku. Uważni obserwatorzy dostrzegali go jednak na długo przed tym wydarzeniem. W 1964 roku zmarł Jawaharlal Nehru, zwolennik świeckiego państwa indyjskiego, i „największa demokracja świata” z roku na rok stawała się coraz bardziej podatna na religijne hasła hinduskich nacjonalistów, co znajdowało przełożenie także na politykę zagraniczną tego państwa⁵¹⁵. Rok później odsunięto od władzy Sukarno, przywódcę Indonezji otwarcie odwołującego się do ideologii komunistycznej, w rezultacie polityczny islam stopniowo zyskiwał tam przewagę nad innymi ideologiami. Po odsunięciu od władzy w Ghanie prezydenta KwameNkrumaha również było widać wyraźną tendencję odwrotu od zasady laickiego państwa. Klęska socjalisty Nassera w wojnie z Izraelem w 1967 roku oznaczała w praktyce utratę przez socjalistyczny rząd Egiptu centralnej pozycji w świecie arabskim i muzułmańskim, inicjatywę przejęła wspierająca wydatnie wahabitów Arabia Saudyjska inicjując powstanie Organizacji Konferencji Islamskiej (1969). Nieodłącznym elementem ruchu praw obywatelskich w USA, którego symbolem był czarnoskóry pastor Martin Luther King, były śpiewane publicznie pieśni religijne. Upadek komunizmu, ideologii będącej główną siłą ateizacji świata, skutkowało masowym powrotem do

⁵¹⁵Zob. C. Ram-Prasad, *Hindu Nationalism and the International Relations of India*, w: K.R. Dark (red.), *Religion and international relations*, New York 2000, s. 140–197.

religii. W wielu państwach, w obliczu fiaska ideologii komunistycznej, przywódcy komunistyczni niemal z dnia na dzień przeistaczali się w nacjonalistów otwarcie flirtujących z religią, którą jeszcze wczoraj zaciekle zwalczali (np. kasus komunistów na Bałkanach)⁵¹⁶. Analizując znaczenie religii we współczesnej polityce, w tym zwłaszcza w polityce międzynarodowej, nie można pominąć wzrastającego wpływu hinduskich nacjonalistów w Indiach, islamskich nacjonalistów w Turcji, która na naszych oczach rezygnuje z Atatürkowskiej koncepcji państwa laickiego, rosnącego znaczenia Cerkwi prawosławnej w Rosji, konserwatywnych chrześcijan w USA⁵¹⁷ ani ultraortodoksyjnych działaczy żydowskich w Izraelu. W coraz liczniejszych państwach islamskich odchodzi się od prawa świeckiego na rzecz *szariat* (Iran, Sudan, Somalia, państwa Półwyspu Arabskiego, Pakistan, Malezja, częściowo Nigeria). Najbardziej radykalne ruchy religijne, takie jak Al-Kaida, wprost kwestionują westfalską zasadę współczesnych stosunków międzynarodowych, wzywając do utworzenia nowego kalifatu – megastruktury mającej stanowić oparcie polityczne dla jednej czwartej ludzkości, czyli wyznawców islamu (*umma*)⁵¹⁸.

Europa, zwłaszcza jej zachodnia część (a także część państw Azji Południowo-Wschodniej), wymyka się temu globalnemu trendowi, podążając w dokładnie odwrotnym kierunku. W omawianym przypadku religia w wielu państwach i regionach została wypchnięta ze sfery publicznej, już to w wyniku pewnej praktyki społecznej, już to oficjalnych nakazów i zakazów. Ponadto procesy laicyzacyjne i sekularyzacyjne wydają się być w Europie coraz wyraźniejsze i bardziej zaawansowane, choć część badaczy podkreśla fakt, że chodzi w tym przypadku w dużej mierze o rezygnację z tradycyjnych form religijności i duchowości na rzecz różnych mniej konwencjonalnych form wyrażania swojej duchowości (astrologia, telepatia, joga, wiara w reinkarnację itp.)⁵¹⁹. Wskazują na to liczne badania społeczne⁵²⁰, których wyniki

⁵¹⁶ T. S. Shah, D. Philpott, op. cit., s. 48–50. Zob. także H. Juros, *Próba teologicznej i etycznej releksji współczesnych przemian kulturowych. Interpretacja i perspektywy*, w: H. Juros (red.), *Europa i Kościół*, Warszawa 1997, s. 39–60.

⁵¹⁷Zob. E. O., Hanson, *Religion and Politics in the International System Today*, Cambridge 2006, s. 124–140.

⁵¹⁸ D. Philpott, *The Challenge of September 11 to Secularism in International Relations*, "World Politics" 2002 nr 1, s. 83.

⁵¹⁹ R. Wiśniewski, M. Zarzecki, *Etiologia nadziei. o kulturowych źródłach konwersji religijnej*, „Uniwersyteckie Czasopismo Socjologiczne” 2014 nr 9, 94–102; Y. Lambert, *Trends in Religious Feeling in Europe and Russia*, „The Revue Française de Sociologie” 2006 nr 47, Supplement, s. 100.

⁵²⁰ Co ciekawe Eurobarometer jako instytucja odpowiedzialna za prowadzenie i opracowywanie wyników badań opinii publicznej, które w założeniu służyć mają Komisji Europejskiej i innym organom Unii Europejskiej do kształtowania polityki europejskiej w historii swych badań, od 1989 roku tylko raz zdecydował się zapytać mieszkańców państw należących do Unii Europejskiej wprost o ich religijność (przywiązanie do wiary). Było to

po krótko przedstawiamy poniżej. Aby mieć możliwie wszechstronny pogląd na zmiany dokonujące się w zakresie religijności w Europie w ostatnich kilku dekadach, zmuszeni jesteśmy korzystać z różnych źródeł, tj. wyników badań prowadzonych w oparciu o odmienne założenia metodologiczne. To oznacza co prawda ograniczony zakres możliwości analizy komparatystycznej, niemniej jednak pewne trendy wydają się być dostatecznie wyraźne. W zamieszczonej poniżej tabeli zaprezentowano dostępne dane pozyskane z badań prowadzonych w ramach czterech dużych międzynarodowych projektów badawczych: Eurobarometer, World Values Survey, Gallup International i PEW Research. W toku tychże badań pytano zarówno o osobistą ocenę poziomu własnej religijności lub niereligijności, jak i o przekonanie odnośnie do istnienia Boga osobowego lub Boga wyrażanego w kategoriach pewnej abstrakcji. Osobną kwestią są praktyki religijne, na które również zdecydowano się wskazać, ale jedynie na zasadzie stworzenia pewnego tła i punktu odniesienia dla analiz autodeklaracji indywidualnej religijności. Podobnie uczyniono w stosunku do deklaracji odnośnie do przynależności kościelnej, która w wielu przypadkach miewa charakter formalny i niekoniecznie wiąże się z deklaracją osobistej wiary w Boga (zob. tabele poniżej).

Tab. 2. Religia i religijność w życiu mieszkańców państw należących do Unii Europejskiej (1989-2017) (w %)

Państwo	Eurobarometer*	World Values Survey**			Gallup International***		PEW Research****
	(1989)	19	19	20	2005	2012	2015-2017
„Stara” Unia							
Austria	---	---	---	---	52	42	67 / 30
Belgia	62	60	---	47	---	59	42 / 11
Dania	48	35	---	26	64	---	51 / 12

w... 1989 roku. W późniejszych badaniach to samo pytanie już nigdy się nie pojawiło, a przynajmniej wyniki takich badań nie były publikowane. (Eurobarometer 1989 nr 32).

Finlandia	---	---	49	57	51	53	58 / 10
Francja	50	38	---	38	58	37	56 / 22
Grecja	85	---	---	---	86	---	92 / 38
Hiszpania	68	61	---	49	55	52	64 / 23
Holandia	48	48	---	40	42	43	44 / 18
Irlandia	72	84	---	76	69	47	69 / 37
Luksemburg	62	---	---	---	---	---	---
Niemcy	63	50	---	53	60	51	60 / 24
Portugalia	86	---	66	84	81	---	83 / 36
Szwecja	---	29	---	29	---	29	36 / 11
Wielka Brytania	58	50	---	50	48	---	58 / 20
Włochy	82	73	---	84	72	73	73 / 43
„Nowa” Unia							
Bułgaria	---	---	24	49	63	59	77 / 19
Chorwacja	---	---	---	---	76	---	86 / 40
Cypr	---	---	---	---	---	---	---
Estonia	---	---	---	---	---	---	44 / 10
Litwa	---	---	---	---	75	69	76 / 27
Łotwa	---	---	---	---	---	---	71 / 16
Malta	---	---	---	---	---	---	---
Polska	---	---	86	90	85	81	86 / 61

Republika Czeska	---	---	24	26	22	20	29 / 11
Rumunia	---	---	75	94	85	89	95 / 50
Słowacja	---	---	54	63	---	---	69 / 31
Słowenia	---	---	34	46	---	---	---
Węgry	---	39	---	45	---	---	59 / 17

* „Czy niezależnie od tego czy uczestniczysz w praktykach religijnych lub nie uczestniczysz w nich, jesteś skłonny stwierdzić, że jesteś osobą religijną?”

** „Bóg jest ważny w życiu”

*** „Jestem osobą religijną”

**** Wierzę w Boga” / „Przynajmniej raz w miesiącu uczestniczę w praktykach religijnych”

Źródło: Eurobarometer 1989 nr 32, s. 70; World Values Survey, <https://www.worldvaluessurvey.org/wvs.jsp>; WIN-Gallup International, Global Index of Religiosity and Atheism – 2012; Gallup International Association, Voice of the People Survey 2005; PEW Research Center, <https://www.pewforum.org/2018/10/29/eastern-and-western-europeans-differ-on-importance-of-religion-views-of-minorities-and-key-social-issues> (28.07.2020).

Tab. 3. Deklaracje odnośnie do religii i religijności mieszkańców państw Unii Europejskiej (2015-2017) (w %)

Państwo	Wiara w Boga	Wiara w Boga, absolutnie pewna	Wiara w Boga, mniej pewna	Niewiara w Boga
1. Rumunia	95	64	30	4
2. Grecja	92	59	33	6

3. Chorwacja	86	57	29	10
4. Polska	86	45	38	8
5. Portugalia	83	44	38	13
6. Bulgaria	77	30	47	17
7. Litwa	76	34	41	11
8. Włochy	73	26	46	21
9. Łotwa	71	28	41	15
10. Irlandia	69	24	44	26
11. Słowacja	69	37	31	27
12. Austria	67	13	53	29
13. Hiszpania	64	25	38	31
14. Niemcy	60	10	50	36
15. Węgry	59	26	33	30
16. Finlandia	58	23	34	37
17. Wielka Brytania	58	12	45	36
18. Francja	56	11	45	37
19. Dania	51	15	36	46
20. Estonia	44	13	31	45
21. Holandia	44	15	28	53
22. Belgia	42	13	29	54
23. Szwecja	36	14	22	60

24. Republika Czeska	29	13	16	66
---------------------------------	----	----	----	----

Źródło: opracowanie własne na podstawie: PEW Research Center, <https://www.pewforum.org/2018/10/29/eastern-and-western-europeans-differ-on-importance-of-religion-views-of-minorities-and-key-social-issues> (28.07.2020). Uwaga: dane z 3 i 4 kolumny nie zawsze sumują się do wartości z kolumny 2, co wynika z zasad zaokrąglania do liczby całkowitej.

Tab. 4. Deklaracje udziału w praktykach religijnych mieszkańców państw Unii Europejskiej (2010)* (w %)

	Częściej niż raz w tygodniu	Raz w tygodniu	Raz w miesiącu	Raz na 2-3 miesiące	Tylko z okazji wielkich uroczystości	Raz w roku	Jeszcze rzadziej	Nigdy	Nie wiem
„Stara” Unia									
1. Austria	1	9	13	7	24	9	19	17	12
2. Belgia	2	8	5	6	14	7	17	40	1
3. Dania	1	3	6	6	20	18	21	25	0
4. Finlandia	1	1	4	6	23	19	28	17	1
5. Francja	1	5	5	3	13	10	9	53	1
6. Grecja	2	13	17	17	35	5	7	4	0
7. Hiszpania	2	12	6	6	14	4	15	41	0
8. Holandia	4	8	5	7	9	11	10	46	0
9. Irlandia	7	32	13	10	7	7	11	12	1
10. Luksemburg	3	10	7	7	26	13	13	20	1
11. Niemcy	2	7	9	9	19	13	12	41	0
12. Portugalia	3	20	12	8	24	5	9	18	1
13. Szwecja	1	4	5	8	20	12	20	30	0
14. Wielka Brytania	3	9	6	5	7	9	14	46	1
15. Włochy	5	22	12	10	25	6	10	9	1
„Nowa” Unia									
16. Bułgaria	1	4	8	10	38	7	15	15	2
17. Chorwacja	4	18	14	10	28	7	9	9	1
18. Cypr	7	17	17	15	35	5	2	2	0
19. Estonia	1	1	3	3	17	19	21	21	34
20. Litwa	1	8	10	11	37	10	14	9	0
21. Łotwa	1	3	8	6	21	17	18	25	1
22. Malta	27	45	8	2	5	4	4	5	0
23. Polska	6	45	19	8	9	2	3	5	3
24. Republika Czeska	0	5	3	2	9	5	14	61	1
25. Rumunia	3	18	19	13	20	5	17	3	2
26. Słowacja	12	28	8	4	13	5	10	19	1
27. Słowenia	3	10	6	5	22	6	19	28	1
28. Węgry	1	8	6	6	18	9	20	30	2

* nie licząc udziału w ślubach i pogrzebach.

Źródło: Special Eurobarometer 341, Biotechnology report, October 2010, s. 207.

Analizując wyniki poszczególnych badań przedstawione w tabelach powyżej należy zwrócić uwagę na kilka zjawisk.

Po pierwsze, z przedstawionych danych wynika znacznie wyższy poziom laicyzacji społeczeństw zachodnich w porównaniu do większości społeczeństw Europy Środkowo-Wschodniej. W połowie przypadków na przestrzeni ostatnich 30-40 lat mamy do czynienia z

mniejszym lub większym spadkiem odsetka osób deklarujących przywiązanie do wiary religijnej. W przypadku narodów Europy Środkowo-Wschodniej trudno mówić o spadku religijności (wyjątek od tej zasady stanowią tu głównie Czesi). Przeciwnie, w kilku przypadkach w ostatnich trzech dekadach obserwuje się wzrost odsetka osób deklarujących się jako religijne. Dotyczy to takich państw jak: Bułgaria, Rumunia, Słowacja⁵²¹. Ma to w dużej mierze związek z odrodzeniem się religii na terenach, na których władze komunistyczne prowadziły antykościelną i antyreligijną politykę. Ów wzrost deklaracji jest wyraźniejszy, jeśli weźmie się pod uwagę deklarację instytucjonalnej przynależności do któregoś z Kościołów i wspólnot religijnych, co jednak jak już wcześniej stwierdzono, nie musi się przekładać na deklaracje indywidualnej religijności (zob. tabela poniżej)⁵²².

Po drugie, wyraźnie bardziej religijne i mniej zlaicyzowane wydają się być społeczeństwa uformowane w kręgu religii i kultury katolickiej lub prawosławnej, zdecydowanie bardziej zlaicyzowane – protestanckiej⁵²³. Tę prawidłowość odnotowali już autorzy badań poczynionych w ramach Eurobarometru w 1989 roku. Widoczna jest ona także w wynikach badań PEW Research z lat 2015-2017, gdzie na 24 państwa objęte badaniem w pierwszej piętnastce najbardziej religijnych społeczeństw znalazły się tylko dwa państwa, w których katolicyzm lub prawosławie nie jest religią dominującą (tj. pow. 50%) – Łotwa i Estonia. Najwyższy odsetek osób deklarujących niewiarę w Boga odnotowano natomiast w państwach o protestanckiej proveniencji: w Rep. Czeskiej, Szwecji, Holandii, Estonii, Danii (w tym gronie wyjątek stanowi Belgia).

Tab. 5. Odsetek chrześcijan w państwach członkowskich Unii Europejskiej (2006-2015)

	Katolicy	Protestanci	Prawosławni	Inni chrześcijanie	Ber religijnej afiliacji
Austria	71,9	5,7	1,0	1,0	13,0
Belgia	50,0	1,7	0,8		41,8
Bułgaria	0,4	1,0	78,2	0,6	8,1
Chorwacja	86,3	0,3	4,4	0,3	4,6
Cypr	1,0	0,2	69,7	0,9	3,6
Cypr Południowy	1,7	0,0	94,9	0,7	0,6
Cypr Północny	0,0	0,2	0,0		3,6
Dania	0,8	74,3	0,0	3,0	16,7
Estonia	1,3	11,4	16,4		68,8
Finlandia	0,5	74,8	1,1	4,2	16,6
Francja	40,0	1,7	0,3	0,8	50,5

⁵²¹ S. Pérez-Nievas, G. Cordero, *Religious Change in Europe (1980-2008)*, Paper to be presented at the SISP Annual Conference Venice (16– 18 September 2010), s. 23.

⁵²² Szerzej na temat specyfiki środkowoeuropejskiej religijności i roli Kościołów w życiu publicznym: E. Modellmog-Anweiler, *Religia w przestrzeni życia publicznego w regionach Europy Środkowej. Cechy modelu środkowoeuropejskiego*, „Politeja” 2017 nr 1, s. 103-139.

⁵²³ J. Casanova, *The Religious Situation in Europe*, w: H. Joas, K. Wiegandt, *Secularization and the World Religions*, Liverpool 2009, s. 206.

Grecja	0,6	0,2	91,3	0,1	4,6
Hiszpania	70,0	0,7	0,9	1,3	23,6
Holandia	28,0	20,0	0,0		46,0
Irlandia	84,2	3,8	1,0	1,4	6,1
Irlandia Północna	33,9	39,1	0,0		21,5
Litwa	80,3	0,5	4,5		14,0
Luksemburg	72,0	2,2	0,5	2,2	19,0
Łotwa	19,4	21,6	19,2	0,5	39,4
Malta	94,4	0,9	0,0	1,7	1,6
Niemcy	30,2	29,2	1,6	0,4	33,1
Niemcy wschodnie	5,4	21,9	0,3	2,6	68,1
Niemcy zachodnie	43,0	34,0	1,0	3,0	14,0
Polska	96,0	0,2	0,4	0,1	2,6
Portugalia	81,0	0,8	0,6	1,8	6,8
Republika Czeska	24,9	1,9	0,3		71,0
Rumunia	5,6	4,6	85,3	1,5	1,1
Słowacja	69,4	7,9	1,0	2,3	16,7
Słowenia	66,1	0,8	2,1	0,3	25,7
Szwecja	1,3	57,5	0,8	2,4	33,6
Węgry	40,8	12,7	0,1		45,3
Wielka Brytania	8,8	19,6		13,3	50,6
Włochy	86,0	0,7	0,5	0,6	10,3
EWG-6	53,1	12,4	0,6	1,3	27,8
WE-9	43,0	15,0	0,4	3,9	32,2
WE-10	41,4	14,5	3,8	3,8	31,2
WE-12	46,3	12,3	3,3	3,4	29,5
UE-15	42,4	14,0	3,2	2,8	32,3
UE-25	46,7	12,4	3,1	2,4	30,8
UE-27	44,4	11,9	7,5	2,3	29,2
UE-28	44,5	11,8	7,5	2,3	28,9

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Swiss Metadatabase of Religious Affiliation in Europe (SMRE), https://www.smre-data.ch/en/data_exploring/dataset_cockpit#/mode/view_dataset/dataset/1562 (28.07.2020).

Uwaga: w tabeli pominięto następujące pozycje: „muzułmanie”, „żydzi”, „osoby bez afiliacji religijnej”.

Ale w tym miejscu należy poczynić pewną istotną restrykcję. Mianowicie coraz wyraźniejszy staje się kontrast pomiędzy ludnością autochtoniczną, która w znacznej mierze, zwłaszcza w północnej części Europy Zachodniej jest niewierząca i nie praktykująca żadnej religii, a ludnością napływową – głównie z krajów pozaeuropejskich, która w większości deklaruje przywiązanie do zasad swoich religii (głównie do islamu). Wzrost liczebności ludności muzułmańskiej jest obserwowany w niemal każdym państwie europejskim, szczególnie w zachodniej i południowej części kontynentu (zob. tabela poniżej). Umiarkowane perspektywy wzrostu odsetka ludności muzułmańskiej w Europie Zachodniej wynoszą 12%, a dla Europy Środkowo-Wschodniej tylko 1,9%. To dość znacząca różnica, przy czym należy pamiętać, że o ile niemal 100% muzułmanów w Europie Zachodniej to imigranci lub ich potomkowie, podczas gdy zdecydowana większość muzułmanów w Europie Środkowo-Wschodniej to ludność autochtoniczna, od wieków wkomponowana w krajobraz kulturowy, gospodarczy i polityczny regionu, na ogół względnie dobrze zintegrowana. Warto także odnotować fakt, że w 2015 roku muzułmanie stanowili najmłodszą wiekowo grupę religijną (średnia wieku 33 lata, w przypadku chrześcijan – 43 lata). Ponadto w latach 2010-2015 w żadnym kraju europejskim

liczba zgonów wśród muzułmanów nie przekroczyła liczby narodzin, podczas gdy wśród chrześcijan było tak w 24 na 42 krajów. W liczbach bezwzględnych przyrost ludności muzułmańskiej we wspomnianym okresie wyniósł 2.290.000 osób, zaś ubytek wśród chrześcijan wyniósł -5.640.000 osób⁵²⁴.

Tab. 6. Odsetek ludności muzułmańskiej w państwach należących do Unii Europejskiej

Państwo	2010	2016	2010- 2016	2050 *	2050 **	2050 ***
Europa Zachodnia (średnia)	4,9	6,2	+/- pkt. %	8,1	12,0	15,4
Austria	5,4	6,9	+1,5	9,3	10,6	19,9
Belgia	6,0	7,6	+1,6	11,1	15,1	18,2
Cypr	25,3	25,4	+0,1	25,5	26,6	28,3
Dania	4,0	5,4	+1,4	7,6	11,9	16,0
Finlandia	1,2	2,7	+1,5	4,2	11,4	15,0
Francja	7,5	8,8	+1,3	12,7	17,4	18,0
Grecja	5,3	5,7	+0,4	6,3	8,1	9,7
Hiszpania	2,1	2,6	+0,5	4,6	6,8	7,2
Holandia	6,0	7,1	+1,1	9,1	12,5	15,2
Irlandia	1,1	1,4	+0,3	1,6	4,3	4,4
Luksemburg	2,3	3,2	+0,9	3,4	6,7	9,9
Malta	0,2	2,6	+2,4	3,2	9,3	16,2

⁵²⁴ P. Mazurkiewicz, *Dwie wieże i minaret. Szkice z katolickiej nauki społecznej*, Warszawa 2017, s. 232-233.

Niemcy	4,1	6,1	+2,0	8,7	10,8	19,7
Portugalia	0,3	0,4	+0,1	0,5	2,5	2,5
Szwecja	4,6	8,1	+3,5	11,1	20,5	30,6
Wielka Brytania	4,7	6,3	+1,6	9,7	16,7	17,2
Włochy	3,6	4,8	+1,2	8,3	12,4	14,1
Europa Środkowo-Wschodnia (średnia)	1,6	1,6	+/- pkt. %	1,8	1,9	2,5
Bulgaria	11,1	11,1	0,0	12,5	9,2	11,6
Chorwacja	1,5	1,6	+0,1	1,8	2,0	2,1
Estonia	0,2	0,2	0,0	0,2	0,8	1,0
Litwa	0,1	0,1	0,0	0,1	0,1	0,2
Łotwa	0,1	0,2	0,1	0,2	0,2	0,4
Polska	0,0	0,0	0,0	0,0	0,2	0,2
Republika Czeska	0,1	0,2	+0,1	0,2	1,1	1,2
Rumunia	0,3	0,4	+0,1	0,4	0,8	0,9
Słowacja	0,0	0,1	+0,1	0,1	0,6	0,7
Słowenia	3,6	3,8	+0,2	4,3	5,0	5,2
Węgry	0,1	0,4	+0,3	0,4	1,3	4,5

* Przy założeniu zerowej imigracji

** Przy założeniu średniego poziomu imigracji

*** Przy założeniu wysokiego poziomu imigracji

Źródło: PEW Research Center, Europe's Muslim population will continue to grow – but how much depends on migration, <https://www.pewresearch.org/fact-tank/2017/12/04/europes-muslim-population-will-continue-to-grow-but-how-much-depends-on-migration> (28.07.2020).

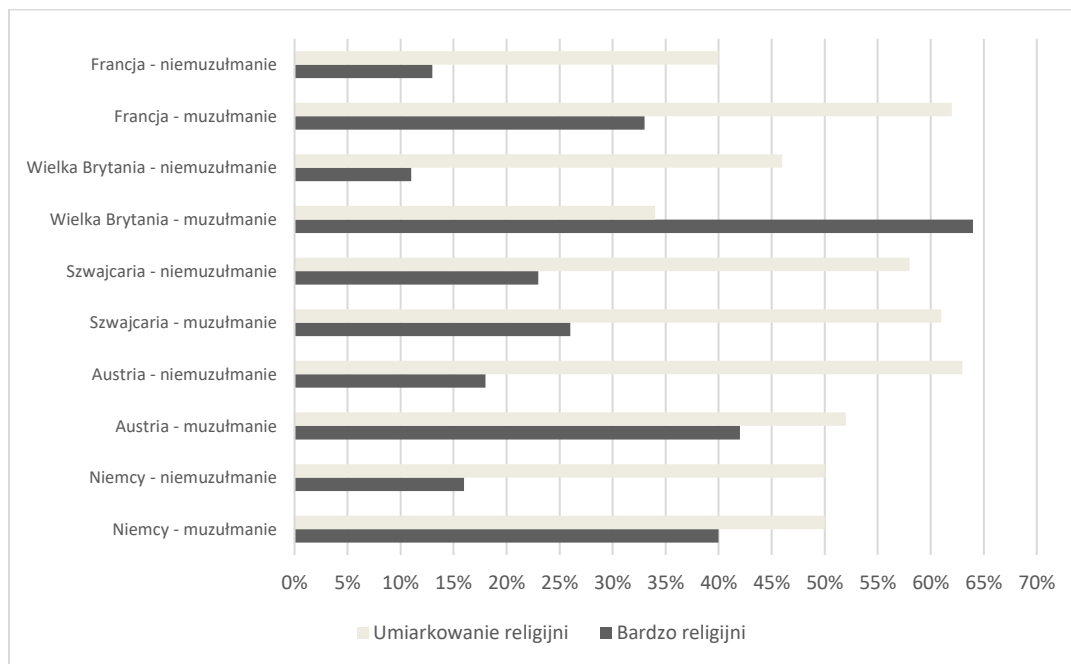
Między obydwoma grupami rodzi się w sposób nieunikniony napięcie o charakterze cywilizacyjnym, gdyż dla niemałej części zlaicyzowanych zachodnich społeczeństw – nieco może przerysowując – muzułmańscy imigranci pozostają obskuranczy w swym fanatyzmie religijnym, nieco zacofani i wymagający objęcia ich różnego rodzaju programami integracji społeczno-kulturalnej. „W laicyzującej się Europie napływ ortodoksyjnych wyznawców rozmaitych religii rodzi obawę i zdumienie, że są jeszcze ludzie, którzy tak ściśle wiążą swoją egzystencję z jakimiś wyobrażeniami i poglądami, których udowodnienie nie jest dla nich ani możliwe, ani konieczne”⁵²⁵, pisze Iwona Jakimowicz-Ostrowska. Z drugiej (imigranckiej) perspektywy pojawia się pogarda dla bezbożności gospodarzy państw osiedlenia, nie szanujących swojej religii i dopuszczających przypadki bezczeszczenia symboli religijnych. W wielu miastach współczesnej Europy widać szczególnie stopniowy zanik religii i kultury chrześcijańskiej w życiu publicznym przy jednoczesnym coraz bardziej odważnym, nieskrępowanym i otwartym praktykowaniu religii muzułmańskiej, także w przestrzeni publicznej. Zastanawiające są wyniki badania poziomu religijności wśród muzułmanów i nie muzułmanów w pięciu państwach Europy Zachodniej, w których muzułmanie stanowią znaczący odsetek populacji. Szczególnie interesujące jest porównanie deklaracji „bardzo religijnych” w obu grupach. Z poniższego diagramu dość wyraźnie wynika, że tylko w przypadku Szwajcarii jest on zbliżony (porównanie muzułmanów i nie muzułmanów)⁵²⁶. W pozostałych czterech unijnych państwach jest on dwu- lub nawet trzykrotnie wyższy wśród muzułmanów. Wszystkie te zmiany, zdaniem Mariana Golki, wywołują niepokój wśród ludzi żyjących w cywilizacji zachodniej, którzy mogą je traktować jako stopniowe zawłaszczanie ich cywilizacji poprzez zewnętrzne czynniki. Szczególnie niepokojące może być zakłócenie

⁵²⁵ I. Jakimowicz-Ostrowska, *Imigracja ludności muzułmańskiej i jej pozycja w krajach Europy Zachodniej po 2001 roku — perspektywa politologiczna*, „Zeszyty Naukowe Akademii Marynarki Wojennej” 2011 nr 4, s. 191.

⁵²⁶ Z drugiej strony, część socjologów religii wskazuje, że muzułmańscy imigranci przybywający do Europy laicyzują się znacznie szybciej i w większym stopniu aniżeli ci, którzy pozostają w kręgu własnej kultury, w kraju pochodzenia. Nie zmienia to jednak zasadniczo faktu, że w porównaniu z ludnością autochtoniczną w Europie ich religijność pozostaje i tak na wyższym poziomie. C. Säggesser, J. Nelis, J.-P. Schreiber, C. Vanderpelen-Diagre Observatory of Religions and Secularism (ORELA), *Religion and Secularism in the European Union. Report*, September 2018, s. 5; E. Kaufmann, A. Goujon, V. Skirbekk, op.cit., s. 5.

poczucia spokoju, bezpieczeństwa, stabilności norm. Wszak ludzie żyjący w tej cywilizacji – zauważa Golka – są „zazwyczaj prywatnie (bo już nie koniecznie w dyskursie publicznym, szczególnie medialnym) przekonani o jej wyższości nad innymi”⁵²⁷.

Rys. 1. Religijność muzułmanów (w wybranych pięciu państwach UE) w porównaniu do pozostałej części populacji

Źródło: *Muslims in Europe. Integrated but not accepted?, Results and Country Profiles*, Gütersloh 2017, s. 10 (https://www.bertelsmann-stiftung.de/fileadmin/files/BSt/Publikationen/GrauePublikationen/Study_LW_Religion-Monitor-2017_Muslims-in-Europe_Results-and-Country-Profiles.pdf)

Nie wdając się w dalsze dywagacje dotyczące przemian tożsamości religijnych w Unii Europejskiej, warto kończąc ten wątek zasygnalizować, że przemiany w omawianym zakresie nieuchronnie wiążą się ze zmianami w hierarchii wartości i potrzeb laicyzujących się społeczeństw. Pozbawione „religijnego gorsetu” jak powiedzieliby zwolennicy teorii modernizacji, społeczeństwa te nie tylko odrzucają część norm społecznych wyrosłych głównie na gruncie chrześcijaństwa, ale też biorą udział w tworzeniu różnego rodzaju ideologii, które stają się *de facto* quasireligiami. Donate Kluxen-Pyta zauważa, że „sekularyzacji nowoczesnych społeczeństw towarzyszy powstanie mnóstwa totalizujących ideologii, które od czasu do czasu

⁵²⁷ M. Golka, *Dokąd zmierza cywilizacja zachodnia? Esej*, „Przegląd Zachodni” 2017 nr 4, s. 21.

konstytuują się jako ‘funkcjonalny ekwiwalent religii’, oraz w pewien świecki sposób stanowią odpowiedź na zarówno olbrzymią ludzką potrzebę relacji bezpośrednich, jak i na metafizyczne oczekiwania zbawienia”⁵²⁸. Warto w tym miejscu przypomnieć, że obydwie totalitarne ideologie powstałe w XX wieku, właściwie stanowiły swego rodzaju nihilistyczne i skrajnie antyreligijne rewolucje. Wydaje się także, że nowoczesny nacjonalizm z zasady dąży do eliminacji religii w jej tradycyjnej formule z życia publicznego, gdyż stanowi ona dlań konkurencję, uniemożliwiającą maksymalizację władzy politycznej. Ponieważ jednak religia w istotny sposób zaspokaja potrzeby duchowe człowieka, nacjonalizm – *nolensvolens* – niejako zmuszony jest do zastępowania religii, tworząc swoistą sferę *sacrum* nierzadko w mocno zlaicyzowanym środowisku. Stąd też nieprzypadkowo określa się nacjonalizm mianem „świeckiej religii”⁵²⁹.

2. Etniczność i tożsamość etniczna/narodowa

Równoległe z przemianami w zakresie tożsamości religijnej w Europie zaobserwować można interesujące przemiany w odniesieniu do tożsamości etnicznej pojmowanej szeroko, to jest odnoszącej się zarówno do warstwy etno-kulturowej, jak i do warstwy politycznej związanej z procesem budowania narodu (*nation-building*). Stawiamy przy tym tezę, że w Europie i Unii Europejskiej podobnie jak ma to miejsce w przypadku religii (laicyzacja *versus* konfesjonalizacja), **występują równoległe dwa procesy: deetniczacji i reetniczacji** dokonujące się w skali makro (Europa) i mikro (państwa, regiony). Świadomie używamy pojęć: *deetniczacja* i *reetniczacja* zamiast terminów: *denacjonalizacja* i *renacjonalizacja*, albowiem te ostatnie mogą odnosić się do wspólnoty politycznej (obywatelskiej) ukonstytuowanej w ramach państwa narodowego. Tymczasem analizowane przez nas procesy związane z etnicznością, jakkolwiek również odnoszą się do instytucji państwa narodowego i narodu obywatelskiego, w pierwszym rzędzie związane są z etnokulturową wspólnotą, w której istotną rolę odgrywają niewoluntarystyczne kategorie takie jak pochodzenie etniczne czy rasowe powiązane z dążeniem do zachowania ekskluzywnego charakteru wspólnoty.

Używane w ramach niniejszego artykułu pojęcia *deetniczacji* i *reetniczacji* należy rozumieć w sposób następujący. **Deetniczacja** w znaczeniu wąskim oznacza proces unieważniania lub spychania na margines tożsamości i identyfikacji etnicznych mieszkańców danej jednostki

⁵²⁸ D. Kluxen-Pyta, *Nation und Ethos. Die Moral des Patriotismus*, München 1991, s. 189.

⁵²⁹ R. Zenderowski, *Religia i nacjonalizm*, w: P. Burgoński, M. Gierycz (red.), *Religia i polityka. Zarys problematyki*, Warszawa 2014, s. 309.

politycznej (państwa) i zastępowanie ich tożsamościami i identyfikacjami o charakterze nieetnicznym (np. obywatelskim, generacyjnym, ideologicznym, np. genderowym). Deetniczacja w znaczeniu szerokim jest tożsama z denacjonalizacją i oznacza proces osłabiania tożsamości narodowej (a także państwa narodowego) niezależnie od tego, czy bazuje ona na modelu obywatelskim czy etnokulturowym. W obydwu przypadkach może mieć ona charakter zamierzony (celowy) lub niezamierzony. W poniższych analizach pojęcie deetniczacji używać będziemy w szerszym tego słowa znaczeniu. Z kolei pod pojęciem **reetniczacji** rozumiemy proces odżywiania lokalnych tradycji i tożsamości etnicznych bądź etnoregionalnych, zepchniętych uprzednio wskutek forsowania liberalnego modelu państwa (Europa Zachodnia) bądź w konsekwencji praktyki politycznej władz komunistycznych „zamrażania” kwestii etnicznych, spychania ich do zaściankowego skansenu, przy czym istotne jest aby towarzyszył temu postulat zagwarantowania autonomii w jakiegokolwiek postaci (od kulturalnej po polityczną – terytorialną).

Wskutek postępujących procesów integracyjnych i globalizacyjnych, część naukowców spodziewała się postępującej erozji instytucji państwa narodowego i zwiększania się roli regionów (wewnątrz krajowych i transgranicznych) oraz wielkich aglomeracji w relacjach społeczno-politycznych we współczesnej Europie. Identyfikacje etniczne miały ustąpić miejsca tożsamościom regionalnym i innym, np. zawodowym lub związanym z pełnionymi rolami społecznymi. Miał być to warunek konieczny budowy zrębów społeczeństwa (narodu) i państwa europejskiego. Ta postnowoczesna wizja rozwoju stosunków społecznych w Europie, a zwłaszcza Unii Europejskiej, mającej być swego rodzaju światową awangardą w zakresie wcielania w życie Kantowskiej idei *Weltbürgertum* w pewnym stopniu znajduje swój wyraz w rzeczywistości, albowiem trudno zanegować fakt kosmopolitycznego charakteru (części) wielkich europejskich aglomeracji (zwłaszcza na Zachodzie), w których mieszka coraz większy odsetek mieszkańców Unii Europejskiej. Ich przewaga nad resztą terytorium państwa członkowskiego Unii Europejskiej ma stale – mimo unijnej polityki wspierania regionów – charakter polityczny (administracyjny), ale decydujący wydaje się być fakt, że stanowią one miejsca akumulacji kapitału (wymiar ekonomiczny), wiedzy i informacji oraz są w dużo większym stopniu „usieciowione” i umiędzynarodowione. Stanowią one także strategiczne obszary ekspansji międzynarodowych korporacji z roku na rok zwiększających swą potęgę kosztem państw narodowych.

Jednakowoż teza o nieuchronnej kosmopolityzacji i deetniczacji wielkich aglomeracji bynajmniej nie jest już tak bardzo oczywista jeśli weźmiemy pod uwagę zjawisko

rozrastających się gett etniczno-religijnych obejmujących nieraz całe dzielnice zachodnioeuropejskich miast, w których życie toczy się według zupełnie innych reguł aniżeli oficjalnie obowiązujące. Niektóre bowiem dzielnice Paryża, Brukseli, Londynu, Amsterdamu czy Wiednia z uwagi na replikowane w nich wzorce kulturowe w wymiarze materialnym i niematerialnym bardziej przypominają ulice Tunisu, Marakeszu, Karaczi, Tangerangu, Stambułu czy Sarajewa. Zjawisko to, Ryszard Kapuściński określił terminem „utrzecioświatowienia Zachodu”⁵³⁰. Nie można też nie zauważać antyliberalnego zwrotu w polityce światowej, który ostatecznie podważa słynne założenia Francisa Fukuyamy na temat rzekomo nieuchronnego zwycięstwa liberalnej demokracji w świecie ponowoczesnym⁵³¹. Ów antyliberalny zwrot widzieć należy w dwóch wymiarach – (a) *makro* – Huntingtonowskiego „zderzenia cywilizacji” (przy wszystkich zastrzeżeniach do tej koncepcji) oraz (b) *mikro* – wspomnianych już wcześniej procesów reetniczacji dokonujących się zazwyczaj w obrębie poszczególnych państw narodowych.

Deetniczacja państwa dokonuje się zarówno samorzutnie (wspomniany wyżej proces kosmopolityzacji wielkich aglomeracji), ale również, a raczej – przede wszystkim stanowi konsekwencję wieloletnich działań decydentów politycznych. Nowoczesne państwa Europy Zachodniej, takie jak Francja, Wielka Brytania czy Hiszpania powstały na fundamencie zakwestionowania etniczności, skrajnej marginalizacji identyfikacji etnicznych uznanych za przestarzałe i utrudniające proces unowocześnienia i politycznej integracji państwa⁵³². Wszelkie przejawy etniczności zwalczane były często z dużą bezwzględnością, czego przykładem może być polityka Paryża wobec Bretończyków, Londynu wobec Walijczyków czy Madrytu wobec Basków. Identyfikacje etniczne zastąpione miały być nowoczesną tożsamością narodową w rozumieniu obywatelskim, świeckim i ponadetnicznym. Ów postulat po rewolucjach obyczajowych roku 1968 został istotnie zmodyfikowany, gdyż uzupełniono go wówczas o postulat realizacji idei wielokulturowości, która służyć miała realizacji idei społeczeństwa, w którym... poszczególne kultury etniczne albo miałyby mieszać się ze sobą tworząc jakiś nowy „mix” kulturowy, albo miały pozostawać ze sobą w przyjaznych relacjach i w ten sposób ubogacać rzeczywistość społeczną.

⁵³⁰ R. Kapuściński (w rozmowie z W. Beresiem i K. Burnetko), *Kapuściński: nie ogarniam świata*, Warszawa 2007, s. 180.

⁵³¹ F. Fukuyama, *Koniec historii*, Poznań 1996.

⁵³² W. Żelazny, *Etniczność. Ład – Konflikt – Sprawiedliwość*, Poznań 2006, s. 25.

Z drugiej jednak strony coraz bardziej wyraźny wydaje się być dokładnie odwrotny od deetniczacyjnego trend, przy czym wzrost znaczenia etniczności czy też **procesów reetniczacji** widzieć należy w dwóch wymiarach: **(a)** autochtonicznym i **(b)** imigracyjnym.

W pierwszym przypadku wzrost znaczenia etniczności widać przede wszystkim na szeroko rozumianej **provincji**, czyli poza wielkimi aglomeracjami (mniejsze miasta i wsie) lub też poza dominującymi politycznie regionami (choć w tym przypadku nie jest to już tak jednoznaczne i oczywiste). Trzeba przy tym pamiętać, że jednym z czynników odróżniających prowincję państw Europy Zachodniej od metropolii jest relatywnie niski odsetek ludności napływowej – imigrantów spoza rodzimego kręgu kulturowego⁵³³. Jak pisze T.H. Eriksen, „pojawiają się wciąż nowe ‘lokalizmy’ czy też partykularyzmy – zazwyczaj natury etnicznej, religijnej lub regionalnej – nieustannie wysuwające żądania wobec centrów”⁵³⁴. Dotyczy to w pierwszej kolejności państw, w których przez wiele lat, a nawet pokoleń, prowadzono politykę deetniczacji poprzez forsowanie idei narodu politycznego mającego zastąpić tożsamości etniczne, tożsamością obywatelską (polityczną), gwarantując tym samym jednolitość i integralność terytorialną państwa (vide: Francja, Wielka Brytania, w pewnym stopniu także Hiszpania). Przykładem reetniczacji mogą być odradzające się ruchy narodowe i nacjonalizmy: bretoński, oksytański, galicyjski, baskijski, kataloński, waloński, walijski, szkocki, fryzyjski (na Zachodzie), śląski, rusiński, kaszubski, morawski (w tzw. nowej Unii) itd.⁵³⁵

Przechodząc do drugiego ze wspomnianych wcześniej wymiarów zjawiska reetniczacji (**kontekst imigracyjny**), należy zauważyć, iż jedną z konsekwencji II wojny światowej i pewnych decyzji politycznych podjętych bezpośrednio po jej zakończeniu, był stosunkowo wysoki poziom homogenizacji etnicznej państw Europy Zachodniej i częściowo także Europy Środkowej. Niemniej już od lat 50. i 60. XX wieku pod wpływem migracji siły roboczej z Azji (głównie Turcji, następnie z Indii, Pakistanu i innych kolonii brytyjskich) i Afryki do państw Europy Zachodniej (deficyt siły roboczej związany ze stratami demograficznymi z okresu wojny), a następnie procesu dekolonizacji, z dekady na dekadę zmieniała się struktura etniczna państw Zachodu. Pierwszą falę stanowili przedstawiciele narodów i grup etnicznych stosunkowo bliskich kulturowo, które relatywnie łatwo poddawały się integracji i asymilacji. Z czasem jednak różnice kulturowe między imigrantami a europejskimi autochtonami stawały się

⁵³³P. Szukalski, *Zmiany etniczne i wyznaniowe w Europie Zachodniej*, „Wiadomości Statystyczne” 2008, nr 4, s. 67.

⁵³⁴T.H. Eriksen, *Etniczność i nacjonalizm. Ujęcie antropologiczne*, Kraków 2013, s. 251.

⁵³⁵G. Nevola, *Politics, Identity, Territory. The „Strength” and „Value” of Nation-State, the Weakness of Regional Challenge*, Dipartimento di Sociologia e Ricerca Sociale, „Quaderno”, 2001, nr 58, s. 45.

coraz większe, przy czym wysoki stopień koncentracji przestrzennej imigrantów umożliwił im sprawne funkcjonowanie bez znajomości języka kraju przyjmującego. Jedną z konsekwencji takiego stanu rzeczy było i nadal jest zawężanie możliwości zatrudnienia, przez co duża część imigrantów wykonuje nieskomplikowane i mało płatne prace, a ich niski status społeczny ulega przeniesieniu na kolejne pokolenia⁵³⁶. Piotr Szukalski, analizując zmiany w odniesieniu do struktury etnicznej i wyznaniowej w Europie Zachodniej stwierdza, że „Liczba osób pochodzących z mniejszości etnicznych będzie dalej wzrastać nawet i w sytuacji braku napływu – jak wskazują dotychczasowe doświadczenia dopiero drugie pokolenie narodzone w kraju osiedlenia się swych przodków charakteryzuje się poziomem dzietności porównywalnym z ludnością rodzimą, zaś imigranci i ich potomstwo odznaczają się wyższą od kraju osiedlenia skłonnością do posiadania dzieci”⁵³⁷. W większości krajów zachodniej Europy na imigrantów przypada średnio 10% urodzeń⁵³⁸. Jedną z konsekwencji zwiększającego się odsetka imigrantów w poszczególnych państwach Zachodu jest to, że „(...) niektóre grupy imigrantów zaczynają w coraz większym stopniu domagać się autonomii obyczajowej i kulturowej, a niekiedy też nadmiernego poszanowania ich tradycji”⁵³⁹ czego przykładem mogą być wspomniane wcześniej, tolerowane przez władze samorządowe i państwowe getta etniczno-religijne z obowiązującym na ich terenie *de facto*, nie *de iure* – osobnym prawem (zwłaszcza prawem szariatu, które jest zasadniczo nie do pogodzenia ze świecką wspólnotą obywatelską).

W omawianym wymiarze, reetniczacja związana jest z tworzeniem się w Europie Zachodniej (w której dominował nie etniczny lub postetniczny model narodu i stosunków społecznych) coraz liczniejszych skupisk (diaspor) imigrantów pielęgnujących swoje kultury etniczne wbrew obowiązującej ideologii narodu obywatelskiego (politycznego). Ich tożsamość w przeważającej mierze nie jest budowana na fundamencie świeckiego pojęcia obywatelstwa, lecz „wokół krewnych, społeczności lokalnej (enklaw jednostek tego samego pochodzenia etnicznego) i religii”⁵⁴⁰. Dzięki rozwojowi różnych form komunikacji elektronicznej – od telefonii komórkowej i internetu, po media masowe umożliwiające przybyszom śledzenie na bieżąco sytuacji w kraju ich pochodzenia, imigranci mogą utrzymywać na odległość codzienne kontakty

⁵³⁶ P. Szukalski, *Mapa etniczna i wyznaniowa Europy Zachodniej – przeszłość, terażniejszość, konsekwencje na przyszłość*, w: Polska Akademia Nauk, Komitet Prognoz „Polska 2000 Plus”, *Tożsamość europejska. Wielokulturowość i jej skutki w funkcjonowaniu państw europejskich*, Jabłonna 2016, s. 19.

⁵³⁷ Ibidem, s. 18-19.

⁵³⁸ B. Pasamonik, *Integracja bez tożsamości? W poszukiwaniu jedności społeczeństwa wielokulturowego*, w: M. Bieńkowska-Ptasznik, K. Krzysztofek, A. Sadowski (red.), *Obywatelstwo i tożsamość w społeczeństwach zróżnicowanych kulturowo i na pograniczach, t. II*, Białystok 2006, s. 226-227.

⁵³⁹ P. Szukalski, *Mapa etniczna...*, op.cit., s. 19.

⁵⁴⁰ Ibidem, s. 67.

z resztą rodziny, klanu czy plemienia, zachowując dawną tożsamość etniczną bez konieczności integracji z otaczającym ich kulturowo i cywilizacyjnie obcym światem. „Widzimy spotkania mobilnych obrazów ze zdeterytorializowanymi widzami, jak w przypadku tureckich *gastarbeiterów* w Niemczech oglądających tureckie filmy w swoich niemieckich mieszkaniach, (...) czy pakistańskich taksówkarzy w Chicago słuchających z kaset magnetofonowych kazań nagranych w meczetach Pakistanu czy Iranu (...)”, pisze Arjun Appadurai⁵⁴¹. Jednocześnie należy mieć na uwadze fakt, że na odrębność kulturową i religijną imigrantów nakłada się swego rodzaju wyobcowanie socjoekonomiczne: muzułmańscy obywatele i uchodźcy w Europie są na ogół biedniejsi, bardziej zagrożeni bezrobociem i zdecydowanie niedoreprezentowani w życiu publicznym⁵⁴².

Tab. 7. Odsetek imigrantów w państwach Unii Europejskiej (2015& 2019)

Państwo	Ogółem (%)		Imigranci urodzeni w innym państwie UE (%)		Imigranci urodzeni poza UE (%)	
	2015	2019	2015	2019	2015	2019
“Stara” UE						
Luksemburg	44,2	47,3	33,0	34,1	11,2	13,2
Austria	17,2	19,4	7,9	8,7	9,3	10,7
Szwecja	16,4	19,1	5,3	5,2	11,1	13,9
Niemcy	12,6	17,9	4,9	---	7,6	---
Belgia	16,1	17,2	7,6	7,7	8,5	9,5
Irlandia	16,2	17,2	9,6	---	6,6	---
Wielka Brytania	13,0	14,2	4,8	5,5	8,2	8,7

⁵⁴¹ A. Appadurai, *Nowoczesność bez granic. Kulturowe wymiary globalizacji*, Kraków 2005, s. 11.

⁵⁴² S.M. Murshed, S. Pavan, *Identity and Islamic Radicalization in Western Europe*, Economics of Security Working Paper 14 (2009), European Security Economics, s. 4.

Hiszpania	12,7	13,9	4,3	3,5	8,4	10,4
Holandia	11,8	13,3	3,1	3,4	8,7	9,9
Francja	11,9	12,5	3,3	3,0	8,6	9,5
Dania	10,5	12,2	3,6	3,9	6,9	8,3
Grecja	11,4	12,2	3,2	---	8,3	---
Włochy	9,5	10,4	3,0	2,9	6,6	7,5
Portugalia	8,3	9,3	2,2	---	6,1	---
Finlandia	5,8	6,8	2,1	2,2	3,7	4,7
“Nowa” UE						
Cypr	20,9	21,2	12,7	---	8,2	---
Malta	9,9	20,2	4,7	---	5,2	---
Estonia	14,7	14,9	1,0	1,8	13,7	13,1
Chorwacja	13,3	12,9	1,7	---	11,6	---
Słowenia	11,5	12,7	3,3	3,1	8,2	9,6
Łotwa	13,4	12,6	1,4	1,2	11,9	11,4
Węgry	4,8	5,8	3,1	3,2	1,7	2,6
Litwa	4,7	4,9	0,7	0,6	4,0	4,3
Rep. Czeska	4,0	4,8	1,6	7,8	2,4	3,0
Słowacja	3,3	3,6	2,7	2,8	0,5	0,8
Rumunia	1,4	3,2	0,6	1,1	0,8	2,0
Bułgaria	1,7	2,5	0,6	0,7	1,1	1,7
Polska	1,6	2,0	0,6	---	1,0	---

Źródło: opracowanie własne na podstawie: [http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/File:Foreign-born_population_by_country_of_birth,_1_January_2015_\(%C2%B9\)_YB16.png](http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/File:Foreign-born_population_by_country_of_birth,_1_January_2015_(%C2%B9)_YB16.png);
https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=File:Foreign-born_population_by_country_of_birth,_1_January_2019.png&oldid=480888 (30.08.2020)

Warto jednocześnie zauważyć, że o ile w Europie Zachodniej od lat 50. i 60. ub. wieku mieliśmy i nadal mamy do czynienia z procesem zwiększania się stopnia różnorodności etnicznej, już to za sprawą masowej imigracji, już to dzięki procesom reetniczacji dokonującym się w poszczególnych państwach UE, o tyle w przypadku Europy Środkowo-Wschodniej proces dyferencjacji etnicznej jest zdecydowanie mniej zaawansowany. Co więcej, państwa UE z omawianego regionu, z wyjątkiem państw bałtyckich (Łotwy, Estonii, Litwy) oraz Słowenii w porównaniu z okresem sprzed II wojny światowej cechuje względnie wysoki poziom homogeniczności osiągnięty na przełomie XX i XXI wieku. Dopiero w ostatniej dekadzie obserwujemy wzrost odsetka osób nie deklarujących żadnej narodowości (deetniczacja?) lub też uznających się za członków mniejszości narodowych lub etnicznych (zob. tabela poniżej).

Tab. 8. Odsetek członków narodu tytularnego/większościowego w wybranych państwach Europy Środkowo-Wschodniej w XX-XXI wieku

	1931	1992	2002	2011	1931/2002**
Polska/Polacy	68,9	97,6	96,7	97,1	+27,8
	1930	1990	2001	2011	1930/2001
Węgry/Węgrzy	92,1	98,0	92,3	83,7	+0,2
	1930	1992	2002	2011	1930/2002
Rumunia/Rumuni	71,9	89,5	89,5	83,5	+17,6
	1934	1989	2001	2011	1934/2001
Bułgaria/Bułgarzy	83,2	85,3	83,9	76,9	+0,7
	1930	1989	2001	2011	1930/2001
Republika Czeska* / Czesi	68,4	81,2	90,4	63,7	+22,0
	1930	1991	2001	2011	1930/2001
Słowacja*/Słowacy	70,4	85,7	85,8	80,7	+15,4
	1923	1989	2001	2011	1923/2001
Litwa/Litwini	83,9	79,6	83,5	84,2	-0,4
	1925	1989	2000	2011	1925/2000
Łotwa/Łotysze	73,4	52,0	57,7	62,1	-15,7
	1922	1989	2000	2011	1922/2000
Estonia/Estończycy	87,7	61,5	67,9	68,7	-19,8
	1921	1991	2002	2011	1921/2002
Słowenia*/Słoweńcy	93,3	88,3	83,1	b.d.	-10,2
	1921	1991	2001	2011	1921/2001
Chorwacja*/Chorwaci	68,9	78,1	89,7	90,4	+20,8

* w granicach obecnego państwa (nie w skali całego państwa, w skład którego dane terytorium wchodziło).

** punkty procentowe

Źródło: opracowanie własne na podstawie: R. Zenderowski, J. Pieńkowski, *Etniczność i religia w Europie Środkowo-Wschodniej*.

Ujęcie statystyczne 1989-2019, Warszawa 2020, s. 33-34.

We współczesnych państwach Unii Europejskiej mamy zatem do czynienia równolegle z trzema procesami: **(a)** deetniczacji, dokonującej się głównie w obrębie wielkich zachodnich kosmopolitycznych aglomeracji miejskich (niekoniecznie obejmującej większość ich mieszkańców); **(b)** reetniczacji silnie związanej z obszarami peryferyjnymi (poza aglomeracjami) – w przypadku autochtonów lub tworzeniem się etnicznych gett – w przypadku alochtonów, oraz **(c)** utrwalania tożsamości etnicznej i narodowej w rozumieniu etnokulturowym. Dwa pierwsze występują przede wszystkim w Europie Zachodniej, trzeci – w Europie Środkowo-Wschodniej. Do pewnego stopnia tenże obraz odpowiada słynnej tezie Benjamina Barbera o toczącej się od lat wojnie między McŚwiatem a Dżihadem⁵⁴³.

Można zatem stwierdzić, że etniczność rozumiana w kategoriach identyfikacji społecznej i tożsamości jednostkowych, wbrew niektórym prognozom, bynajmniej nie przestała być ważnym elementem społeczno-politycznego krajobrazu współczesnej Europy, choć nadal wydaje się być lekceważona politycznie. Można nawet, nawiązując do analiz szwajcarskiego historyka Ursa Altermatta zaryzykować hipotezę, że tożsamości etniczne i narodowe będą odgrywać w polityce europejskiej coraz większą rolę. Altermatt uważa bowiem, że etniczność i związany z nią bardzo blisko (etno)nacjonalizm wraz ze wszelkimi formami niechęci i wrogości wobec „innych” i „obcych” przybierają na sile wszędzie tam, gdzie religia przestaje odgrywać ważną rolę w przestrzeni publicznej, a jest to zjawisko niemal powszechne w całej Europie Zachodniej i części Europy Środkowo-Wschodniej (vide: Rep. Czeska, Estonia, Węgry)⁵⁴⁴. Tezę o nieuchronnym odrodzeniu się etnicznych nacjonalizmów i separatyzmów w skali ogólnoświatowej stawia także wspomniany już Arjun Appadurai, dodając, że zjawisko to „(...) nie jest w rzeczywistości przejawem ‘trybalizmu’, za jaki biorą je aż nazbyt często dziennikarze i eksperci powołujący się na dawne dzieje, lokalne rywalizacje i głęboko

⁵⁴³B. Barber, *Dżihad kontra McŚwiat*, Warszawa 1997.

⁵⁴⁴U. Altermatt, *Sarajewo przestrzega. Etnonacjonalizm w Europie*, Kraków 1998, s. 145 i nn.

zakorzenioną nienawiść. Etniczna przemoc widoczna w tak wielu miejscach świata stanowi raczej część szerszego procesu transformacji, jaki kojarzy się z terminem *kulturalizm (...)*, który – zdaniem autora – oznacza „świadomą mobilizację kulturowych różnic w służbie szerzej zakrojonej, narodowej lub transnarodowej polityki”⁵⁴⁵.

3. Prognozy – wyzwania kulturowe i cywilizacyjne po 2020 roku

W Największym wyzwaniem kulturowym i cywilizacyjnym przed jakim staną państwa europejskie w najbliższych latach i dziesięcioleciach, jest starzenie się społeczeństwa. Dzieje się tak z dwóch powodów, rosnącej długości życia i malejącej dzietności. Jednak na „ogólną dynamikę rozwoju ludności zdecydowanie większy wpływ ma współcześnie liczba urodzeń”⁵⁴⁶. W przodującej demograficznie Afryce, na każde 1000 ludności rodzi się 35 dzieci, a w Europie jedynie 11. Jeszcze wyraźniej widać regres demograficzny Europy, gdy spojrzymy na współczynnik dzietności. Dla prostej zastępowalności pokoleń powinien wynosić on 2,1 dziecka na kobietę. W Europie w 2015 roku wynosił on jedynie 1,69, a według szacunków w 2050 roku wyniesie 1,8⁵⁴⁷. Należy wskazać, że szacunki dla Polski nawet na tle Europy nie wyglądają optymistycznie. Nawet prognozowany wysoki współczynnik w 2050 nie przekracza 1,7 dziecka na kobietę, średni to ok. 1,5, a niski niecałe 1,4⁵⁴⁸. Starzejące się społeczeństwo to ogromne obciążenie, zwłaszcza dla krajowych systemów opieki zdrowotnej i emerytalnego oraz gospodarki, która będzie coraz mniej konkurencyjna w skali świata.

Problem starzejącego się społeczeństwa Europy nierozzerwalnie wiąże się z kryzysem rodziny. Dane są jednoznaczne. Liczba rozwodów, które są jednym z najważniejszych przyczyn braku stabilności i kryzysu rodziny, rośnie w Europie lawinowo. Jak wskazują autorzy raportu poświęconego ewolucji rodziny w Europie w 2018 r.⁵⁴⁹, w 1975 roku rozpadało się 1 na 7 małżeństw, w 2015 roku już 1 na 2. Rocznie tylko w Unii Europejskiej rozpada się ok. miliona związków małżeńskich. Niechlubnym liderem w tym zestawieniu są: Portugalia (72% małżeństw zakończonych rozwodem), Luksemburg (66%) i Belgia (61%). Najmniej małżeństw

⁵⁴⁵A. Appadurai, op. cit., s. 28.

⁵⁴⁶J. Stańczak, D. Szałtys, J. Witkowski, *Potencjał ludnościowy Unii Europejskiej*, w: J. Kleer, K. Prandecki (red.), *Ekonomiczna pozycja Europy w świecie*, Komitet Prognoz „Polska 2000 Plus” PAN, Warszawa 2016, s. 29.

⁵⁴⁷Ibidem, s. 35.

⁵⁴⁸*Prognoza ludności na lata 2014-2020*, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2014, s. 56.

⁵⁴⁹*Informe Evolución de la Familia en EUROPA 2018*, Instituto Política Familiar, [http://ipfe.org/Espa%C3%B1a/Documento/112](http://ipfe.org/Espa%C3%B1a/Documento/112;); (21.08.2020)

rozpada się na Malcie (12%), w Irlandii (15%) i w Rumunii (25%). W Polsce rozwodem kończy się 36% związków, co plasuje nasz kraj na 21 miejscu w UE⁵⁵⁰.

Problemem jest także spadek liczby zawieranych małżeństw z 7,7 na 1000 mieszkańców w 1975 r., do 4,2 w 2015 r. Niekorzystnie zmienia się również struktura gospodarstw domowych w UE. W 2016 roku ponad 30% gospodarstw było jednoosobowych⁵⁵¹ - to największa grupa gospodarstw domowych w UE. Za ich rosnącą liczbę w pewnym stopniu odpowiada starzejące się społeczeństwo. Jednak dane wskazują, że tylko w 4 na 10 takich gospodarstw mieszkają osoby powyżej 65 roku życia⁵⁵². Pozostałe to wynik postępującej „singlizacji” społeczeństwa, która jest skutkiem m.in. rosnącego konsumpcjonizmu i upadku wartości rodzinnych, ale także utraty wiary, nadziei i rosnącego egoizmu⁵⁵³.

Łukę demograficzną Europy w pewnym stopniu wypełniają migranci. Przede wszystkim migranci ekonomiczni, którzy w Europie szukają lepszych warunków życia, nie chcąc pozbywać się jednocześnie własnej kultury i stylu życia. Migranci, zwłaszcza z kręgu kultury islamu, w coraz większym stopniu będą więc wpływać na kierunek rozwoju Europy. Zaostrzy to istniejące już konflikty wewnętrzne, zwłaszcza w krajach, w których skala migracji jest największa.

W cieniu polemik dotyczących konsekwencji kryzysu demograficznego i pogłębiających się różnic kulturowych mieszkańców Starego Kontynentu toczy się również dyskusja o zagrożeniach płynących z rozwoju technologii komunikacyjnych, prywatności, produkcji „wiedzy” i sztucznej inteligencji. Pytanie, kiedy sztuczna inteligencja przemieni się w superinteligencję (AI), która będzie w stanie rozwijać się bez udziału człowieka? Czy będzie to oznaczać koniec ludzkości?⁵⁵⁴ Obawa przed niekontrolowanym rozwojem AI łączy ludzi o różnych poglądach i wyznawanych wartościach. Stephen Hawking uważał, że AI może spowodować rozwój śmiertelnej broni i nierówności społecznych⁵⁵⁵.

⁵⁵⁰ Ibidem.

⁵⁵¹ Ibidem.

⁵⁵² Ibidem.

⁵⁵³ L. Kocik, *Rodzina w obliczu wartości i wzorów życia ponowoczesnego świata*, Kraków 2006, s. 377

⁵⁵⁴ M. Szpunar, *Kultura lęku (nie tylko technologicznego)*, „Kultura Współczesna” 2018 nr 2, s. 114-123; W. Fehler, *Sztuczna inteligencja – szansa czy zagrożenie?*, „Studia Bobolanum” 2017 nr 3, s. 69-83.

⁵⁵⁵ W. Fehler, op. cit., s. 79.

Zakończenie: w poszukiwaniu optymalnych rozwiązań

Cywilizacja europejska powstała na fundamentach kultury grecko-rzymskiej i chrześcijaństwa. To dziedzictwo może być drogowskazem wskazującym kierunek rozwoju Unii Europejskiej w nadchodzących dekadach. Twórcy wspólnoty także odwoływali się do tych wartości, budując UE opartą na godności człowieka, wolności, tolerancji, sprawiedliwości, solidarności, równości i niedyskryminacji⁵⁵⁶. Świadomość znaczenia tych praw człowieka jest obecna w kulturze europejskiej od wieków. Już Paweł Włodkowiec przekonywał podczas Soboru w Konstancji, że m.in. w imię tolerancji, sprawiedliwości i równości „nie wolno niewiernym, choćby nawet nie uznawali cesarstwa rzymskiego, zabierać państw ich, posiadłości lub przywilejów, ponieważ bez grzechu za sprawą Boga je posiadają, który to wszystko bez różnicy stworzył dla człowieka, którego ukształtował na swój obraz”⁵⁵⁷. A Paweł Jasienica przestrzegał, przypominając powstanie ludu Wandei przeciwko władzom rewolucyjnej Francji, że zasada równości, „podobnie jak każda inna, może być dwójako użytkowana: posłużyć za temat do zawiłych interpretacji, przysłaniających konkretne interesy, albo materializować się w dniu powszednim, w sensie dla wszystkich zrozumiałym”⁵⁵⁸.

Warto wrócić do tych wspólnych wartości, nie tylko na gruncie praw człowieka, ale także prawa poszczególnych narodów i państw członkowskich UE do zachowania odrębności i dziedzictwa kulturowego. Dramatyczne wydarzenia początku XXI w. i kolejne kryzysy pokazują, że to więź narodowa jest najskuteczniejszym spoiwem społeczeństwa⁵⁵⁹, a od siły państw członkowskich zależy siła całej Wspólnoty. Największą siłą państw narodowych, a tym samym całej UE jest zaś rodzina, która „jest pierwszą społecznością w życiu narodu, najbardziej podstawową”⁵⁶⁰. Polityka prorodzinna, obejmująca m.in. wsparcie finansowe i doradcze, jak i wysokiej jakości edukację i ochronę zdrowia, powinna stać się jedną z najważniejszych polityk państw członkowskich i UE. Za działaniami w sferze wsparcia powinno iść także docenienie i dowartościowanie rodziny w kulturze i języku dyskursu publicznego tak, by rodzina na powrót stała się wartością dla Europejczyków. Tylko wtedy Europę czeka stabilna przyszłość.

⁵⁵⁶ Art. 2 Traktatu o Unii Europejskiej, Dz.U. z 2004 r. nr 90, poz. 864

⁵⁵⁷ P. Włodkowiec, *O władzy papieża i cesarza wobec niewiernych, 1416*, w: Krzysztof Baczkowski, *Dzieje Polski późnośredniowiecznej*, Kraków 1999

⁵⁵⁸ P. Jasienica, *Rozważania o wojnie domowej*, Prószyński i S-ka, Warszawa 2008.

⁵⁵⁹ S. Sowiński, *Przyszłość państwa narodowego w dobie procesów internacjonalizacji i globalizacji*, w: A. Skolimowska, K. Grzybowska-Walecka (red.), *Dlaczego europeistyka? Europa w czasie kryzysu*, Warszawa 2015, s. 61. (56-69).

⁵⁶⁰ Por. S. Wyszyński, *Rodzina Bogiem silna*, „Warka” (7 V 1961), KPA, 1961, t. VIII, s. 22.

Streszczenie:

Artykuł podejmuje problem wyzwań kulturowych i cywilizacyjnych stojących przed Unią Europejską i Europą jako całością na progu trzeciej dekady XXI wieku. Za kluczowe dla analiz tychże przemian uznano kwestie dotyczące przemian tożsamości religijnej i etniczno-narodowej, których jesteśmy świadkami w ostatnich 30 latach. Te dwie bowiem tożsamości, w wielu przypadkach ściśle ze sobą związane, w istotny sposób kształtują oblicze poszczególnych cywilizacji, nadając im określony kształt oraz siłę oddziaływania na inne cywilizacje. Artykuł składa się z trzech zasadniczych części. W pierwszej omówione zostały przemiany w odniesieniu do religijności i tożsamości religijnej mieszkańców Unii Europejskiej na podstawie wyników badań prowadzonych w ramach czterech dużych międzynarodowych projektów badawczych: Eurobarometer, World Values Survey, Gallup International i PEW Research. W części drugiej skoncentrowano się na dokonujących się w Europie procesach deetniczacji i reetniczacji oraz na przemianach w zakresie tożsamości narodowej i etnicznej. W części trzeciej starano się zarysować kluczowe wyzwania dla Europy i Unii Europejskiej w wymiarze kulturowym i cywilizacyjnym.

Słowa kluczowe:

Unia Europejska, różnice kulturowe, religia, etniczność, zmiana społeczna, wyzwania

Keywords:

European Union, cultural differences, religion, ethnicity, social change, challenges

Bibliografia:

1. Altermatt U., *Sarajewo przestrzega. Etnonacjonalizm w Europie*, Kraków 1998.
2. Appadurai A., *Nowoczesność bez granic. Kulturowe wymiary globalizacji*, Kraków 2005.
3. Art. 2 Traktatu o Unii Europejskiej, Dz.U. z 2004 r. nr 90, poz. 864
4. Babiński G., *Etniczność i religia – formy, płaszczyzny i poziomy powiązań*, w: A. Posern-Zieliński (red.), *Etniczność a religia*, Poznań 2003, s. 9-18.
5. Barber B., *Dżihad kontra McŚwiat*, Warszawa 1997.
6. Braudel F., *Gramatyka cywilizacji*, Warszawa 2006, s. 359.
7. Casanova J., *The Religious Situation in Europe*, w: H. Joas, K. Wiegandt, *Secularization and the World Religions*, Liverpool 2009, s. 206-228.
8. Eriksen T.H., *Etniczność i nacjonalizm. Ujęcie antropologiczne*, Kraków 2013.
9. Eurobarometer 1989 nr 32.
10. Eurobarometer 1989 nr 32.
11. Fehler W., *Sztuczna inteligencja – szansa czy zagrożenie?*, „Studia Bobolanum” 2017 nr 3, s. 69-83.
12. Fukuyama F., *Koniec historii*, Poznań 1996.

13. Gallup International Association, Voice of the People Survey 2005, <https://www.gallup-international.com/wp-content/uploads/2017/10/GIA-Book-2015.pdf> (28.07.2020).
14. Gallup, *Religiosity Highest in World's Poorest Nations*, 2009, <http://www.gallup.com/poll/142727/religiosity-highest-world-poorest-nations.aspx> (30.08.2020).
15. Golka M., *Dokąd zmierza cywilizacja zachodnia? Esej*, „Przegląd Zachodni” 2017 nr 4, s. 7-23.
16. Gołembski F., *Cywilizacja europejska*, Warszawa 2012.
17. Hanson E.O., *Religion and Politics in the International System Today*, Cambridge 2006, s. 124–140.
18. [http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/File:Foreign-born_population_by_country_of_birth,_1_January_2015_\(%C2%B9\)_YB16.png](http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/File:Foreign-born_population_by_country_of_birth,_1_January_2015_(%C2%B9)_YB16.png); https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=File:Foreign-born_population_by_country_of_birth,_1_January_2019.png&oldid=480888 (30.08.2020)
19. Huber W., *Tradycja judeochrześcijańska*, w: H. Joas, K. Wiegandt (red.), *Kulturowe wartości Europy*, Warszawa 2012, s. 57-74.
20. Huntington S.P., *Zderzenie cywilizacji i nowy kształt ładu światowego*, przeł. H. Jankowska, Warszawa 2005.
21. Husserl E., *Kryzys europejskiego człowieczeństwa a filozofia*, Warszawa 1993.
22. *Informe Evolución de la Familia en EUROPA 2018*, Instituto Política Familiar, <http://ipfe.org/Espa%C3%B1a/Documento/112>; (21.08.2020)
23. Jakimowicz-Ostrowska I., *Imigracja ludności muzułmańskiej i jej pozycja w krajach Europy Zachodniej po 2001 roku — perspektywa politologiczna*, „Zeszyty Naukowe Akademii Marynarki Wojennej” 2011 nr 4, s.191-213.
24. Jasienica P., *Rozważania o wojnie domowej*, Prószyński i S-ka, Warszawa 2008.
25. Juros H., *Próba teologicznej i etycznej reлектury współczesnych przemian kulturowych. Interpretacja i perspektywy*, w: H. Juros (red.), *Europa i Kościół*, Warszawa 1997, s. 39–60.
26. Kapuściński R. (w rozmowie z W. Beresiem i K. Burnetko), *Kapuściński: nie ogarniam świata*, Warszawa 2007.
27. Kaufmann E., Goujon A., Skirbekk V., *The End of Secularization in Europe?: A Socio-Demographic Perspective*, „Sociology of Religion” 2011, s. 1-23.
28. Kluxen-Pyta D., *Nation und Ethos. Die Moral des Patriotismus*, München 1991.
29. Kocik L., *Rodzina w obliczu wartości i wzorów życia ponowoczesnego świata*, Kraków 2006.
30. Lambert Y., *Trends in Religious Feeling in Europe and Russia*, „The Revue Française de Sociologie” 2006 nr 47, Supplement, s. 99-129.
31. Lobkowicz N., *Europa jako rzeczywistość kulturowa. Założenia i problemy*, w: A. Dylus (red.), *Europa. Fundamenty jedności*, Warszawa 1999, s. 15-33.
32. Mazurkiewicz P., *Dwie wieże i minaret. Szkice z katolickiej nauki społecznej*, Warszawa 2017.
33. Mazurkiewicz P., *Europeizacja Europy. Tożsamość kulturowa Europy w kontekście procesów integracji*, Warszawa 2001.

34. Meier Ch., *Tradycja grecko-rzymska*, w: H. Joas, K. Wiegandt (red.), *Kulturowe wartości Europy*, Warszawa 2012, s. 75-93.
35. Modellmog-Anweiler E., *Religia w przestrzeni życia publicznego w regionach Europy Środkowej. Cechy modelu środkowoeuropejskiego*, „Politeja” 2017 nr 1, s. 103-139.
36. Murshed S.M., Pavan S., *Identity and Islamic Radicalization in Western Europe*, Economics of Security Working Paper 14 (2009), European Security Economics.
37. Muslims in Europe. Integrated but not accepted?, Results and Country Profiles, Gütersloh 2017, s. 10 (https://www.bertelsmann-stiftung.de/fileadmin/files/BSt/Publikationen/GrauePublikationen/Study_LW_Religion-Monitor-2017_Muslims-in-Europe_Results-and-Country-Profiles.pdf)
38. Nevola G., *Politics, Identity, Territory. The „Strength” and „Value” of Nation-State, the Weakness of Regional Challenge*, Dipartimento di Sociologia e Ricerca Sociale, „Quaderno” 2001 nr 58.
39. Pasamonik B., *Integracja bez tożsamości? W poszukiwaniu jedności społeczeństwa wielokulturowego*, w: M. Bieńkowska-Ptasznik, K. Krzysztofek, A. Sadowski (red.), *Obywatelstwo i tożsamość w społeczeństwach zróżnicowanych kulturowo i na pograniczach, t. II*, Białystok 2006.
40. PEW Research Center, Europe’s Muslim population will continue to grow – but how much depends on migration, <https://www.pewresearch.org/fact-tank/2017/12/04/europes-muslim-population-will-continue-to-grow-but-how-much-depends-on-migration> (28.07.2020).
41. PEW Research Center, <https://www.pewforum.org/2018/10/29/eastern-and-western-europeans-differ-on-importance-of-religion-views-of-minorities-and-key-social-issues> (28.07.2020).
42. Pérez-Nievas S., Cordero G., *Religious Change in Europe (1980-2008)*, Paper to be presented at the SISP Annual Conference Venice (16– 18 September 2010), s. 23.
43. Philpott D., *The Challenge of September 11 to Secularism in International Relations*, “World Politics” 2002 nr 1, s. 66-95.
44. *Prognoza ludności na lata 2014-2020*, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2014.
45. Ram-Prasad C., *Hindu Nationalism and the International Relations of India*, w: K.R. Dark (red.), *Religion and international relations*, New York 2000, s. 140–197.
46. Sägemesser C., Nelis J., Schreiber J.-P., Vanderpelen-Diagre C., Observatory of Religions and Secularism (ORELA), *Religion and Secularism in the European Union. Report*, September 2018.
47. Schreiber H., *Religia jako element „zwrotu kulturowego” w stosunkach międzynarodowych*, w: A.M. Solarz, H. Schreiber (red.), *Religia w stosunkach międzynarodowych. 10-lecie współpracy Instytutu Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu Warszawskiego ze Zgromadzeniem Słowa Bożego (SVD)*, Warszawa 2012, s. 51-76.
48. Shah T.S., Philpott D., *The Fall and Rise of Religion in International Relations. History and Theory*, w: J. Snyder (red.), *Religion and International Relations Theory*, New York 2011.

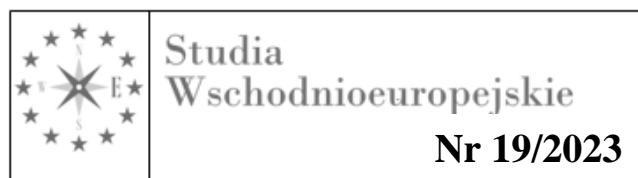
49. Sowiński S., *Przyszłość państwa narodowego w dobie procesów internacjonalizacji i globalizacji*, w: A. Skolimowska, K. Grzybowska-Walecka (red.), *Dlaczego europeistyka? Europa w czasie kryzysu*, Warszawa 2015, s. 56-69.
50. Special Eurobarometer 341, Biotechnology report, October 2010.
51. Stańczak J., D. Szaltys, J. Witkowski, *Potencjał ludnościowy Unii Europejskiej*, w: J. Kleer, K. Prandeki (red.), *Ekonomiczna pozycja Europy w świecie*, Komitet Prognoz „Polska 2000 Plus” PAN, Warszawa 2016, s. 29–56.
52. Swiss Metadatabase of Religious Affiliation in Europe (SMRE), https://www.smre-data.ch/en/data_exploring/dataset_cockpit#/mode/view_dataset/dataset/1562 (28.07.2020).
53. Szpunar M., *Kultura lęku (nie tylko technologicznego)*, „Kultura Współczesna” 2018 nr 2, s. 114-123.
54. Szukalski P., *Mapa etniczna i wyznaniowa Europy Zachodniej – przeszłość, teraźniejszość, konsekwencje na przyszłość*, w: Polska Akademia Nauk, Komitet Prognoz „Polska 2000 Plus”, *Tożsamość europejska. Wielokulturowość i jej skutki w funkcjonowaniu państw europejskich*, Jabłonna 2016.
55. Szukalski P., *Zmiany etniczne i wyznaniowe w Europie Zachodniej*, „Wiadomości Statystyczne” 2008, nr 4, s. 61-70.
56. Tokarski S., *Tożsamość Europy a kultury pozaeuropejskie. Podróże na wschód – w poszukiwaniu korzeni*, w: F. Gołębski (red.), *Tożsamość europejska*, Warszawa 2005, s. 68-87.
57. WIN-Gallup International, *Global Index of Religiosity and Atheism – 2012*, <https://sidmennt.is/wp-content/uploads/Gallup-International-um-tr%C3%BA-og-tr%C3%BAleysi-2012.pdf> (28.07.2020).
58. Wiśniewski R., Zarzecki M., *Etiologia nadziei. o kulturowych źródłach konwersji religijne*, „Uniwersyteckie Czasopismo Socjologiczne” 2014 nr 9, 94-103.
59. Włodkowiec P., *O władzy papieża i cesarza wobec niewiernych, 1416*, w: Krzysztof Baczkowski, *Dzieje Polski późnośredniowiecznej*, Kraków 1999.
60. World Values Survey, <https://www.worldvaluessurvey.org/wvs.jsp> (28.07.2020).
61. Wszyński S., *Rodzina Bogiem silna*, „Warka” (7 V 1961), KPA, 1961, t. VIII.
62. Zachara M., *Religia w globalnej wiosce*, w: A.M. Solarz, H. Schreiber (red.), *Religia w stosunkach międzynarodowych. 10-lecie współpracy Instytutu Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu Warszawskiego ze Zgromadzeniem Słowa Bożego (SVD)*, Warszawa 2012, s. 77-91.
63. Zenderowski R., J. Pieńkowski, *Etniczność i religia w Europie Środkowo-Wschodniej. Ujęcie statystyczne 1989-2019*, Warszawa 2020.
64. Zenderowski R., *Religia i nacjonalizm*, w: P. Burgoński, M. Gierycz (red.), *Religia i polityka. Zarys problematyki*, Warszawa 2014, s. 302-317.
65. Zenderowski R., Rudowski A., *Deetniczacja i reetniczacja państw Unii Europejskiej*, w: J. Ruszkowski, R. Podgórska (red.), *Państwo w Unii Europejskiej*, Szczecin 2017, s. 257-278.
66. Żelazny W., *Etniczność. Ład – Konflikt – Sprawiedliwość*, Poznań 2006.

Studia
Wschodnioeuropejskie

**Informacje – Sprawozdania –
Recenzje – Referaty**

Piotr Sieniawski
Uniwersytet Kardynała
Stefana Wyszyńskiego
w Warszawie

Gruziński paradygmat pokoju

(Recenzja książki Zuraba Khonelidze pt. *Georgian Paradigm of Peace*)

Abchazja i Osetia Południowa są tak zwanymi państwami *de facto*, to znaczy, że ogłosiły niepodległość od państwa macierzystego, które nad nimi nie sprawuje efektywnej kontroli. Już prawie trzy dekady jednostki te znajdują się w izolacji międzynarodowej. W 2008 r. zostały one uznane przez Federację Rosyjską oraz kilka innych państw, takich jak: Nauru, Nikaragua, Syria i Wenezuela. W odpowiedzi na uznanie niepodległości terytoriów separatystycznych przez Federację Rosyjską, Gruzja w 2008 r. przyjęła ustawę o terytoriach okupowanych. Formalnie są to integralne części Gruzji, które znajdują się tymczasowo pod okupacją Federacji Rosyjskiej⁵⁶¹. W 2021 r. Europejski Trybunał Praw Człowieka potwierdził, że Abchazja i Osetia Południowa znajdują się pod efektywną kontrolą Federacji Rosyjskiej, a zatem Federacja Rosyjska ponosi odpowiedzialność za naruszenia Europejskiej Konwencji Praw Człowieka⁵⁶². Pomimo tego, że Gruzja nie kontroluje tych terytoriów, podejmuje różnego rodzaju działania na rzecz wzmocnienia zaufania obywateli jednostek separatystycznych wobec władz centralnych w Tbilisi. Jednym z nastrojów dla zbliżenia o charakterze *soft power* było uchwalenie strategii „Krok ku lepszej przyszłości” (*A Step to a Better Future*) w 2018 r., która przewiduje ułatwienie dostępu do edukacji dla obywateli tzw. okupowanych terytoriów, a także uproszczenie handlu przygranicznego między Gruzją a Abchazją/Osetią Południową⁵⁶³. Od

⁵⁶¹ *Law of Georgia on Occupied Territories*, za: <https://matsne.gov.ge/en/document/view/19132?publication=6> (12.04.2023).

⁵⁶² *Case of Georgia v. Russia (II)*. (*Application no. 38263/08*). *Judgment*, za: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22:%5B%22001-207757%22%5D> (12.04.2023).

⁵⁶³ *A Step to a Better Future*, za: <https://smr.gov.ge/en/page/40/nabiji-uketesi-momavliskhen> (13.04.2023).

2010 r. istnieje także program, w ramach którego mieszkańcy terytoriów okupowanych mogą korzystać z bezpłatnej służby zdrowia na terenie Gruzji.

Autor monografii, Zurab Khonelidze, jest profesorem nauk politycznych oraz Rektorem Suchumskiego Państwowego Uniwersytetu w Tbilisi. Poprzednio był szefem misji Gruzji przy Wspólnocie Niepodległych Państw oraz ambasadorem Gruzji w Białorusi. Jest także autorem koncepcji „uniwersyteckiej dyplomacji”. Suchumski Uniwersytet w Tbilisi obecnie podejmuje działania na rzecz rozwoju zaufania między Abchazami i Gruzinami. Ważnym aspektem tożsamości Abchazów jest język abchaski, którego istnienie w przyszłości jest zagrożone, bowiem *lingua franca* w Abchazji stał się język rosyjski. Misją Suchumskiego Uniwersytetu Państwowego w Tbilisi jest zatem zachowanie i rozwój języka abchaskiego dla przyszłych pokoleń, a także kultywowanie abchaskiej kultury.

Monografia została napisana w trzech językach – gruzińskim, rosyjskim i angielskim – co ma zapewnić dotarcie do jak najszerszego grona odbiorców. Tekst jest podzielony na wstęp oraz trzy rozdziały. Charakter aneksu ma rozdział „Gruziński Wybór”, który dotyczy geopolitycznych realiów Południowego Kaukazu.

We Wstępie Autor wyjaśnia istotę dyplomacji uniwersyteckiej, która ma się stać „rzeczywistą metodą w procesie pokojowym do rozwiązania lokalnych i regionalnych problemów”⁵⁶⁴. Zatem dyplomacja uniwersytecka ma przyczynić się do rozwiązania problemów w relacjach gruzińsko-abchaskich i gruzińsko-osetyjskich. Uniwersytet dziś pełni bowiem nie tylko rolę kształcenia specjalistów, ale jest także miejscem, w którym odbywa się dyskusja nad najbardziej istotnymi problemami społecznymi. W epoce dezinformacji to właśnie uniwersytet powinien czuwać nad merytorycznym poziomem dyskusji publicznej.

Pierwszy rozdział publikacji został zatytułowany „Historia gruzińskiej edukacji i dyplomacji”. Autor przedstawia rozwój szkolnictwa na terytorium Gruzji, począwszy od wczesnego średniowiecza, przy czym wyjaśnia rolę jaką odgrywało chrześcijaństwo w rozwoju nauki oraz w kształtowaniu gruzińskiej tożsamości. Jak zaznacza autor, już w tamtych czasach tożsamość Gruzinów została oparta na trzech filarach – edukacji, tolerancji oraz etniczno-kulturowej przynależności. Na późniejszym etapie rozwoju gruzińskiej państwowości, wiodącą rolę w rozwoju nauczania przejęło państwo. W XIX wieku misją gruzińskiej edukacji była zaś walka

⁵⁶⁴ Z. Khonelidze, *Georgian Paradigm of Peace*. Tbilisi 2021. S. 125.

z rosyjskim kolonializmem oraz utrwalenie gruzińskiej tożsamości, natomiast w XX w. rozwój nauki przeniósł się do uniwersytetów.

W rozdziale drugim, o nazwie „Dyplomacja Uniwersytecka: Nowy Rodzaj Stosunków Międzynarodowych i Dyplomacji”, Autor poddaje krytycznej ocenie politykę gruzińskich rządów, które od momentu odzyskania niepodległości w 1991 r. aż do dziś, nie były w stanie zidentyfikować kluczowych sojuszników oraz wrogów na arenie geopolitycznej. Teza ta okazuje się być słuszna i aktualna w obecnych warunkach, kiedy pojawiają się zarzuty wobec rządu Gruzji o politykę prorosyjską, cichą zgodę na obchodzenie sankcji poprzez przemyt towarów przez Gruzję oraz silny wpływ oligarchów na politykę państwa, co skutkowało nieprzyznaniem statusu kandydata do Unii Europejskiej dla Gruzji. Autor jednak przekonuje, że Gruzja musi dokonać historycznego wyboru, co jest koniecznym warunkiem dla przyszłego rozwiązania konfliktów. Miejscem, które ma potencjał doprowadzić do pokojowego uregulowania istniejących od lat problemów, ma być właśnie uniwersytet, który posiada trzy podstawowe warunki – młodzież, zaplecze naukowe, oraz potencjał dla kształcenia nowego pokolenia. To właśnie młodzież, nieobarczona traumą wojny z początku lat 90 XX w., ma być nośnikiem pokojowej zmiany i zbliżenia społeczeństw. Młode pokolenie zna wojnę gruzińsko-abchaską tylko z lekcji historii oraz z relacji swoich przodków. Narzędziem, za pomocą którego uniwersytet ma prowadzić tę misję, powinna być dyplomacja. „Ambasadorami” pokojowej dyplomacji zaś powinni zostać studenci poprzez wymiany studenckie, zdobywanie wiedzy, prowadzenie badań w kraju oraz za granicą, poznawanie obcych kultur i zdobywanie miękkich umiejętności, które uczą ludzi tolerancji i poszanowania odmienności etnicznej i kulturowej.

W rozdziale trzecim, zatytułowanym „Uczmy się pokoju” czytelnik zapozna się z historią Abchaskiego Państwowego Uniwersytetu, który powstał w 1979 r., i początkowo miał dwie filie – abchaską i gruzińską. W wyniku wojny gruzińsko-abchaskiej, filia gruzińska przeniosła się tymczasowo do Tbilisi, gdzie funkcjonuje do dziś w postaci Suchumskiego Państwowego Uniwersytetu w Tbilisi, który *de facto* znajduje się na uchodźctwie. Tbilisi jest także siedzibą Najwyższej Rady Autonomicznej Republiki Abchazji, która stanowi legalną kontynuację struktur państwowych Abchazji. Autor w tej części twierdzi, iż oficjalne struktury państwowe nie będą w stanie doprowadzić do rozwiązania konfliktu, ponieważ ani jedna ze stron nie będzie skłonna do ustępstw. Organizacje pozarządowe zaś koncentrują się na lokalnych problemach i nie posiadają potrzebnych zdolności ani struktur do całościowego rozwiązania problemu. Dlatego w opinii Zuraba Khonelidze, potrzebne jest alternatywne podejście do problemu za pomocą uniwersytetów, które nie będąc instytucjami politycznymi, cieszą się wyższym

poziomem zaufania w porównaniu do tradycyjnych organów państwowych. Natomiast państwo powinno wspierać inicjatywy uniwersytetów, które mają potencjał do stworzenia współpracy oraz odpowiednich warunków do prowadzenia badań w zakresie pokojowego rozwiązania konfliktów.

W drodze do uregulowania konfliktu, Autor proponuje *pokojowe wkroczenie Abchazów (oraz Osetyjczyków) na arenę polityczną Gruzji, [...] podpisanie porozumienia o niewznowieniu wojny oraz o nieużyciu siły przez Gruzję, co doprowadzi do powrotu Abchazji i Południowej Osetii do Gruzji w formie dwóch podmiotów – Gruzji i Abchazji (Gruzji i Południowej Osetii), oraz do akceptowalnego porozumienia między Gruzją i Rosją*⁵⁶⁵. Jednak Khonelidze niestety nie podaje szczegółów w jaki sposób przebiegać ma się pokojowe wkroczenie Abchazów i Osetyjczyków. W obecnej sytuacji, kiedy Abchazja staje się w cieniu Rosji coraz bardziej izolowana, Autor nie zdradza czytelnikowi scenariusza współpracy pomiędzy gruzińskimi a abchaskimi uczelniami. Abchaski Uniwersytet Państwowy, będący jedyną uczelnią publiczną w Abchazji, w ciągu ostatniej dekady nie był zainteresowany udziałem w projektach dofinansowanych ze źródeł Unii Europejskiej. Kolejną przeszkodą współpracy jest niechęć *de facto* władz Abchazji wspierania jakichkolwiek projektów, które oznaczałyby zbliżenie z Tbilisi⁵⁶⁶.

W ostatnim rozdziale, który ma charakter aneksu do monografii, Autor wyjaśnia realia geopolityczne Kaukazu Południowego oraz przedstawia swój projekt współpracy państw w tym regionie. Z uwagi na to, że sytuacja geopolityczna uległa zmianom w wyniku tak zwanej drugiej wojny w Górskim Karabachu w 2020 r., oraz w wyniku agresji Federacji Rosyjskiej wobec Ukrainy w 2022 r., niektóre tezy Autora straciły aktualność, np. teza o tym, że Unia Europejska w perspektywie długofalowej nie postrzega Rosji jako zagrożenia dla swojego bezpieczeństwa. Autor także stawia tezę o wiodącej roli Gruzji w regionie Południowego Kaukazu, aczkolwiek reszta państw regionu oraz regionalne mocarstwa prawdopodobnie nie podzielają tego poglądu. Natomiast należy zgodzić się z Autorem, że Gruzja powinna stać się aktywnym graczem w regionie, który sam będzie inicjował rozwiązania dla regionalnych problemów bezpieczeństwa.

Reasumując, monografia stanowi interesujące podejście do problematyki pokojowych inicjatyw rozwiązania konfliktu gruzińsko-abchaskiego/osetyńskiego. Choć Autor raczej

⁵⁶⁵ Ibidem, s. 180-184.

⁵⁶⁶ B. Coppieters, B. A Struggle over Recognition and Nonrecognition: The Internationalization of the Abkhaz State University, [w:] *Nationalities Papers* 2021. S. 2-10.

koncentruje się na kwestiach Abchazji i wewnętrznych problemach tego regionu, takich jak np. postępująca rusyfikacja i coraz większa marginalizacja języka abchaskiego w porównaniu do języka rosyjskiego, bez szczegółowego omówienia problematyki Południowej Osetii, to tezy Autora mogą znaleźć zastosowanie również do Południowej Osetii. Nie ulega wątpliwości, iż procesy pokojowe na Kaukazie Południowym straciły dynamiczność. W wyniku pandemii COVID-19 doszło do zamknięcia *de facto* granicy, a następnie konflikt między Armenią a Azerbejdżanem, oraz wybuch wojny w Ukrainie, spowodowały wzrost wzajemnej nieufności, a także kolejną izolację społeczeństw w Abchazji i Południowej Osetii.

Monografia przedstawia cenny dorobek dotyczący nowego podejścia do uregulowania konfliktu gruzińsko-abchaskiego oraz gruzińsko-osetyjskiego. Obecny impas w procesach pokojowych na Kaukazie Południowym wskazuje na to, że poszukiwanie alternatywnych sposobów dla zbliżenia społeczeństw jest wskazane. Mam wielką nadzieję, że monografia będzie cieszyła się popularnością nie tylko w środowisku akademickim, ale także wśród osób zainteresowanych problematyką Południowego Kaukazu.

Bibliografia:

1. Albert A *Step to a Better Future*, za: <https://smr.gov.ge/en/page/40/nabiji-uketesi-momavlisen> (13.04.2023).
2. *Case of Georgia v. Russia (II)*. (Application no. 38263/08). *Judgment*, za: [https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:\[%22001-207757%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22001-207757%22]}) (12.04.2023).
3. B. Coppieters, B. A Struggle over Recognition and Nonrecognition: The Internationalization of the Abkhaz State University, [w:] *Nationalities Papers* 2021.
4. Z. Khonelidze, *Georgian Paradigm of Peace*. Tbilisi 2021.
5. *Law of Georgia on Occupied Territories*, za: <https://matsne.gov.ge/en/document/view/19132?publication=6> (12.04.2023).